

RXVI b
in - 4°
143
SORBONNE

~~D.~~
M. III. 30.

R XVI & 143 in-40

L. G. Q. 46.72. C in 4°

ARISTOTELIS

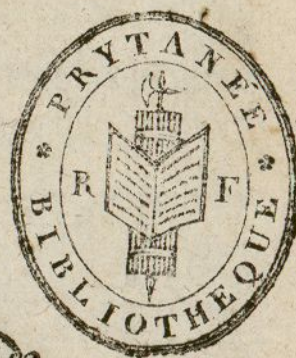
ad Nicomachum filium de

*Moribus, quæ Ethica nominantur,
libri decem.*

Ioachimo Perionio interprete, per Nicolaum
Gruchium correcti & emendati.

Additis ab eodem in singulos libros annotationibus.

Cum locuplete rerum in iisdem memorabilium Indice, & Argumentis
in singulos libros nunc primùm adiectis.

PARISIIS,

Apud Jacobum Nicole à Regione scholæ Remensis.

. 1584.

INDEX IN DECEM LIBROS

Ioachimio Rhetorice interpreti, per Nicolaum
Cicilianum correcti & emendati.
Cum appropinquante aetate
Adhuc de eodem in singulis libris annotationes.

Cum hoc opusculum in libris antiquissimis Indici & Argumentis
in singulis libris huiusmodi adhibetur.

PARISIIS.
Apud Jacobum Nicolae & Regionem Scholae Remensis.

1784.

INDEX IN DECEM LIBEROS Ethicorum Aristotelis.

Cuius a primam, b verò secundam paginam indicat.

A

- CERBI** *agere* placantur, ni
vlti sint iniuriam. 52.a
Ανέχονται qui *dicantur*. ibidem
Actio omnis *circa* res singulas
versatur. 27.a. 78.a
Actiones virtutis *per se iucundas*. 10. b
Actiones vitæ dominæ sunt. 12. b
Actiones quomodo inter se differunt.
133.a
Actum assiduum *humanæ res* non possunt
pati. 133.a
Actus alij sunt necessarij, & propter aliud
expetendi, alij per se. 134.a
Adolescens cur prudens *esse* non possit.
75. b
Adolescentes constanter & moderatè vi-
uere difficile est. 140. b
Æquabile in quibus rebus *positum*. 61. b
Æquitas quid. 69. b
Æquum & bonum quid à iure differant.
ibidem
Æterna nec oriri nec *interire* possunt. 74. a
Agrestes & duri qui. 55. a
Alimenta parentibus à liberis debent sup-
peditari. 116. b
Amabilia sunt, bona, iucunda, & utilia.
100. b
Amicitia ad vsum vitæ *est necessaria*. 99. b
Amicitia non solum *est necessaria*, sed
etiam honesta ac præclara. ibidem
Amicitia inter natos & parentes inest na-
tura. ibidem
Amicitia ciuitates continet. ibidem
Amicitia si inter omnes *esset*, nihil esset
quod iustitiam desiderarent. ibidem
Amicitia nō est in iis quæ inanimata sunt
101. a
Amicitia perfecta quid sit. 102. a
Amicitia senum vtilitatis gratia suscipi-
tur. 101. b
Amicitia iuuenum voluptatis gratia ferè
constituitur. 102. a
Amicitia omnis aut ad bonum, aut ad vo-
luptatem dirigitur. 102. b
Amicitia permanet diutissimè cum ab
amicis paria vtrique præstantur. 103. a
Amicitia in quibus non permaneat. ibidem
Amicitia solet permanere, inter eos qui
moribus similes consuetudine adiuncta
existunt. ibidem
Amicitia bonorum sola criminationibus
caret. 103. a
Amicitia perfecta cum multis esse non
potest. 104. b
Amicitia inter virum & vxorem inest na-
tura. 111. a
Amicitia quæ vtilitatis causa comparatur,
duplex est, vna moribus, altera legibus
constat. 109. a
Amicitia exigit non quod quisque dignus
est, sed quod præstare possit. ibid.
Amicitia cum quibus iucunda. 117. a
Amicitia inter nullos intercedere potest,
qui nō antè coniuncti sint beneuolentia.
109. b. 110. a
Amicitia ciuium inter se, est concordia.
119. b. 120. a
Amicitia mærores & luctus facit leuiore.
126. a
Amicitia tria sunt genera. 101. b

INDEX.

- Amicitiam non tollunt locorum interualla 130.b
 Amicitiam citò adolēcentes instituunt, senes non item. 104.b
 Amicitia quæ propter voluptatem, aut vtilitatem suscipiuntur, facillè dissoluntur. 101.b
 Amicitia inter patrem & filium, virum & uxorem sunt diuersæ. 105.b
 Amicitia quas vtilitas constituit plenæ sunt obiurgationum & querelarum. 111.b
 Amicitia quæ retinendæ, quæ non. 117.a
 Amicus quis verè dicatur. 117.b
 Amicus est alter idem. 118.b
 Amici munus & officium. 99.b
 Amici boni est subuenire egentibus. 119.b
 Amicōne an bono viro potius subueniendum. 115.b
 Amicō in bonis externis nihil melius. 123.b
 Amici in paupertate cæterisque asperis rebus vnicum ac singulare perfugium sunt. 99.b
 Amici stabiles & constantes qui. 106.b
 Amici sintne plurimi parandi. 125.a
 Amici an rebus secundis aut aduersis desiderantur. 126.a
 Amicorum opera quæ fiunt, per nos fieri dicuntur. 30.b
 Amicorum proprium est, vitæ societas & communio. 104.a
 Amicorum omnia communia, prouerbiū. 107.b. & 121. b
 Amicis mala parçè sunt comunicanda. 126.b
 Amicos oportet se mutua beneuolentia complecti, & se vltro citroque, bonis affici. 101.a
 Amicos sinere peccare, probos non decet. 107.a
 in Analyfi postremum, primum est in rei ortu. 30.a
 Anaxagoræ de beatis sententia. 139.b
 Animalium nullum præter hominem beatum. 11.a
 Animus quibus rebus verè enunciet. 73.b
 Animi bona, verissimè esse bona. 9.a
 Animi duæ sunt partes. 14.b. 72.b
 Animi partis quæ rationis est particeps duæ sunt partes. 72.b
 Animi pars quæ rationis particeps, quo differat ab ea quæ expers. 73.b
 in Animo sunt tria, quæ in actione & veritate dominantur, sensus, mēs, appetit⁹. 72.b
 Arrogans quis. 33.a
 Arrogans non potestate ac facultate, sed agendi consilio cernitur. ibid. b
 Ars quid. 74. a
 Ars omnis bonum aliquod sibi proponit. 1. a
 Ars & fortuna quodammodo in iisdem rebus versantur. 74. b
 Ars omnis in ortu versatur. ibidem a
 Ars quid molietur & spectet. ibidem
 Artium atque virtutum differentia. 19. a
 Asini stramen malunt quàm aurum. 133. a
 Assentator omnis est amico inferior. 106. a
 Avarus quis. 41. b
 Auaritia duabus in rebus cernitur, si minus largiari, quàm oportet, & si modum accipiendo transeas. 44. b
 Auaritia magis à natura tributa est hominibus, quàm prodigalitas. ibid. a
 Auaritiæ crimen cui tribuatur. 41. b
 Auaritiæ multa genera numerantur. 44. a
 Auaritiæ malum insanabile est. ibidem
 Audax quis dicatur. 35. a
 Audax, fortis & timidus in iisdem rebus versantur, sed non eodem modo. ibidem b.
- ## B
- Beata vita in lusu cur sita non sit. 136. a
 Beata vita nihil desiderat, nullo eget, sed seipsa contenta est. ibidem. b
 Beata vita est finis & extremum omnium. 136.
 Beatitudo quid. 14. a. & 135. b
 Beatitudo cur incipio nō tribuatur. 136. a
 Beatitudo cur non est habitus. 135. a
 Beatitudinem vulgus in voluptate ponit. 3. b. expoliti homines in honore. ibidem
 beatus ex Solonis sententia. 11. a
 Beatus quis. 12. a
 Beatus eget externis bonis. 10. a
 Beatus in vita hac an quis esse possit. 11. a
 Beatus omnia fortunæ tela forti animo perfert. 11. b
 Beatus nemo miser esse non potest. 12. a
 Beatus inuitus nemo. 31. b
 Beatus indiget bonis externis, cum homo sit. 139. b
 Beato amicis opus sit necne. 123. a
 Beato modicæ opes sufficiunt. 139. b
 Bella suscipimus, ut in pace viuamus. 137. a
 Belluæ non sunt participes consilij. 28. a
 Belluæ cur impotentes non sint. 87. a

INDEX.

Belluæ rerum singularum visis & recordatione tantum mouentur. ibidem
 Belluæ non habent rerum vniuersarum comprehensionem. ibidem
 Belluæ nec temperantes nec intemperantes sunt. 90.b
 Beneficium qui accipit, est inferior eo qui dedit. 49.a
 Beneficium qui accipit, par est reddere 112.b
 Beneficium accipere nullius est negotij, dare arduum. 121.a
 Beneuolentia repente ac subito fit. 119.a
 Beneuolentia quid ab amicitia differat ibidem.
 Bestiarum nullum vitium est, nullaque virtus. 83.a
 Blandi homines qui. 53.a
 Bonum quò maius, eò magis expetendum. 7.b
 Bonum quid. 1.a
 Bonum finitum & malum infinitum Pythagoræorum sententia. 20.b
 Bonum dupliciter dicitur. 95.b
 Bonum id est quod malo aduersatur. 97.b
 Bonum omne coniunctum cum alio optabilius est. 129.b
 Bona animi, verissimè esse bona. 9.a
 Bona sola amore digna sunt. 108.a
 Bonorum duo genera. 6.a
 Bonorum tria genera. 9.a
 Bonorum aliud actu, aliud habitu cernitur 95.b
 Bonorum externorum maximum, est gloria. 47.b
 Bonis externis indiget beatus 10.a
 Bonus ab improbo in summo non differt. 14.b
 Bonus vir delectatur honestis actionibus. 10.a
 Breues homines sunt quidem urbani & faceti, formosi non item. 47.b

C

Casus diuersi. 12.b
 Celtæ neque maris tempestates, neque motum terræ metuunt. 35.a
 Chariora nobis sunt ea, quæ labore parta sunt. 121.a
 Charitas maior debetur ei qui melior est, quam ipse alteri. 105.b

Cibi cupiditas naturalis est. 39.a
 Cives quibus rebus excitari debeant ad subeunda pericula. 35.b
 Ciuilis scientia domina est omnium. 1.b
 Ciuilis scientia præstantior medicina. 14.a
 Ciuitas ex quibus rebus constet, & quo modo conseruari debeat. 62.b
 Ciuitatis regendæ optima ratio secundum naturam ducitur. 65.b
 Ciuitates in concordia esse quæ dicantur. 120.a
 Clemens & mansuetus quis. 51.a
 Clementia quid. ibidem
 Clementiæ magis repugnat iracundiæ, quàm id quod à modo deficit. 51.b
 Cognitio rerum vniuersarum, à singulari cognitione ducitur. 80.a
 Comis & facilis, quis dicatur. 52.a. & 53.a
 Concordia quid. 120.a
 Concordes qui dicantur. ibidem
 Coniunctio fratrum, timocratiæ similitudinem refert. 109.a
 Consilium versatur in iis quæ sunt in nostra potestate. 28.b
 Consilium ad finem spectat. 29.a
 Consiliū non est eorum quæ fieri nequeunt. ibidem.
 Consilij principium appetitio est, atque ea ratio quæ ad finem aliquem pertinet. 73.a
 Constantia & patientia est in resistendo, continentia in vincendo. 91.b
 Consuetudo longo tempore fit. 10.b
 Consuetudinem mutare quàm naturam facilius est. ibidem
 Consuetudine virtus moralis comparatur. 15.b
 Consultatio non est de iis quæ secus accidere non possunt. 74.b
 Consultatio non est præteritorum. 73.b
 Contemplatio Deorum est propria. 138.b
 Continens quis dicatur. 82.b. & 93.a
 Continentes consilio, non cupiditate ducuntur ad agendum. 28.b
 Continentia quid. 94.a
 Continentia virtus non est, sed mediæ ac mixtæ naturæ. 55.b
 Contractus voluntarij qui dicantur 60.b
 Contractus præter voluntatem. ibidem.
 Contractum alius voluntatis est, alius fit nobis inuitis. ibidem
 Contumelias & conuitia æquo animo ferre à iij.

INDEX.

re seruire est. 51.a
Cupiditas omnis est cum dolore coniuncta. 39.b
Cupiditate quæ agimus, oblectationem habent. 27.a
Cupiditatum aliæ communes, aliæ propriæ. 39.a
Curationes ex contrariis efficiuntur. 17.b

D

Defectio vituperatur. 20.b
Deformitates à natura tributæ, nemo vituperat. 32.b
Deliberatio cōsiliij capiendi in quibus rebus cernitur. 29.a
Deliberatio bona quid sit. 79.a
in Deliberationem quæ cadant. 28.a. & b
Deliberatio est eorum quæ ad finem pertinent. 30.a
Deus vna, eaque simplici voluptate semper fruitur. 99.a
Deus curat res humanas. 140.a
Deo & parentibus nemo parem gratiam referre potest. 114.a
Deo sunt charissimi homines qui mentem rectè excolunt. 140.a
Deo contemplatio conuenit. 138.b
Diis hominibusque non eadem conueniunt. 46.b
Diuinum quiddam natura est insitum omnibus. 97.a
Dissimulator quis. 53.a
Docti iucundiores traducunt vitam insciis. 136.b
Doctrina alia inductione, alia ratiocinatione comparatur. 75.b
Doctrina omnis ex anteceptis animo rei informationibus gignitur. ibidem
Dolor naturam eius in quo est, à suo statu dimouet ac labefactat. 40.a

E

Elati & superbi, qui dicantur. 50.a
Endymionis somnus. 139.a
Eυελία quid. 78.a
Eudoxi de voluptate sententia. 128.b
Eυγνώμονες qui dicantur. 79.b
Eυπράπειλοι qui dicantur. 54.b
Experientia quibus necessaria. 142.b
Exuperatio in peccatis censetur. 20.b

F

Faceti & festiui qui dicantur. 54.b
Facilis & comis quis dicatur. 53.a
Facultates, quæ sint. 19.b
Facultates cur virtus non sint. ibidem
Factum, quod non potest esse non factum. 71.b
Filio non est concessum vt patrem abdicet atque ableget. 113.b
Finis vnus rerum omnium agendarum. 7.a
Finis rerum humanarum in beatitudine finitus est. 135.a
Fine res quæque definitur. 34.b
Finium differentia. 1.a
Fœlicitas omnis cum voluptate coniuncta est. 95.a
Fœlicitas perfecta in contemplatione consistit. ibidem
Fœlicitatem propter se optamus. 7.b
Formidolosa non eadem omnibus. 34.b
Fortis quis. 17.b. 33.b. & 34.a
Fortis in rebus maximis cernitur. 33.b
Fortis officium. 37.a
Fortis, audax & timidus in iisdem rebus versantur, sed non eodem modo. 35.a
Fortitudo quid. 35.a
Fortitudo ciuilis quæ dicatur. 35.b
Fortitudo in quibus rebus versetur. 39.b
Fortitudinis quinque genera. 35.b
Fortitudinis finis iucundus est. 37.b
Fraterna amicitia qualis esse debeat. 110.b

G

Γασπιδόχοι qui dicentur. 39.b
Gloria est bonorum externorum maximum. 47.b
Gloria quo quisque melior, eo maiore dignus est. 38.b
Γνώμη quid. 79.a

H

Habitus qui sint. 19.b
Habitus contrarius ex cōtrario sepe intelligitur. 57.a
Habituum omnium est scopus quidam propositus. 72.a
Heroica virtus quæ. 83.a
Homo est auctor & procreator actionum quasi liberorum. 31.b
Homo est omnium animalium præstantissimus.

I N D E X.

sumum.	76.a	sunt, ignorant.	27.a
Homo malus plura infinitis partibus mala potest afferre quam fera.	91.a	per Imprudentiam & ignorationem qui delinquant, in his veniæ locus esse debet.	67.a
Homo ad coniugium est propensior, quam ad communem societatem.	111.a	Incontinens quis.	83.b
Homo est ad civilem congregationem & vitæ coniunctionem natus.	107.b	Incontinentia ex quibus rebus nascatur.	85.a
Hominis officium proprium.	8.b	Indigentiam causam esse cur homines inter se contrahant.	63.a
Hominis summum bonum.	9.b	Inductione, principia & res vniuersæ colliguntur.	74.a
Homines cum ira commoueantur, dolent: cum sumunt supplicium, & sese vlciscuntur, gaudent.	36.b	Inertia quid.	ibidem
Homines breues sunt quidem urbani & faceti, aptæque membrorum compositione præditi, formosi non item.	47.b	Iniqui qui sint.	57.b
Homines quidem circa Pontum sunt, qui cruda & humana carne vescuntur.	89.a	Inopiæ & indigentiae subsidium est quæstus lacrimæve.	112.a
Homines sunt propensiores ad accipiendum beneficium, quam ad dandum.	120.b	Iniuria quid sit.	65.b
Honos cur non summum bonum.	4.a	Iniuriam facere est alicui sua sponte nocere.	66.b
Honos solis bonis debetur.	48.b	Iniuriam sibi facere an quis possit.	ibidem
Honos ei non habetur, qui in Remp. nihil boni contulerit.	113.a	Iniuriam accipere quam inferre leuius est.	66.b
Honos & gloria est virtutis & beneficentiæ præmium.	ibidem	Iniustitia quid.	64.a
Honestarum rerum memoria, iucunda est.	121.a	Iniustos sponte sua quis efficiatur.	32.a
Humana sapere non debemus, sed niti ad immortalitatem.	137.b	Iniustus qui semel esse coepit, amplius iustus fieri non potest.	ibidem
Humanæ res non possunt actum assiduum ferre.	132.b	Iniustus quot modis quis dicatur.	67.a
		Iniusti ab iniuria differentia.	64.b
		Iniustum omne aut est natura, aut instituto.	ibidem
		Intelligentia quid.	77.b
		Intelligentia est principiorum.	75.b
		Intemperans quis.	17.b. & 88.a
		Intemperans cur insanabilis.	92.b
		Intemperans est peior impotente.	93.a
		Intemperantes maximè ex tactu delectantur.	38.b
		Intemperantia quid.	39.b
		Intemperantia magis est nostræ voluntatis quam timiditas & ignauia.	40.a
		Inuentis faciliè est addere.	8.b
		Inuitus agere quis dicatur.	25.b
		Inuiti quæ facimus molestiam afferunt.	27.b
		Iracundi qui dicantur.	51.b
		Iraisci in quibusdam rebus licet.	28.a
		Iucunda omnes sequuntur.	128.b
		Iudex velut animatum ius est.	61.a
		Ius est duplex, alterum non scriptum, alterum legitimum.	112.a
		Ius naturale quid.	65.a
		Ius civile quid.	64.b
		Ius legitimum quid.	65.a
		Ius civile aut est naturale aut legitimum.	

I

Ideas Platonis labefactat Aristoteles	5.b
Ignauus quis dicatur.	45.a
Impotens quis.	88.a
Impotens cur sanabilis.	91.b
Impotens similis est ciuitati quæ præclaras leges statuit, sed iis non vitur.	94.b
Impotentes ad agendum cupiditate, non consilio ducuntur.	28.a
Impotentia cupiditatum, iræ impotentia turpior.	90.b
Impotentia acutorum & atri bili hominum est temeraria & præceps.	92.a
Impotentia non est vitium, nisi aliqua ex parte.	ibidem
Improbilas spontanea est.	31.b
Improbis quis.	18.b
Improbi quæ facienda quæque fugienda	

INDEX.

ibidem.
Ius distributum ad geometriam, commu-
rarium ad arithmeticam proportionem,
pertinet. 61.b
Ius in quatuor rebus, ut minimum confi-
sit. 60.a
Ius vnà cum amicitia augetur. 107.b
Iura humana non idem vbique valent 65.b
Iura locum habent inter eos, inter quos eo-
rum quæ simpliciter bona sunt, commu-
nio est. 64.b
Iustitia quid. 64.a
Iustitia & iniustitia in quibus rebus ver-
sentur. 57.b
Iustitia omnium virtutum sola in bonis a-
lienis ducitur. 58.a
Iustitia omnium virtutum præstantissima.
58.a
Iustitiæ plura esse genera. 59.a
Iustum quid. 57.a
Iustus nondum is est, qui res iustas facit.
81.a
Iuuenis non est idoneus auditor civilis sci-
entiæ & quare. 2.b
Iuuentus quomodo instrui debeat. 18.a

L

Labor omnis durus ac molestus. 37.b
Laborem solitudinemque fugere mollis
est animi atque effeminati. 35.b
Laborem continuum ferre non possumus
136.a
Labore parva chariora. 121.a
Lacedæmonij curam habuerunt educatio-
nis ac disciplinæ. 141.b
Lex præscribit ex quaque virtute vitam de-
gere. 59.a
Lex talionis. 62.a
Lex omnis est generalis. 69.b
Lex ea verat quæ non iubet. 70.a
Lex est ratio quædam à prudentia & mente
profecta. 141.b
Legis munus quid sit. 57.b
Leges qui ignorant, puniri debent. 32.b
Legibus boni efficiuntur. 142.a
Legitima omnia in iustis esse numeranda.
37.b
Liberalis quis dicatur. 42.a
Liberalis in quo laus versetur. ibid.
Liberalis potius est dare quàm accipere.
41.a

Liberalitas quid. 41.b
Liberalitas ex animi habitu spectanda non
ex beneficiorum multitudine. 42.b
Liberi parentibus alimenta debent suppe-
ditare. 116.b
Liberi cur matribus chariores. 121.a
Liberi sunt viri & vxoris commune bonum &
vinculum. 111.a
Liberis qui carent, facilius dissociantur.
ibidem
Ludendum, ut serias res agere possimus.
136.a
Ludus quid. 92.a

M

Magistratus virum ostendit, Biantis sen-
tentia. 58.a
Magistratus est custos & conseruator iuris.
64.b
Magnanimus quis dicatur. 47.a
Magnanimus liberè quæ sentit solet dice-
re 49.a
Magnanimi proprium quid 48.a
Magnanimi viri esse qui dicantur 49.a
Magnificencia in quibus rebus versetur, &
quid à liberalitate differat. 45.a
Magnificus quis dicatur. ibidem
Magnificus scienti similis est. ibidem b
Magnifici viri est domum conuenienter suis
opibus ædificare. 46.b
Magnitudo animi in quibus rebus versetur.
47.a
Magnitudo animi est quasi splendor & or-
namentum virtutum omnium. 48.a
Malum minus speciem boni gerit. 57.b
Malum minus, potius quàm maius eligendū.
60.b
Malo quod aduersatur bonum est. 87.b
Malis ex duobus minus eligendum. 24.b
Malus plura potest mala afferre quàm fera.
91.a
Mansuetudo quid. 51.a
Mediocritas quid. 17.b
Mediocritas in omni re præstantiam con-
seruat. 21.a
Medium quid. 21.a & 72.a
Medium reperire in omni re difficillimum.
24.a
Medium habitum esse laudabilem. 25.a
Μεγαλοψυχία quid. 45.a

INDEX.

Memoria rerum honestarum iucunda est.

12.1.2

Mendacium omne per se in malo vitiōque est.

53.b

Mendacium vt quid turpe, vitandum.

i bidem.

Mendax duplex: alius enim mendacio ipso delectatur, alius gloriæ aut quæstus gratia mentitur.

22. b

Mens omnis quod sibi optimum est eligit.

122.b

Mentem qui excolit, Deo est charissimus.

130.a

Mente nihil melius in nobis est.

136.b

Mensuræ vini triticique non vbique pares.

65.b

Merus definitio.

33. b

Molesta omnes fugiunt.

128.b

Mollis quis esse dicatur.

91.b

Morosi homines qui dicantur.

52.a. & 53.a

Mortem in bello oppetere, pulcherrimum.

34.a

Mortem sibi ipsi consciscere, fugientem paupertatem vel amorem, vel molestiam, viri fortis non est, sed potius timidi.

35.b

Morte nihil terribilius.

34.a

Motus omnis in tempore fit, finemque aliquem & terminum spectat.

131. a

Mutatione nihil iucundius aut suauius.

99.a

N

Natura apud Deos quod est insitum, nusquam mutabile est, apud nos verò quædam à natura insita mutantur.

65.b

Natura nostra non est simplex, sed habet quiddam admixtum dispar sui ac dissimile, quo eam interire necesse sit.

99.a

Natura molestiam fugit, & iucunditatem expetit maximè.

104.a

Necessarium est id omne quod sub scientiâ cadit.

73.b

Necessaria quæ planè & simpliciter sunt, sempiterna sunt omnia.

ibidem

Negoria suscipimus, vt in otio simus.

137.a

Noxarum tria sunt genera.

66.b

Numus ad quem vs. in comparatus.

63.a

O

Officium proprium hominis

8.a

Opera cuique sua chara esse solent.

120.b

Optimus quis dicatur.

4.a

Optimus habetur qui virtutem non ad suam sed aliorum vtilitatem refert.

58.a

Optimus in omni re est imitandus.

126.b

Oratio difficile potest euellere id quod insitum & moribus inueteratum est.

140.b

P

Παράνομος qui.

57.b

Parentes veneratione prosequi debemus.

109.b

Parentes suos liberos vt seipfos, amant.

110.b

Parentibus à liberis alimenta debent suppeditari.

116.b

Pater est qui filiis vt sint causa est & alimenti & eruditionis.

109.a

Patri licet filium abdicare, filio non item.

113.b

Patri an liceat in omnibus parere.

115.b

Patrem verberare grauius, quàm quemuis alium.

107.b

Peccare quis dicitur.

66.b

Pecuniæ quæ dicantur.

41.b

Perfectissimum quid.

7.a

Personarum tum dicendo, tum audiendo rationem habere debemus.

54.b

Perspicacia quid.

78.b

perspicacia & prudentiæ differentia.

79.a

Pertinaces qui dicantur.

93.a

Perturbationes quæ sint.

19.b

perturbationes cur virtutes nec vitia. ibid.

Philoxenus collum sibi gruis longius dari optabat, vt maiorem ex cibis perciperet voluptatem.

39.a

Platonis sententia de educandis liberis.

8.a

pœna duplex in vinolentos constituta.

32.a

Πράγος quis.

51.a

Precia rerū omniū debent esse certa.

63.b

Principium plus esse videtur, quàm dimidium totius.

9.a

Principia quomodo cognoscantur.

ibid.

Principia quæ sint.

73.a

Πραίσιος quid.

28.a. & 30.b

Πραίσιος quid.

29.a. & 30. b

INDEX.

Probra & dedecora propter quæstum mul-
ti sustinent, 34.b
 Probus nemo esse potest absque pruden-
tia. 81.b
 Probi improbi ve vt simus, est in nobis.
31. b
 Probos peccare non decet, nec amicos si-
ne re 107.a
 Prodigalitas quid sit. 41.b
 prodigus multo melior auaro esse videtur.
43.b
 Profusus quid. 46.b
 Proportio quid. 60.a
 Proportio alia deiuncta, alia coniuncta.
ibidem
 Proportio geometrica quid. 59.b
 Proportio exæquat amicitias & conseruat.
114.b
 Prudens quis. 74.b. & 76.b
 Prudens nemo esse potest, qui bonus non
sit. 81. b
 Prudens nemo esse potest, absque virtute
moral. 82.a
 Prudens officium. 76.b
 Prudentes qui dicantur. 74.b
 Prudentia quid. 76.b
 Prudentia in quibus rebus versetur. 77.a
 Pudore affici quos deceat. 55. b
 Puer cur beatus esse non potest. 11.b
 Puer cur mathematicus, non physicus ef-
fici possit. 77. b
 Pueri & belluæ consilij participes non
sunt. 28.a
 Pueris alia, alia viris in precio sunt. 135. b
 Pusillo animo esse qui dicantur. 47.b

Q

Q Væstes gratia multi probra & dede-
cora sustinent. 44.b
 Quis quisque est, talia sunt eius facta,
oratio & vita. 54. a

R

R Atiocinatio à rebus generalibus &
vniuersis progreditur. 74.a
 Regia potestas paternum imperium re-
ferre debet. 108.b
 Reipublicæ tria genera. 108. a
 Rerum publicarum optima, est regnum,

detrerrima timocratia. ibidem
 Res nulla eadē nos semper delectat. 98.b
 Res quæque sine definitur. 34. b
 Rex eorum quibus præst commodis stu-
dere debet. 106.b
 Regis amicitia in eos quibus imperat, cō-
sistit in excellentia quadam beneficiorum.
109. a

S

Sacrificia olim & conuentus fieri sole-
bant posteaquam fruges collectæ erant.
108.a
 Sagacitas quid. 78.a
 Salis modios multos edendos esse cum a-
micis antequā eos cognoscere possimus.
102.b
 Sapiens nemo natura esse potest. 80.a
 Sapientis officium. 76.a
 Sapientia quid sit. ibidem b
 Sapientia nomine quid intelligatur. 76.a
 Sapientum sententiæ magnam habent au-
toritatem. 139.b
 Sceleratissimus quis. 58.a
 Scientia quid. 73. b. & 74.a
 Scientia omnis demonstratione acquiritur.
73. b
 Scientia omnis doceri potest, & quicquid
sub scientiam cadit, perdisci. ibidem
 Scire aliquid dupliciter dici. 86.a
 Scomma quid. 55. a
 Scurræ ac importuni qui. 54.b
 Senectus omnisque imbecillitas auaros
efficit. 44.a
 Senes & seueri ad amicitiam cur non
idonei. 103.b
 Senibus honos tribuendus. 116.b
 Sensus nullius actionis est initium. 72.b
 Sensus cuiusque est sua propria voluptas.
132. b
 Sententia quid. 79.a
 Sermones factis congruentes comprobantur.
128.b
 Seruus instrumentum est animatum. 110. a
 Societas sublato contractu consistere non
potest. 63. b
 Societas patris cum liberis regni speciem
præ se fert. 108.b
 Societas viri cum vxore præ se fert quan-
dam optimatum potestatem. ibidem
 Socio pecuniam adimere grauius est quàm

INDEX.

ciui. 107.b
 Solertia quid. 81.b
 Solonis sententia de beatis. 139.b
 Suppositum cur sic dicta. 75.a
 Sordidus quis. 47.a
 Sponte agere quis dicatur. 25.b
 Sponte fieri quid. 26.a
 Subtilitatem in omnibus rebus non esse querendam. 8.b
 Sumptus facere quibus deceat. 45.b
 Sumptus qui maximè probentur. ibidem
 Sumptus omnis ex suo genere magnus est æstimandus. 46.b
 Superbi & elati qui dicantur. 47.b. & 50.a

T

Temperans quis dicatur. 17.a
 Temperans quo differat ab intemperante. 38.a
 Temperantia quid. 38.a
 temperantia in quibus rebus versatur. ibid.
 Tempus rerum inuictor & adiutor bonus. 8.b
 Timidus quis. 17.b. & 32.b
 Timidus. audax & fortis in iisdem rebus versantur, sed non eodem modo 35.a
 Tyrannus suis tantum commodis inseruit. 108.a

V

Verecundia quid. 55.a
 Verecundia est similior perturbationi quam habitui. ibid.
 Verecundia non omni ætati, sed adolescentiæ conuenit. 55.b
 Veritas apud omnes plus valere debet quam amicitia. 5.a
 Veteratores qui dicantur. 54.a
 Vi fieri quid dicatur. 27.a
 Vinolenti duplici pœna afficiebantur. 32.a
 Vir bonus quis. 18.b
 Vir bonus verè de omnibus rebus iudicat. 31.b
 Viri boni elegantissima descriptio. 118.a
 Vir bonus sibi charus maximè. 121.b
 Vir bonus amicorum & reipub. causa mortem oppetit. 122.b
 Vir bonus rebus omnibus antefert honestatem. 123.a

Vir bonus est mensura rerum omnium. 118.a. & 135. a
 Virtus quid. 21.a
 Virtus moralis consuetudine comparatur. 16.a
 Virtus in quo versetur. 19.a
 Virtus probè affectum reddit id omne in quo inest. 20.a
 Virtus atque vitium in nostra sunt potestate. 31.b
 Virtus à iustis discitur. 124.a
 Virtus vera sine prudentia esse non potest. 82.a
 Virtutis actiones per se iucundas. 10.a
 Virtutis definitio secundum veteres. 18.a
 Virtutis est lætari & dolere quibus rebus & quemadmodum decet. 43.a
 Virtutis merces gloria. 47.b
 Virtutis ac beneficentiæ præmium est honos & gloria. 48.a
 virtutem cognoscere non sufficit, sed eam exercere & ad vsum adhibere oportet. 140.a
 Virtute præditus scit bene quaque re uti. 41.b
 Virtute vndique perfecta & absoluta, nullus honos satis dignus potest esse. 48.a
 Virtutes ex antecedentibus actionibus comparantur. 16.a
 Virtutes non sunt rationes, sed cum ratione. 82.a
 Virtutum diuisio. 25.b
 Virtutum duo genera. 15.b
 Virtutum moralium nulla nobis natura ingeneratur. 15.b
 Virtutum ac artium differentia. 18.b
 Virtutum omnium descriptio. 21.a
 Virtutum omnium semina simul atque in lucem editi sumus, continemus in nobis. 81. b
 Vitæ genera tria. 4.a
 Vitia non solum animi, sed etiam quædam corporis sunt voluntaria. 32.b
 Vitia cur voluntaria. 32.a
 Voluntarium quicquid est, non est deligendum. 28.b
 Voluntas est etiam eorum quæ fieri non possunt. 18.b
 Voluntatis nostræ & in nostra esse potestate quæ dicantur. 31.a
 Voluptas cur difficile à nobis pellatur. 18.b
 Voluptas omnium animantium communis. 18.a

INDEX.

Voluptate & dolore ad pueros instituendos, utendum.	131.a	de Voluptate sententias omnes refellit Aristoteles.	128.b
Voluptas cur summum bonum non sit.	77.a	Voluntates necessariae quae.	98.a
Voluptas impedit quominus sapiamus.	96.a	Voluptates aliae necessariae, aliae non necessariae.	4.a
Voluptas cur bonum non sit.	96.b	Voluptates specie differunt.	130.a
Voluptas magis est in quiete quam in motu.	99.a	Voluptates adaugent studia & operationes.	130.b
Voluptas cur sempiterna non existit, eademque ipsum perficit.	133.a	Urbanus quis.	54.b
Voluptas cuique animalium est propria.	134.b	Vtilia quae.	100.b
Voluptatis nulla est ars.	96.a	Vtilitas coniunxit & continet societatem civilem.	107.b
Voluptati quam iracundiae resistere difficilius.	108.b	Vxores cum amplum habent patrimonium dominari volunt.	109.a
Voluptate efficiendum duo sunt genera.	98.a		

FINIS.

IOANNIS HERBETII LOTHARINGI COMPENDIOSVM ARGVMENTVM IN ARISTOTELIS DECEM libros de moribus, ad Nicomachum.

Philosophia moralis ad agendum refertur. Nam discitur illa quidem, ut sciamus, sed tamen precipue, ut bene beatèque vivamus. Omnis enim laus virtutis in actione consistit. Et honestis actionibus frequentatis habitum virtutis acquirimus, bonique nominamur & sumus. Subiectum huius disciplinae est actio humana, quatenus humana. Methodus est naturae & potissimum analyseos, quoniam a generalibus ad specialia, & ab eo, quod primum est in consilio & cogitatione progreditur, hoc est à fine, qui est felicitas, quam primo libro definitione, quae totum univsum quoddam est, generatim describit. Deinde virtutem in definitione positam veluti rationem ac viam ad felicitatem, & certè eius partem, & quidem potiorem sequentibus libris exponit, tum libro decimo ad explicandam felicitatem reuertitur, ut finis est postremus in adeptione & fruitione. Horum librorum decem hæc est summa. Primo lib. differitur univse de ultimo hominis fine, qui est felicitas constans actionibus virtuti consentaneis, bonisque corporis & externis. 2. generatim de virtute, an sit, quid sit, & qualis sit. 3. primum de principiis actionum humanarum, ut voluntario, nec voluntario, deliberatione & electione. Deinde de fortitudine, tum de temperantia. 4. lib. de liberalitate, magnificètia, magnitudine animi, modestia, mansuetudine, affabilitate, veritate, urbanitate, & verecundia, quam virtutibus non annumerat. 5. lib. de iustitia, eiusque partibus. 6. de quinque virtutibus rationis, arte, prudentia, scientia, intelligentia, & sapientia. 7. de heroica virtute, & quae ei contraria est, immanitate, de continentia & incontinentia, de constantia & mollietate animi, id est laborum & dolorum fuga, deque voluptate & dolore, in quibus versantur virtutes & vitia, continentiaque & incontinentia. 8. lib. de amicitia, eiusque formis. 9. de adiunctis amicitia. 10. prosequitur, absolvitque suam tractationem de felicitate, primò declarans voluptatem non esse summum bonum, sed tamen eam esse felicitati coniunctam, perficereque virtutis actionem. Deinde felicitatem dividit in contemplantem, quae consistit in actione sapientiae, & in agentem, quae cernitur actione virtutum moralium, quatenus virtutes morales prudentia diriguntur & inter se connectuntur.

ARISTOTELIS

ad Nicomachum filium de
Moribus, quæ Ethica nominantur
liber primus.

ARGUMENTVM.

TRACTATIONEM de summo bono summam comprehendit tribus questionibus, *an sit, quid sit, Et quale sit.* Esse docet posita definitione boni, & divisione finium seu bonorum, quorum aliud sit alio melius, Et aliquando optimum & summum, idemque finis ultimus. Alioquin progrediendum esset in infinitum, quo dato Et concessio, frustra quippiam appeteremus vel ageremus, quia nunquam ad finem perueniremus. Questionem quid sit explicans refellit in primis aliorum de beatitudine opiniones, quarum alij voluptatē, alij honorem, alij virtutem, alij diuitias, Plato ideam boni summum esse bonum confirmabat. Deinde statuit hoc ipsum esse felicitatem, quæ est actio animi virtuti congruens in vita perfecta bonis corporis & fortunæ satis instructa. Qualitatem felicitatis exponit maxime ab adiunctis causis, subiecto, docens aliquem verè dici beatum etiam in hac vita. Quandoquidem inest ei virtus in actione posita, altissimisque defixa radicibus.

MNIS ars, atque adeò omnis quæ Cap. i.
via & ratione procedit, cognitio:
itēque omnis actio & omne agendi
consilium, bonum aliquod sibi propo-
nere, idque appetere videtur. Ideòq;
præclare assertū est bonum ipsum esse,
quod sibi res quæque proponerent &
appeterent. Finium autem, suæ quædam sunt differentia.
Alij enim sunt actus operationesve, alij præter actiones
sunt opera quædam. Et quarum quidem rerum præter

A

ETHIC. ARIST.

actiones, alij præterea fines sunt, in iis natura sunt opera meliora actionibus. Et quoniam multæ actiones, artes ac scientiæ erant, complures etiam fines extiterunt. Nam & medicina bona valetudo finis est, & artis edificandarum navium navis, & imperatoriæ artis victoria, & rationis rei familiaris diuitiæ. Quæ autem eius generis arteis uni alicui facultati subiectæ sunt, (velut rei equestri ea quæ frenos conficit, cæteræque omnes, quæ instrumenta equorum efficiunt: tum verò hæc ipsa equestris & omnia officia bellica, arti imperatoriæ, itémque aliæ alij) in iis omnibus, fines earum quæ principem locum tenent, magis expetendi sunt, quàm omnium earum quæ sub eas subiectæ sunt: quippe cum horum causa etiam illi expetantur. Nec quicquam interest, utrum ipsi actus operationesve sint actionum fines, an præter illos aliud quippiam, quemadmodum in iis scientiis, quas modò diximus, perspicui potest.

IN CAP. I. NOTÆ.

GRVCHIVS.

Omnis ars, atque adeò omnis quæ viâ & ratione procedit cognitio.] *Métodos* hic non significat docendi viam & rationem: sed cum artem dixisset Arist. ne parum dixisse videretur, voluit subiicere aliud verbum quod latius pateret. Quasi diceret omnis ars, imò verò omnis cognitio, &c. Quo etiam modo accipi debet secundum membrum, Omnis actio, imò verò omne consilium. Cur verò, ita verterim, auctorem habeo ipsum Aristotelem, qui initio tertij capitis, cum repetit hoc suum pronunciatum, ita scribit: λέγομεν δὲ ἀναλόγωντες, ἐπὶ δὲ πᾶσι γινώσκουσιν καὶ προαίρεσις ἀγαθῆς πίστεως ὁρῶντες. Vbi γινώσκουσιν dixit pro eo quod antè dixerat *μέθόδους*. Tolerabilius erat vertere doctrinam: sed magis doctrinam διδασκαλίαν significat.

Προαίρεσις agendi consilium verti Cicerone auctore, cum multis in locis, tum lib. 3. de Oratore, ubi ita scribit: Nam aut ipsa cognitio rei scientiæque perquiritur, ut virtus suam, ne propter dignitatem, an propter fructus aliquos expetatur: aut agendi consilium exquiritur, ut sitne sapienti capeienda res pub. Ego tamen non semper retinui idem verbum: sed interdum institutum, nonnunquam propositum verti: tum quod superstitionis est eodem semper verbo uti, cum pluribus comòde possis: tum quod quibusdam in locis non tam aptè reddetur *προαίρεσις*, si agendi consilium dicas, quàm si aut institutum, aut propositum verteris, id quod suis locis postea indicabo.

Ἰδοὺ χάρις ἀπερίωτον τὰγαθὸν εἶ πάντα ἐρίται. Ego ipsum bonum potius verti quam summum bonum, quia tametsi illud τὰγαθὸν saepe his libris significet summum bonum, hoc tamen loco mihi non videtur ita recte verti posse. Voluit enim Arist. suo more statim initio ponere propositionem quandam perspicuam & nulla probatione indigentem, qua velut principio quodam in demonstratione sequentium vteretur. Illa propositio est, omnem cognitionem, & omne agendi cōsiliū (quibus duobus omnes res agendas complecti voluit) suum quendam finem habere, qui finis bonum quiddam sit. Quæ causā est ut statim subiiciat, *Finium autem sua quaedam sunt differentia*. Postquam ergo ita dixit Arist. Omnis cognitio & omne agendi cōsiliū habet finem quendam, atque adeo bonum aliquid quo refertur & quod appetit: tum quasi ex parte genus concludens, subiicit. Ideoque præclare dictum est à veteribus, ipsum omnino bonum esse quod omnia appeterent: Nam hæc definitio ipsius boni à veteribus tradita est, auctore Arist. lib. 1. Rhetor. ut non possit bonum in toto genere aptius definiri, quam si dicatur, bonum esse id quo res quæque spectant quodque appetunt: ita ut idem sint finis & bonum. Neque verò convenire potest huic loco summi boni interpretatio, primum, quia Arist. non probat veterum sententiam in eo quod omnium rerum vnum quoddam bonum esse voluerunt. Eius enim verba sunt primo lib. de Moribus ad Eudemum. ὅτι φάναι πάντα τὰ ὄντα ἐρίσθαι εἰς ἓν πρὸς ἀγαθόν, οὐκ ἀλλόθεν ἔρχεσθαι γὰρ ἰδίον ἀγαθόν ἐρίεσθαι. Deinde cum Arist. dicit omnem cognitionem & omne cōsiliū bonum quoddam appetere, non ita accipi debet, quasi velit omni cognitioni & omni agendi cōsilio vnum quoddam bonum propositum esse: alioqui id quasi notum & perspicuum acciperet, quod paulo post initio secundi cap. ratione confirmat. Sed hoc tantum voluit initio ponere, quod absque vlla probatione notissimum est, Omnem cognitionem & omne cōsiliū suum quoddam bonum appetere. Ita ne cum subiicit præclare dictum esse à veteribus ipsum bonum esse quod omnia appeterent, illud omnia distributivè (ut verbis in schola vtitis utar) non collectivè accipi debet. Idque ut ego significarem, malui vertere πάντα res quæque quam omnia.

Actus operationesque. Quia utrumque non modò Latinum est, sed etiam Ciceronianum, & propriè respondet verbo ἐπιτελεῖν, propterea, ut semel admonerem, utrumque coniunxi. Cicero pro domo sua, *Omnemque impetum discordiarum, omnem diu collectam vim improborum, quæ inueterata compresso odio atque tacito iam erumpebat in actum.* Quis non videt actum illo loco significare id quod Arist. dicit ἐπέτελεσθαι? Idem Cic. ad Att. lib. 6. in Epist. cuius initium est, *Et si nil habeam,* ita scribit: *Huius nebulonis operatione si Brutus moveri potest: licebit cum solum ames.* non ergo barbarum est, sed Ciceronianum operationis verbum.

Quævis de beatitudine finis actuum.

Atqui si quod est rerum agendarum ultimum, quod & Cap. 2.

propter se expetamus, & propter ipsum cetera omnia: nec omnia propter aliud sequimur (sic enim res progredietur in infinitum, ut inanis ac stultus omnis noster appetitus sit futurus) perspicuum est in eo esse summum bonum, idque adeo quod est omnium optimum. Huius ergo cognitio ad vitam etiam degendam momentum magnum habet: &

ETHIC. ARIST.

tanquam sagittarij signum intuentes, facilius quod nostri
est officij assequemur. Quod cum ita sit, danda opera est,
ut rudi certè informatione ipsum, & quid tandem sit, &
cuius sit scientiæ vel facultatis extremum intelligamus. Et
sanè par est, ut eius potissimum sit finis, quæ domina est &
princeps omnium, qualis civilis scientia videtur esse. Nam
& quæ in Rep. scientiæ admittendæ sint, & quas quisq; di-
scere debeat, & quatenus, ipsa præscribit. Atque etiam fa-
cultates eas, quæ in maximo honore sunt & precio, ut artem
imperatoriam, ut rei domesticæ rationem, ut rhetoricem,
huic subiectas cernimus. Quod si scientias hæc reliquas om-
nes, quarum omne opus est in agendo ad usum suum adhibet
præscribitque legibus quid faciendum & à quibus abstinен-
dum sit, profectò necesse est eius extremo & fine reliquarum
fines contineri: ut in eo sit summum hominis bonum. Ut
enim sit idem unius hominis bonum atque civitatis uni-
versæ, hoc tamen quod ad civitatem universam pertinet,
& assequi & conservare, maius quiddam ac perfectius
videtur. Præclare enim se res habeat, si & uni, & in soli-
tudine vitam agent, consulatur: at vero si genti & ciuita-
tibus, multò & pulchrius & diuinius. Atque hæc quidem
quam instituimus via & ratio, quoniam & ipsa civilis
quædam scientia est, hoc sibi propositum habet, idq; expetit.

NOTÆ.

Τὸ δέοντες.] Τὸ δέον non significat τὸ πρέπον, sed, ut Cicero loquitur, id quod nostri officij est, quod facere oportet.

Καὶ τίς τῶν ἐπιστημῶν ἢ δυνάμεων.) In iis verbis subaudiendum est τέλος ἢ, ut sit sensus, cuius scientiæ aut facultatis sit finis. Id quod sequentia paulo post verba indicant, cum concludit civilis scientiæ finem reliquarum artium fines continere, ita ut ille ipse finis sit summum hominis bonum.

Ἡ μὲν οὖν μέθοδος τῶν ἐπιστημῶν.] Legendum est τῶν ἐπιστημῶν, ut intelligatur τῶν τέχνην, aut ἀγαθῶν. Estque hic sensus, hæc nostra quam de moribus instituimus

tractatio, bonum illud appetit, finem illum propositum habet: quando quidem civilis scientiæ pars quædam est. Ac legendum ita esse demonstrari potest ex eo quod initio quarti cap. ita scribit: Nunc dicamus quid sit illud bonum, quod à civili facultate appeti dicimus.

Τὸ βέλτιον ἐστὶν ἀγαθὸν τὴν πολιτικὴν ἐπιστήμην.] Hanc verò propterea conclusionem subiecit Arist. ut constaret statim initio horum librorum, quod sibi propositum esset. Et quæ ab initio libri, ad hunc usque locum ab eo dicta sunt, eo pertinebant ut hanc conclusionem eliceret: quæ est prima pars sui præemij, ut ipse appellat. Quod quidem præemium ipse in tres partes diuidit, in epilogo, quem ad finem tertij cap. his verbis posuit, καὶ περὶ μὲν ἀρχαῶν καὶ πᾶς ἀποδεικτέον, καὶ πᾶς ἀποδείκνυται περὶ μὲν ἀρχαῶν καὶ πᾶς ἀποδείκνυται.

In qua tractanda satis accurata erit oratio, si quantum

res proposita feret, explanabit. Non enim in omnibus di- Cap. 3.

sputationibus subtile accuratumque genus rei explicandæ

similiter requirendum est: ut nec in operibus quæ ab arte

proficiunt. Atqui iis rebus, quæ honestæ, quæque iustæ

sunt, in quibus civilis scientia versatur, tanta inest varie-

tas, tanta inconstantia, ut lege tantummodo, non etiam na-

tura videantur constitutæ: quæ etiam inconstans & insta-

bilis natura in bonis rebus locum habet, propterea quod mul-

ta ex iis detrimenta consequantur. Iam enim aliis diuitiæ, aliis

vis corporis exitium perniciemque attulit. Ergo satis erit, eos

qui ex his, & de iis rebus verba faciunt, pingui quadam

Minerva, & subiecta velut rudi forma, quid in quaque re

veri sit demonstrare: & qui de rebus, quæ plerumque eue-

niunt, differunt, ex hisque suas rationes conficiunt, tales ef-

ficere conclusiones, quæ illorum naturam referant. Eodem-

que modo accipi probarique debent, quæ dicuntur omnia.

Est enim hominis eruditi subtilitatem requirere in omni ge-

nerae eatenus, quoad rei natura patitur. Sunt enim hæc per-

similia, Mathematicum probabilia in dicendo adhibentem

probare, & ab oratore demonstrationes requirere. Quæ

autem quisque nouit, de iis bene indicat, eorumque bonus est

ETHIC ARIST.

index. De quaque ergo rerum singularum vere iudicabit is, qui eruditione singularum rerum valet: omnino vero ac simpliciter, qui omni doctrina eruditus est. Quocirca civilis scientia non est iuuenis idoneus auditor: est enim expertus actionum, quas vita desiderat: hac autem de actionibus & ex iis tota oratio est. Iam verò cum animi perturbationibus ducatur, frustra & inutiliter audiet: quandoquidem finis huic scientia propositus non cognitio sit, sed actio. Qui puer sit etate, anne moribus puero par & similis, nihil interest. Non est enim culpa in tempore, sed in eo quod animi perturbationes in omni vita actione sequatur. Nam huius generis hominibus, quemadmodum impotentibus inutilis cognitio futura est. At verò qui rationi suas appetitiones obediunt, & actiones sequuntur rationi congruentes, magnum fructum ex harum rerum cognitione consequuntur. Ac de auditore quidem, quaeque docendi ratio hic postulanda sit, & quid nobis proponamus his libris, proæmij loco hactenus diximus.

Τὸς δὲ κατὰ λόγον τὰς ὀρέξεις πειμνούς καὶ πέρυσιν. In his postremis verbis repeti debet, καὶ τοῖς κατὰ λόγον πέρυσιν, ut sit darius participij πέρυσιν. Quae causa est, ut ita verterim, Et actiones sequuntur rationi congruentes.

Cap. 4. Nunc repetito principio, quoniam omnis cognitio & omne institutum, agendique consilium bonum quoddam appetit, statuamus quid sit illud quod civilem rationem desiderare dicimus; quidque sit omnium rerum agendarum extremum bonum. Constat quidem ferè inter omnes, quo nomine appellari placeat. Beatitudinem enim & vulgus & qui expolitiores sunt, vocant: bene autem vivere & bene agere (quod Græci εὖ ζῆν & εὖ πράττειν dicunt) idem esse quod εὖ.

LIBER I.

^{Beatus enim} ^{et de definitione}
 Siquis id est, beatum esse existimat: Quid autem sit bea-
 titudo, non constat, deq; eo est inter eos omnis dissensio: neq;
 imperita multitudo ^{et} sapiētes in eodem ponunt. Alij enim
 in eorū aliquo quæ illustria sunt, ^{et} in oculis omniū posita,
 ut in voluptate, ut in diuitiis, ut in gloria, aliq̃ue in alio:
 plerumque etiam idem in alio atque alio. Cum enim agro-
 tat, in bona valetudine ponit: cum pauper est, in diuitiis.
 Qui autem suæ conscij sunt ignorationis, eos admirantur,
 qui magnum aliquid, ^{et} quod eorum ingenij vires superet,
 dicunt. Quidam verò præter hæc complura bona, aliud
 quoddam per se, quod ^{et} ipsum causa sit, cur cætera bona
 sint omnia. Et omnes quidem exquirere sententias, super-
 uacaneum sit: contenti autem erimus, si exquiramus eas po-
 tissimum quæ eminent, maximeque probantur, aut quæ a-
 liqua nituntur ratione. Hoc autem ignorare non debemus,
 interesse inter rationes eas, quæ à principiis proficiuntur,
^{et} eas quæ ad ipsa principia ferunt. Rectè enim hoc Pla-
 to dubitabat ^{et} requirebat: utra via esset sequenda, eāne
 quæ à principiis permaneret ad fines, an quæ ad principia
 ferret: Velut in stadio, ab iis qui præmia proponunt ad me-
 tam, an contrā. Initium enim capiendum est ab iis rebus quæ
 notæ sunt: sed harum duo genera sunt: aliæ enim cognitæ
 sunt nobis, simpliciter ^{et} per se aliæ. Ac nobis quidem cer-
 tē ab iis capiendum est exordium quæ sunt nobis cognitæ.
 Quocirca quid de rebus honestis ^{et} iustis, ^{et} vno nomine
 civilibus, idoneus auditor futurus est, is sit oportet bonis
 moribus præditus ^{et} institutus. Principium enim est quod
 ita sit, idque si satis sit perspicuū ipsum quamobrem sit, nihil
 desiderabitur. Homini verò eiusmodi aut iam percepta sunt

ETHIC. ARIST.

principia, aut facile alio docente percipiuntur. Cui autem horum neutrum inest, audiat Hesiodi carmina.

» Optimus est, sese qui nouit cuncta magistro:

» Ad finem usque videns quæ semper sunt meliora.

» Ille etiam bonus est, alium qui recta monentem

» Audit, & inuentis ponit vestigia latus.

» At cui consilium sua nec prudentia donat,

» Inducitque animum voces contemnere veras,

» Is nunquam frugi fuerit, sed inutilis orbi.

Græca illa verba ἔν γινώσκῃ καὶ ἀπαρτίζῃ relinquenda esse duxi, quia quæ latine ad verbum pro his redduntur, bene viuere & bene agere, non planè exprimunt vim & energiam græcorum verborum.

Eas potissimum quæ eminent. τὰ ἐminentέστερα. Cicero appellat ea quæ eminent in Oratore, cum ita scribit: sententiarum ornamenta quæ permanent, etiam si verba mutaueris, sunt illa quidem permulta, sed quæ emineant pauciora.

Cap. 5. Nos autem ad eam partem sermonis, ex qua egressi sumus, reuertamur. Summum enim bonum & beatitudinem non sine causa ex vitæ generibus existimare videntur. Dulgus quidem & homines importuniss. atque insolentiss. qui eam in voluptate ponunt. Itaque vitæ degendæ rationem adamant delicatam, & voluptariam. Tria enim sunt vitæ genera, quæ maximè excellent: hoc, quo de modo diximus ciuile: & tertium id quod in contemplatione & cognitione consistit. Ac multitudo quidem persimilis mancipiorum apparet, cum deligit pecudum vitam: sed causa ei est, propterea quod complures eorum qui principatu & potestate excellunt, iisdem libidinibus quibus Sardanapalus, constrikti tenentur: expoliti verò homines, iique omnes quorum vita omnis in actione rerum versatur, beatam vitam in honore ponunt. Fere enim ei vitæ generi, quod in Reip. administratione positum est, hic propositus est finis: Atqui

LIBER I.

lenius id est, quàm id bonum quod quærimus: est enim in
 eorum qui colunt potius potestate honos, quàm qui colun-
 tur. Sūmum autem bonū, proprium quiddam auguramur,
 quòdque vix eripi, adimique possit. Iam verò gloriam &
 honorem persequuntur, ut sibi fidem faciant, se esse probos:
 itaque coli, afficique honore à prudentibus volunt: & ab
 iis quibus noti sunt, idque ob virtutem. Perspicuum est igitur,
 vel horum iudicio & sententia, virtutem esse meliorem.
 quam etiam eandem potius quasi finem propositam vitæ
 civili quispiam fortasse existimauerit: veruntamen eo quo-
 que à perfecto absolutoque genere distat. Fieri enim posse
 videtur, ut qui virtute sit præditus, etiam dormiat, aut in
 vita nihil agat omnino: & præterea maximis in malis
 miseriusque versetur: eum autem qui sic vivat, beatum,
 nisi propositi pertinax defensor, nemo dixerit. Atque hæc
 quidem hæctenus! Satis enim multa de iis dicta sunt in
 ἐγκυκλίῳ, id est, in iis quæ palàm in hominū circulo factæ
 sunt disputationibus. Tertium genus, est quod in contem-
 plandis rebus cernitur, quod postea considerabimus! Nam
 quæ vita in pecuniis congerendis occupata est, habet nescio
 quid violentum, sine quo esse non posse videtur, & profe-
 ctò in diuitiis non est id bonum quod quærimus: quoniam
 sunt in bonis utilibus, & propter aliud expetuntur. Qua-
 propter in iis potius quæ suprà dicta sunt, quia propter se
 amantur, finem ultimūque bonorum licet putare. Nec
 tamen in illis est, quanquam multæ ad id confirmandum
 rationes allatæ sunt & coaceruata.

ὀρπιότατος.) Importunus Latinis significat grauem, molestum, odiosum, &
 quod vulgo dicimus importabilem. Est igitur importunus is qui Græcis ὀρπιότατος
 dicitur. Cicero primo libro de Finib. Filium morte multavit, si sine causa, nollem me

ETHIC ARIST.

ab eo ortum tam importuno tamque crudeli. aptissimè etiam latinè reddet, qui φερ-
κόν vertet insolentem.

Ο'ικέον π.] Proprium hic dicitur quod in nostra est possessione, quod in no-
stra est potestate, & non alterius cuiusque.

Ε'ν τοῖς ἐγκυκλίσις.] Quid appellet Arist. ἐγκύκλια nemo omnium interpretum
videtur assecutus. Ego verò idem ἐγκύκλια quod ἐξωτερικά esse contendo, idque
auctore Simplicio, qui cū interpretatur locum Arist. primo lib. de Cælo, ubi
Arist. citat ἐγκύκλια φιλοσοφήματα, scribit pro eodem accipi ἐγκύκλια φιλοσοφήματα
& ἐξωτερικά. locus Arist. ita habet. καὶ γὰρ καθάπερ ἐν τοῖς ἐγκυκλίσις φιλοσοφήματι
καὶ τὰ βέλτερά πολλὰς προφαίνεται τοῖς λόγοις. Cū ego ἐξωτερικὰς λόγους appellet
Aristoteles, eas disputatione ad quas omnes admitterentur, à quibus nemo ar-
ceretur, ad distinctionem τῶν ἀκροαματικῶν, iure optimo ἐγκύκλις λόγους verti-
mus eas disputationes, quæ palàm in hominum circulo fierent. Atque ut magis
credam pro eodem accipi ἐγκύκλια & ἐξωτερικά, facit locus Arist. statim initio li-
bri septimi Polit. ubi scribit, satis multa à se dicta esse de optima vita in dispu-
tationibus ἐξωτερικοῖς. Verba eius hæc sunt, νομίζοντες ἔν ἡμεῶς λέγεσθαι καὶ ἐν ἐξ-
τερικοῖς λόγοις καὶ τῆς ἀρίστης ζωῆς, καὶ νῦν χερσίν αὐτοῖς. Has profectò disputationes
de optima vita ἐξωτερικάς existimo significari ab Aristotele hoc loco, cū
dicit, ἡμεῶς γὰρ καὶ ἐν τοῖς ἐγκυκλίσις εἴρηται καὶ αὐτῶν.

Ο'δὲ χρηματικὴς βίαιος πῆ.] Ego cum Eustratio repeto ex superioribus verbum
βίος, ut intelligatur ὁ δὲ χρηματικὴς βίος. non autem de homine quærenda pecu-
niæ studioso: Nec βίαιος significat eum qui alteri vim infert: sed hanc vitam quæ
in quærendis pecuniis occupata est, dicit Arist. esse βίαιὸν πῆ, hoc est, (ut verbum
verbo reddam) subuiolentam. Quia enim hæc vita curis & sollicitudinibus ple-
na est, propterea longè abest à beata vita. Nam quæ beata est, eadem tranquilla,
sedata, & iucunda censetur. At illa, χρηματικὴς truculenta est, irrequieta, infeda-
ta, & animis nostris vim quodammodo adferens: obeas scilicet curas & sol-
licitudines quas requirit.

Cap. 6.

Atque his quidem omissis, id bonum vniuerso genere
continetur, considerari est melius, quòque modo dicatur
exquiri. Quæ nobis etsi agrè tractabilis, & in præcipiti lo-
co posita existit quæstio, quòd nobis amici sint ij, qui ideas
induxerunt: tamen satius videatur, ac potius ita oportet,
veritatis retinendæ causa, sua etiam decreta tollere, phi-
losophos præsertim. Etsi enim vtraque chara sunt, pietatis
tamen est pluris æstimare veritatem. Qui hanc senten-
tiam inuexerunt, non faciebant ideas eorum in quibus prius
posteriusque dixissent: itaque ne numeris quidem ideam
fabricati sunt. At bonum & in substantia dicitur, & in
qualitate, & in iis quæ cum aliquo conferuntur: quæ ve-

rō per se ipsa sunt & substantia, iis sunt, quæ cum aliquo
 comparantur, naturæ ordine priora. Propagini enim hoc si-
 mile est, eique rei quæ consequitur id quod iam est. Non
 igitur esse in his idea communis ullo modo potest. Præterea
 cum bonum tam latè pateat, quàm id quod est (dicitur enim
 in substantia, ut deus, & mens: & in qualitate, ut vir-
 tutes: & in quantitate, ut mediocres: & in iis quæ cum
 aliquo conferuntur, ut utile: & in tempore, ut occasio &
 in loco, ut commodus habitandi locus, quæque sunt generis
 eiusdem) perspicuum est commune aliquid vniuersale, &
 unum esse non posse. Neque enim in categoriis omnibus,
 sed in una sola diceretur. Iam verò, quia eorū omniū, quæ
 ad unam ideam pertinent, una tantum scientia est, necesse
 quoque esset bona omnia scientia una contineri. Nunc
 verò plures sunt etiam eorum quæ sub unam categoriam
 subiecta sunt: ut occasio, in bello quidē ars imperatoria:
 in morbo, medicina: & mediocritatis, in cibo medicina: in
 laboribus, gymnastice. Sed quærat aliquis, quid tandem si-
 bi velint, cum res singulas adiecto pronomine, IPSVM, ap-
 pellant? siquidem in ipsum hominem, & in hominem, una
 eadēque valet hominis definitio. Neque enim hoc ipso
 quod homo est utrunque, aliquid inter eos interest. Quod
 si ita est, nec qua bonum quicquam intererit inter bonum
 & ipsum bonum. Nec verò quia æternum est, ideo magis
 bonum: quandoquidem ne alba res quidem in longum tem-
 pus duratura, est albior ea quæ in diem. Mihi verò proba-
 bilius de eo dixisse Pythagorei videntur, qui unum in
 bonorum pronunt ordine, quos & Speusippus videtur esse
 secutus. Sed de his quidem alius est mihi ad dicendum con-

ETHIC ARIST.

stitutus locus. Nunc verò aduersus ea quæ dicta sunt, obie-
 ctio quadam suboritur, quoniam de omni bono sint, quæ
 adductæ sunt à nobis rationes: cum vno quodam genere
 contineri videamus ea, quæ per se expetuntur & amantur:
 conscientia verò eorum, aut aliquo modo tuentia, aut etiam
 contrariorum prohibentia, propter illa, aliâque ratione,
 bona nominentur. Ergo hoc quidem apparet, duo esse bono-
 rum genera, alia propter se, alia propter illa. Separatis igitur
 utilibus ab iis quæ per se bona sunt, an vni ideæ attri-
 buantur, consideremus. Ea quidem propter se bona quiniis
 ponat, quæ vel sola & seiuncta a cæteris expetuntur, ut
 sapere, ut videre, ut sunt nonnullæ voluptates, ut honores.
 Et si enim hæc ipsa propter aliquid aliud sequimur, tamen
 in iis quæ per se bona sunt, licet ponere, aut certè nihil præ-
 ter ideam sit in his bonis. Ex quo efficitur, ut inanis &
 superuacanea species futura sit. Sin autem hæc quoque sunt
 in iis quæ per se bona sunt, necesse erit ut in niue & cerusa
 candoris, sic boni definitionem in iis omnibus eandem decla-
 rari. Atqui honoris, prudentiæ, voluptatis, diuersæ sunt
 definitiones, hoc ipso quòd bona sunt. Non est igitur bonum
 ita commune aliquid, ut vna quadam ideâ contineatur.
 Sed quonam igitur modo dicitur? neque enim ad ea vi-
 detur posse pertinere, quæ sunt fortuna & casu homony-
 ma. Est ergo bonum commune quippiam & vnum, eo quòd
 ab vno quodam dicantur, vel ad vnum referantur omnia,
 aut potius proportionè. Ut enim in corpore aspectus, sic est
 mens in animo, aliudque in alio. Sed hæc quidem fortassis
 hoc tempore omittenda sunt, quoniam alterius philosophiæ
 magis proprium esse videatur de iis accuratè disputare, ut

LIBER I.

etiam de hac ipsa idea. Etenim si quod vnum est bonum quod
 communiter dicatur, aut si quod est seiunctum ipsum per se,
 perspicuum est id nec agi ab homine posse, nec haberi. Atqui
 nunc tale aliquid querimus. Sed forte eius cognitio cuiusdam
 videatur conducere ad ea bona quae possideri à nobis atque
 agi possunt. Nam si ipsum tanquam exemplar nobis propo-
 nemus, facilius, quae nobis bona sunt, intelligemus. Et cum
 intellexerimus, consequemur. Atque haec quidem probabi-
 litate quadam nititur oratio: sed scientiis certè repugnat.
 Nam cum bonum quoddam omnes sibi propositum habeant,
 requirantque id ipsum semper quod deest: tamen huius
 cognitionem praetermittunt vniuersae. Atqui non est con-
 sentaneum, artifices omnes tantum ignorare, nec querere
 adiumentum. Illud etiam queri potest, ecquid textori aut
 fabro ad suam artem adiumenti si ipsum bonum intelligat,
 afferri queat? Aut quo tandem modo peritior medicus,
 meliorve dux belli sit futurus is, qui hanc ipsam ideam in-
 tuebitur? Constat enim medicum hoc modo non spectare
 valetudinem, sed hominis, aut potius huius hominis. Me-
 detur enim singulis. Atque haec quidem haecenus.

[Commune aliquid vniuersale & vnum.] Varronis est (Vniuersale) Nimium ergo
 superstitiosi sunt, qui hoc vocabulum refugiunt. Nam quis Varrorem optime
 latine locutum negare audeat?

[Δία τὸ μὴ εἶναι πᾶσι ἀγαθὸν τὸς λόγους ἐρῶντες.] Locus hic sua obscuritate multas
 variasque interpretationes peperit, nec mihi videtur ullus interpretum satis
 affecutus quid sibi velit Arist. Omnes enim legunt negationem μὴ, quae delenda
 est: ut legatur Δία τὸ εἶναι πᾶσι ἀγαθὸν. Est autem haec Arist. sententia: Rationes
 omnes, quas attulit Arist. ad confutandam ideam boni, ita de omni bono absq[ue]
 vlla distinctione loquuntur, quasi velint aduersarij vnum genus esse omnium
 bonorum: cum ab iis nomen boni multiplex esse ponatur: ut vnum genus sit
 eorum quae per se expetuntur, quaeque verè ac per se bona sint: Alia autem per
 aliud & quadam ab ista cōparatione tantum dicantur bona: quia scilicet aut effi-
 cientia sint illorum bonorum, aut conseruantia, aut prohibētia eorum quae illis
 sint contraria. Non igitur iniuria aduersus ea quae haecenus disputaui Arist.

ETHIC ARIST.

obiici poterat illum non rectè ad sententiam aduersariorum disputare, qui ita de omni bono absque vlla distinctione disputet, quasi omne bonum vno quodam genere contineatur, sitque simplex boni vocabulum. Hanc ergo obiectionem præsentiens Arist. illi ita occurrit, vt concedat multiplex esse vocabulum boni, eaque multiplicitate distincta ostendere conatur, ne illius quidem vnius generis bonorum, quæ propter se expetuntur vnâ ideâ esse. Atque ita tametsi eludantur illa obiectione superiores rationes, non minus tamen his posterioribus conuincuntur aduersarij.

Cap. 7. Nunc autem redeamus ad id bonum quod queritur, vt quid tandem sit intelligamus. Nam satis constat aliud in alia esse actione & arte: quoniam aliud est in medicina, aliud in arte imperatoria, cæterisque omnibus eodem modo. Quid est igitur quod cuique bonum propositum est, nisi id cuius causa reliqua aguntur? hoc in medicina, bona valetudo est: in arte imperatoria, victoria: architectura, domus, aliudque in alia: in omnique actione & consilio finis, quandoquidem eius causa omnes agunt omnia. Quocirca si vnius aliquis est finis rerum agendarum omnium, sit in eo summum bonum, id quod sub actionem cadit: sin autem sint plures, in eis ipsis. Atque illo quidem quasi transitu eodem redit oratio nostra, unde digressa erat: quod iam nobis apertiùs explicandum est. Quoniam autem plures fines sunt, aliosque propter alios expetimus, vt diuitias, vt tibias, & vno nomine instrumenta, perspicuum est non omnes esse perfectos. Quod autem optimum est, id omne perfectum. Si ergo vnum aliquid vndique perfectum est, in eo positum est id quod queritur: sin plura, in eorum absolutissimo. Atqui quod propter se expetitur, id confirmamus eò quod propter aliud expetitur, perfectius: & quod nunquam propter aliud expetitur, iis omnibus quæ propter se & propter hoc expetuntur. Id igitur omnibus numeris perfectum est & absolutum, quod propter se semper, nunquam propter aliud

expetendum est: qualis felicitas videtur maximè. Nam & propter se eam semper, & nunquam propter aliud optamus.

At verò & honorem, & voluptatem & intelligentiam,

& omnem virtutem propter se illa quidem optamus: (quan-

doquidem & si nihil inde amplius expectemus, tamē eorum

singula optamus) sed beatitudinis etiam causa eadem ex-

petimus, quòd per ea speremus nos beatam vitam adeptu-

ros. At felicitatem neque eorum, neq; aliarum rerum omni-

no causa nemo expetit. Quod idem ex ea etiam abundantia

rerum quæ se ipsa contenta est, efficitur. Quod enim bonum

undique perfectum est, omne satis esse & sufficere videtur.

Satis autem esse ac suppeditare dicimus non ipsi soli, vitam

in solitudine agenti, sed parentibus, liberis, coniugi, omnino-

que amicis & ciuibus: quandoquidem sic hominis natura

generata sit, ut habeat quiddam innatum quasi civile &

populare. Sed in iis certi quidem termini constituendi sunt.

Nam si progrediamur ad maiores, si ad posteros, amicorū-

que amicos, nunquam finis reperietur. Sed hoc rursus alio

loco considerabimus. Quod autem seipso contentum sit, id

nos statuimus eiusmodi esse, quod solum seiunctum, secre-

tumque à cæteris vitam expetendam efficit, & nihil requi-

rentem: qualem beatam vitam esse ducimus. Et præterea

si cum cæteris bonis non coniungatur, anteponendam esse

omnibus. Sin coniungatur, perspicuum est optabiliorem eam

esse cum minimo bono coniunctam, quàm separatim: boni

enim præstantia, accessione eius quod additur existit. At

quò maius est quodque bonum, eò magis est semper expeten-

dum. Hoc igitur iam apparet, felicitatem perfectum quid-

dam esse, omnibúsque suis partibus absolutum, seque ipsam

ETHIC. ARIST.

esse contentam, cum rerum agendarum omnium sit extremum. Sed fortasse beatitudinem summum bonum appellari inter omnes constat: hic verò locus, ut planius doceatur quid sit, expostulat. Id iam patebit, si quid sit hominis opus & officium intelligatur. Ut enim tibicen & statharius, omnisque artifex, & omnino, quibuscunque est suum quoddam opus, vel actio, in opere ipso suum bonum perfectionemque artis statuunt: sic homini, si quod est eius opus & officium, in eo ipso suum bonum constituetur. Ergo fabri erunt & sutoris certa aliqua opera & actiones, hominis nullum erit, sed iners & ad otium natus censebitur? An non ut oculi, manus, pedis, singularumque partium suum est munus: sic homini quoque præter hæc omnia, opus aliquod munusque tribuetur? Quodnam ergo erit illud tandem? Est enim eicum stirpibus vita communis. At proprium hominis officium queritur. Vita igitur quæ alendo & augendo cernitur, semouenda est. Hanc sequitur vita in sensuum facultate posita. At communis est & equi & bonis, & animantium omnium. Relinquitur ergo vita ea, quæ in actione versatur, ab ea parte animi proficiscens quæ rationis est particeps. Huius porro pars una est, quæ rationi paret: altera in qua ipsa est ratio & cogitatio. Cum verò hæc quoque duobus modis dicatur, ea constituenda & ponenda est, quæ non habitu, sed actu cernitur. Hæc enim est quæ verius ac magis propriè dicitur. Quod si ita est, opus officiumque hominis sit necesse est, animi actus rationi consentaneus, aut certè à ratione non alienus. Est autem idem genere, officium artificis, & boni artificis, ut citharædi & boni citharædi: quod idem contingit in omnibus addita ad officium Virtutis.

ETHIC ARIST.

cuius causa illud ipsum attingitur, longior ponatur oratio. Neque verò pariter in omnibus quaerenda causa est non nullisq; in locis contenti esse debemus, si rem ita esse rectè docuerimus: ut sit in principiis. Est autem primū & principium rem ita esse. Principiorum autem alia inductione cognoscuntur, alia sensu, alia usu & consuetudine quadam, alia aliter. Eorū autē singula ita sunt tractanda, ut fert eorū natura: dāq; opera est, ut probè definiantur. Habent enim plurimu momenti ad ea quæ consequuntur. Quocirca principium plus videtur esse, quàm dimidium totius: multaque adeò eorū quæ in quaq; scientia queruntur, eo cognito, fieri manifesta.

Quandoquidem sit hominū natura, &c.] Verba Cic. lib. 5 de Finib. sic interpretantis verbum illud, πᾶντι.

Cap. 8. Explicandum est igitur hoc principium non solum per conclusiones, & per ea ex quibus constat definitio, sed ex iis etiam quæ de eo feruntur. Nam & congruunt cum vero, quæ vera sunt omnia, & continuò verum dissentit à falso. Cum ergo bona in tria genera sint diuisa, sintque alia bona externa, alia animi, & alia corporis: animi bona verissimè & maximè bona nominamus. Itaque quoniam actiones & animi actus in animo ponimus, id sanè à nobis præclare dictum est, & aptè ad hanc sententiā, quæ & vetus est, & philosophorum cōmuni consensu comprobata: illud etiam rectè, quod in actionibus & operationibus quibusdam finem extremumq; ponamus. Sic enim fit, ut ad bona animi, nō ad externa pertineat. Cum definitione etiam nostra id cōgruit quod dici solet, bene agere & bene viuere (Græci dicunt εὖ ζῆν καὶ εὖ πράττειν) hominem beatum. Nihil enim nos aliud fere summum bonum esse diximus, quàm bonam

quandam viuendi & agendi rationem, ^{ἐν τῷ αἰσῶνι καὶ ἐν τῇ ἐλευθερίᾳ}
 Græci dicunt. ^{ἡ δὲ ἀρετὴ ἀποφύκει τὴν ἀνισομετρίαν καὶ τὴν ἀνισομετρίαν} Atque etiam in eo, in quo diximus esse fe-
 licitatem, ea omnia insunt, quæ de beatitudine queruntur.
 Aliis enim in virtute esse videtur, aliis in prudentia, qui-
 busdam in sapientia: nonnulli eam in his ipsis ponunt, aut
 in horum aliquo, adiuncta vel non seiuncta voluptate: alij
 etiam rerum externarum adiungunt affluentiam. Atque
 aliæ quidem sunt multorum ac veterum, aliæ per paucorum
 sed clarorum virorum sententiæ: quorum neutros verisimi-
 le est omni ex parte aberrasse: sed aliqua aut potius magna
 ex parte rectam viam secutos. Et cum iis quidem qui beatam
 vitam dicunt omnem virtutem, aut aliquam virtutem, con-
 sentit definitio: est enim virtutis ea actio, quæ est ei ipsi vir-
 tuti consentanea. Magnopere autem refert profectò, in pos-
 sessione summum bonum, an in usu & in habitu, an in actu
 ponatur. Fieri enim potest, ut is cui inest habitus, nihil rei
 præclaræ gerat: ut qui inest in dormiente, aut alio modo
 otioso. At verò actus non potest: aget enim necessario ac po-
 tius rectè aget. Ut autem in Olympicis ludis, non formosissi-
 mus quisque, aut robustissimus corona donatur, sed qui in
 certamen descendunt: (horum enim nonnulli vincunt). sic
 eorum quæ in vita sunt honesta ac bona, compotes sunt ij,
 qui recta quæ sunt, faciunt. Quorum etiam vita ipsa per se
 iucunda est: nam voluptate affici in iis etiam numeratur, quæ
 in animo insunt. Cuius autem rei ratione quisque cupidus
 dicitur, ea delectatur, ut equo, is qui cupidus equorum
 dicitur: spectaculo, qui spectaculorum cupiditate duci-
 tur. Eodémque modo rebus iustis letatur is qui iusti &
 æqui studiosus est: & omnino rebus quæ ad virtutem per-

^{quædam non delectatur}
 tinent, is cui virtus chara est. Ac multitudini quidem quæ
^{rebus propter suam iucunditatem}
 sunt iucunda, ferè inter se pugnat, propterea quod non sunt
 natura eiusmodi. Is autem hominibus qui sunt studiosi ho-
^{re ad actionem bonam}
 nestatis, ea voluptatem afferunt, quæ natura iucunda sunt.
^{rebus bonis}
 Quo in genere sunt, quæ virtuti congruunt actiones. Itaq;
^{rebus bonis}
 & his sunt voluptati, & propter se. Quocirca eorum vita
^{quæ dicitur in fine statui}
 voluptate non indiget, tanquã re quadam aduentitia: sed in
 seipsa inclusam habet voluptatem. Nam præterea quæ di-
 cta sunt, non est vir bonus habendus is, qui honestis actio-
 nibus non letetur. Neque enim quisquã aut iustum dixerit
 eum, qui iustis actionibus non gaudeat: aut liberalem eum,
 qui nõ delectatur officiis liberalitatis: itemq; in cæteris om-
^{at hoc modo vult}
 nibus. Quæ cum ita sint, confitendum est per se iucundas esse
^{quæ sunt in seipsa voluptatem continentia quæ sunt in seipsa actionibus}
 virtutis actiones. Quinetiam & bonas & pulchras, atque
^{rebus bonis}
 adeo tria illa in summo gradu, siquidem verè de iis vir bo-
^{rebus bonis}
 nus indicat: at iudicat, ut diximus. Est igitur quiddã opti-
^{rebus bonis}
 mum, pulcherrimum & iucundissimũ beatitudo. Neque ita
 distincta & separata sunt, ut in Deliaço epigrammate,

Iustitia est pulcherrima res: suauissima rebus

Gaudere optatis: optima si valeas.

^{rebus bonis}
 Insunt enim hæc omnia optimis actionibus, in quibus aut
^{rebus bonis}
 in vna earum optima felicitatem esse dicimus. Sed tamen
^{rebus bonis}
 bonis, ut diximus, externis indigere videtur. Nemo enim
 potest, aut vix certè potest, res magnas & dignitatis plenas
^{rebus bonis}
 gerere, cui nulle opes, nulle suppetant copię. Per multa enim
^{rebus bonis}
 efficiuntur, quasi instrumentis quibusdam, vel amicorum
^{rebus bonis}
 opera, vel pecunia, vel auctoritate & potentia, qua inter
 tuos ciues valeas: suntque nonnullæ res, quibus si careas,
^{rebus bonis}
 beatam vitam labefactant, ut nobilitas, ut proles bona,

ut forma. Neque enim planè beatitudinis capax est is qui
^{quod est in se} omnino deformis sit aut ignobilis, aut qui vitam in solitudi-
^{quia est in se} ne degat, & sine liberis: ac multò etiam minus forsan, si cui
^{fac bona fortuna} sint liberi improbissimi vel amici boni è vita exceſſerint.
^{ergo bona fortuna} Ergo, ut diximus, has prosperitates videtur beata vita
^{ergo bona fortuna} requirere. Ex quo fit, ut quidam felicitatem idem esse quod
 secundum fortunam: nonnulli, virtutem statuunt:

^{Συστήσιν δὲ αὐτῶν} Repetendum est ex proximo τίς ἀρχή.

Ex quo existit quæstio, non doctrina consuetudine, aut ^{an beatitudo sit causa sit diuina an humana an fortuita} Cap. 9.
 alia aliqua exercitatione pariatur, an diuina sorte, aut etiã
 casu & fortuna eueniat. Ac si quod à diis aliud datum mu-
 nus hominibus est, profectò consentaneum est felicitatem
^{an beatitudo sit causa sit diuina an humana an fortuita} etiam datam esse à diis: idque tanto maximè omnium re-
^{ergo bona fortuna} rum humanarum, quanto iis omnibus lōgissimè præstat. Sed
 hæc sunt alterius disputationis magis propria. Hoc verò ap-
 paret, etiam si non data sit concessu & munere deorum, mor-
^{an beatitudo sit causa sit diuina an humana an fortuita} talium generi, sed virtute, disciplina, aut exercitatione pa-
^{ergo bona fortuna} riat, tamen in rebus maximè diuinis esse ducendum. Vir-
^{an beatitudo sit causa sit diuina an humana an fortuita} tutis enim præmium & finis, optimum quiddam est, diui-
^{ergo bona fortuna} num & beatum. Erit verò etiam hoc modo commune ma-
^{an beatitudo sit causa sit diuina an humana an fortuita} ximè, & latissimè patens bonum. Poterit enim comparari
^{ergo bona fortuna} disciplina aliqua, & diligentia ab iis omnibus, quorum qui-
^{an beatitudo sit causa sit diuina an humana an fortuita} dem à virtute animus aliquo vitio non retardetur. Quod
^{ergo bona fortuna} si sic melius est beatum esse, quam fortuitò, certe ita esse con-
^{an beatitudo sit causa sit diuina an humana an fortuita} fitendum est: Siquidem quicquid à natura proficiscitur, ita
^{ergo bona fortuna} secundum naturam sit, ut optimè affectum esse potest: itém-
^{an beatitudo sit causa sit diuina an humana an fortuita} que cum omnia quæ ab arte & omni causa efficiuntur,
 tum vel maximè quæ ab optima. Magnum autem sce-
 lus sit, rem omnium & maximam & præstantissimam

ETHIC. ARIST.

^{to qua constantia} fortuna committere. Atque etiam ex definitione perspicere
 potest quod querimus. ^{fortitudinem} Diximus enim eam esse certi cu-
 iusdam generis actionem animi ex virtute. Reliquorum
 autem bonorum partim adesse necesse est, partim sunt ad-
 iuvantia & utilia quasi instrumenta. Sunt verò & hæc
 cum iis consentanea, quæ initio diximus. Civilis enim scien-
 tia finem esse summum bonum posuimus. Atqui hæc sum-
 mam diligentiam adhibet in eo, ut eiues certo quodam mo-
 do affectos, atque adeo bonos efficiat, & ad res honestas
 agendas idoneos. Iure igitur nec bouem, nec equum, nec aliud
 animal ullum beatum ducimus. Nullum enim eorum est
 huius particeps actionis: ob eamque causam ne puer quidem
 beatus est: quippe cum nondum per ætatem ad has vitæ
 actiones sit aptus. Quod si ^{pudæ} qui interdum beati dicuntur,
 ob spem & expectationem, quam de se concitant, dicuntur
 beati. Opus est enim undique, ut dixi, perfecta virtute
 completæque vita. Multæ enim in vita mutationes, va-
 riique euentus existunt: fierique potest, ut qui vel maxi-
 me secunda fortuna usus sit, is in maximas incidat cala-
 mitates in senectute, quod de Priamo iis in libris qui de
 Heroibus scripti sunt, ferunt fabulæ. Qui autem adeo se-
 cunda fortuna usus sit tota vita, ad extremum autem mi-
 sere e vita migraverit, eum nemo duxerit in beatis.

Cap. 10.

Sed queret aliquis, num vel alius quisquam quoad vi-
 uat, indicandus sit beatus: sed Solonis sententia, expectan-
 dum extremum tempus ætatis? Ac si ita quidem illud sta-
 tuendum est, queri adhuc potest, an etiam tum, cum mor-
 tem obiit, sit beatus, an potius id omnino absurdum sit? No-
 bis præsertim qui felicitatem in quadam operatione sta-

LIBER I.

tuimus? Quod si beatum esse negamus eum qui exceſſerit

è vita (nec hoc ſanè vult Solon, ſed tum denique aliquè tutò

beatum iudicari poſſe, cum iam à malis eſt miſeriusque libe-

ratus) de hoc quoque nescio quid ambigi poteſt. Etenim

mortui ſuis quibuſdam bonis & malis carere non videntur:

ſiquidem in viuos, etiam cum ſenſus abeſt, hæc ipſa cadunt:

ut decore & dedecore liberorum, adeoque omnium poſte-

riorum rebus ſecundis & aduerſis. Verum iſta quoque du-

bitationem afferunt. Fieri enim poteſt, ut qui beatam vi-

tam uſque ad ſenectutem protulerit, migraveritque è vita

conuenienter vitæ anteactæ, cum multæ in poſteris muta-

tiones conſequantur: quorum nonnulli boni viri ſint de-

gântque vitam ex dignitate: alij contrà. Hoc verò per-

ſpicuum eſt, eos permultis modis à parentû vite ratione poſ-

ſe deſciſcere. Abſurdum itaque ſit: ſi iſ quoque commute-

tur, qui oppetiit mortem, ſitque aliàs miſer, aliàs beatus.

At qui videtur etiam abſurdum, res poſteriorum, nihil ne ad

ullum quidem tempus ad parentes pertinere. Sed redeun-

dum eſt ad id quod primum fuit in quaſtione poſitum. Eo

enim cognito, fortasſe hoc quoque quod modò quæreſſamus,

intelligetur. Si igitur ſupremus vitæ dies expectandus eſt,

ut tum quiſque beatus exiſtimetur: non quòd tum beatus

ipſe ſit, ſed quòd antea fuerit: quid eſt quamobrem non ſit

abſurdum, cum quiſque beatus eſt, de eo id quod ineſt, non

verè dici? quòd propter varietatem fortune minimè pla-

ceat viuos dicere beatos, quòdque ſtabile aliquid ac firmum

vixque mutabile beatam vitam putemus: fortuna autem

ſæpe in eoſdem circumuoluatur. Perſpicuum eſt enim, ſi e-

uenta fortuna ſequamur, eundem nos ſæpe aliàs beatum,

ETHIC. ARIST.

alias miserum esse dicturos. Ita beatum, Chamaleonti si-
 milem, nec satis firma sede constitutum, affirmabimus. An
 id quidem minimè rectum est, fortunam consecrari? Non
 enim in ea posita est bene aut malè vitæ degende ratio, sed
 eam certè humana, ut dixi, vita desiderat. Beata autem
 vitæ domina sunt virtuti consentaneæ actiones, contrariæ-
 que contrariæ. Hanc autem rationem id quoque confir-
 mat quod modò quæsitum est: Nulla enim in re mortalium
 tanta inest firmitas, tanta constantia, quanta in actionibus
 virtutis. Nam vel scientiis ipsis & firmiores & constan-
 tiores esse videntur. Atque earum ut quæque præstantis-
 sima est, ita stabilis maximè: idque accidit ob eam causam,
 quòd in iis maximè exercendis assidui sunt homines beati.
 In eo enim satis causæ esse videtur, cur nulla obliuione ob-
 ruantur. Inerit ergo in beato quod quærimus, talisque per
 omne tempus vitæ futurus est. Semper enim vel omnium
 maximè, ea & geret, & cogitabit, quæ virtuti congruunt:
 & quemcunque fortuna casum inuexerit, hunc maximè
 decorè & aptè feret: quippe qui verè bonus sit, quadratus
 sine culpa. Cùmque multos casus fortuna inuehat, itque ma-
 gnitudine & exiguitate differant, perspicuum est res se-
 cundas & aduersas, quæ parue interueniunt, nullum ad
 vitam momentum habere: quæ autem & magnæ & mul-
 tæ prosperæ eueniunt, vitam efficiunt beatiorem. Nam &
 ornamentum asferre solent, & usus earum honestatis ple-
 nus est, atque virtutis. Quæ autem contra accidunt, eæ
 vitam beatam illæ quidem turbant & labefactant (nam &
 dolores asferunt, & multas actiones impediunt) sed tamen
 ipsa honestas tum splendescit, apparètque maximè cùm

sedatè ac moderatè quis, & multas & magnas perfert ca-
 lamitates: non quòd ille quasi stolidus illa non sentiat, sed
 quòd generoso, forti, magnòque sit animo præditus. Quòd
 si actiones sunt, ut dixi, vitæ dominæ, certè nemo qui sit
 beatus, fieri miser vlllo pacto potest. Neque enim unquam
 quæ odio digna sunt, quæque mala, faciet. Eum enim qui
 verè bonus sit, quique verè sapiat, putamus omnes casus
 fortunæ aptè & decorè esse laturum: & ex iis quæ sibi sup-
 petant, semper pulcherrima quæque facturum. Non secus
 quàm bonus imperator exercitu eo qui adest, semper ut v-
 sus belli ferat, commodissimè utitur: & sutor ex sibi oblati
 pellibus, calceum aptissimum conficit: eodémque modo cæ-
 teri omnes artifices. Quòd si ita est, qui beatus sit, miser fie-
 ri nullo modo potest: non tamen beatus siquidem, si in Pri-
 mi calamitates incidat. Nec varius quidem certè est &
 mutabilis. Neque enim ex felicitatis possessione, facile de-
 iicietur: nec id leues calamitates, sed & multæ & magnæ,
 efficient. Et qui in has quidem inciderit calamitates, ite-
 rum beatus non fiet exiguo tempore: sed si quo modo id eue-
 niat, eo fiet, quod longo quodam peracto temporis spatio
 interim res magnas ac præclaras rursus sit consecutus. Quid
 igitur prohibet nos beatum dicere eum, qui virtutis perfe-
 ctæ actiones sequatur, quique in bonorum externorum sa-
 tis magna abundantia viuat, non aliqua parte ætatis, sed
 in omni vita confecta atque absoluta? An id quoque ad-
 dendum, qui ita vitam sit acturus, & mortem quæ antea-
 ctam vitam deceat, obiturus? quandoquidem incertus est
 rerum futurarum exitus, & beatitudinem finem esse, ac
 quiddam omni ex parte perfectum ponimus. Quæ cum ita

Descriptio beatitudinis

ETHIC. ARIST.

sint, beatos ex viuis dicemus eos, quibus adsint, permansu-
râque sint, quæ enumerata sunt omnia: idque in homini-
bus intellectum volo. Atque hæc quidem hætenus.

Μαργητος δὲ ἀνδρόπυτος. Ne quis ea quæ de beatis dixerat Arist. ad deos trans-
ferret, hæc verba adiecit: eamque esse Arist. sententiam testatur Eustratius.

Cap. II.

Casus autem posterorum ac amicorum omnium nihil
quidem nos omnino attingere, valde ab amici officio alie-
num sit, sententiisque omnium repugnare videatur. At cum
multi casu sint, iique longè ac latè differant, cùmque alij
magis, alij minus non attingant, sigillatim omnia persequi
lògum sit & infinitum: generaliter & primis velut linea-
mentis fortasse sit satis. Vt igitur aduersa res quæ ipsis no-
bis accidunt, alia momentum pondusq; habent ad vitam:
alia leuiores cēsantur: sic ea omnes quæ amicis. Sed permul-
tum interest, viuis an mortuis mala contingant: ac multò
etiam magis, quàm vtrum res iniquæ & scelerata in tragæ-
diis populo exhibeantur, an gerantur. Atque hinc quidem
casuum descrimen est colligendum, vel potius querendum
est de mortuis, vtrum alicuius boni, aut contrarij participes
sint. ex iis enim videtur effici, etiâ si quid ad eos pertineat,
siue boni, siue mali: obscurum id & exiguum, aut sim-
pliciter, aut illis certè esse: sin minùs, certè non tantam
vim in eo esse, vt vel beatos eos qui non erant priùs, effi-
ciat: vel iis, qui antè beatierant, beatam vitam eripiat. Er-
go hoc quidem iam apparet, res & secundas amicorum &
aduersas, ad mortuos pertinere illas quidem: sed ita, & ad
eum vsque modum, vt neque ex beatis non beatos faciant,
neque aliud quicquam generis eiusdem.

Τὸ μὲν μυστήριον συμβαίνει. Hic συμβαίνει eodem modo accipitur, quo
paulò post cùm scribit, *συμβαίνει μὲν οὖν τὸ πάθος τῷ κακῷ καὶ τῷ καλῷ*

ἔαι τὸν φίλον. Vbi non dubium est vertendum esse pertinere, attingere. Quod etiam modo in principio verti debet, non ita accipi quasi significet ad beatam vitam conferre.

Προπαγχὴν ἐν ταῖς πράξεσιν, ἢ πράττειν. Locum hunc non videntur intellexisse alij interpretes: quia nesciunt προπαγχὴν hoc loco significare palam exhiberi, populo proponi, ut sit sensus tantum, ac multo amplius interest vtrum viuis an mortuis mala accidant, quam vtrum scelus aliquod & facinus indignum re ipsa geratur, an in tragœdia populo exhibeatur, ac velut representetur.

Atque hinc quidem casum deferimen. Hæc verba hanc continent sententiam, Ex differentia rerum quæ in tragœdiis exhibentur, & quæ re ipsa geruntur, colligi debet discrimen inter ea quæ viuis & mortuis accidunt. Quando enim magis mouemur eodem scelere cum nobis spectantibus perpetratur, quam si in tragœdiis ab actore aliquo representetur: tantò quæ ad viuos pertinent plus habent momenti, quam quæ ad mortuos.

His ita expositis, iam felicitas in bonis sit laudabilibus, an potius in iis quæ honore & Veneratione quadam sunt prosequenda, videamus. Est enim perspicuum, eam non esse inter facultates numerandam. Igitur hoc apparet, quod laudabile sit, omne ob eam causam laudibus affici, quod certa quadam qualitate sit præditum, & ad aliud quoddam modo referatur. Nam & iustos & fortes, & vno nomine viros bonos, & virtutem ipsam propter opera, actionesque laudamus. Et robustos, & qui ad cursum valent homines, ceterosque eiusdem generis propterea laudamus, quod natura certa quadam qualitate sunt præditi: adeoque apti sunt ad gerendas res aliquas, quæ in bonis sunt & honestis. Quod ex iis etiam laudibus, quæ diis tribuuntur, perspicui potest. Ridiculas enim eas fore constat, si ad nos referantur. Hoc verò sit propterea, quod laudes, ut dixi, nisi quadam cum altero collatione non intelliguntur. Quod si laus huius generis rerum est propria, id perspicuum est, ut quicque optimum est, ita minimè laudem in ipsum cadere, sed maius aliquid & præstantius. Idque ex eo etiam perspicitur, quod & deos beatorum feliciūque elogio ornamus: & viros, ut quisque ad deum proximè ac-

Cap. 12.

ETHIC ARIST.

cedit. Eademque est rerum bonarum ratio. Beatitudinem enim nemo ornat laudibus, ut iustitiā sed ^{ut potius} quasi rem multo ^{admirabiliorem} & diuiniorē & meliorem suspicit, & quadam veneratione prosequitur. Atque etiam recte videtur Eudoxus patrociniū voluptatis, ut primæ ei partes tribuerentur, suscepisse. Nam cum in bonis esset ipsa, neque laudaretur, declarari putabat, eam rebus omnibus præstare, quæ essent laudabiles: in eo autem genere deum modò ac summum bonum esse, quoniam ad ea cetera referrentur. Est enim virtutis laus propria: quippe cum ea apti simus ad res honestas gerendas. Encomia autem propria sunt factorum tam corporis, quàm animi. Sed hæc quidem accuratiùs inuestigare eorum sit potiùs, qui in encomiis versari sunt: nobis autem ex iis perspicuum est quæ dicta sunt, in bonis iis quæ veneranda nobis & summo honore prosequenda sunt, perfectisque rebus numerari beatam vitam. Quod ita esse hinc etiam apparet, quod est principium: eius enim causa omnes omnia facimus, principium autem idque omne in quo causa est cur cetera bona sint, ut res veneranda atque diuina, æstimandum est.

[Est enim perspicuum eam non esse inter facultates numerandam.] Vide huius loci interpretationem primo lib. magnorum moralium non longè à principio.

Sed quoniam beatitudo est actio quædam animi virtuti vndique absolutæ congruens, iam virtus ipsa consideranda cognoscendaque est. Nam etiam ipsa felicitas melius fortasse hoc modo intelligetur. Atque is quidem videtur qui civili scientia verè instructus est, huic maximam dedisse operam: quoniam hoc vult, hoc spectat, & cives bonos efficere & obediētes legibus. Exemplo nobis sunt Creten-

sum & Lacedæmoniorum ligislatores, & si qui alij in eo
 genere floruerunt. Quod si hæc civilis scientiæ propria est
 consideratio, perspicuum est cum eo instituto, quod iam
 inde ab initio secuti sumus, hanc de virtute congruere &
 consentire quæstionem. Videndum est scilicet, quæ sit ho-
 minis virtus. Etenim de summo bono hominis, & de bea-
 ta hominis vita ^{supra} quærebat. Sed virtutem dicimus ho-
 minis, non quæ corporis est, sed quæ animi, & beatam cer-
 tē vitam animi actum esse dicimus. Quæ cum ita sint, per-
 spicuum est, ut eum oculos nosse oportet, qui eos curatu-
 rus sit, eorumve corpus, qui totum: sic eum qui civili ratio-
 ne instructus sit, ea quæ ad animum pertinent, quodam mo-
 do cognita habere oportere: ac multo etiam magis, quò præ-
 stantior civilis scientia & melior, quàm medicina est. Et
 clari profectò, nobilesque medici multum operæ in cogni-
 tione corporis ponunt. Considerandus igitur ei animus est,
 qui civili scientia est præditus. Considerandus est autem
 horum causa, & quoad satis sit ad ea quæ ^{ratione & virtute} inuestigantur.
 Nam subtilior accuratiorque eius explicatio maioris nego-
 tij sit, quàm ipsa illa res, quæ sit proposita. Sed quoniam de
 ipsa in iis, quas ^{omni} ~~ἐξ ὁμωνόων~~ appellamus, disputationibus, sa-
 tis multa dicuntur, illinc assumenda sunt quæ ad hunc lo-
 cum pertinebunt: veluti unam eius partem expertem esse
 rationis participem alteram. Vtrum autem separatæ ac di-
 stinctæ sint, ut partes corporis, & quicquid ex partibus cō-
 stat, an ratione & cognitione duæ res sint, quæ re ipsa se-
 parari nequeant: quemadmodum in ambitu circuli, id quod
 connexum dicitur, & concavum: ad id quod agimus, ni-
 hil interest. Eius autem partis, quæ rationis experta est, una

ETHIC. ARIST.

pars est, quæ & communis esse, & stirpibus attributa vi-
 detur: eam dico, quæ causa est cur aliamur & augeamur.
 Hanc enim vim animi, cum in iis omnibus quæ aluntur,
 atque adeò in ipsis qui adhuc formantur fœtibus licet po-
 nere, tum verò eandem in perfectis etiam animantibus:
 hanc enim aptius est, quàm aliam. Huius itaque virtus
 communis est, non hominis propria: quippe cum tum, ma-
 ximè cum somnus capitur, hæc siue pars, siue vis suo officio
 & munere fungatur. Atqui bonus ab improbo in somno
 minimè internoscitur: unde etiam fertur nihil inter beatos
 ac miseros per dimidiatum vitæ tempus interesse. Idque
 iure ac merito accidit, propterea quòd somnus, animi est re-
 quies, cessatiò ve, quâ bonus est vel malus, nisi si quæ mo-
 tiones tum fortè leuiter animum pertingant: eoque meliora
 visa sint bonorum, quàm quorumlibet. Sed de iis quidem
 satis. Et alendi certè vis prætermittenda est, quandoqui-
 dem virtutis humanæ expers est. Alia autem est etiam
 vis admirationis expers, quæ tamen rationis quodammo-
 do est particeps. Nam & continentis impotentisque ra-
 tionem, & animi partem eam, quæ rationem habet, lauda-
 mus. Rectè enim & ad optimas quasque res inuitat, atque
 hortatur. Constat autem in eis aliquid aliud esse inpatum
 præter rationem, quod repugnat, obstititque rationi. Ut enim
 in corpore, si partes nervorum resolutione occupatas dex-
 trorsum moueri velimus, contrà ad læuam peruersè ferun-
 tur: sic in animo. distrahuntur enim in contrariis partes
 impotentium cupiditates. Sed in corpore id quod transuer-
 sum agitur, videmus, in animo non videmus. Sed nihilo-
 minus tamen existimare debemus inesse quiddam in ani-

mo præter rationem, quod ei resistat & repugnet. Quomodo autem ab ea diuersum sit, nihil interest. Hoc autem ut dixi, rationis est etiam particeps: paret enim rationi in continēte: ac multò etiam magis in temperatis & fortibus, in quibus omnia cum ratione congruunt. Hoc ergo apparet, vim expertem rationis esse duplicem: vis enim ea quæ vegetatrix (ut sic dicam) vocatur, nulla ex parte rationis est, particeps: concupiscendi autem & omnino appetendi quodammodo ea utitur, quatenus ei obedit atque paret. Atque eam dicimus cōpotem rationis in ea significatione, qua aliquem dicimus habere rationem patris & amicorum: non autem in illa, qua dicimus quempiam assecutum esse rationes rerum mathematicarum. Porro vim expertem rationis parēre quodammodo rationi, & admonitiones & obiurgationes & adhortationes indicant. Quod si confitendum est, hanc quoque vim cōpotem esse rationis, duplex vis erit rationis particeps: alia propriè & in seipsa: alia veluti filius qui obedit patri. Hac autem distinctione, & dissimilitudine etiam virtus diuiditur: alias enim mentis atque rationis esse dicimus, alias morales. Rationis sunt, ut sapientia, ut sagacitas, ut prudentia: morales, ut liberalitas & temperantia. Nam cū de moribus alicuius loquimur, non sapientem eum vel sagacem dicimus, sed clementem, aut temperantem. Verū nos sapientem etiam laudamus ob animi habitum: habitus autem eos qui laudabiles sunt, virtutes esse dicimus.

Rectè enim et ad optimas quasque res. sic Vetus interpres & Argyropylos legunt: atque ea est germana Arist. sententia.

Κατὰ τὸ ἐξ ἀρχῆς προαίρεσις. Aptius hoc loco προαίρεσις verteretur propositum aut institutum quàm consilium. Non est ergo semper retinendum idem verbū Latinum pro eodem Græco.

ETHIC. ARIST.
ARISTOTELIS
Ethicorum liber II.

ARGVMENTVM.

Virtutem generatim explicat tribus quæstionibus an sit, quid sit & qualis sit. Virtutem esse declarat maxime causis & adiunctis. Nam cum virtus sit duplex, una rationis, altera morum, illa comparatur, augeturque maiori ex parte, doctrina, quæ ab alio percipitur: hæc vero actionibus honestis antecedentibus & frequentatis, quæ & corrumpitur quidem ab eo quod nimium est, & parum. Conseruatur autem mediocritate dominante. Voluptas & dolor, quæ actionibus adiunguntur, probabiliter demonstrant virtutem homini agenti inesse aut non inesse. Nam qui se à voluptatibus abstinere, eoque ipso latitia perfunditur, is temperans, qui id moleste perfert, is intemperans existimandus est. Nec vero omni qui iusta agit, iustus est, sed opus est, ut sciens, ut eligens ob bonum finem, ut volens constanter & perpetuo iustas actiones exerceas. Quid sit virtus exponitur genere proprio, definitione & diuisione. Genus virtutis neque est perturbatio, neque facultas naturalis, quoniam ab his nec probi nec improbi nominamur, nec laudamur nec vituperamur, sed est habitus reddens hominem bonum, cui inest. Vel habitus electione constans in mediocritate positus, ea quæ attingit, ratione definita, & ut prudens præscripserit. Virtutem esse mediocritatem inter duo vitia extrema tractatur distributione, virtutis in suas species enumeratis singularum extremis. Qualis sit virtus ostenditur repugnantibus, comparatis & modo comparanda virtutis.

Cap. I.

SED cum duo sint virtutum genera, unum earum quas mentis rationisque esse dicimus, alterum earum quas morales: rationis quidem magna ex parte à doctrina ortum & incrementum habent. Itaque & experientia indigent & tempore: ἡ δὲ ἡθική, id est moralis virtus, ἐξ ἔθους, id est more & consuetudine comparatur. Vnde etiam nomē duxit, quod paulum ἀπὸ τῆς ἔθους deflexit. Ex quo etiam perspicuum est, nullam omnino moralium virtutum ingenerari nobis natura. Nihil enim quod insitum est natura, aliter atque est assuescit: ut lapis qui natura deorsum fertur, nunquam in sublime ferri assuescat, ne si decies millies quidem eum quis sursum ut consuefaciat, emittat. Eodemque modo, nec ignis deorsum, nec aliud quicquam aliter, atque ipsius natura fe-

rat, potest assuescere. Non igitur à natura, neque prater
 naturam in nobis insunt virtutes: sed cum natura apti si-
 mus ad eas percipiendas, consuetudine perficiuntur. Iam
 verò quæ non is à natura tributa sunt, eorum primum fa-
 cultates accipimus, deinde officiis muneribusque fungimur.
 Quod in sensibus cernere licet. Neque enim ex eo quod cre-
 bro aut aspeximus, aut audiimus, sensus accepimus: sed
 contra eorum cum iam essemus compotes, eis usi sumus, non
 cum usi essemus, eos habuimus. At verò virtutes accipi-
 mus, ex iis quæ antecesserunt actionibus: quod in ceteris fit
 artibus. Quæ enim facienda sunt cum didicimus, ea ipsa a-
 gendo discimus. Veluti non aliter architecti existunt, quam
 aedificando, & citharædi fidibus canendo. Similiter tum
 iusti, temperantes fortesque efficiuntur, cum ea facimus quæ
 iusta sunt, quæ temperata, quæ fortia. Argumento etiam
 huic rei est, quod fieri solet in Respub. in quibus legistatores
 consuetudine & exercitatione ciues bonos efficiunt. Cum-
 que sit hæc omnium qui leges ponunt, sententia & volun-
 tas: tum verò qui id minus, recte faciunt, aberrant, quippe
 cum hac potissimum re præstet vitiosa bene constituta Re-
 spub. Iam ex iisdem rebus & per easdem oritur virtus om-
 nis, & interitum accipit. Similis est ratio artium omnium.
 Nam ex eo quod utuntur fidibus, & boni & mali citha-
 rædi existunt. Eadem est ratio architectorum, reliquorum-
 quæ omnium. Nam ex eo quod scitè & peritè aedificant,
 boni architecti futuri sunt: ex eo quod inscitè, mali. Quod
 ni ita se haberet, nihil doctore opus esset omnèsque boni aut
 mali artifices nascerentur. Eadem igitur virtutum causa &
 sententia est. Nam agendis iis, quæ pactis continentur iis

ETHIC. ARIST.

quæ hominibus inter ipsos intercedunt, alij iusti, alij iniusti efficiuntur. Et cum in iis versamur, quæ acerbæ molestæque sunt, assuescimusque aut timere aut confidere, nonnulli fortes, quidam timidi ignavique existunt. Eodemque modo de cupiditatibus & iracundia iudicandum est: quoniam alij temperantes & clementes, alij intemperati & iracundi efficiuntur: hi quia sic, illi quia secus in iisdem versantur. Atque ut uno verbo finiam, ex sui similibus actionibus omnes habitus oriuntur. Itaque efficiendæ & conformandæ sunt certo quodam genere actiones: quandoquidem earum differentias habitus consequuntur. Non igitur parvi, sed magnopere, atque adeo ad summam refert, utrum sic, an secus iam inde ab adolescentia assuescamus.

H. N. id. Quia Arist. à Græci vocabuli etymologia argumentum ducit, propterea verba Græca relinquenda fuerunt.

Cap. 2. Quoniam igitur huic tractationi, quam suscepimus, non est proposita contemplatio quasi finis, ut cæteris (id enim agimus non ut quid virtus sit, intelligamus, sed ut boni efficiamur, quandoquidem usus eius nullus foret) necesse est quis sit actionum proprius modus, considerare. In iis enim situm est, quemadmodum dixi, ut habitus huius vel illius generis oriuntur. Ac illud quidem commune est omnium, atque id quidem hoc loco positum sit, rectæ rationi convenienter agere oportere: de eo autem differetur posterius & quid sit recta ratio, & quemadmodum affecta sit ad reliquas virtutes. Illud autem prius constare & convenire debet, omnem quæ de rebus agendis habetur orationem, rudius informari, non subtiliter tractari oportere, ut initio diximus: quod rationes pro rei subiectæ natura exigendæ sint. Ut autem in rebus salubribus, sic in actionibus, iisque

^{in rebus vtilibus} omnibus quæ conducunt, nihil inest firmitatis, nihil stabi-
 litatis. Cūque eiusmodi sit, quæ de genere toto habetur
 oratio, multò etiam minùs subtilis & accurata erit, quæ de
 rebus singulis habetur: quoniam nec sub artem, nec sub præ-
 ceptionem ullam cadunt, sed vt in medicina & gubernato-
 ris arte, sic iis omnibus qui in actione rerū versantur, tem-
 poris occasiōisque & opportunitatis habenda ratio est.
 Quamquam autem id est quod nunc agimus eiusmodi, ta-
 men danda omnino opera est, vt oratione huic incomodo
 opem aliquam feramus. Hoc igitur imprimis intelligendum
 est, iis omnibus quæ sunt in hoc genere, ab eo quod nimium
 & parum est, interitum impendere natura (perspicuis enim
 & apertis testimoniis ad res obscuras illustrandas vtendum
 est) quemadmodum licet in viribus & valetudine cerne-
 re. Nam & quæ supra modum, & quæ infra modum sunt
 exercitationes, labefactant vires, evertuntque funditus: &
 poculenta ac esculenta, si modū transeant, vel infra modum
 adhibeantur, labefactant valetudinē eodem modo: si mo-
 derata sint, & modica, pariūt, augent, ac tumentur. Sic ergo
 & in temperantia, & in fortitudine, ceterisque virtuti-
 bus se res habet. Qui enim fugit, timetque pericula omnia,
 quique nullum perfert, is timidus & ignauus euadit: &
 qui nullum timet omnino, sed adit omnia, is audax existit.
 Itemque qui omnibus voluptatibus perfruitur, nullaque ab-
 stinet, intemperans: qui verò omnes fugit, vt solēt agrestes,
 is stupidus & veluti sensus omnis expers indicandus est:
 Tollitur enim temperantia, tollitur fortitudo ab eo quod ni-
 mium est & parum. At verò saluæ sunt & incolumes me-
 diocritate dominante. Verū non solum ortus incrementa-

ETHIC. ARIST.

que & interitus ex iisdem & ab iisdem efficiuntur, sed in
iisdem etiam actionum status constabit. Quemadmodum
enim aliis in rebus quæ evidentiores sunt, id contingit, ve-
luti in viribus, ut ex eo gignantur, quod & multum cibi
capiatur, & multi labores ferantur, quæ eadem is qui vo-
let viribus, efficere potest maximè: sic in virtutibus. Nam
& ex eo temperantes efficiuntur, quod nos à voluptatibus
abstinemus: & cum iustumus, ab iis facillimè abstinere pos-
sumus. Similis est ratio fortitudinis. Nam cum & ea quæ
terribilia sunt, despiciere, & eadem magno animo ac forti
perferre assuescimus, tum fortes existimus: & cum tales
sumus, quæ terrorem afferunt, facillimè sustinemus.
Cap. 3. Habitus autem sua quadam velut nota, ex voluptate
ac dolore, quæ facta & opera consequuntur, perspicere de-
bent. Nam qui se à voluptatibus abstinet, eoque ipso læ-
tatur, is temperans: qui id molestè acerbèque fert, is intem-
perans putandus est. Et qui molesta quæ sunt, forti ac ma-
gno animo perfert, ex eoque voluptatem percipit, aut certè
non fert graviter, fortis: qui agrè fert, is habendus timidus,
Virtus enim moralis in voluptatibus ac doloribus tota
versatur. Nam & voluptate ad ea gerenda quæ prava sunt,
impellimur: & dolore à rectè factis auocamur. Itaque Pla-
tonis sententia ita educatos esse omnes oportet iam inde à
iuventute, ut quibus oportet latentur & doleant. Recta
est enim hæc educatio. Iam verò si in actionibus & per-
turbationibus versantur virtutes: omnem autem perturba-
tionem actionemque omnem sequitur voluptas aut dolor:
ob eam certè causam virtus in voluptatibus doloribusque
versabitur. Hoc etiam supplicia quæ ex ipsis desumuntur,

indicant: medicina enim & curationes quaedam sunt. At
 curationes ex contrariis rebus solent effici. Præterea habi-
 tus omnis animi, quemadmodum supra dixi, quibus in re-
 bus positum est, ut melior vel deterior gignatur ad eas spe-
 ctat, & in iis vim suam & naturam omnem obtinet. A vo-
 luptatibus autem & doloribus habitus vitiosi nascuntur:
 propterea quod ea quis sequatur aut caueat, in hoc volu-
 ptatum dolorumque genere, vel quæ sequenda fugiendaque
 non sint, vel quando, vel quomodo sequenda non sint & ca-
 uenda, quæque sunt eiusdem generis, quæ ratio præscribat.
 Itaque virtutes, vacuitates quasdam esse perturbationum
 tranquillitatesque animi definiunt. Haud probè quidem,
 quod simpliciter ita dicant, nec adiungant, quomodo decet,
 aut quomodo non decet, & quando, & cetera omnia quæ
 addi solent. Ergo hoc ponitur, virtutem, quæ in hoc genere
 est, in voluptatibus, doloribusque ita versari, ut optima
 quæque agat: vitium contra. Quod etiam ex his quæ se-
 quuntur manifestum fieri potest, cum tria sint quæ sequi-
 mur, & tria quæ declinamus, honestum, utile, iucundum:
 & tria quæ superioribus contraria sunt, turpe, inutile, mo-
 lestum: cum in iis omnibus vir bonus rectè se gerit, & impro-
 bus præuè, tum vel maxime in voluptatibus. Nam & con-
 munis est animantium omnium, & ea omnia consequitur
 quæ expetuntur. Etenim quicquid honestum, quicquid vi-
 le: id omne iucundum videtur. Præterea quoniam vnà
 nobiscum iam inde ab incunabulis educata est, difficile fa-
 ctu est hanc perturbationem euellere omnino quæ penitus
 in vitia implicata insidet. Atque etiam actiones factaque
 nostra dirigimus voluptate & dolore: alij minus, alij ma-

gis. Ob eā igitur causam necesse est in his versari hoc nostrū institutum. Non enim in eo parua momenta sunt ad officia & actiones, si quis recte aut improbe latetur aut doleat. Præterea difficilius est, ut ait Heraclitus, voluptati obstere, quàm iracundiæ. At semper ut quicque habet difficultatis & negotij plurimū, ita in eo potissimū ars omnis virtūsque versatur. Quod enim ibi præclare fit, maiorem obtinet & splendorem & dignitatem. Quare ob eam etiam causam necesse est in dolore ac voluptate versetur omnis quæ de moribus & quæ de civili ratione instituitur disputatio. Nam qui his recte utetur, is vir bonus: qui peruersè, improbus futurus est. Atque hoc quidem iam explicatum est, virtutem in voluptatibus doloribusque versari: & quibus ex rebus gignitur, ab iis & augeri eam & interire, ut tamen eodem modo non fiant: & eandem à quibus rebus nata sit, in iis munus suum & officium exequi.

Συμπεριεῖν δὲ τοῖς ἐν τοῖς ἔργοις.] In his verbis subaudiendum est verbum εἶναι.

Cap. 4.

Quærat autem aliquis, quid sit cur dicamus res iustas agendo, iustos: & temperatas, temperantes, existere oportere: præsertim cum si res agant iustas & modestas, iusti iam sint ac temperantes? Ut si qui grammatici musicique munere fungantur, ij grammatici sint & musici necesse est. Anne in artibus quidem ita fit? Fieri enim potest, ut quis quid præstet eorum quæ grammatici arte continentur, & fortuito, & alio subiciente. Ergo tum denique grammaticus erit, si quid eorum quæ grammatici propria sunt, atque id grammaticè faciet, hoc est, si ab ea quæ in eo inest arte grammatica proficiatur. Iamne artium quidem ac virtutum est eadem ratio, propterea quod quæ ab artibus pro-

sciscuntur, suam habent in seipsis perfectionem: ideóque sa-
 tis est ea certo quodam modo affici. At verò quæ virtute
 geruntur, non si ea quodam modo affecta sint, continuo iu-
 stè moderatèque efficiuntur: sed si is etiam qui faciat, quo-
 dammodo sit affectus: primum, si sciens: deinde, si cōsilio ad-
 hibito, atque adeo propter ea ipsa suscepto: teritiò, si con-
 stanti, firma & stabili voluntate faciat. Quorum præter
 scientiam nihil artibus tenendis percipiendisque requiri-
 tur. Ad virtutes vero, cum scientia parum, aut nihil valet,
 tum non parua, sed omnia momenta sunt in cæteris: quæ
 quidem etiam consuetudine iustè moderatèque viuendi
 comparantur. Ergo tum denique res iustæ ac temperatæ di-
 cuntur, cum eiusmodi sunt, quales viri iusti temperantèsque
 agerent. Iustus autem & temperans is demum est, non qui
 eas res gerat omnino, sed qui ita gerat, ut iusti & tempe-
 rantes faciunt. Hoc ergo verè dicitur iustè moderatèque
 agendo, iustos moderatósque viros effici. At qui has actio-
 nes non sequatur, is nunquam est futurus bonus. Sed pleri-
 que cum hæc non faciant, ita denique se & probos fore &
 verè philosophari putant, si ad disputationes confugiant. Ij
 simile aliquid faciunt quod egroti, qui medicos illi quidem
 libenter audiunt ac diligenter, sed nihil eorum quæ præscri-
 pta sunt, faciunt. Quemadmodum igitur illis nunquam be-
 ne habiturum est corpus qui ita curantur: sic nec iis animus,
 qui isto modo philosophantur.

In omnibus ferè Græcis codicibus legitur ὁππερ καὶ ἐκ τούτου. ubi legendum est
 ὁππερ καὶ ἐκ τούτου.

His expositis deinceps videndum est, quid sit virtus. Cap. 5.
 Quoniam igitur tria sunt in animo, perturbationes, facul-

ETHIC. ARIST.

tates, habitus, ex his tribus Vnum aliquid sit virtus necesse est. Perturbationes autem appello, ut cupiditatem, ut iram, ut excarescentiam, timorem, confidentiam, ut inuidiam, gaudium, amicitiam, ut odium, desiderium, æmulationem, misericordiam, & omnino ea omnia, quæ vel voluptas consequitur, vel dolor Facultates autem, quibus ad perturbationes accipiendas apti sumus, dicimus, ut per quas vel irasci possumus, vel dolere, vel misereri. Habitus verò sunt, quibus probè vel malè affecti sumus in perturbationibus: velut cum irascimur, si vehemētius vel remissius, malè: sin mediocriter, bene affecti sumus: itémque in cæteris. Ac perturbationes quidem nec virtutes sunt, nec vitia, propterea quòd ex perturbationibus, nec probi nec improbi nominamur, ex virtutibus & vitiis nominamur: quòdque perturbationes nobis nec laudi danter, nec vitio. Nec enim qui timet laudatur, nec qui irascitur: nec qui omnino ac simpliciter irascitur, vituperatur, sed qui certo quodam modo. At verò propter virtutes & vitia laudamur, aut vituperamur. Iam irascimur & timemus inconsultò: virtutes, aut quædã agendi consilia sunt, aut non sine consilio. Ad hæc, perturbationibus moueri dicimur: virtutibus & vitiis non moueri, sed quodãmodo affici dicimur: ob easdem autem causas nec facultates quidem sunt. Neq; enim eò vel boni dicimur aut mali, quòd sit in nobis simplex & nuda agendi facultas: nec verò laudamur aut vituperamur. Præterea facultate præditi sumus naturâ, boni vel improbi non sumus: quod suprâ ostendimus. Quòd si nec perturbationes sunt virtutes, nec facultates, relinquitur ut sint habitus. Ac virtutis quidem quod sit genus, dictum est.

Dicendum est autem non solum habitum esse virtutem, ^{Cap. 6.}
 sed etiam qualis habitus sit. Hoc igitur confitendum est,
 virtutem omnem id in quo ipsa sit, probè affectum redde-
 re, officiūque ac munus eius probè exequi. Vt virtus oculi:
 & ipsum oculum integrum efficit, & munus eius perse-
 ctum: virtute enim oculi probè cernimus, Itēque virtus
 equi, equum bonum efficit, & ad cursum aptum, & ad ve-
 hendum eum qui insideat, ad expectandōsque hostes ido-
 neum. Quod si ita est in omnibus, certè hominis virtus
 habitus erit, quo & bonus homo efficitur, & officio suo ac
 munere probè fungitur. Hoc quemadmodum futurum sit,
 etiam diximus, & nunc ita denique perspici poterit, si qua-
 lis eius sit natura, etiam atque etiam considerabimus. Licet
 quidem in omni natura coherente & continuata, quæque
 secari potest & diuidi, quod maius sit, notare, & quod mi-
 nus, & quod æquale est: idq; vel in re ipsa, vel habita ra-
 tione nostri. Æquale autem dicitur, id quod medium est
 inter exuperationem & defectionem. Rei autem medium
 appello id, quod æquè abest ab utraque extremitate: idque
 apud omnes vnum idēque est. Ad nos autem id medium
 est, quod nec transit modum, nec deserit, quod nec vnum, nec
 idem, nec apud omnes. Vt si decem multa sint, duo verò pau-
 ca, sex pro rei medio capientur: æquè enim superant atque
 superantur. Hoc autem medium est proportionē arithme-
 tica. At quod nobis medium est, non ita sumitur. Non
 enim si cui decem minas edere nimium sit, duas parum, sex
 minas aliptes omnino præscribat. Est enim hoc fortasse ni-
 mium vel parum ei qui accipiet, vt Miloni parum, tyroni
 nimium. Eadem est & cursus ratio & luctæ. Hoc igitur

ETHIC. ARIST.

modo nimium & parum qui scientia sunt præditi vitant,
mediocritatem & exquirunt & persequuntur: ac medio-
critatem non rei quidem, sed quæ a nobis ducitur. Quod si
omnis scientia ita denique præclare suum munus exequi-
tur & absoluit, si mediocritatem intuetur, ad eamque sua
opera omnia adducit (hinc solent de operibus iis quæ per-
fecta sunt & absoluta prædicare, nec iis detrahi quicquam
nec addi posse, quasi nimium & parum omnem præstan-
tiam laudemque rei labefactet, conseruetque mediocritas)
boni autem artifices hoc ipsum, ut dixi, intuentes operan-
tur. & ut natura, sic certior accuratiorve ac præstantior est
virtus, quàm ars omnis: profecto mediocritatis ea sit inda-
gatrix necesse est. De ea loquor quæ more perficitur, ut
quæ in perturbationibus actionibusque consistit, in quibus
est & nimium, & parum, & mediocritas, ut & timere,
& considerare, & concupiscere, & irasci, & misereri, &
omnino gaudere, & dolere possumus & nimium, & pa-
rum, quorum utrumque non rectè fit. At vero quando,
quibus de causis, & in quo, decet, cuiusque rei causa &
quomodo oportet hæc facere omnia, medium quiddam est
ac optimum: quod quidem in virtute situm est. Eodem
etiam modo sunt in actionibus nimium & parum, & me-
diocritas. At virtus in perturbationibus, actionibusque
versatur: in quibus & exuperatio in peccatis censetur, &
defectio vituperatur: mediocritas in laude ducitur & re-
ctè factis, quæ duo virtutis sunt maxime propria. Est igitur
virtus, mediocritas quædam, ut quæ medium assequi
& quasi scopum propositum attingere conatur. Iam pecca-
re licet multis modis, quoniam ut Pythagoræi coniiciebant,

malum infinitum incertumque est, bonum certum atque finitum. At verò rectè facere uno modo licet. Itaque illud facile, hoc difficile est. Nam à signo discedere facile est: at ipsum attingere, magni negotij. Ob eamq; causam nimium & parum in vitiis numerantur, mediocritas in virtute. Etenim ait ille:

Vnica virtuti stat via, multa malis.

Est igitur virtus, habitus constans agendi consilio, in mediocritate positus, ea quæ ad nos est, ratione definita, & ut prudens præscripserit. Mediocritas autem duorum vitiorum est: quorum alterum eò quòd nimium est, alterum eò quòd parum est, cernitur. Itémque ob id, quòd alia vitia in perturbationibus & actionibus decorum modumque trās-
eant, alia ab eo deficiant: in quibus virtus & inuenit & sequitur mediocritatem. Quocirca virtus natura sua & definitione, qua quid sit explicatur, mediocritas est, rei verò optima perfectæque ratione, extremitas. Neque vero in omnem actionem & perturbationem cadit mediocritas. Sunt enim quedam quæ statim nomine suo vitiosa declarari videntur, ut malevolentia, ut impudentia, ut inuidia: & in factis, ut adulterium, furtum, cades. Hac enim omnia, quæque sunt eiusdem generis, ipsa per se vitiosa dicuntur: non eorum exuperationes & defectiones. Nunquam igitur in rectè factis esse hæc possunt, sed in iis semper offenditur: nec in his talibus illud rectè aut non rectè versatur, adulterando quæ cum decet, vel quando, vel quemadmodum oportet: sed absolute quibus eorum facere vitiosum est. Perinde igitur est, ac si quis in iniustitia, in ignavia, in intemperantia mediocritatem requirat &

ETHIC. ARIST.

exuperationem & defectionem. Nam isto quidem modo erit exuperationis & defectionis mediocritas, & exuperationis etiam exuperatio, defectionisque defectio. Ut igitur temperantia & fortitudinis nec nimium est, nec parum, propterea quod mediocritas quodammodo in summo sita est; sic istorum modus nullus est, nec nimium, nec parum: sed ut quicque gestum est, ita est in vitio: omnino enim nec eius quod nimium est & parum, modus ullus est, nec mediocritatis nimium & parum.

Est igitur virtus habitus constans agendi consilio.] Ego ἔτιν προαίρεσιν ita latine reddidi: quia teste Arist. initio lib. 6. moralis, virtus ob id προαίρεσιν dicitur, quod agendi consilio tota ferè nititur. hac autem differentia ab artibus & scientiis distinguitur: reliquæ differentia virtutem à vitio distinguunt. Id parum videntur animaduertisse alij interpretes.

Cap. 7. Hæc autem non solum de genere toto virtutum dicenda sunt, sed ad singulas etiam conuenit accommodare. Omnium enim disputationum, quæ de actionibus instituuntur, quæ ad genus vniuersum accommodantur, latius illæ quidem patent: quæ verò ad partes, ad veritatem propius accedunt. In singulis enim rebus actiones versantur, quibus debet respondere oratio. Hæc igitur ex subiecta sunt descriptione capienda. Ac in metu quidem & confidentia, fortitudo mediocritas est. Eorum autem qui modum trans-eunt, qui timoris quidem vacuitate exuperat, vacat nomine (sunt autem multa vacantia nomine) qui autem confidentia impulsus, modum egreditur, audax confidensque nominatur. At qui nimium timet, parumque confidit, timidus dicitur. In voluptatibus autem & doloribus non omnibus quidem, sed ad corpus pertinentibus, iisque potissimum, quæ tactu percipiuntur, minus etiam in doloribus, mo-

dus est, temperantia: nimium, intemperantia. Qui porrò à
 voluptatibus nimium abhorreant, non admodum multi re-
 periuntur, ut re nomen quidem habuerint. Appellentur
 sanè sensus expertes & stupidi. Tam in dandis accipiendis-
 que pecuniis mediocritas, liberalitas dicitur: quæ modum
 transit, prodigalitas effusio ve; quæ ab eo deficit, auaritia &
 illiberalitas. Contrariòque modo in iis ultra modum pro-
 grediuntur, ab eoque deficiunt. Prodigus enim largiendo
 modum transit, & accipiendo abest ab eodem. At verò
 auarus in accipiendo nimius est, in dando parcus. Atque
 hæc quidem nunc rudi veluti proposita imagine, ac summa-
 tim exponimus, hoc ipso contenti, post differemus subtilius.
 Versantur etiam in pecuniis aliæ affectiones, quarum me-
 diocritas magnificentia nominatur. Nam inter magnificum
 & liberalem hoc interest, quòd ille in magnis, hic in parvis
 cernitur. Nimium, ἰσχυρία & βασιλεια nimium luxum,
 profusam largitionem, & ineptam profusionem vocare pos-
 sumus: parum, μικροπία dicitur, sordes sordidamque
 parsimoniam appellare possumus: differuntque ab iis quæ
 sunt liberalitatis. Quid autem differant, posterius doce-
 bimus. Porrò in honore & infamia mediocritas, magni-
 tudo animi appellatur: exuperantia, elatio animi & su-
 perbia: defectio, parvus pusillusque animus & despicien-
 tia. Quam autem rationem liberalitatem ad magnificen-
 tiam habere docuimus, eo differentem, quòd in parvis cerna-
 tur, eandem habet ad magnitudinem animi quæ in magnis
 honoribus versatur, alia quæ in parvis cernitur. Licet
 enim, & ut decet, honorem gloriàmque expetere, & ni-
 mium & parum. Qui nimia cupiditate ducitur gloria,

ETHIC. ARIST.

is ambitiosus: qui non satis vacuus ab honoris cupiditate & gloria contemptor: at qui modum tenet, vacat nomine. Atque etiam affectionibus nullum nomen impositum est, nisi quod ambitiosi affectio vocatur ambitio. Hinc extremi de vacua regione, quæ intra fines eorum quasi media locata est, litigant & contendunt: estque cum nos eum, qui modum tenet, ambitiosum: est cum eundem, abhorrentem ab omni honore nominemus. Atque aliàs ambitiosum laudamus, aliàs eum qui nullo honoris studio tenetur. Quod quamobrem faciamus, deinceps explicabimus. Nunc quo institueramus modo, differamus de cæteris. Est igitur in ira exuperantia, defectio, & mediocritas. Cumque eorum non ferè extent nomina, eum qui modum tenet, clementem, & mediocritatem clementiam, mansuetudinemque nominamus. Extremorum is qui ultra modum progreditur, iracundus, & vitium iracundia appellatur. Qui autem parum irascitur, lentus: vitium, lentitudo dicitur. Sunt etiam tres aliæ mediocritates finitimæ omnino, sed tamen inter se differunt aliquid. Nam cum in sermonum factorumque communione versentur, hoc tamen differunt: quod una in veritate, aliæ duæ in eorum incunditate cernuntur. Atque huius quidem incunditatis pars altera iocis tribuitur, altera rebus, quæ in vitæ humanæ consuetudine interueniunt. Quamobrem de his etiam nobis dicendum est, quò facilius in omnibus mediocritatem esse laudabilem perspiciamus, & extrema nec recta, nec laudanda, quin etiam vituperanda. Et quanquam permulta sint eorum vacantia nomine, tamen danda opera est, ut iis sicut aliis nomina imponamus, quò & res dilucidior sit, & nos facilius consentanea dica-

mus. Igitur in veritate qui modum adhibet, verax: & ha-
 bitus, veritas dicitur. Simulatio si nimium se extollat, ar-
 rogantia: & qui eam habet, arrogans: sin sua nimium ex-
 tenuet, ipsa affectio dissimulationis: & qui ea praeditus,
 dissimulantis nomine & crimine notandus. In iucundita-
 te porro quae ad iocum accommodatur, qui modum quen-
 dam adhibet, is festivus, facetus, seu urbanus habendus est,
 & affectio, urbanitas, & festivitas: at quae modum egre-
 ditur, scurrilitas, & in quo ipsa inest, scurra dicitur. Qui
 vero omnino à iocis abhorret, is agrestis & rusticus: affe-
 ctio ipsa rusticitas habenda est. Quod autem attinet ad re-
 liquam iucunditatem, eam, quae in vita adhibetur, qui
 ita se iucundum praebet, ut ratio postulat, is facilis, comis,
 & affabilis, & mediocritas, facilitas dicitur. Qui modum
 egreditur, si nulla causa ductus, nimium facilis, blandus &
 obsequens: sin emolumenti sui causa, assentator habendus
 est. At qui omnino abhorret, disceditque à modo & ra-
 tione, seque tristem, iniucundum & insuavem in rebus om-
 nibus praebet, is morosus & difficilis putandus est. Atque
 etiam in perturbationibus, hisque rebus omnibus, quae in
 perturbationibus versantur mediocritates reperiuntur. Ve-
 recundia enim non est illa quidem virtus, attamen qui pu-
 dore afficitur, laudari solet. Nam his in rebus alius modum
 opponit, alius eum transit, ut pavidus, qui omni ex re pu-
 dore afficitur. Tertius, qui à modo deficit, nullaque ex re
 omnino pudore afficitur, impudens: qui autem modum ad-
 hibet, is pudens & verecundus dicitur. Indignatio vero
 mediocritas est invidentiae & malevolentiae. Cernuntur
 autem in iis agitudinibus & voluptatibus omnibus quae

ETHIC. ARIST.

ob eas res suscipiuntur, quæ proximis eueniunt. Nam indignabundus dolet illorum rebus secundis, qui illis indigni sunt. Inuidus hunc superans, ex omnibus ægritudine afficitur. At maleuolus tantum abest ab eo, ut aduersis rebus aliorum doleat, ut etiam capiat voluptatem, sed de his quidem alius erit mihi ad dicendum locus. De iustitia autem quando non vno modo dicitur, postea diuisione adhibita, quemadmodum mediocritates utraque sint, differemus, itémque de virtutibus quæ rationi attributæ sunt.

Οἱ μὲν γὰρ κἀβόλας καὶ νότοντες) In quibusdam codicibus legitur καὶ νότοντες, sed hæc meo iudicio verior lectio est, quam etiam veteres interpretes secuti sunt.

Prodigalitas effusione.] Sallustij est, prodigalitas: Cic. in Partitionib. effusione. Νῦν μὲν οὖν τὸ πρῶτον Cicero initio tertij lib. Tusc. quæst vocat adumbratam imaginem: alibi sæpe rudem imaginem appellat.

Cap. 8. Cùm tres sint affectiones, duæ vitiosæ, quarum una supra modum, altera infra modum, & una virtus in mediocritate posita, sunt illæ omnes inter se quodammodo contrariæ. Nam extremæ & mediæ affectioni sunt, & inter se contrariæ, & mediæ extremis. Quemadmodum enim si id quod æquale est, cum re minore comparetur, maius est: si cum maiore, minus: sic mediij habitus, si cum eo quod parum est, conferantur, superant: si cum eo quod nimium est, deficiunt, & in perturbationibus & in actionibus. Fortis enim si cum ignauo conferatur, audax: si cum audaci viro ignauus timidusque videatur. itémque temperans, si cum homine stupido, intemperans: si cum intemperante, stupidus videbitur. Et liberalis cum auaro comparatus, prodigus: cum prodigo, auarus habebitur. Ideoque repellunt à se, ac protrudunt extremi medium, uterque ad alterum: appellantque fortem virum, audax quidem ignauum, igna-

uus audacem. Eadēque est ratio ceterorum. Hæc cum ita sint inter se contraria, maior quædam extremorum inter ipsos, quàm cum medio repugnantia est: quando quidem longius absunt alter ab altero, quàm vterque à medio, quæ admodum res magna à parua longius abest, & parua à magna, quàm vtraque ab æquali. Iam quædam extrema ad medium videntur quadam similitudine accedere, vt audacia ad fortitudinem, effusio ad liberalitatem. Extremis autem inter ipsos dissimilitudo maxima est. At ea quæ plurimum differunt, aduersa definiuntur. Ita fit, vt magis etiam inter se aduersa sint, quæ plus distant. Medio autem in nonnullis repugnat magis defectio, in quibusdam exuperatio. Vt magis est fortitudini contraria, non audacia quidem quæ modum transit: sed ignauia quæ à modo & ratione deficit. Et temperantiæ non stupor & stoliditas, cum sit defectio sed intemperantia, quæ exuperantia est. id quod ob duas causas accidit: vna quæ ex rei ipsius natura ducitur. Nam quia proprius est atque similis alterum extremum medio, idcirco non ipsum, sed contrarium eius magis opponimus. Quæ enim plus absunt à medio, eadem ipsi magis aduersantur: atque hæc quidem causa ex rei natura sumpta est, à nobis ducta est altera. Nam quas ad res sumus procliuiores naturæ, eæ sunt medio magis contrariæ: vt quia propensiores sumus ad voluptates naturæ, idcirco ad intemperantiam sumus, quàm ad modestiam ac mediocritatem procliuiores. Quapropter ea magis contraria dicimus, ad quæ maior est accessio: ob eamque causam magis est intemperantia, quæ exuperantia est, contraria temperantiæ.

Quàm ad modestiam ac moderationem.] Observandum est hoc loco nonnulla vo-

ETHIC. ARIST.

cari, quam supra *σωφροσύνη* appellauit: vt autem Latine reddidi, perspicuum est me auctore Cicerone id facere.

Cap. 9. Satis dictum esse arbitror, Virtutem moralem esse mediocritatem, quóque modo esset: ac mediocritatem quidem esse inter duo vitia, id est, nimium & parum, eámque talem esse, propterea quòd sibi quasi signum proponant, illud medium, quod in perturbationibus actionibúsque reperitur. Quocirca difficile est virtute esse præditum. Nec enim quicquam difficilius, quàm reperire in omni re medium. Vt circuli medium non cuiuslibet est, sed periti tantummodo reperire. Itémque irasci quiuís potest, largiri pecunias, sumptúsque facere, idque facile. at verò irasci, & largiri pecuniam, cui rectum est, & quantum, quando, qua de causa, quóque modo irascendum, dandúmque est, nec cuiusuis est, nec facile. Quapropter quod rectum ac perfectum est, & rarum est & laudabile: quod & ipsum honestum est. Quare omnes qui mediocritatem inuestigant & exequi-
runt, primùm ab eo debent quod magis ei contrarium est, discedere: quemadmodum Calypso monebat:

Tu procul à fumóque regas, vndísque carinam.

Extremum enim alterum grauis peccatum est, leuius alterum. Quoniam igitur modum tenere difficillimum est, secunda, vt aiunt, nauigatione minimum malum est eligendum. Quod fiet ea potissimùm ratione, quam docebamus. Videndum est etiam diligenter, quæ ad vitia sumus procliuiiores. Alij enim ad alia natura proclines sumus. Quod facile ex ea voluptate & aegritudine quæ nobis accidit, intelligemus. Se autem quisque ab eo in contrariam partem debet abducere: Longè enim à delinquendo abdu-

Et veniemus ad mediocritatem. Quod quidem faciunt ij qui lingua cōtorta in rectum dirigūt. In omni autem re debemus sedulò à rebus incūdis, atque adeò à voluptate cauere: quippe de qua non veniamus incorrupti ad iudicandum. Quocirca quo animo senes illi erga Helenen affecti fuerunt, eodē nos esse debemus erga voluptatem, ad omnēque rationem illorum vox accommodanda est: sic enim dimissa illa & abiecta minùs aberrabimus. Vt ergo rem in pauca conferam, hac si faciamus, facillimè poterimus & consequi & seruare mediocritatem. Arduum hoc profectò, præsertim in rebus singulis. Neque enim facile est explicare oratione, quonam modo, quibus hominibus, quibus de causis & quandiu sit irascendum. Nos enim interdum homines eos, qui minùs succensent, quàm deceat, laudamus clementēsque appellamus: interdum iracundos, viriles dicimus. Sed qui paulūm aliquid modum vel ultra vel citra egreditur, non est in vitio: qui autem longius euagatur, is quoniam minimè latere potest, non caret reprehensione. Sed quatenus, quantūque sit egrediendum, vt in reprehensionem incurrat, non est facile oratione explicare, vt ne quicquam eorum quæ sub sensum cadunt: in rebus verò singulis consistunt hæc omnia, & omne de his rebus sensus est iudicium. Ergo iam hoc quidem perspicuum est, medium habitum in rebus omnibus esse laudabilem, deflectendūque esse nunc ad id quod nimium est, nunc ad id quod parum. Sic enim medium, & quod rectum perfectūque sit, nos facillimè esse consecuturos.

Διόπερ ὅτι τὸ εὖ καὶ πάντων καὶ πάντων.] In quibusdam codicibus legitur ὅτι τὸ εὖ, sed hæc mihi verior videtur lectio.

Κατὰ τὸν δεύτερον φασὶ πλεον.] Secunda nauigatio non sic accipienda est, vt prosperam significet: sed si prima nauigatione destituimur, vtendum esse secunda: Si velis non possumus, vtamur remigio.

ARISTOTELIS

Ethicorum liber III.

ARGUMENTVM.

LIBRO 2. virtutem generatim descripsit, eamque habitum & mediocritatem esse declarauit: nunc primum exponit quedam actionum humanarum principia, maxime electionem in definitione virtutis positam, deinde fortitudinem, tum temperantiam, reliquas virtutes deinceps persecuturus. Nam ad electionem habitusque morales, qui electione acquiruntur, plenius cognoscendos, considerandum est, quid sit sponte & inuite agere, quid deliberatio & electio, quid sub voluntatem cadat, et an virtutes & vitia sint in nostra potestate. Sponte fieri dicitur, illud cuius causa efficiens est in agente circumstantias actionis cognoscente. Inuite fit, quod vi & ignorantia efficitur. Deliberatio est mentis inquisitio de rebus dubiis, quas possumus agere aut non agere. Electio est appetitio eorum, quae sunt in nostra potestate, idque antegressa deliberatione. Voluntas appetit absolute id quod vere bonum est, ratione autem personarum id quod cuique bonum videtur: bono viro quidem reuera, malo autem specie bonum. Virtutes & vitia confirmat esse in nostra potestate, quoniam eorum actiones in nobis sitae sunt: alioquin nec premia bonis, nec supplicia improbis iuste decernerentur. Fortitudinis materiam statuit esse ea, quae terrorem & fiduciam mouent, (quorum plura distinguit genera) sed magis ea, quae terrorem adferunt et praecipue mortem, quae iusto bello appetitur. Extrema, audaciam & timiditatem. Species fortitudinis non vera numero quinque: Civilem & eas, quae ab experientia, ira, bona spe, & periculi ignorance proficiuntur. Temperantia materia, est voluptas praesertim ea, quae gustatu & tactu percipitur. Cupiditatem aliae naturales & ascititiae, aliae communes et privatae. Extrema temperantiae sunt intemperantia, et quidam sensus stupor, in voluptatibusque aspernandis immanitas.

Cap. I.

SED quoniam virtus in perturbationibus actionibusque versatur, ac in his rebus quae voluntate ac sponte nostra suscipiuntur, laudi & vitio locus relinquitur, in iis autem quae nobis inuitis fiunt, interdum etiam misericordiae: profecto explicanda vis est ratioque earum rerum quae sponte, & quae nobis inuitis fiunt, iis praesertim, qui in virtutis cognitione versantur: quae explicatio conditoribus etiam legum, ad honores decernendos, constituendasque poenas utilis est. Sunt igitur ea praeter voluntatem nobisque inuitis.

LIBER III.

27

^{fit per viam et in id quod per ignoratiam cuius per inapud}
 sunt, quæ vi sunt, aut imprudentia. Vi autem id fit, cuius
 causa & principium extrinsecus eiusmodi adhibetur, ad
 quod ^{in eo quod} nihil adiumenti adferat is, qui illud facit aut pati-
 tur: ut si quo ventus impulerit, aut homines in quorum sis
 potestate & dominio. At verò quæ metu maiorum malo-
 rum, aut honesti causa fiunt (velut si quis tyrānus qui in sua
 potestate habeat parentes & liberos nostros, proponat turpe
 aliquid faciendum, hac lege, ut si faciamus, incolumes sint
 ac salui: sin minùs, interficientur) Vtrum sponte an inuiti
 faciamus, magna est questio. Eadem est etiam ratio iactu-
 rarum, quæ fiunt, cum tempestates oriuntur. simpliciter enim
 voluntate sua nemo iaciat: salutis autem suæ ac ceterorum
 causa, omnes qui quidē sana mente sint: Sunt igitur mixtæ
 huiusmodi actiones illæ quidem, sed voluntarius similiores
 Diliguntur enim tum cum geruntur. Finis autem actio-
 nis, temporis conditioni ac rationi attribuitur: & volunta-
 ria certè ac præter voluntatem, cum agitur, dicenda est
 actio. At sponte agit, quippe in quo principium positum sit
 comouendarum partium, quæ actionibus eiusmodi perficien-
 dis quasi instrumenta adhibentur. Quarum autem rerum
 in quoq; sunt posita principia, eas agat & non agat, in eo si-
 tū est. Sunt igitur hæc talia voluntatis! Et tamen sunt for-
 tasse simpliciter ac genere ipso contra voluntatem: quando
 quidem nemo quicquam eorum per se expetit! Dantur au-
 tem interdum laudi hæc ipsa, cum homines magnarum ac
 præstantium rerum causa turpe aliquid aut molestum per-
 ferunt: sin contra faciant, vituperantur! Quæ enim ipsa fe-
 dissima sunt, ea rei nullius præclaræ & honestæ, aut certè
 mediocris causa sustinere, est in vitio. Sunt autem quedam

ETHIC. ARIST.

in quibus laudi locus nullus relinquitur, sed venia duntaxat: ^{et si quis fuerit} cum ea quis facit quæ non sunt faciendæ, ^{ad actum} iis impulsus malis quæ ^{et humana voluntate} humanam naturam longè multumque superant, & nemo possit sustinere. Sunt autem quædam certè ita fœda & flagitiosa, nemo ut ad ea impelli debeat: potiusque oppetenda mors est gravissimis toleratis cruciatibus. Etenim ridicula videntur ea, quæ ad eadem maternam ^{apud Euripidem} Alcæonæ Euripidis impulerunt. ^{difficile est in} Difficile autem est interdum, ^{quid sit agendum} quid cui proponendum sit, quidque pro quo perferendum, iudicare. Difficilius etiam est stare in eo quod sit iudicatum. Ferè enim & quæ expectantur, molesta sunt: & ea ad quæ impellimur, turpia. Hinc laudem & reprehensionem, qui inducti sunt aut non inducti, consequuntur. ^{Quæ sit actio nra} Quæ igitur ut dicenda sunt fieri? ^{aut} An omnino ac simpliciter talia dicenda sunt, cum causa extrinsecus est, & qui facit, nihil adiuvat? Quæ autem per se quidem sunt contra voluntatem, sed hoc tempore, & horum loco expectanda, eorumque in eo qui agit principia inclusa sunt: per se illa quidem & simpliciter præter voluntatem sunt: hoc verò tempore, horumque loco voluntaria: potiusque accedunt ad voluntariorum naturam: quippe cum in rebus singulis, quæ hîc voluntate geruntur, actiones factæque versantur. Quid autem cui sit anteponendum, non est facile exponere. Multæ enim sunt rerum singularum differentia ac dissimilitudines. Quod si quis incunda quæ sunt, violenta ac necessaria dixerit, quod cum extra sint, vim adferant & cogant: eadem ratione violenta ei sunt futura omnia. Horum enim causa omnes omnia faciant. Et sanè qui vi coacti inuitique faciunt quippiam, iis illud

affert molestiam: qui verò iucundis rebus incitati quippiam faciunt, iis voluptatem adfert quod agunt. Ridiculum est igitur ea accusare quæ externa sunt, non seipsum potius, qui à rebus eiusmodi facile capiatur: resque præclaras sibi, fædas & turpes attribuere voluptati. Hoc igitur iam quidem apparet, vi id fieri, cuius principium cum extrà sit, nihil id cui vis infertur, adiuvat. Quod autem fit per imprudentiam, est omne quidem non voluntarium: sed tum demum inuito fit, cum molestum est, & causas adfert pœnitentiæ. Nam qui per imprudentiam fecit quidlibet: nec se id egisse molestè fert, non fecit ille quidem sponte quod ignoravit: nec rursus inuitus, cum minus agrè ferat. Eorum igitur qui per imprudentiam aliquid faciunt, is quidem quem facti pœnitet, inuitus quem non pœnitet, quoniam alius diuersusque ab illo est, appelletur sanè non volens: quoniam enim ab altero differt, aptius est habere suum nomen. Aliud etiam est per imprudentiam facere, aliud imprudentem. Non enim ebriosus & iracundus videtur, quæ facit, per imprudentiam facere, sed per illa quæ diximus, ebrietatem & iram: nec sciens tamen agit, sed imprudens. Ac ignorant quidem improbi omnes quæ facienda sunt, quæq; fugienda; iniustique & omnino mali ex eo errore nascuntur. Nec si quis quod utile sit ignoret, quod aget, dicatur statim inuitus agere. Neque enim ignorantia, quæ consilio suscipitur, ut quid contra voluntatem factum dicatur, causa est, sed improbitatis: nec rursus rerum vniuersarum ignoratio, quandoquidem ea culpatur: sed rerum singularum in quibus, & circa quas omnis versatur actio. In his enim locus est & veniæ & misericordiæ: quoniam qui eorum aliquid

ETHIC. ARIST.

ignorat, facit inuitus. Sed non alienum est, quæ quôtque sint exponere. Videndum igitur, quîsnam, quîdque agat quisque, & qua in re versetur actio: interdum etiam quo quasi instrumento, cuiusque rei causa, ut salutis: & quo tandem modo, ut remissè, an vehementer. Atque hæc quidem omnia nemo ignorare possit, modò ne sit insanus: sed nec eum qui agat, ut perspicuum est: nam qui se ignorabit ipsum? Quid autem agat, aliquis ignoret, ut cùm sibi aiunt excidisse, aut se nescisse occulta & arcana esse, ut Æschylus mysteria. Aut cùm vellet monstrare emisisse telum, ut ille qui catapultam: putet etiam aliquis filium hostem esse, ut Merope: & hastam mucrone obtuso esse, quæ cuspide habeat: & lapidem esse pumicem: & ut interficiat qui salutis causa ferit: & qui docere velit, verberet, ut faciunt ij qui extremis manibus dimicant. Cùm igitur in his omni-
 bus ignoratio versetur, in quibus actio: qui eorum aliquid ignorabit, fecisse videbitur inuitus, & maximè si eorum ignarus erit quæ principatum obtinent. Principatû autem tenent, finis, & in quibus cernitur actio. Et quanquam id quod proficiscitur ex illa ignoratione & imprudentia, inuitis nobis fieri dicatur, tamen debet esse præterea molesta actio, & pœnitentiæ plena. Quoniam igitur nobis inuitis fiat, quod vi fit, & quod imprudentia: sponte fieri dicetur, id cuius in se principium continet is, qui scit res singulas, in quibus actio consistit. Profectò enim non rectè dicuntur ab inuitis fieri ea quæ vel ira fiunt, vel cupiditate. Primum enim nullum aliud animal, neque puer sponte faciet. Deinde quæro, utrum nihil eorum omnino quæ ira vel cupiditate impulsî facimus, sponte ac volûtate nostra facimus? an

Verò honesta quæ sunt, volūtatē: quæ turpia, inuiti? an nō id ridiculum sit, cū præsertim vna sit eorum causa? Absurdum verò sit fieri ab inuitis dicere ea, quæ appetere decet. Atqui decet, & irasci quibusdam in rebus, & nonnullarum duci cupiditate, vt bonæ valetudinis atque disciplinæ. Satis etiam constat, ea molestiam asferre omnia quæ inuiti facimus, quæ verò cupiditate ducti agimus, oblectationem habent. Jam verò in quo tandem erit discrimen, vt non eadem ratione dicantur præter voluntatem ea in quibus ratione & animi iudicio, quàm ea in quibus per iram peccatur? Vtraque enim fugienda sunt: nec minùs videntur esse hominis propriæ, quæ sine ratione sunt, perturbationes: sunt quæ actiones hominis quæ vel ab ira, vel à cupiditate profisciscuntur. Atqui illas absurdum est in iis quæ nobis inuitis fiunt, ponere.

Tò ἐκούσιον καὶ ἀκούσιον.] Ego τὰ ἐκούσια interdum voluntaria, interdum sponte suscepta appello, quia utroque modo video Latinos auctores, imprimisque Ciceronem, loqui: τὰ ἀκούσια verò sæpius ea quæ nobis inuitis fiunt verto, nonnunquam tamen præter voluntatem aut contra voluntatem facta appello. At non voluntaria pro illo ἀκούσια non probo: sed pro illo οὐκ ἐκούσια.

Quod si quis incunda quæ sunt, violenta ac necessaria dixerit.) Ego codicem Argropyli optimū iudicaui. In quo, vt ex eius interpretatione apparet, neque ἡγάδα, neque λυπηρά legitur, sed tantūm ἰδία. vt sit εἰς τὰ πρὸς ἰδία φαινέσθαι αἰσῶν. Hæc verò aduersus Platonem scribi videntur, qui nono de Leg. malos homines fieri inuitos, videtur asserere. Illud etiam admonendum est in Græcis exemplaribus legi statim post hæc verba ἀνάγκη γάρ, vbi legendum est ἀναγκάζει.

Iam verò in quo tandem erit discrimen.] Totus hic locus alioqui valde obscurus à me apertè explicatus est. Alij interpretes quàm rectè, doctorum esto iudiciū.

Expositis iis quæ & sponte, & inuiti homines faciunt, Cap. 2.
sequitur vt de βουλευσις, id est consilio agēdi, & facta animi iudicio agendi suscepione dicendum esse videatur.
Nam & virtuti coniuncta est maxime, & mores quales sint magis, quàm ipsæ actiones, ipsa iudicare videtur. Cōsiliū igitur est illud quidem voluntarium, sed tamen non

idem quod voluntarium, idque adeò quod sponte fit, patet
 latius. Eius enim quod sponte fit, & pueri sunt & belluæ
 participes: consilij non sunt. Nec mihi quidem rectè viden-
 tur dicere ij, qui agendi consilium vel cupiditatē aiunt esse,
 vel iram, vel voluntatem, vel quandam opinionem. Non
 enim commune eorum etiam est agendi consilium, quæ sunt
 expertia rationis: cupiditas & ira sunt, & impotentes cu-
 piditate, non agendi consilio ducuntur ad agendum: contrā-
 que continentes consilio, non cupiditate ac libidine. Præter
 ea consilio aduersatur cupiditas, cupiditati cupiditas non
 repugnat. Cupiditas etiam rei iucundæ est, & omnis cum
 dolore coniuncta: consilium nec rei iucundæ est, nec cum
 molestia. Multò etiam minus idem est quod ira, quoniam
 minimè videntur quæ per iram fiunt, consultò fieri. Nec
 voluntas quidem, etiam si ad eam proximè accedere videat-
 ur. Consilium enim & propositum non est eorum quæ fie-
 ri nequeunt: etsi quis ea se sibi proponere ad augendum &
 consilio suscipere atque instituere dicat, insanus esse videat-
 ur. At voluntas eorum etiam est, quæ fieri non possunt,
 ut immortalitatis. Et voluntas in iis etiam cernitur, quæ
 non statuat agere qui illa vult: ut aliquis vult histrionem
 quendam athletamque vincere. At nemo hac talia sibi
 proponere, eaque se animi iudicio suscipere dicitur, sed ea
 omnia, quæ à se putat posse administrari, quæq; ipse agen-
 da suscipit. Iam verò finem potius spectat voluntas: consi-
 lium & prima susceptio ea quæ ad finem pertinent. Ut va-
 lere volumus, & consilio adhibito suscipimus ea quibus va-
 letudinem adipiscamur. Et beati esse omnes volumus, idq;
 ita dicimus: at si illud non consilio suscipere & statuere, si

hoc nobis consilium esse dicamus, ineptè loquamur. Omnino enim in rebus iis versatur agendi consilium, quæ sunt in nostra potestate. Nec opinio igitur esse possit, quoniam in rebus omnibus cernitur opinio: nec minus æternis, & quæ fieri non possunt, quàm iis quæ in nobis sitæ sunt. Præterea falso ac vero diuiditur opinio, non malo & bono, in quibus agendi consilium potius cernitur. Non igitur idem est quod opinio omnino, nec id fortè quisquā asserit. Nec verò idē est quod quædā opinio. Et bonorum enim vel malorum proposito ac susceptione tales, hoc est boni, vel mali dicimur, ex opinione non dicitur. Et consilium capimus vel assequendi quippiam vel declinandi, & si qua sunt eius generis. At quid quicque sit, quàmquā ad rem conducat, opinamur: assequendum autem aliquid, ut vitandum, non admodum opinamur. Præterea consilium laudatur, quòd sit eius quod potius agere oporteat, vel quod rectè statutū sit: at opinio quod sit, verè iudicatum. Atque ea diligimus ac suscipimus, quæ scimus optima: ea opinamur, quæ non certò scimus. Nec iidem videntur suscipere & opinari quæ sunt optima: sed nonnulli sunt qui optimè sentiant, per malitiam tamē & improbitatem, quæ mala sunt, sequuntur. Nec verò, quòd antecedit opinio agendi consilium, aut consequatur, quicquam interest: non enim id agimus, sed utrum sit idem quod aliqua opinio. Quid igitur, aut quale est agendi consilium, quandoquidem in nullo est superiorum? ac illud quidem apparet ex genere voluntariorum esse, nec tamen quicquid voluntarium est, id omne etiam deligendum & consilio suscipiendum, sed cū aut antegressa est deliberatio. Nam cum ratione & mentis iudicio coniun-

ETHIC. ARIST.

Etum omne agendi consilium est, id quod etiam nomen significat ἀγαπῆτον, quasi ἀγὲ ἐτέρων ἀγῆτον.

Cupiditas etiam rei iucunda est, & omnis cum dolore coniuncta.] Petri Victorij restitutionem huius loci, & probavi, & secutus sum.

Et si quis ea se sibi proponere ad agendum, &c.] Verbum προαίρεσις, multis modis à me latinè redditur, interdum animū inducere, interdū statuere, interdū consilium capere, interdum illis verbis quibus hoc loco. Idque eo libentiùs facio, quòd non videtur aptè vnum latinum pro vno græco semper retineri posse.

Cap. 3. *Sed illud hoc loco quarendum est, Vtrum in deliberationem cadant omnia: an de quibusdam nulla sit deliberatio. Cui quaestioni sanè respondendum est, cadere in deliberationem, non ea de quibus stultus aliquis vel insanus deliberet, sed de quibus solent ij qui sana mente sint. Sed de rebus aeternis nemo consultat, ut de mundo, & de eo, quod diameter cum latere non est comparabilis: nec de iis quidē, quæ sunt ipsa quidem in motu, sed semper eodem modo eueniunt, siue necessitate, siue natura, aut alia aliqua causa, cuiusmodi sunt solis conuersiones & ortus. Eodem modo de iis iudicandum est, quæ aliàs aliter eueniunt, in quo sunt genere siccitates & imbres. Nec verò ea in deliberationem cadunt, quæ casibus fortunæ subiecta sunt, qualis est thesauri inuentio. At ne res quidem omnes, quæ naturam attingunt humanam cadunt in deliberationem. Neque enim quemadmodum optimè Remp. Scythæ administrare possint, Lacedæmonij deliberant: nihil enim eorum per nos fieri potest. At de iis delibeamus, quæ ut gerantur, sunt in nostra potestate, quoniam illa sola reliqua sunt. Nam præter istas causas, naturam, necessitatem, fortunam, nulla est, alia causa præter mentem & alios affectus, quibus ad agendum homines impelluntur. Singuli autem homines de his*

deliberant, quæ ipsi efficere possint. Nec verò de scientiis iis quæ certæ subtilēsque sunt, & seipsæ contentæ, deliberatio est, ut de literis quonam modo scribendæ sint, non est contentio. Sed quæ à nobis effici possunt, non autem semper eodem modo, ea demum cadunt in deliberationem: Ut ea quæ medicina, quærendæ pecuniæ facultas, & gubernatoris ars tractant potiùs, quàm quæ gymnasticæ, quo minus certæ & exquisitæ sunt. Similis est ratio ceterarum. Sæpius etiam in deliberationem cadunt ea quæ ab artibus, quàm quæ à scientiis proficiuntur: propterea quòd magis ea veniunt nobis in dubium. Consilij autem capiendi deliberatio partim in iis rebus cernitur, quæ plerunque eueniunt, cum incertum sit, quam in partem inclinare ac euenire debent: partim in iis quæ vtrinque incerta sunt. Ad res autem magnas eligendas, alios homines in consilium adhibemus, nobis ipsi diffisi, quasi minùs ad statuendũ simus idonei. Deliberamus autem, non de finibus, sed de iis quæ ad fines pertinet. Neque enim aut medicus an sanabit, consultat: aut orator, an persuadebit: vel ciuilis officij peritus, an legibus bene institutam ciuitatem faciet: vel alij artifices de fine deliberant: sed omnes proposito sibi fine aliquo quemadmodum, & quibus rebus eum assequantur, inquirunt. Quod si compluribus ad eum rationibus perueniri posse constet, eum quæ facillimè & optimè possit, inuestigant. Sin vna via perfici queat, quæadmodum per hanc assequantur, considerant: ad illamque rursus, per quam perueniunt, idque eo usque persequuntur, dum ad primam causam ventum sit, quæ in inueniendo postrema est. Nam qui deliberat de re aliqua, is inquirere ac retexere eodem modo solet, quo Geo-

ETHIC. ARIST.

metræ in suis demonstrationibus conficiendis. Illud autem apparet, non omnem inquisitionem esse deliberationem, cuiusmodi sunt mathematicorum inquisitiones : deliberationem verò omnem esse peruestigationem & inquisitionem. Etiam illud apparet, quod in analysi postremum est, id primum esse in rei ortu. Quòd si tale aliquid inciderit, quod fieri nequeat, veluti si pecuniis sit opus, nec possint alicunde suppetere, tum rem aggredi desinunt: sin autem fieri posse constiterit, tum omnes nervos intendunt, ut efficiant. Atqui ea fieri possunt, quæ à nobis possunt effici. Nam quæ amicorum opera sunt, per nos fiunt quodāmodo: quia principium in nobis situm est. Queruntur autem aliàs instrumenta, aliàs usus eorum, itēque in reliquis: interdum quātandem re, aut quibus, aliquando qua ratione res effici queat. Atque homo videtur, quemadmodum dixi, principium esse actionum : deliberatio autem in iis versari, quæ ab eo agi possunt. At actiones aliorum causa sunt, alióque referuntur. Nunquam igitur cadet in deliberationem finis, in ea duntaxat quæ ad fines pertinent, atque conducunt: nec res singulæ quidem, ut sitne hoc panis, & utrum ut oportet, pistus aut factus sit, necne: quoniam hæc cadūt sub sensum omnia: de quibus si semper deliberandum esset, res ad exitum perducere non posset. Quod autem in deliberationem cadit, & quo consilio suscipitur, eadem sunt: nisi quòd iam statutum ac definitum est, id quod consilio suscipitur. Quod enim consultando statutum iudicatumque est, id demum consilio suscipi dicitur. Tum enim quisque definit, quemadmodum quicque gerat exquirere, cum principium ad se retulerit, atque adeò ad eam sui partem, quæ

tenet principatum: hac enim pars est, quæ consilium capit. Quod ex veteribus etiam rebus publicis, quas Homerus imitatus est, potest perspicui. Quæ enim reges statuisserent, populo renunciabant. Quoniam autem id *ἀγορεύειν*, id est consilio susceptum est, quod par deliberationem expetendum esse constitutum est, in iis quæ in nostra sunt potestate: profectò *ἀγορεύειν*, id est, agendi consilium sit necesse est: appetitio eorum quæ in nostra sunt potestate, cum antegressa est deliberatio. Iudicio enim ad deliberationem, quæ antecessit, abhibito, tum sequi consilium cupimus: atque agendi quidem consilium quid sit, quibûsque in rebus versetur, & quod eorum sit, quæ ad fines spectant, expressa velut primis lineis forma dictum est.

καὶ τὰν δὲ ἀγορεύειν] Totum hunc locum ex mea interpretatione facile est intelligere, qui alioqui *ἀγορεύειν* valde obscurus est.

Voluptatem autem finis ipsius esse diximus: sed aliis Cap. 4. eius esse quod verè bonum sit: aliis eius quod bonum videatur. Atqui consequens est, ut qui quod sub voluntatem cadit, verè bonum esse dicant, etiam fateantur non cadere sub voluntatem id, quod is velit, qui minus rectè eligit. Si enim voluntate appetatur, bonum etiam sit necesse est. At erat fortasse malum. Qui autem aiunt, quod sub voluntatem cadit, esse id quod bonū videatur, eos necesse est fateri nihil esse voluntati subiectum naturā, sed id demum quod cuique visum sit. Atqui aliud alij, & si ita res ferat, etiam contraria videntur. Quæ si minus probantur, hoc certè confitendum est, simpliciter ac reuera id quod bonum sit, sub voluntatem cadere: quod verò ad hos vel illos attinet, quod cuique videatur. Ac viro quidē bono id bonum

ETHIC. ARIST.

quod verè bonum est: improbo quod occurrit, videatur. Vt corporibus probè affectis, salubria sunt ea quæ reuera sunt eiusmodi: quæ autem in morbis sunt, alia: itémque & amara, & dulcia, & calida, & grania, & cætera omnia. Nam & verè de omnibus vir bonus iudicat, & rectè quid in re quaque veri sit perspicit. Propria est enim sua cuiusque habitus & honestas, & voluptas, excellitque vir bonus plurimum in perspiciendo, quid in quaque re veri sit, quasi rerum omnium mensura & norma. At verò multitudo à voluptate decipitur. Nam cùm bona non sit, tamen esse videtur. Itaque plerique voluptatem sequuntur, ut bonum: dolorem fugiunt, ut malum.

Cap. 5. Quoniam autem quod sub voluntatem cadit, finis est: quæ verò in deliberationem cadunt, & quæ consilio adhibito suscipiuntur, ea in iis cernuntur quæ ad finem ferunt: efficitur, ut actiones quæ in illis versantur, omnes consilio suscipiantur, omnesque sint voluntariae. Atqui in illis ipsis versantur virtutis actiones. Virtus igitur ipsa, itémque vitium in nostra sunt potestate. Quas enim res in nobis situm est ut agamus, eas etiam in nobis situm est, ut ne agamus: quasque res in nobis situm est, ut non agamus, easdem ut agamus, in nostra est potestate. Itaque si in nobis est agere quippiam, cùm id honestum sit, & non agere erit in nobis, cùm id turpe sit. Et si in nobis situm est, non agere quippiam, cùm id non agere sit honestum, erit quoque in nobis situm id agere, cùm turpe sit. Quod si in nobis situm est, ut honesta quæ sunt, & turpia faciamus, eodémque modo ut ne agamus: hoc autem est bonos & malos esse: certè probi, improbiue simus, est in nobis. At verò dicere sponte impro-

^{in potestate} bus, aut felix inuitus nemo fit: illud falsum, hoc verum vi-
^{malum dicitur} detur. Nam & nemo est beatus inuitus, & ^{quo sit inuitus} improbitas
^{actiones hominis non} spontanea est. Alioqui ea quæ a nobis nunc dicta sunt, in
^{eo autem} controuersiam vocare oportebit: negandusque homo erit,
^{actionem} auctor esse & procreator actionum, quasi liberorum. Quæ
^{ita autem omnia sit in nobis} si perspicua sunt, neque ea possumus ad alia referre prin-
^{actionem} cipia, nisi ad ea quæ in nobis sita sunt: hoc certe confitendum
^{voluntatis} est: quarum rerum in nobis sita sunt principia, eas in nostra
 esse potestate, nostraque esse voluntatis. Testes huius rei
 sunt, & priuatim singuli, & publicè legistatores, qui su-
^{in iudicio} munt supplicium de iis omnibus qui flagitia admittunt,
 nec vi, nec per ignorationem, cuius ipsi sibi auctores non
 sint: honores autem decernunt iis qui præclara facinora fa-
 ciunt, ut illos deterreant, hos adhortentur. Atqui nemo
 quenquam ad ea gerenda hortatur, quæ nec sunt in nostra
 potestate, nec sunt nostræ voluntatis: ut nihil attinet in-
 ducere aliquam, ut ne caleat, vel doleat, vel esuriant, aut
^{maior non sit in potestate} aliud quidvis eiusdem generis patiat, quia nihilominus
^{voluntatis} ea perferet. Etenim ignorationis causa in eo vindicatur,
^{qui perit} qui sua culpa nescierit: ut in vinolentos duplex pœna co-
^{et potestatem} stituta est: propterea quod principium in eis situm sit. Est
^{namque in eis situm} enim in eis situm, ut ne vino obruantur: quod quidē cau-
^{causa est} sa est ignorationis. Quinetiam eos puniunt qui aliquid
 ignorant eorum quæ legibus continentur, quæ ipsa & co-
^{in eis situm} gnosci debent, nec sunt difficilia: itémque in cæteris, si qui
^{negligentia} negligentia impediti aliquid videntur ignorare, quod in
^{eis situm erat} eis situm erat, ut ne ignorarent: quandoquidem in eorum
^{erat potestate} erat potestate, ut darent operâ. Sed aliqui fortè iam tales
 sunt, ut vllum dent in eo operam: verum ipsi sibi auctores

ETHIC. ARIST.

sunt ut tales fierent, dum mollius viuunt, & dissolutius,
 itémque ut iniusti & intemperantes essent: illi, dum fraude
 & dolo agunt: hi, dum degūt vitam in comotationibus,
 aliisque generis eiusdem. Nam quæ in quaque re opera
 ponitur, tales homines efficit. Quod ex iis facile perspic
 potest, qui ad quoduis certamen, vel officium & actionem
 se comparant: semper enim & absque intermissione id a-
 gunt. Hoc ergo ignorare, ex collocata in re quaque opera,
 gigni habitus, hominis est ab omni sensu procul abhorren-
 tis. hoc etiam alienum absurdumque sit, eum qui iniuste
 agere soleat, nolle iniustum effici, & qui intemperate vi-
 uat intemperantem. Atqui si quis non imprudens gerit ea,
 ex quibus iniustus necessario fiet, profecto sponte sua effici-
 tur iniustus. Nec tamen si velit quidem, cohibere se possit
 ut iniustus esse desinat: fiatque iustus: quoniam ne agro-
 tus quidem bene valere potest cum velit, etiam si ita acci-
 derit, ut sponte ac voluntate sua agrotaret: quia & intem-
 peranter viueret, nec medicis crederet. At tum illi quidem
 licebat morbum declinare: at posteaquam se precipitauerit,
 & proiecerit in morbum, iam non licet. Ut is qui lapidem
 iaculatus est, non potest iam reuocare, nec sustinere iactum,
 quanquā esset antea in eius potestate, ne iacularetur, cum
 in ipso situm esset principium: sic iniustis ac intemperanti-
 bus initio ab his vitis declinare licet: ideoque tales sua
 sponte existunt. at posteaquam eiusmodi extiterunt, iam
 non licet. Nec verò animi solùm, sed in nonnullis, corporis
 etiam vitia sunt voluntaria: quæ etiam in reprehensionem
 incurrunt. Nam quæ a natura tributa sunt deformitates,
 iam nemo vituperat: at quæ nimio ocio & negligentia su-

^{apud philosophum quia ut dicitur}
 sciuntur, omnes dantur vitio. Eadē est infirmitatis ratio,
 & debilitationis membrorum. Nemo enim cecitatē ei qui à
 natura priuatus est oculis, aut morbo, aut vulnere, ut pro-
 brum obijcit, sed misericordia potius cōmouetur: cui autem
 ex vinolētia aut alia intēperantia hoc euenerit, is culpatur
 ab omnibus. Quæ ergo vitia corporis in nostra sunt pote-
 state, culpantur: quæ non sunt, non item. Quod si ita est, in
^{ratione aut voluntate}
 ceteris etiā omnibus quæ crimini dantur vitia, ea in nostra
 sint potestate, necesse est. Quod si quis dixerit, omnes expe-
 tere ea, quæ bona esse videantur: sed illam visionem non in
 eorum esse potestate: sed qualis quisque sit, ei talem finem
^{inducit bonum aut malum}
 videri: huic respondeo, si sibi quisque gignendi habitus cau-
 sa est quodammodo, profectò & visionis hoc est, cur ei sic
 videatur eandem sibi causam esse. Sin nemo sibi causa
 est, praua quæ sunt, & flagitiosa agendi: sed ignarus finis
 ea agit, existimans ita se summum bonum assecuturum:
 finisque appetitio non est illa quidem planè nostri consilij,
 sed ita facti omnes institutique esse debent à natura, ut
 quasi aspectum quandam habeant, quo verè iudicabunt,
 atque id quod verè bonum est, sequentur. Atque is demum
 bene natus & bene animo institutus, cui hoc præclarum
 munus à natura est datum (est enim hoc & maximum
 & præstantissimum, quodque nemo nec accipere ab a-
 lio possit, nec discere: sed qualecunque à natura cuique tri-
 butur, tale obtinebit. Cuius si summa & excellens quæ-
 dam à natura concessa sit facultas, ea demum perfecta ve-
 ráque sit indoles necesse est.) Si hæc, inquam, vera sunt, cur
 virtus potius, quàm vitium voluntatis erit? cum præsertim
 utrisque bonis & malis finis eodem modo, vel natura,

ETHIC. ARIST.

Vel quomodocunque videatur atque obiiciatur: cetera verò eò omnia referant, itaque agant quomodocunque. Siue igitur finis non naturâ qualiscunque cuique videtur, sed aliquid etiam est in ipso: siue finis naturalis est, ob eamque causam virtus voluntaria, quòd vir bonus voluntate ac sponte reliqua gerat: profectò vitium nihilominus futurum est voluntarium. Improbis enim eadem ratione inest, & in actionibus & in fine, facultas per se ipsum & auctore se agendi. Quòd si ex eo virtutes voluntatis sunt, ut dicitur, quòd causas adiuuamus habituum: quòdque quales sumus, talem etiam finem ponimus: profectò vitia quoque nostra voluntate necesse est suscipi. Eadem enim ratio est. Ac ea quidem, quæ communia erant virtutum omnium, explicauimus. Nam & quod earum esset genus, adumbrauimus, nempe mediocritates eas esse & habitus: tum à quibus gignantur, easdemque eorum à quibus nascantur esse effectrices, idque per se: eas etiam in nostra esse potestate tradidimus, iudiciòque nostro ac voluntate suscipi, atque ita, ut recta ratio præscripserit. Nec verò sunt actiones voluntariæ & habitus eodem modo. Nam à principio ad finem in nobis sitæ sunt actiones, si modò rerum singularum sit in nobis cognitio: habitum verò solùm ab initio. Rerum verò singularum minùs est nota accessio, ut in agrotationibus contingit. Sed quoniam sic secusve iis utamur, in nobis erat, idcirco dicuntur esse voluntatis. De singulis autem nunc velut ab initio quæ sint, quibusve in rebus, & quemadmodum versentur, differemus. Nam una eademque opera, quot sint, facile intelligetur.

Virtus igitur ipsa. Ε' φ' ἰμῶν δὲ καὶ ἡ ἀρετή. Sic legendum est, non ut alij legunt.

¶, ut sit conclusio ex superioribus ducta.

Sponte improbus aut felix.) Ex Iambico senario Græco nos fecimus Latinum senarium.

Εὐφύια.) Ea est quæ latinè appellatur bona indoles, quemadmodum reddimus, ut *εὐφύος* sit is qui bona est indole.

Ἀργύροπυλος παρ' αὐτὸν ὄντι.] Cum Argyropylo legendum est πᾶς ἀπὸ τοῦ.

Ac primùm de fortitudine, quem modum confidentiæ Cap. 6.
ac fortitudini adhibere antea diximus: planum enim id factum est. Timemus autem ea scilicet omnia quæ pertimescenda ac formidanda sunt: quæ eadem (ut semel dicam) mala sunt. Itaque metum definiunt, mali expectationem. Ea igitur metuimus omnia quæ mala sunt, ut dedecus, ut paupertatem, ut morbum, amicorum penuriam, mortem: sed tamen non in his omnibus fortis cernitur. Sunt enim quædam pertimescenda, idque præclarum est, quæ eadem turpe sit non timere, dedecus. Nam qui id metuet, is probus & pudens: qui non extimescat, impudens iudicandus est. Quanquam his nonnullis fortis nominatur, per metaphoram, quoniam simile quiddam cum forti habeat: est enim etiam fortis interritus quidā. Nec fortasse paupertas est pertimescenda: nec morbus, nec omnino quicquam in quo nulla culpa nostra, & quæ præstare non possumus. Nec si quis in his se interritum præstiterit, is continuò fortis habendus est. Quanquam eum etiam similitudine quadam fortem dicimus. Sunt enim qui in periculis bellicis ignavi sunt ac timidi: iidem liberales, & ad iacturam pecuniarum faciendam paratissimi. Nec si quis contumeliam liberis & uxori timeat, vel invidiam, aut si quid est eiusdem generis, ignavus ac timidus putandus est: nec fortis is, qui fidenti sit animo tum, cùm flagris cæsum iri se videat. Quibus ergo in rebus metuendis fortis cernitur? an in maximis?

ETHIC. ARIST.

neque enim viro forti quisquam maiore equioréque animo terribilia perferre potest. Omnium autem rerum nihil morte terribilius, nihil acerbius: ut quæ omnium rerum sit extremum, & ultrà iam nullo in malo aut bono videantur esse mortui. Nec verò in omni genere mortis vir fortis cernitur, ut si cui in mari sit mors oppetenda, vel morbo. Quo ergo in genere? an non in pulcherrimo? qualis est ea quæ in bello euenit: quippe quæ in maximo pulcherrimoque periculo oppetatur. Hoc indicant honores, qui & in Rebus publicis & apud reges decerni solent. Quocirca propriè ac verè fortis videtur is, qui morte honesta proposita, iisque omnibus quæ mortem adferunt, cum appropinquant, & proximè impendent, metu vacat: cuiusmodi sunt maximè quæ in bello versantur. Attamen & in mari, & in morbis vir fortis vacuus est ille quidem à metu, sed non more nautarum. Fortes enim & de salute sua desperant, & genus hoc mortis acerbè ferunt: illos bona spe sustineri, confidentique animo esse docuit usus & experientia. Sunt etiam forti magnòque animo, cum aut viribus locus est, aut pulchrum exire de vita: quorum neutrum in his generibus interitus contingit.

Cap. 7. Nec verò eadem sunt formidolosa omnibus, èstque aliquid quod supra hominis vires esse dicitur, quod omnes profectò qui sana sint mente, pertimescent. Quæ autem humanas vires non excedunt, ea magnitudine differunt: aliæque grauiora sunt, alia leuiora: similiterque omnia quæ præbent animis nostris fiduciam. Vir autem fortis terrore vacat, quantum hominis natura patitur: illa igitur ut decet, pertimescet, utque ratio postulabit, perferet: idque

honestatis causa, quoniam is est virtuti propositus finis. Fieri autem potest, ut hac quis & nimium & parum metuat: præterea ut quæ non sunt pertimescenda, perinde quasi talia sint reformidet. Hinc peccata nascuntur: aliud, quod timeatur id quod timendum non est: aliud, quod non timeatur, quemadmodum timendum est: aliud, quod non metuatur aliquid tum, cum metui debet: & si quæ sunt generis eiusdem. Eademque est ratio in iis omnibus quæ animum nobis fiduciâque præbent. Qui ergo quæ, cuiusque rei causa, & quemadmodum decet, perfert, extimescitque omnia, quique eodem modo est in confidendo affectus, is fortis habendus est: pro rerum enim dignitate, & quando rectum est, & ut ratio præcipit, vir fortis & patitur & agit omnia. Omnis autem actionis & officij finis est id, quod cum ipso animi habitu coniunctum est. At forti viro fortitudo honesta videtur. Est igitur ei finis propositus eiusmodi. Etenim sine res quæque definitur. Honestatis vero causa magno fortisque animo vir fert, facitque ea quæ subiecta sunt fortitudini. Ex iis vero qui modum transeunt, qui vacuitate quadam metus exuperat, vacat nomine. Esse autem multos qui nomine vacarent, supra diximus. Quod si nomen fingere placet, appelletur sanè insanus vel stolidus, si modo nihil metuat, neque motu terræ, neque maris tempestates, quales aiunt esse Celtas. Qui autem nimis confidit iis in rebus, quæ terrorem afferunt, audax nominatur. Qui etiam arrogans videtur esse, sibi que fortitudinem vendicare. Itaque quo ille animo in rebus formidolosis est, eodem hic cupit videri: quocirca quibuscunque rebus potest, eum imitatur. Ita fit, ut plerique

ETHIC. ARIST.

eorum ita audaces sint, ut etiam ignavi simul sint, ^{audaces} ~~et~~ ^{timidi} uno verbo Græci vocant. Cum enim in his audaciæ præ se ferant, tamen nunquam res formidolosæ subeunt. At qui metuendo modum egreditur, iis ignavus timidusque appellatur. Nam & quæ metuenda non sunt, & ut non oportet, metuit: quæque sunt eiusdem generis omnia, eum consequuntur. Deficit etiam in confidendo: sed tamen modum transire & exuperare, in iis omnino quæ dolorem afferunt potius videtur. Desperabundus ergo est timidus omnis, quoniam omnia pertimescit: ac fortis contra: confidere enim eius est qui spe sustentatur. Ac in iis quidem rebus omnibus timidus, audax & fortis illi quidem versantur, sed non eodem modo affecti sunt: illi enim modum transiunt, & ab eo deficiunt: at hic modum in iis tenet, atque in iis ita se gerit, ut oportet. Atque audaces quidem præcipites ac temerarii sunt, & antè cupiunt adire pericula, quàm instant: cum adsunt, ea defugiunt. At fortes in ipsis rebus acres sunt & vehementes, antè verò quieti ac remissi. Quapropter, ut dixi, fortitudo mediocritas est earum rerum quæ hominibus vel fiduciam præbent, vel terrorem afferunt, quibus in rebus ostendimus: quæ eadem sequitur ac tolerat, quia honestum est ea & sequi & perpeti: aut certe quia turpe est contrarium. Mortem autem sibi ipsi consciscere, fugientem vel paupertatem, vel amorem, vel molestiam, fortis viri non est, sed potius timidi. Nam quæ laborem sollicitudinemque desiderant, ea fugere mollis animi est atque effæminati. Neque verò mori sustinent, quod id sit honestum, sed quo malum fugiant. Ac fortitudo quidem tale quippiam est.

ἴσμεν δὲ τὴν ἀναρχίαν ἐμὴν ἐπὶ τῷ δὲ δῖ.) Ita legitur in multis codicibus: sed mendose. Legendum enim est ἐπὶ τῷ δὲ δῖ.

quinq[ue] sūt p[er]son[ae] fortitudinis aducturae

prima p[er]sona

Eius autem alia quinque genera traduntur. Primum Cap. 8.

et fortitudinis amicitia

genus eius quæ civilis dicitur, cum ad illam proximè accedere videatur. Excitantur enim ad subeunda pericula ciues pænis, & probris, & honoribus, qui decreti sunt legibus: ob eamque causam apud eos fortissimi existunt maximè apud quosignavi sunt inglorij, fortes honorati: quales Homerus facit Diomedem & Hectorem.

Polydamas foedum mihi primus crimen inuret.

quod dicitur in Troiano p[er]iculo p[ro]posuit

Et Diomedes,

Nanque feret Troas inter fortissimus Hector,
Me fugiens naues Titydes fugit ad altas.

*Namq[ue] ferit Troas.
f[er]reba sūt diomedis p[er] f[er]reba
qui negat v[er]o p[er] acie rostra
fugit ad naues Titydes
et t[em]pori cadat p[er] f[er]reba
ut ab Hector arguatur. 33*

Hæc autem simillima videtur ei, de qua supra disserui, quod à virtute nascitur, nempe à pudore & ab honesta rei cupiditate, nempe honoris: à probri, quod est turpe, fuga. Eorum autem in numerum adscribere licet eos, qui idem hoc præstant coacti ab iis, quorum sunt in imperio & potestate. Sed sunt hi, quàm illi, deteriores, quod non pudore, sed metu inducti id faciunt: nec turpitudinis fuga, sed molestia. Cogunt enim ij, penes quos est dominandi potestas, ut Hector.

Quem procul à pugna labentem fortè videbo,
Mox canibus, nec id effugiet, prædam dabit artus.

Et qui ordines ducunt, si pedem illi referant, verberant.

Idem faciunt ij, qui ante fossas & alia eiusdem generis, suos ad pugnam instruunt: cogunt enim hi omnes. Atqui decet,

quia honestum est, fortem esse, non vi aut necessitate. Atque

etià omnis in quaque re experientia, nomen fortitudinis vi-

ETHIC. ARIST.

detur obtinere. Itaque fortitudinem scientiam esse putabat So-
 crates. Ac tales quidem se præstant, alij in aliis rebus, in belli-
 cis milites. Sunt enim pleraque belli ^{quia omnia sunt in bello} vana & inania, quæ
 his maxime explorata & perspecta sunt. Quocirca fortes
 videntur esse, propterea quod alij quæ illa sint, non intelli-
 gant. Deinde verò omnia facere, nihil pati omnium maxi-
 me possunt, idque ea qua præditi sunt experientia: tum ca-
 uere ictus, & ferire, quia usu armorum valent. His denique
 instructi sunt omnibus, quæ ad id valent, ut nocere possint
 aliis, & ipsi se tutos præstare. Pugnant igitur quasi armati
 cum inermibus, & quasi athletæ cum iis qui in gymnasio
 nunquam depugnarint. His enim in certaminibus non for-
 tissimo quisque & maximo animo maxime ad pugnandum
 aptus est, sed qui plurimum valet viribus, optimèque affe-
 ctus corpore est. At verò stipendiarij milites tum ignaui
 demum timidi que existunt, cum periculum impendet, in-
 ferioresque sunt & copiis & apparatu. Primi enim fuga
 elabuntur: at urbanae copiae stantes in acie decumbunt. Id
 quod apud Hermæum in oppido Bæotiae Corona euenit.
 Nam & fuga turpis his erat, & mors tali saluti antepo-
 nenda. At illi initio quidem pugnae periculis se obiciebant,
 quasi superiores essent. At cognito periculo, fuga elapsi
 sunt, quod mortem magis, quam dedecus pertimescerent.
 Qualis non solet esse vir fortis. Iram etiam ad fortitudinem
 transferunt. Fortes enim videntur etiam qui ira incitati,
 tanquam belluæ toto impetu in eos feruntur, qui vulnera-
 rint: quoniam fortes iracundiores esse soleant. Est enim ma-
 ximus ad subeunda pericula aculeus, iracundia. Hinc Ho-
 merus, Vires furor auxit: & Animumque citauit: & In-

^{qua sit signa pro ad dicit}
 gens per nares vis: & Sanguis pectore feruet. ^{Haec enim}
 omnia significare videntur concitationē animi ac impetū. ^{Haec enim dicitur, fella comota}
^{Haec enim dicitur, fella comota}
 Ac fortes quidem honestatis causa gerunt omnia, eisque
 ira adiumento est. Belluae autem dolore incitatae, quod vel
 vulnus acceperint, vel ne accipiant, extimescāt: nam si sint
 in nemoribus & lustris, haud in quenquam impetum fa-
 ciunt. Non igitur fortitudo est, dolore ac ira incitatum adi-
 re pericula, nihil eorum quae molesta & aspera proueniunt,
 prouidentem. Nam isto modo quidem licet dicere fortes
 asinos, cū esuriunt, quod ne verberibus quidem deterren-
 tur à pastu. Quinetiā adulteri cupiditate ducti multa fa-
 ciunt audacius. Non igitur fortitudinis est, dolore vel ira
 ad pericula impelli. ^{sa eponos fortitudinis in corpore in}
 Videtur autem naturam attingere ea,
 maximè quae ab ira ducitur: quae si consilium finemque ad-
 hibuerit, verae fortitudinis nomen possit laudēque obti-
 nere. Homines etiam tum, cū ira commouentur, dolent:
 cū sumunt supplicium, seque vliscuntur, gaudent. Qui
 verò his excitantur, pugnaces nominantur: fortes, non
 item. Neque enim honestate vel ratione, sed perturbatione
 ducuntur. Simile quiddam in illis est, qui eò quod bona spe
^{Fortitudinis in illis in quo bona sunt, ut aggrauantur pericula}
 sustinentur, ad subeundum periculum incitantur, nec tamen
 fortes habendi sunt: quippe cū propterea in periculis au-
 dentes sint, quod saepe ac permultos vicerint. Sunt tamen
 illis persimiles, quod utrique sunt confidenti animo: sed ta-
 men fortes ob eas causas quas dixi, audentes sunt: illi quia
 se sperant fore superiores, nihilque vicissim esse passuros.
 Atq; tale quippiam etiam ebrij faciunt, quod tum maxi-
 mè sunt spe rata. Quod si excidant ea quae fovebātur spe,
 tum fugiunt. At fortis erat, quae metuenda homini &

ETHIC. ARIST.

sunt, & talia se offerunt, ea ob eam causam ferre, quia honestum sit: & non ferre, turpe videatur. Itaque viri fortis videtur esse, in subitis repentinisque terroribus, omni animi perturbatione & metu vacare potius, quam in prouisis: quod ea magis ab animi habitu proficiantur, sintque minus preparata. Nam quae prouisa sunt & praemeditata, consilio etiam & ratione quiniis approbare ac sequi possit. At in repentinis virtutem ostendere, animi est suo quodam habitu confirmati. Atqui etiam fortes habentur ij qui ignoratione periculi ducuntur ad agendum: nec procul ab iis absunt qui spe ac fiducia freti faciunt quippiam: sed tamen hoc sunt deteriores, quod in his nihil splendoris, nihil dignitatis eluceat. Qui autem falsi sunt & decepti, statim ubi rem aliam esse atque suspicati erant, intelligunt, fugiunt. Quod Arginis euenit, qui in Lacedaemonios, quos Sicyonios putabant, inciderunt. Ac fortes quidem qui verè sint, quique videantur, iam diximus.

καὶ οἱ προῤῥητοι.) Sensus requirit vt legatur προῤῥητοι, vt eos significet qui ordines ducunt, quemadmodum reddidi.

Itaque fortitudinem scientiam putabat esse Socrates.) Vide Platonem in Lachere & Prothagora.

Δουὶ γὰρ εἶναι ποτὶ τὸ πλεον.) Non dubium est quin legendum sit αἰα, vt ad tritum proverbium referatur, Multa in bellis inania.

At verò stipendiarij milites.) Στρατιῶται ego sic latine reddidi, quia Arist. hic opponit copiis vrbis στρατιῶται: vnde perspicuum est auxilios, atque adeo stipendiarios milites, hoc verbo significari.

Οὐ δὲ ὅτι ἀνδρα &c.) Totus hic locus sic restituendus est, οὐ δὲ ὅτι ἀνδρα καὶ δὲ ἀλγυδιότος καὶ θυμὸν ἐξελαιώμενον πρὸ τῶν κινδύνων ὁρμᾶν.

Cap. 9. Fortitudo autem cum in fiducia metuque versetur, non tamen aequè in ambobus, sed in rebus formidolosis magis cernitur. Nam qui his in rebus animi perturbatione vacat, quique in eis ita est affectus animo, vt decet, is potius fortis est, quam qui talem se iis in rebus pra-

^{superioribus quibus confidimus} bet, quæ fiduciam adferunt. Fortes igitur ex eo, ut dixi,
 dicuntur, quod ea quæ acerbæ & molestæ sunt perferunt.
 Itaque cum molestia coniuncta est fortitudo: eaque iure
 laudatur. ^{potest hanc} Difficilius est enim res acerbæ, molestiaque
^{a eorum quæ dicitur} plenas ferre, quàm se ab iis, quæ voluptatem afferunt,
 abstinere. Sed tamen fortitudinis finis iucundus est, et si
^{virtutis quæ est coniuncta acerbis} propter eas res, quæ undique circumstant, ^{fortitudinis propter} obscuretur. ^{invenit ad hoc minus}
^{virtutis} Ut in iis ludis qui gymnici appellantur, contingit. Nam
 pugilibus quem sibi quisque proposuit, finis dulcis iucun-
 dusque est, ut corona, ut honores: at plagæ & vulnera,
^{obstantia doloris plena sunt} quoniam ex carne constant, dolorem adferunt & mo-
 lestiam: ut omnis etiam labor durus est ac molestus: sed
^{fortitudo circumstantia in seipso potest} quoniam hæc, quæ undique molesta interueniunt, multa
 sunt, finis autem exiguus & tenuis, in eo nihil inesse vo-
^{apparet} luntatis videtur. Si ergo in fortitudine tale aliquid usu-
 ueniat, mors & vulnera aspera, & odiosa forti viro, ve-
 lit nolit, futura sunt. Attamen ea omnia forti magnoque
 animo subit, quia pulchrum est, aut certè, quia non
 subire turpe sit. Atqui idem quod magis virtutibus om-
 nibus instructus ornatúsque est, quoque beator, eò mo-
^{grævis} lestius mortem acerbíusque perfert. Nam cum is sit, qui
^{ipse immortetate} vita diutissima sit dignissimus, sciens & prudens maxi-
 mis bonis spoliatur. Quod etsi asperum molestúmque est,
^{gravis, quæ est in qua mori apparet} tamen in his fortis excelsúsque animus apparet: eoque
^{quæ morte} magis, quod illis omnibus talibus, id quod in bello cerni-
 tur, decus ipse & gloriam anteponat. Non igitur con-
^{enit ratione finis} uenit omnibus virtutibus iucundè agere, nisi quatenus
 finem attingunt. Nihil autem prohibet, milites esse opti-
^{fortis} mos, eos qui non sint eiusmodi, sed qui & minus fortes.

^{propter} sint & nihil aliud boni habent. Prompti enim sunt isti ac parati ad pericula, vitamque exigua mercede commutant. Ac de fortitudine quidem hactenus. Quid autem ipsa sit, non difficile est ex iis quae dicta sunt simpliciter, & ut rudem eius formam habeamus, cognoscere.

Cap. 10. De qua quoniam diximus, iam de temperantia differamus. Sunt enim haec virtutes earum partium propriae, quae sunt rationis expertes. At temperantiam quidem mediocritatem in voluptatibus esse iam diximus. Minus enim & non simili modo versatur in doloribus, in iis vero etiam intemperantia cernitur. Nunc quibus in voluptatibus versatur, explanemus. Distinguendae autem sunt quae sunt animi, ab iis quae sunt corporis: ut sunt ambitio & discendi cupiditas. Uterque enim delectatur eo, cuius afficitur cupiditate: cum nihil corpus, sed mens potius perpetiatur. Qui autem in voluptatibus eius generis occupati sunt, nec temperantes, nec intemperantes nominantur. Nec ij omnino qui alias sequuntur, quae non ad corpus pertinent. Nam qui fabellarum cupiditate ducuntur, vel studio narrandi trahuntur, & qui in rebus minimi aut nullius momenti dies totos conterunt, eos nugatores, non intemperantes dicimus. Ne eos quidem, qui vel pecuniarum vel amicorum causa aegritudine afficiuntur. Versetur ergo necesse est in voluptatibus corporis temperantia, nec tamen in omnibus. Qui enim delectantur iis rebus quae sub aspectum cadunt, ut colore, ut figura, & pictura, ij nec temperantes appellantur, nec intemperantes. Tametsi videatur fieri posse, ut iis quispiam delectetur, ut oportet, & nimium & parum. Idemque de iis quae sub-

iecta sunt auditione, iudicandum. Neque enim eos quisquam, qui præter modum cantu, vel fabularum actione lætantur, intemperantes: aut eos qui modicè, moderatos appellat. Nec eos, qui iis rebus gaudent, quæ subiectæ sunt odoratiōi, nisi ex accidente & quadam velut consecutione. Nam qui malorum, rosarum, suffumigationumq; capiuntur odoribus & fragrantia, eos non intemperantes appellamus, sed eos qui unguentorum potius & opsoniorum. Ex his enim libidinosi capiunt voluptatem, propterea quod ex ipsis redeant in memoriam cupiditatum. Cernere etiam licet alios cum esuriunt, epularum odore capere voluptatem. At gaudere rebus eiusmodi, hominis est intemperantis: quoniam eius hæ sunt cupiditates propriæ. Nec verò his sensibus capiunt cætera animantia voluptatem, nisi aliena vi & ratione. Neque enim aut canes leporum delectantur odore, sed pastu, cuius sensum odor attulit: aut leo voce bovis, sed esu, quod eum in propinquo esse sensit ex voce: itaq; eo ipso lætus est. Itemque nec quod cernat, aut inuenerit ceruum, vel capram feram, eo gaudet, sed quia pastum nactus sit. Versantur igitur in voluptatibus omnibus temperantia & intemperantia, quarum reliquæ participes sunt animantes. Itaque seruiles eas belluināsque esse constat. Cuiusmodi sunt, quæ gustatu tactūque capiuntur. Ac gustatu quidem nihil aut paulum admodum viuuntur. Est enim in gustatu saporum iudicium: quod quidem ii faciunt, qui vina probant, & opsonia condiunt. Neque verò iis valde oblectantur saltem, qui intemperantes sunt, sed plena & omnimoda fruitione, quæ ex tactu percipitur, in esculentis, poculentis, iisque rebus quæ venereæ.

ETHIC. ARIST.

nominantur. Itaque Philoxenus quidam Eryxidis filius, cum epularum voluptate nimium duceretur, collum sibi dari quàm gruvis longius optabat, quod ex tactu caperet, voluptatem. Tactus autem ex sensibus vnus patet latissimè, in quo sita intemperantia est, quæ iure vt probrum maximè obiectatur, propterea quòd inest in nobis, non quatenus homines sumus, sed qua animalia. His igitur talibus delectari, eaque adamare belluarum est. Eas enim excipimus quæ honestæ liberalésque cum maximæ sint, ad tactum pertinent: quales sunt quæ in gymnasium frictione & calefactione gignuntur. Neque enim intemperantium tactus toto corpore fusus est, sed quibusdā partibus inhaeret.

Itaque Philoxenus quidam Eryxidis filius.] Mèdum est in Græcis codicibus vbi legitur φιλόξενος Ερύξειος. legendum enim est φιλόξενος ὁ ἐρύξειος, vt apparet ex libro ad Eudemum tertio, & ex Athenæi libro primo.

Cap. 11. Cupiditatum autem aliæ communes sunt, aliæ propriae & ascititiæ, vt cibi cupiditas naturalis est. Omnes enim cum inanēs & ieiuni sunt, cibum vel siccum, vel humidum appetunt, aliàs vtrumque. Et, vt ait Homerus, cubile optant iuuenēsque virique. At hunc vel illum cibum, non iam, nec eosdem omnes desiderant. Itaque hoc iam nostrum est, quanquam habeat quiddam naturale. Alia enim aliis delectantur: suntque res quædam quibus omnes delectentur magis, quàm quibuslibet temerè oblatiis rebus. Ac in iis quidem, quæ à natura proficiscuntur, cupiditatibus, delinquitur atque peccatur à paucis: atque id vno tantum modo, nempe in eo, quòd modus exceditur. Nam edere quæcunque adsint absque vlllo ciborum delectu, aut potare dum supra modum compleare, id est extra modum in eo prodire, quod secundum naturam est. Expletio enim eius

quod deest, eius est cupiditas quæ à natura proficiscitur. Itaque homines huiusmodi appellantur *κασιμαρροί*, quod ventrem plus æquo farciunt, quales existunt qui mancipiorum sunt persimiles. At verò in propriis & priuatis voluptatibus complures peccant, atque id multifariam: nam, cum cuiuscunque generis earum cupidi ex eo dicantur, vel quòd iis gaudeant, quibus non oportet, vel plus quàm ratio postulet, aut quemadmodum plerique, vel non quemadmodum decet, vel quo dedecet: intemperantes sanè in omnibus modum transeunt. Nam & ex quibusdam rebus percipiunt voluptatem, ex quibus quoniam odio dignæ sunt, non decet percipere. Et si quibusdam ex rebus voluptas capienda est, ex iis maiorem capiunt, quàm debent, vel ut vulgus. Ex quo quidem perspici potest, intemperantiam, exuperantiam esse in voluptatibus, eoque vituperandam. In doloribus autem non dicitur quis temperans, ut in fortitudine, ex eo quòd eos perferat: nec intemperans, quòd non ferat: sed intemperans quis appellatur, quòd molestius quàm decet, ferat, se voluptate non perfrui. Itaque ei affert dolorem voluptas. At temperans propterea, quòd nec se priuari voluptate doleat, nec abstinere. Ac intemperans omnes voluptates concupiscit, aut certè maximas: sicque earum cupiditate ducitur, eas ut rebus omnibus anteponat. Itaque & non fruendo angitur & concupiscendo. Est enim cum dolore omnis coniuncta cupiditas: tametsi absurdum videri possit, ex voluptate percipere dolorem: Qui autem parum, aut minus, quàm æquum sit, voluptate afficiantur, pauci admodum reperiuntur. Non enim in hominem cadit huiusmodi sensus vacuitas, & in voluptati-

ETHIC. ARIST.

bus aspernandis immanitas. Etenim cetera animalia pastum discernunt à pastu, alióque delectantur, alio non item. Sed si quis est huiusmodi, cui nihil voluptatē afferat, quique nihil putet interesse inter aliā rem atque aliam: is profectò procul absit à natura hominis, hominēque ex homine exuerit necesse est. Talis quoniam non admodum reperitur, vacavit nomine. Temperans autem iis rebus omnibus modum adhibet. Nam nec delectatur iis, quibus intemperans maximè: sed eas fastidit, eisque offenditur potius: nec omnino quibus ex rebus voluptas percipienda non est, nec vehementer ulla eiusmodi: nec si absint, dolore conficitur: nec concupiscit, nisi moderatè. Quòd si concupiscat, nullam magis quàm debet concupiscit: nec quando non oportet, nec ullam omnino ardētius desiderat eius generis voluptatem. Quæ autem ad valetudinem pertinent voluptates, vel firmam corporis constitutionem eas modicè, & ut decet, concupiscit: ceterasq; res omnes voluptatū effectrices, quæ his non sint impedimento, vel honestati non repugnent, aut facultates exhauriant. Nam qui ita animo affectus est, is vehementius, quàm æquum sit, voluptates eiusmodi adamat. At temperans talis non est, sed ut recta ratio postulat, ita in iis se gerit.

Cum inanes et ieiuni sunt] Sic Cic. lib. tertio de Orat. ἀδύη appellat.
Μετὰ λύπης γὰρ ἡ ἐπιθυμία.] Idem valent hæc verba, quod ea quæ supra cap. x. dixi præclare restituta esse à Petro Victorio, ἐπιθυμία ὅτι ἐπιθυπῶν.

Cap. 12. Intemperantia autem magis nostræ voluntatis est, quàm timiditas & ignavia. Illa enim ex voluptate, hæc ex dolore nascitur, quorū volupas expetenda est, dolor fugiendus. Ac dolor quidem naturam eius in quo est, à suo statu dimouet ac labefactat: voluptas nihil tale facit, sed potius

nostra voluntate proficiscitur. Itaque maiore reprehensione digna est: quandoquidem facilius est earum rerum consuetudo, quæ sunt voluptatis. Nam & multa & varia eius generis in vita versantur, & eorum consuetudo sine periculo omnis capitur. In rebus autem formidolosis contrà contingit. Sed timiditas non similiter voluntaria, ac singulæ timiditatis actiones, esse videatur: quòd illa dolore vacat: hæ doloris præsentia homines de statu mentis adeò deijciunt, ut & arma abijcere, & alia permulta contra decorum homines facere cogantur: ob eamque causam violentæ videntur. Contràq; intemperantis res singulæ voluntate ac sponte suscipiuntur: quippe qui eas appetat & concupiscat: totum verò genus, minus. quandoquidem nemo intemperans esse cupit. Nomen autem τῆς ἀκολασίας, id est intemperantiæ, ad puerilia delicta transferimus: nec iniuria. Est enim inter hæc quædam similitudo. Vtrum autem ab altero ductū sit, nihil ad id quod agimus, pertinet. Hoc sanè planum est, posterius ductum esse à priori. Nec malè certè facta translatio est: κολᾶσαι enim, id est, castigatione quadā adhibita, contrahi coërcerique debet id omne in nobis, quod rerum turpium ac libidinosarum cupiditate rapitur, nimiumq; exultat, ac luxuriat, cuiusmodi sunt appetitus, & puer maximè. Nam cupiditatibus ducti viuunt etiam pueri, & in iis maximè rerum voluptatem afficientium valet appetitus. Quòd minus rationi parebunt, eiq; subiecti erunt appetitus, longius euagabuntur: (est enim cum per se voluptatis insatiabilis & inexplebilis cupiditas, tū omni ex parte in eo, qui sit mēte corrupta.) Etenim cupiditatis actus, eius quod cognatum est, vires amplificat.

ac si maiores & vehementiores existant, planè mentem è sua sede & statu dimouent: itaque modus in iis retinendus est, efficiendūque vt nerationi repugnet. Atq; hoc ipsum est, quod obediens, castigationēque adhibita moderatum esse dicimus. Vt enim puer ex pædagogi præscriptione, sic vis hæc concupiscendi conuenienter rationi debet viuere. Quocirca debet in viro temperante rationi congruere ea pars animi, quæ cupiditatum est sedes. Vtrique enim proposita pro scopo honestas est. Et appetit temperas quæ decet, omnia, & quemadmodum, & quando decet: quemadmodum enim ratio præcipit. Ac de temperantia hæcenus.

ARISTOTELIS

Ethicorum liber IIII.

ARGVMENTVM.

Hic liber quatuor in partes distribuitur. primum enim agitur de virtutibus, quæ in paucis honoribusque versantur, deinde de virtute, quæ iram moderatur, tum de virtutibus necessariis in quotidiana & communi hominum consuetudine, postremò de verecundia. Prima parte continentur liberalitas, magnificètia, magnitudo animi & modestia. Nam liberalitas est virtus, quæ mediocritatē seruat in pecuniis mediocribus & paruis, sicut magnificètia in magnis. Illius extrema sunt prodigalitas & auaritia, huius nimia profusio, seu luxus, & sordida parsimonia. Magnitudo animi adhibet modum magnis honoribus appetendis. Modestia in mediocribus & paruis. Illius extrema sunt superbia & abiectio animi; huius est ambitio & omnis honoris contemptio. Secunda parte mansuetudo est virtus iram temperans. Extrema sunt iracundia & lentitudo. Tertia parte comprehenduntur affabilitas, veritas, urbanitas. Affabilitas est mediocritas in sermonum factorumque inter homines communione. Extremi sunt, alter, qui si solum vt gratus sit, affabilem se præbet, nimium facilis & blandus: si quæstus causa id faciat, assentator appellandus est. Alter, qui omnibus in rebus est molestus ac tristis, dicitur morosus ac difficilis. Veritas est, quæ verbis & factis ea sibi inesse confirmat, quæ insunt, nec maiora. Extremorum alterum est arrogantia, quæ sibi res magnas & præclaras attribuit, cum non insunt, vel maiores quàm quæ insunt. Alterum dissimulatio, quæ ea quæ sibi insunt negat inesse aut extenuat. Urbanitas, quæ in iocis ac facetiis modum tenet: qui autem in his medium transit, scurra; qui deserit, agrestis & rusticus nominatur. Quarta parte, verecundia non est virtus, quia perturbationi quàm habitui similior est. Nam verecundia est veluti quidem timor infamia, quæ ex malis progignitur. Hæc tamen custos virtutum omnium est virtuti similis, quoniam eos iuuenes laudamus, qui prudentes sunt & verecundi: impudentes autem corripimus ac vituperamus.

EINCEPS de liberalitate dicamus, Cap. I.

quæ in pecuniis mediocritas quadam
esse videtur. Laus enim liberalis,
posita est non in bellicis rebus, ^{vel in} ^{volu Platibus} ^{et iustitia} vel iis
in quibus temperas cernitur: nec rur-
sum in iudiciis, sed in dandis accipen-
disq; pecuniis, potiùsque in dandis. Pecunias autem appella-
mus res omnes, quarum numerus metitur æstimationem.
Sunt autem in pecuniarum usu duo vitia: quorû alterum in
exuperantia positum est, diciturq; prodigalitas & luxuria
Latinis, Græcis ἀσώτια: alterum in defectione, quæ appella-
tur auaritia. ^{quæ autem salubri cupiditate} Ac auaritiæ quidem crimen iis semper attri-
buimus, qui nimio pecuniarum studio tenentur. Prodigali-
tatē autem luxuriā ve, quandoque dum aliis vitiis cō-
fundimus. ^{in iustitia et prodigiosum} Impotentes enim, & qui sumptus faciunt, pro-
funduntque pecunias in eas res quæ sunt, ^{prodigiosum} intemperantiæ,
asotos & prodigos dicimus. Itaque improbißimi videntur
esse, quod multis simul vitiis sint flagitiisq; contaminati,
Non igitur proprio nomine appellantur. Nam ut propriè
dicatur asotus, ^{prodigiosum} eum oportet certo quodam vitio esse impli-
catum, quod in effundentis pecuniis & consumendo patri-
monio cernitur. ^{in iustitia et prodigiosum} Ασώτος enim est, qui salutem suam negligēs
per se ipse perit. ^{in iustitia et prodigiosum} Videtur autem ipsius interitus quidem esse,
facultatum effusio, rei que familiaris consumptio, quod ex
iis vita sustentatur. Prodigalitatē igitur hoc pacto in-
telligimus. Quarum autem rerum usus aliquis est, is &
recte & peruerse vtilicet. Sunt autem diuitiæ in bonis
utilibus: qui verò virtute præditus est ea, quæ in re qua-
que cernitur, is optimè scit vti re quaque. Optimè igitur

ETHIC. ARIST.

diuitiis utetur is, qui virtutem, quæ in pecuniarum usu
 versatur, habuerit: qualis est liberalis ^{in largitione} Vsus, autem pecu-
 niarum in sumptu & donatione consistit: in acceptione ^{at qui accipit potius} verò
 & custodia ^{potius quam potest} magis cernitur possessio. Quocirca liberalis
 est, dare potius quibus dandum est, quàm unde accipien-
 dum est, accipere: aut unde accipiendum non est, non ac-
 cipere beneficium. Virtutis enim ^{in iudicio} magis propriū est benefi-
 cium in alios conferre, quàm ab aliis accipere: & quæ sunt
 honesta facere, quàm turpia non facere. Dubium autem non
 est, quin dantem, bene mereri, & honestè agere comitetur:
 accipientem verò, beneficium accipere, aut certè non tur-
 piter agere. Et gratia ac laus multò etiam magis, dantem,
 ac non eum qui non accipit, sequitur. Facilius etiam est,
 non accipere, quàm dare: suum enim quisque minus sepe
 profundere solet, quàm accipere alienum. Atque etiam
 liberales dicuntur ij, qui largiuntur. Qui verò non acci-
 piunt, iis non tam liberalitatis laus tribuitur, quàm iusti-
 tiæ: ^{et tam iudicij accipiunt} Qui autem accipiunt, non admodum ij laudari solent.
 Iam omnium, qui ob virtutem nobis chari sunt, ij ferè di-
 liguntur maximè qui liberales sunt: profunt enim aliis:
 quod in largièdo quidem positum est. Virtutis autem actio-
 nes præclaræ sunt, honestatisque causa geruntur: dabit er-
 go liberalis honestatis causa, & rectè. Largietur enim
 quibus, & quantum, & quando largiendum erit: cate-
 raque seruabit omnia, quæ rectam largitionem sequuntur:
 eaque faciet libenter, aut non grauatè quidem. Quod enim
 in virtute inest iucundum, aut non molestum, idem mi-
 nimè graue est. At verò qui largitur, quibus largiendum
 non est, nec honesti studio, sed alia aliqua causa ductus,

hic non est habendus liberalis, sed alio aliquo nomine ap-
pellandus. Ne is quidem qui grauatur id facit: quoniam
præclaris actionibus & officiis facile pecunias anteponat:
quod procul abest à liberali. Nec vero liberalis unquam
accipiet, unde non decet: quippe cum non sit huiusmodi
acceptio eius qui pecunias contemnat, ac pro nihilo putet.
Nec idem ad petendum procliuus est, quod non libenter
beneficium accipiat is qui dare solet. Accipiet tamen un-
de æquum erit, tanquam de suis facultatibus: non quod ho-
nestum sit, sed quia necesse, ut ad largiendum suppetant
copiæ. Nec vero sua negliget, ut qui nonnullis ex his opi-
tulari velit. Passim autem cuius non largietur, ut suppetat
copiæ ad largiendum, quibus rectum erit, & quando, & ubi
honestum erit. Est etiam liberalis in dando valde excellere,
ut sibi minora reliqua faciat. Liberalis est enim, sibi suis-
que commodis minus consulere. Sed pro facultatibus om-
nis expetenda liberalitas est. Neque enim ex multi-
tudine beneficiorum quæ dantur, sed ex animi habitu
eius qui dat, omnis est spectanda liberalitas: habitus au-
tem in dando rationem habet facultatum. Quamobrem
nihil prohibet liberaliorem esse eum qui minora confert be-
neficia, si ex minoribus quæ suppetant copiis largiatur.
Videntur autem liberaliores esse ij, qui non suo labore &
diligentia opes pararunt, sed ab aliis partas acceperunt:
neque enim experti sunt egestatis, quam sit graue malum.
Et sua cuique opera chariora esse solent, ut parentibus &
poëtis. Difficile est autem liberalem locupletem esse, nec
accipientem aliunde, nec sua attentius custodientem. Quin
etiam largientem, pecuniâque non propter se amantem,

ETHIC. ARIST.

sed ad beneficentiam, liberalitatēque conferentem. Itaque accusatur fortuna, quod ^{non potest} minimē locupletes sint ij qui sunt dignissimi. Quod tamen non sine ratione contingit. Neque enim opibus, ut nec ceteris rebus abundare possunt, qui nullam dant operam ut consequantur. Non tamen dabit indignis, aut quando non erit largiendum: eaque servabit omnia, quae sunt generis eiusdem. Non enim iam faciat, quae sint liberalitatis. ^{quia si faciat} Quas in res si profuderit facultates, non iam possit in eas quas oportet sumptū facere. Ut ergo diximus, is demum liberalis est, qui pro facultatibus, atque in eas res, quas decet, profundit pecunias: qui autem modum transiit, prodigus dicitur. Itaque tyrannos non appellamus prodigos, quod non facilē sit eorum opes & copias, quas maximas habent, ullis largitionibus aut sumptibus exhauriri. Quoniam igitur mediocritas quaedam est liberalitas, quae largiendis accipiendisque pecuniis cernitur: largietur quidem liberalis, & sumptus faciet, in quas res debet, & quantum decebit, aequē in magnis, atque in parvis: idque faciet libenter, accipietque unde, quantumque accipiendum erit. ^{ut modo et in laetitia} Nam quia in utroque haec virtus, ut ^{quod est modus} modus quidem cernitur, utrumque pro dignitate praestabit. Nam aequam largitionem talis consequitur acceptio. Quae verò talis non est, contraria est. At ea quidem quae se consequuntur, sunt in eodem: contrariae autem non item. ^{quod si faciat prodigus dicitur} Quod si praeter decorum & honestum accadat, ut profundat pecunias, egrē feret ille, quidem, sed modicē & decorē. Virtutis est enim & letari & dolere, quibus rebus, & quemadmodum decet. Iam in re nummaria liberalis facilem se socium lenēque praebit. Quoniam enim despicit

LIBER IIII. ^{factura pecuniarum 45}

ac pro nihilo putat pecunias, facile fert sibi fieri iniuriam. ^{non enim dedit quibusdam}
 Idemque molestius feret se sumptus non fecisse quos debuit,
 quam doleat se in eas res, quas minimè decuit, pecunias
 effudisse: nec Simonidis sententiam probabit. At verò pro-
 digus in his etiam omnibus offendit. Nam nec gaudet qui-
 bus, aut quemadmodum equum est, nec offenditur: quod ex
 iis quæ postea dicemus facilius intelligetur. Atque hoc
 quidem iam diximus, prodigalitatem & auaritiam exu-
 perantias esse ac defectiones: easque in duobus versari, lar-
 giendis accipiendisque pecuniis: sumptus enim referimus
 ad largitionem. Et prodigalitas quidem largiendo & non
 accipiendo modum transit: accipiendo verò modum dese-
 rit. Auaritia autem largitur parum illa quidem, sed acci-
 piendo, nisi in parvis ultra modum progreditur. Ea igitur
 quæ sunt prodigalitatis propria, non possunt unà diutius
 consistere, accessionemque capere. Neque enim facile est
 eum, qui à nemine accipiat, largiri omnibus. Celeriter enim
 desunt ad largiendum facultates privatis quidem homi-
 nibus, quales videntur esse prodigi. ^{in rebus propriis prodigi non sunt}
 Atqui cum prodigus sit eiusmodi, tamen videtur multò melior auaro. Facile
 enim ad sanitatem traduci potest & progressu ætatis, &
 inopia coactus: ad mediocritatemque peruenire possit. In eo
 enim sunt ea omnia quæ sunt liberalis, quod & largitur,
 nec aliunde accipit. Sed tamen in utroque nec decorum ser-
 uat, nec quod rectum est. Quod si facere assuescat, aut a-
 liàs commutetur, iam erit liberalis. Nam & quibus lar-
 giendum erit, largietur: nec unde minus equum erit, acci-
 piet. Quocirca non videtur deprauatis corruptisque mori-
 bus præditus. Non enim improbi est aut ingenerosi, sed

ETHIC. ARIST.

stulti potius, largiendo, nec accipiendo, finem mediūque
 transire. Qui ergo ad hunc modum est prodigus, multo est
 avaro melior, cum ob eas causas quas diximus, tum quod
 hic prodest multis, ille nemini, nec sibi quidem. Sed plerique
 prodigorum, ut diximus, à quibus non debent, accipiunt,
 atque in eo avari existunt: parati autem sunt ad accipien-
 dum, propterea quod inest in iis cupiditas sumptus facien-
 di, neque id facile efficere possunt. Cum enim dando egere
 celeriter cœperint, aliunde suppeditare coguntur: & quia
 nullam honestatis rationem ducunt, sine delectu undecun-
 que possunt, accipiunt. Inest enim cupiditas in eis largien-
 di: sed quomodo, aut unde nihil laborant. Quare largitio
 eiusmodi non debet liberalis videri. Nam nec honesta est,
 nec honestatis causa, nec ut oportet: sed nonnunquam quos
 homines æquum erat omni ope desertos vitam in summa
 inopia degere, eos potissimum locupletant: atque iis quidem
 qui bonis sunt moribus, nihil largiuntur, assentatores autē,
 eosque omnes, qui aliarum ministri sunt voluptatum, ma-
 gnis opibus adaugent. Ita fit, ut plerique eorum sint intem-
 perantes. Quoniam enim faciles sunt ad sumptus facien-
 dos, ad ea sumptuosi fiunt quæ sunt intemperantiæ. Et
 quoniam vitam ad honestatem non dirigunt, declinant
 ad voluptates. Ac prodigus quidem, nisi recta velut pe-
 dagogi institutione regatur, in hæc vitia incidit. Qui si
 cura diligentiaque adhibita cœrceant, facile ad medio-
 critatem officiūque perueniet. At verò auaritiæ ma-
 lum insanabile est. Nam senectus, omnisque imbecillitas
 auaros efficit. Eademque magis tributa est à natura ho-
 minibus, quàm prodigalitas: quod multo plures studio

pecunie trahantur, quàm parati sint ad largiendum. ^{auaritia} Latè etiam patet, eiùsque genera sunt plura: multi enim modi auaritiæ videntur esse. Cum enim in rebus duabus cernatur, nempe si minùs largiari, quàm oportet: et si modum accipiendo transeas: non inest tota in omnibus, sed interdum seiungitur, aliq̃ue extra modum accipiendo prodeunt, alij parum largiuntur. Qui enim his nominibus appellantur parci, tenaces, aridi, omnes in largiendo modum deserunt: sed alienum nec appetunt, nec volunt accipere. quorum alij id faciunt bonitate quadam, rerumque turpium fuga (videntur enim quidam, aut certè aiunt se ob eam causam tueri ac conseruare sua, vt ne aliquando turpe aliquid facere cogantur. In his est & cumini sector, & si quis est talis qui omnes ex singulari quodam nemini vnquam largiendi excessu nominati sunt) alij autem metu ab alieno manus abstinēt: quòd non sit facile, qui ab aliis accipiat, eius res ab aliis non vicissim accipi. Placet igitur his talibus, neque dare aliis quicquam, nec vicissim ab aliis accipere. Sunt verò etiam alij in accipiendo nimij, qui passim & quiduis accipiunt, quales sunt ij qui sordidas artes exercent, vt lenones, & omnes eiusmodi, vt fenerator, & qui exigua dant, vt maiora ferant. Omnes enim hi homines, à quibus, & quantum equum non est, accipiunt: communis autem iis omnibus, turpis, sordidusque quæstus videtur. Nam propter quæstum, atque eum perexiguum, omnes probra & dedecora sustinent. Qui enim magna à quibus, & quæ non debent accipiunt, quales sunt tyranni, qui vrbes diruunt, fana diripiunt, ij non auari, sed scelesti potius, impij & iniqui sunt habent.

ETHIC. ARIST.

di. Attamen & aleatores & fures atque latrones auari putandi sunt, quòd in turpi quæstu sunt occupati. Nam spe quæstus utrique hæc instituta sequuntur, & probra perferunt. Atque hi quòd aliquid rapiant, maximis periculis se offerunt: illi ab amicis, quæ iis suppeditari æquius est, ea lucrantur. Vtrique igitur, quoniam vnde minimè æquum est, quæstum facere instituunt, sordidi quæstus cupidi sunt censendi. Quamobrem, omnes huiusmodi ^{sup} acceptiones illiberales sunt. Iure autem liberalitati illiberalitas aduersatur, quod maius est malum, quàm prodigalitas: sapiùsque ea peccatur, quàm illa quam diximus effusione. Ac de liberalitate quidem & vitiis ei contrariis hætenus.

O'lov δὲ ἀνέστη εἰς τὸν ἀπὸ τοῦ ἱσίου κτημάτων.] Ne quis fallatur, hæc particula εἰς non significat exempli causâ, sed verti debet, tanquam.

Cap .2. Sequitur vt de magnificentia desferendum esse videatur, eo ipso quòd ea etiam virtus in pecuniis cernitur. Sed non ad omnes actiones & officia pecuniaria, quemadmodum liberalitas, sed sumptuaria modò pertinet, in quibus liberalitatem magnitudine superat. Est enim μεγαλοπρέπεια, ut nomine ipso significatur, in magnis rebus sumptus decorus. Magnitudo autem ad aliud refertur. Neq; enim idem sumptus trierarcho dignus est, & præfecto spectaculorum: in omnibûsque rebus vt decorum conseruetur, & persona, & temporis, loci ve, & rerum ipsarum habenda ratio est. Qui autem sumptus facit in, res vel paruas, vel mediocres pro dignitate, is non magnificus, ^{κατὰ τὴν ἀξίαν} vt ille qui dicebat, Sæpe dedi peregrinis: sed qui in res magnas, is demum magnificus est iudicandus. Qui enim magnificus, idem con-

LIBER IIII

tinuò liberalis: qui autem liberalis, idem non continuò ma-
 gnificus est. Huius autem animi habitus defectio, sordes,
 & sordida parsimonia appellatur: exuperantia, luxus, &
 profusa ineptaque largitio, & si quæ sunt eius generis vi-
 tia, quæ extra modum non prodeunt sumptu quibus in re-
 bus decet, sed in quibus dedecet, & qua ratione non decet,
 splendorem ostentant, de quibus mox differemus. Magni-
 ficus autem scienti similis est, quoniam quid decorum sit in-
 telligit sumptusque magnos aptè suggerere. Nam cum ha-
 bitus omnis definiatur actionibus, initio ut dixi, usque om-
 nibus in quibus versatur: magnifici autem sumptus magni
 sint & decori: sit etiam ut eiusmodi sint opera. Ita enim
 sumptus magnus futurus est, & ad rem aptus & accom-
 modatus. itaque oportet opus sumptu dignum esse, sum-
 ptus autem opere dignos, aut etiam maiores esse. Sed hæc
 omnia honestatis causa (hoc enim virtutibus omnibus con-
 mune est) magnificus faciet, idque libèter ac largiter. Nam
 nimium diligens subductio & exactio, sordes sectantis ac
 splendorem fugientis est propria. Magisque qua ratione
 quicque splendidissime efficiatur, considerabit, quàm quā-
 ti, quoque modo minimo. Magnificus igitur liberalis etiam
 sit necesse est. Nam cum eos liberalis sumptus suppeditat,
 quos & quemadmodum decet, tum in iis si quid magnum
 & splendidum est, id magnifici est proprium: quasi magni-
 ficentia sit magnitudo quædam liberalitatis in sumptibus
 faciendis. Id etiam magnifici est, quod æquo sumptu opus
 efficiet splendidius. Neque enim eadem virtus est, & com-
 mendatio possessionis & operis. Ut enim quæque res, quam
 possideas, maximi precij est, ita plurimum commendatur

ETHIC. ARIST.

ut aurum: ita ut in precij aestimatione sit possessionis commendatio: at operis commendatio est, si praeclarum est atq; magnum. quoniam talis operis inspectio est mirabilis. ^{et in elegantia et in magnitudine} At quod magnificū est ac splendidum, id omne mirabile: estque rei & operis splendor ac dignitas in magnitudine. ^{et in magnitudine} Sumptus autem in hoc genere ij probantur maximè, quos honorabiles dicimus, qualia sunt quæ diis dicantur donaria, apparatus, sacrificia, similiterque ea omnia quæ in cultu & religione diuina impenduntur, ^{quæ pretantur aut ad ornamentum} & quaecunque publicè honestæ gloriæ causa exhibentur: ut sicubi ludos fieri splendide putent oportere, aut triremis præfecti munus exequi, aut publicum epulum præbere. Sed in his omnibus videndum est, ut dixi, non modò, qualis is sit qui agat, ^{et in magnitudine} sed quales etiam ei suppetant ad efficiendū facultates. Sunt enim ad res quæ suscipiuntur accommodandæ: nec solūm quid opus deceat, sed etiam quid eum qui sumptus facit, deceat, videndum est. Quocirca pauperum nemo possit esse magnificus, quòd ei nihil suppetat, vnde sumptus queat decorè sustinere. Quod si aggrediatur, quoniam id facit præter dignitatem, idque quod sui est officij: cū virtutis proprium sit non discedere à recto, profectò stultus habeatur necesse est. Huiusmodi verò sumptus iis potissimum decori sunt, quibus illos sumptus facere, vel ab ipsis est receptum, vel à maioribus suis, aut alio quodam propinquitatis iure ipsos attingentibus institutum: tum verò nobilibus ^{et in opibus et in talibus} & claris hominibus, & si qui sunt ex hoc genere: inest enim in his omnibus amplitudo quædam & dignitas. Ac magnificus quidem vir est eiusmodi, in hisque talibus sumptibus magnificentia cernitur maximè. Sunt enim & maximi, & maxima digni

gloriatione. Eorū autem qui priuatim fiunt, huc pertinent
^{supra sumptus magni in vita} ij omnes qui semel fieri consueuerunt, vt nuptiæ, & si quid
 eiusmodi. Itēque ea in quibus aut tota ciuitas studium
 suum potissimū collocat, aut ij qui auctoritate & digni-
 tate præstant & excellunt: hospitum etiam recipiendorum
 iura, legationes, dona, & remunerationes. Neque enim sui
 causa sumptus solet facere magnificus, sed Reipub. Et do-
^{ab. eorum dignitas. nec} na simile quidem habent iis rebus quæ diis dedicantur.
 Est etiam magnifici viri domum conuenienter suis opibus
^{domum & nunc domum op. in ornamentis} edificare: nam & hæc ornamentum aliquid & dignitatis
 adfert. Et in eas res potius pecunias profundere, quas diu-
 tius durare oporteat: (hæ enim præclarissimæ res sunt) ita
 vt suum quæque decus obtineat. Non enim eadem diis ho-
 minibꝯque conueniunt, nec fanis & sepulchris. Omnis e-
 tiam sumptus magnus est ex suo genere æstimandus. At-
 que ille quidem magnificentissimus est, qui magnus est, &
 in magnam aliquam rem factus. Secundo verò loco est qui
 in huiusmodi res aliquas, de quibus agimus, magnus erit.
 Interest autem inter id quod in re, & quod in sumptu ma-
 gnum appellatur. Nam pila quidem aut vrceolus, si pul-
 cherrima sint, doni puerilis splendorem & magnificentiam
 habent: eius autem æstimatio & precium perexiguum est,
 & illiberale. Ob eamque causam magnifici est, in quocun-
^{op. ut arguitur in ratione} que genere quid faciat, magnificè id splendideque gerere.
 Nam quod ita fit, nec facile superari potest, & fit pro sum-
 ptus dignitate: magnificus quidem vir talis est. Qui au-
 tem modum transit, & in sumptibus insolens est, hoc ipso
^{quod in re non in sumptibus} vt dictum est, modum transit, quod profundat præter de-
 corum pecunias. In rebus enim parui momenti magnos sum-

ETHIC. ARIST.

ptus adhibet, splendorémque ineptè ostentat, vt nuptiali
 apparatu eos excipiens qui symbolum dederunt, & qui co-
 micos ludos factur^{olony}us, quà sunt transituri comed^{insequor}i, omnia
 purpura exornat, vt solent Megarenses. Atque hæc facit
 omnia non honestatis, sed ostentandarum diuitiarum cau-
 sa, & quòd se putet admirationem cæterorum excitaturū.
 Atque idem quæ res magnos sumptus desiderant, in iis
 parcus est: quæ exiguos, in iis profusus. Sordidus verò in-
 omni re abest à decoro, qui cū magnos sumptus sustinue-
 rit, in exiguo quicquid præclarum & honestum sit, peruer-
 tit. Quod si faciat, & cunctando id efficit, & qua ratio-
 ne minimo sumptu præstare possit, considerat, atque id gra-
 uatè, ac velut ingemiscens: idēque se splendidius omnia,
 quàm oporteat, facere arbitratur. Ac sunt hi habitus vitia
 illa quidem, sed non ferè in probrum & reprehensionem
 incurrunt: idque fit ob eam causam maximè, quòd nec pro-
 ximis noceant, nec insignem habeant deformitatem.

Quasi magnificentia sit magnitudo quadam liberalitatis in sumptibus faciendis.] Hic
 rursus pericula οἶον, non sic accipienda est, quasi exemplum subiiciat Arist.
 sed quo modo à me explicata est.

Εὐλαδία δὲ, καὶ εὐνομία μέγα.] Sensus huius loci postulat, vt εὐταυδία, non loci
 sed ordinis aduerbium sit. Quæ causa est vt interpretatus sim (secundo verò
 loco hoc cæteri interpretes parum animaduertisse videntur. Ego verò exi-
 stimo legendum esse εὐταυδία δὲ.

Φεύγειν παρὰ τὴν εὐλαδίαν.] Huius loci restitutionem nos debemus Petro Victorio
 lib. 22. Variarum lectionum: legebatur enim in nostris codicibus παρὰ τὴν εὐλαδίαν.
 Despicientia.] Sic Cic. in Partitionibus appellat.

Cap. 3. Magnitudo autem animi magnis in rebus, vt nomen
 ipsum significat, cernitur. Sed primū in quibus, nobis ex-
 plicandum est. Nihil autem interest, utrū ipsum habi-
 tum nobis proponamus, an eū qui eo sit præditus. Magna-
 nimus autem esse videtur, qui res magnas illas quidem, sed

quibus dignus sit sibi deberi iudicat. Qui enim, cum indignus sit, de se idem hoc sentit, is stolidus habendus est. At qui eorum qui virtutis nomine commendantur, nemo stolidus, nemo amens putatur. Ac magno vir quidem animo is est quem diximus. Qui autem exiguos honores meritus est, quos sibi tribui æquum censet oportere, is non magnanimus, sed molestus & moderatus est iudicandus. Magnanimitas enim in magnitudine cernitur, quemadmodum pulchritudo in magno proceroque corpore. Breues autem homines sunt illi quidem Urbani, belli & lepidi, aptaque compositione membrorum præditi, formosi non item. Qui verò magna præmia se meritum putat, iis cum sit indignus, superbus dicitur. Nec verò qui maioribus se dignos existimant, quam eorum sint merita, omnes elati superbique iudicandi sunt. At qui minora quàm habere sit dignus sibi deberi iudicat, is demisso pusilloque animo putandus est, siue magna, siue mediocria, siue exigua illius extent merita, quibus minora sibi etiam tribui putet oportere: sed potissimum, si magna eius merita videantur. Quid enim, si tantis esset indignus facturus fuisse videatur? Ergo magnanimus, summus ac extremus est ille quidem magnitudine, sed modo, rationeque medius. Nam suis se ipse meritis metitur: alij vel modum transeunt vel deferunt. Qui si magna atque adeò maxima sibi, quia dignus sit, deberi iudicat, profectò una in re maxima eius merita cernuntur. Quid ergo tandem illud sit, ex dignitate intelligendum est. dignitas autem ad externa bona refertur, quorum maximum ponimus id, quod & diis tribuimus, & quod maximè expetunt omnes ij qui sunt in magistratu, & quod rerum gestarum, vel

ETHIC. ARIST.

præclarissimarum quasi mercedem omnes desiderant, qualis gloria est. Est enim bonorum externorum maximum, gloria. In honore igitur & dedecore magnanimus ita animo affectus est, ut ratio æquitāsque postulat. Quod etiam nulla adhibita probatione facile perspicitur. Gloria enim est, qua magni viri se esse dignissimos, idque pro dignitate arbitrantur. At qui demisso pectore pusillōque animo est, is deficit, siue ad ipsum respicias, siue ad magnanimi dignitatem. Qui autem elato animo est, quod ad se quidem attinet, in exuperatione est: ac tum magnanimo comparatus, non exuperat. Sed quoniam maximis honoribus magnanimus dignus est, idem optimus sit necesse est. Semper enim quo quisque melior, eo maiore dignus est gloria, & optimo cuique maxima gloria debetur. Ita eum qui verè sit magnanimus, virum bonum esse necesse est. Atque etiam magnanimi proprium videatur, quod in quaque virtute magnum excellēsq̃ ducit. Nequaquam etiam deceat magno animo virum citatis manibus fugere, aut cuiquam facere iniuriam. Nam cuius rei causa turpe aliquid faciat, cui nihil magnum esse videatur? Ac mihi quidem certè singula spectanti, omnino ridiculus magnanimus videtur, qui non idem sit bonus: qui si malus sit, ne honore quidem esse dignus potest. Est enim virtutis merces, gloria, quæ eadem bonis viris tribuitur. Quocirca videtur magnitudo animi quasi splendor quidam & ornamentum esse virtutum omnium. Nam & maiores eas splendidioresque facit, & constare sine illis nullo modo potest, ob eamque causam difficile est verè magnanimum esse. Siquidem esse sine singulari quadam & eximia bo-

nitate nullo pacto potest. Maximè igitur magnus animus in decore & dedecore cernitur. Atque idem magnis honoribus, & qui à bonis viris tribuentur, moderatè ille quidem letabitur, tanquam suos aut etiam minores sit consecutus (virtute enim vndique perfectà & absoluta, nullus honos satis dignus potest esse) sed tamen eos ille quidem recipiet hoc ipso, quòd nihil maius habeant, quod ei tribuant. Eos autem quos vulgus ei tribuet, & exiguos, omnino contemnet, ac pro nihilo putabit, siquidem tales meritis non est: itèmq; dedecus, & infamiam, quòd ei iure non possunt contingere. In primis igitur ac maximè in gloria magnanimus, vt dixi, cernitur. Attamen & in diuitiis & in potentia, & in secundis rebus & aduersis, affectus erit quàm moderatissimè fieri possit: neque prosperis rebus letabitur nimis, neque asperis aduersisque mœrebit. Neque enim isto pacto in honore & gloria, quæ res est maxima, affectus est. Imperia enim & cypes gloriæ causa expetendæ sunt. Itaque ea omnia sibi gloriæ esse volunt, qui iis sunt præditi. Quid ergo videatur ei magnum in rebus humanis, cui etiam contemptui est gloria? Quocirca magno animo excelsoque viri, iidem superbi & contemptores videntur esse. Atque etiam secundæ res videntur multum magnitudini animi conferre. Nam & nobiles honore digni putantur, & ij qui potentia & dominatu excellunt, & opulentia, quòd excellent aliqua præstantia. Habet autem venerationem iustiore quicquid bono excellit. Itaque maiores elatiorésque animos hæc ipsa faciunt, siquidem ex iis gloriam à nonnullis consequuntur. Quanquam, si verum iudicare volumus, solis bonis honos debetur: tamen cui vtrunque adsit, is nescio quo-

ETHIC. ARIST.

modo maiorem laudem gloriam meretur. In quibus autem hæc talia bona insunt sine virtute, ij neque se ipsi iure magno honore dignos putant, nec magnanimi rectè nominantur. Neque enim hæc constare sine virtute undiq; perfecta ullo modo possunt. Superbi verò & contumeliosi, & aliis huius generis vitiis præditi fiunt. Difficile enim est, si à virtute defeceris, ferre aptè res secundas. Quoniam autem ferre illi non possunt, & se præstare cæteris putant, eos contemnunt: ipsi quicquid libuerit, faciunt. Imitantur enim magnanimum, cum ab eo absint, distèntque plurimum. Atque hoc quibuscunque rebus possunt, faciunt. Virtute igitur nec gerunt quicquam, & tamen contemnunt cæteros. At verò magnanimus vir iure despicit. Veritatem enim ille ad iudicandum, plerique autem magis temeritate ducuntur. Et quoniam parui facit ac negligit omnia præter admodum pauca, ideò non solet passim ac temerè periculis se offerre, nec ea optare. Magnis autem ac grauibus se obiicit, in quibus vitæ non parcat, hoc ipso quod indignum sit omni modo in vita manere. Atque is est, qui & beneficia conferat, & accepto beneficio pudore afficiatur: quòd illud eius sit qui excellat & præstet, hoc eius qui inferior sit. Idem maius beneficium reddit quàm accepit. Sic enim debitor fit, is qui prior dederat, ac beneficij acceptor ex datore redditur. De iisque commemorare solent magnanimi, de quibus bene meriti sunt, non autem de iis, qui beneficia contulerunt. Est enim inferior qui accipit eo qui dedit beneficium. At vult hic noster superior esse. Et quæ contulit beneficia libenter: quæ accepit, de iis audit grauati. Itaque Thetis apud Iouem beneficia sua in eum non commemorat, nec

Lacedæmonij apud Athenienses, sed illorum erga se. Est etiam magnanimi viri, nullo omnino, aut vix egere, & opitulari utrò: apudque eos qui dignitate & potentia valent, prosperaque fortuna utuntur, magnum: apud mediocres, modestum se mediocrémque gerere. Nam illis præstare difficile est ac gloriosum, his, facile. interque illos gloriari ingenuum est, inter humiles autem & abiectos homines, importunum: ut si quis cum imbecillis vires suas ostentare vellet. Nec solet idem ad ea commemore omnia, quæ sunt apud vulgus in honore & precio, aut ubi obtinent alij principatum. Quietus est etiam & cunctator, nisi aut magnus honos agatur, aut res magna. Paucas res agit ille quidem, sed magnas & percelebres. Idem & aperte oderit necesse est, & aperte diligat, quod timidi sit tegere ac occultare sententiam: denique magis ex veritate pendet, quam ex opinione, dicendo ac gerendo palàm omnia: siquidem id contemnentis est. Itaque liberè quæ sentit, solet dicere: idque eò facit, quod & contemptor sit, & veritatem sermonis amet, nisi fortè si quid dissimulatione tegendum sit: cui rei locus est apud multitudinem. Id etiam magnanimi est, non posse ad nutum alterius vivere, nisi amici, quod id servile existimet. Itaque & omnes assentatores, serviles: & humiles, assentatores esse solent. Et quoniam magnum ei nihil videtur, nihil mirabile ei videri solet. Non recordatur iniurias, siquidem magnanimi non est meminisse præsertim iniurias, sed potius contemnere: nec de hominibus sermonem habet: quandoquidem nec de se prædicabit, nec de cæteris. Nam nec ut laudetur ipse laborat, nec ut alij vituperentur: nec laudat alios libenter, nec convitiator est.

ETHIC. ARIST.

ne inimicorum quidem, nisi fortè propter cõtumeliã. Minimè verò de necessariis & exiguis anxius sollicitusque est. Industrij enim & laboriosi hominis est, his in rebus eam animi affectionem retinere. Atque etiam is est qui res honestas & praeclaras, quamuis inutiles vtilibus ac fructuosis anteponat. Hoc enim cum potius decet, qui se ipse cõtentus est. Incessus etiam magnanimi viri tardus est, vox gravis, tarda oratio. Neque enim aut festinat is, qui paucis rebus studet: aut vehemens est, cui nihil magnum esse videatur: quibus de causis & acutæ voces suscipiuntur, & in ingressu celeritates. Ac magnanimus quidem huiusmodi est. Qui autem iis deest officiis, angusto pulsilloque animo dicitur: qui modum transit, elato: qui quidem mali & improbi minimè videntur esse, quoniam nihil improbè faciunt, sed errant tamen. Nam qui demisso abiectoque est animo, is quibus bonus dignus est, se ipse spoliatur, & malo quodam præditus videtur, quòd se indignum bonis iudicat. Idemque se ipse ignorat: aliter enim ea omnia expeteret, quibus dignus est, cum sint in bonis. Nec stulti quidem videntur esse, sed pigri potius, quæ eos deteriores facit opinio. Nam cum ea omnes expetant, quæ meritis ipsorum debentur: tamen isti ab honestatis actionibus studiisque quasi indigni sint, itémque à bonis externis se remouent. At superbi & stulti sunt, & se ignorant ipsi, atque id aperte: nam tanquam digni sint, ea aggrediuntur quibus laus & gloria proposita est, ex quo deinde in reprehensionem incurrunt. Itémque vestitu, gestu, aliisque eiusdem generis se ornant: suasque res secundas notas volunt esse omnibus, ac de se ipsi prædicant, quasi hæ res sint ipsis bone-

ri futurae ac dignitati. Contraria est autem magis animi magnitudini dissipientia, quàm elatio & altitudo. Nam & saepius usu venit, & maius malum est. Ac animi quidem magnitudo, in magno, ut dixi, honore versatur.

Videtur autem etiam in eo quaedam virtus consistere, Cap. 4. quemadmodum supra dictum est, quae eandem habet rationem ad animi magnitudinem, quam ad magnificentiam liberalitas. Nam cum utraq; recedat à magnitudine, tum nos in rebus mediocribus parvisque rectè afficit. Ut autem in accipiendis dandisque pecuniis mediocritas reperitur, nimium & parum: sic honorem & gloriam nonnulli nimium expetunt, alij parum: quidem eam quaerunt, unde & quemadmodum quaerenda est. Nam & ambitiosum vituperamus, & eum qui nulla gloria ducitur: illum, quia nimio honoris studio trahitur, & iis in rebus gloriam consecretur, quibus quaerenda non est: hunc, quoniam ne ex rectè quidem factis instituit gloriam quaerere. Incidunt autem nonnunquam tempora, cum & ambitiosos, quemadmodum supra dixi, ut virili animo praeditos, & honestatis cupidos laudamus: & eos qui nullum honorem expetunt, ut moderatos & modestos. Perspicuum autem est, cum rei alicuius multifariam quis cupidus dicatur, nos non eodem semper modo usurpare nomen cupidi honoris, quem ambitiosum vocamus, sed interdum in laude, ut si honoris cupidior est quàm vulgus, interdum in vituperio, ut si magis quàm oportet, cupiat. Quoniam autem mediocritas vacat nomine: idcirco extrema de ea quasi deserta regione disceptat. Sed quibus in rebus nimium & parum reperitur, in iis etiam relinquitur mediocritati locus. Atqui honorem homines & nimium

expetunt, & parum. Expetunt igitur ut expetendus est. Quare laudatur habitus, qui modum adhibet in expetenda gloria, etiam si vacet nomine: hoc autem apparet, si virtus hæc cum ambitione cōperetur, fore, ut honoris contemptus nimij: sin cum honoris nimium remisso studio, ambitionis speciem præ se ferat: si autem cum utraque, utranque quodammodo imitari videbitur. Quod in reliquis etiam virtutibus cernitur. Sed quoniam mediocritas nomen non habet, contrarij esse hic extremi inter se videntur.

Cap. 5. Mansuetudo autem seu clementia, mediocritas quædam iræ est. Sed quoniam medium vacat vero proprioque nomine, ac ferè etiam extrema, ad medium clementiam transferimus, quæ ad id quod parum est deflectit quod etiam nomine vacat. Exuperantia autem iracundia appelletur: ira enim ipsa perturbatio est, quæ ex multis rebus, variisque gignitur. Atque iis quidem qui quibus de rebus, quibusque hominibus debet, irascitur, quique id facit quemadmodum, quando & quandiu decet, is laudibus afficitur, quem eundem clementem & mansuetum appellari licet. Si quidem in laude clementia est. Nam is ferè solet *σπᾶος*, id est mansuetus videri, qui animi agitatione & velut turbatione careat, non à perturbatione rapiatur & distrahatur, sed ut ratio præscripserit, sic & his de causis, & tandiu succenset. Paccare autem in eam potiùs partem videtur, quæ modum deserit. Neque enim vlcisci cupit clemens, sed ignoscere. At verò defectio, siue lentitudinem, siue alio quouis nomine appellari placet, est in vitio. Qui enim minùs succensent ob eas causas, ob quas decet succensere, ij stulti videntur, & qui non quomodo, quando, quibus irascendum est. Sunt

enim omnis sensus & doloris expertes, qui irasci nesciunt, nec propulsant iniuriam. Quinetiam contumelias & conuitia aequo animo ferre, ac in propinquis negligere, seruile est. Exuperantia uero illa quidem in omnibus existit (nam & quibus hominibus, & quibus de causis non est irascendum & irasci possumus, & uehementius aut celerius ac diutius, quam ratio postulet) sed tamen non in eodem hac quidem insunt omnia: neque enim possunt. Cum enim per se omne malum labefactat, tum si integrum, & omni ex parte obsolutum sit, intolerabile existit. Ac iracundi quidem celeriter commouentur, & in quos non decet, & quibus de causis, & uehementius quam sat sit: sed facile ac citò etiam eorum ira desistit, quòd in illis quidem est optimum. Idque eis propterea accidit, quia iram non retinent, sed statim animum explent, eò quòd operiti sunt, ob acutam illorum commotionem: hinc finem faciunt. ἀπρόχολοι autem, id est extremæ bilis homines, nimium procliuēs sunt, & omni re facile concitantur ad iracundiam, & quauis de causa: vnde etiam traxere nomen. At acerbi agrè placantur, diùque irati sunt: nam iram retinent, & cum iniuriam vlti sunt, tum sedatur ira. Vltio enim modum finemque iræ adhibet, pro dolore voluptatem adferens. Quod si id minùs fiat, quasi onus quoddam sustinent. Quia enim hoc minùs apparet, nemo ad eos placandos se applicat ad mitigandam autem & quasi concoquendam apud se ac per se iracundiam, tempore opus est. Cum autem hoc hominum genus sibi molestissimum est, tum amicis maximis. Insen-
sos autem ac difficiles homines appellamus eos, qui quibus de causis minùs rectum est, irascuntur, & uehementius &

ETHIC. ARIST.

diutius quàm ratio postulare videatur: & qui non redeunt in gratiam, nisi ultio, vel animaduersio sit consecuta. Clementiæ autem repugnat magis vitium, quod modum transit, ob eam causam quia sæpius accidat. Nam vlisci iniuriam, magis naturam attingit humanam: & qui sunt infesto infensoque animo homines, minùs apti sunt ad vitæ communionem. Hoc autem & suprà dictum est, & ex iis quæ docemus nunc, perspicui potest, non est dictu facile, quo modo, aut quibus hominibus, aut qua de causa, & quandiu deceat irasci, & quatenus quis rectè faciat, aut peccet. Qui enim paulum aliquid modum, vel in eo quod plus est, vel in eo quod minus, excedit, vituperari non solet. Interdum enim eos laudamus, qui modum deserunt, clementesque dicimus: & iracundos virili animo esse dicimus, quasi ad imperandum idoneos. Ergo quantum quisque vel quo modo modum egressus vituperandus sit, non est facilè explicare oratione. In rebus enim singulis atque in sensu positum iudicium est. At illud quidem certè perspicuum est medium habitum esse laudabilem, quo quibus rectum est irascimur, quàmque ob causam & quomodo oportet, & sic alia generis eiusdem. Illæ verò affectiones quæ modum transeunt, ac deserunt, sunt omnes in vitio: ac si parum medium deserant, leuiter, si aliquanto maiore intervallo, grauius: in magno quodam insignique spacio vehementer sunt reprehendende. Hoc igitur perspicuum est, medium in his habitum obtinendum. Ac de his quidem animi affectionibus, quæ in ira versantur, hæcenus.

Cap. 6. In consuetudine autem vitæ, sermonumque ac factorum communiōe ἀπειροί, id est obsequentes, & nimium faciles

Et blandi videntur ij, qui ad voluptatem laudant omnia, nec vlla in re aduersantur, quin etiam putant se iis quibuscum viuunt, nullo loco molestos esse oportere. Alij contra et in omni re aduersantur, nec de cuiusquam offensione ac molestia laborant, qui difficiles, fastidiosi ac morosi vocantur. Non est quidem dubium id, quin hi, quos modò diximus, habitus sint in vitio: medius autem horum sit in laude, quo ea omnia quæ recta sunt, utque ratio præcipiet, probabuntur, respiciunturque contraria. Nomen autem ei Græcum nō est impositum, quanquam φιλικός, id est, amicitiae similis parque videatur. Qui enim ea animi affectione præditus est, quæ medium locum tenet, non absimilis ei est, quem nos commodum et facilem amicum vocamus, adiuncto amandi affectu. Hoc autem differt ab amicitia, quod affectu, eorumque vacat amore, quibuscum ipse versatur. Neque enim amore vel odio ductus probat, ut decet, omnia, sed quia ita animo est constitutus. Aequè enim hoc erga ignotos ac notos: erga familiares aequè, ac erga eos quorum non est implicatus consuetudine, præstabit, nisi quod in omnibus id faciet pro dignitate. Neque enim eodem modo decet familiares atque externos observare, nec rursus offendere. Atque hoc quidem generaliter dictum est, eum talem hominem in quotidiana vitæ consuetudine, se ita esse gesturum, ut ratio postulabit. Semper autem honestatis utilitatisque rationem habens, inuestigabit inibitque rationem, qua non possit offendere, aut certè delectare possit. Nam is in iucunditatibus molestiisque cernitur, quæ ex vitæ consuetudine nascuntur. Harum autem si quæ sunt, quibus ipsi minus honestum est, aut etiam incommodum

delectationem adferre, eas ita respuet, ut etiam malit esse molestus. Quod si qua res sit eiusmodi, quæ turpitudinem facienti, eamque non parvam afferat, vel incommodum, sed in qua si aduersetur, sit allaturus leuem molestiam, non probabit, sed aspernabitur. Aliter autem cum iis virsabitur, qui auctoritate & dignitate aliqua præditi sunt, aliter cum quolibet, magisque aut minus notis. Itémque aliis hominum differentiis suum cuique tribuet decorum. Ac per se quidem placere volet, ac gratus esse, molestus autem esse verebitur. Semper tamen euentus, honestatem dico & utilitatem, si plus valere debeant, spectabit, & sequetur: magnæque in posterum voluptatis causa, leuiter offendet. Ac medius quidem talis est, nec ullo appellatus est proprio Græco nomine, Latini facilem & comẽ appellant. Qui autem aliis affert delectationem, in eoque nihil aliud sequitur, nisi ut gratus sit, obsequens, blandus, nimiumque facilis dicitur. At qui id facit, ut adiumentum ad opes adipiscendas, eaque omnia quæ pecuniis parantur, nanciscatur, is assentator est habendus. Eum verò qui molestus ac tristis est omnibus in rebus, iam difficilem ac morosum appellandum diximus. Contraria autem esse inter se videntur extrema, quod medium nomen habet.

Cap. 7. Idem ferè in rebus arrogantiae mediocritas cernitur, quæ etiam vacat nomine. Ac de iis non erit alienum disputare. Nam facilius ea quæ ad mores pertinent, intelligemus, si de singulis disseruerimus: & virtutes mediocritates esse tũ maximè credemus, cùm ita esse in omnibus perspexerimus. Iã de iis qui in vitæ societate voluptatem vel molestiam spectant, diximus. Nunc de iis qui verum vel

falsum enuntiant, ac præ se ferunt, seu dictis, seu factis, & simulatione differamus. Figitur arrogans appellatur is, qui sibi res magnas & præclaras sumit & vendicat, cum non insint, vel maiora, quam quæ insunt. Dissimulator contra qui quæ insunt, negat inesse, aut extenuat. At verò medius vir sui semper similis verax est & vita & oratione: ea in se inesse confirmans, quæ insunt, nec maiora, nec minora. Licet autem quanque harum rerum, & rei alicuius, & nullius causa facere: qualisque est quisque, talia sunt eius & facta, & oratio, & vita, nisi rei alicuius agat gratia. Ac per se quidem omne in malo vitioque mendacium est; veritas honesta & laudabilis, fra verax, quoniam mediū locum obtinet, est laudabilis. Qui autem mentiuntur, utrique sunt illi quidem vituperandi, sed maiore quadam ratione arrogans. De quorum utroque ita differemus, si prius de veraci pauca præponamus. Non enim de eo instituimus dicere, qui in pactis, rebûsque contrahendis verus est, aut in omnibus quæ ad iniustitiam iustitiâve pertinet (sunt enim hæc alterius virtutis) sed de eo, qui in quibus rebus nil tale postulatur & agitur, se & vita & oratione veracem præstat, hoc ipso, quod tali habitu animi præditus, quem eundem probum virum appellari licet. Nam qui veri cupiditate ducitur, quique tum verum enunciat, cum nihil interest, is multò etiam potius verax futurus est cum aliquid interest. Mendacium enim, ut turpe aliquid, vitabit, quod quidem etiam per se ipse fugiebat. Atqui talis vir laudandus est. Sed ad id potius quod minus est, ac inferius vero deflectit: id enim magis decet, quoniam quicquid modum finemque transit, nimiumque est, id omne mo-

ETHIC. ARIST.

lestum odiosumque est. At verò qui maiora sibi quàm quæ insunt, vendicat & sumit, rei nullius causa, est ille quidem improbo similis (neque enim mendacio delectaretur) sed tamen stulti vanique hominis potius, quàm mali nomen mereri videtur. Qui autem alicuius rei causa id facit, si gloria vel honoris, non est ille quidem admodum vituperandus: qualis est arrogans. At qui pecuniæ, vel earum rerum causa, quæ pecuniæ locum tenent, is multò deformior est. Nec verò facultate ac potestate arrogans, sed agendi consilio cernitur. Ex animi enim habitu, & quia talis sit omnis arrogans, iudicatur, ut & mendax: qui duplex est, alius mendacio ipso delectatur, alius gloria aut quæstus causa mentitur. Atque ij quidem qui cupiditate gloria sibi aliquid arrogant, ea sibi vendicant omnia quæ vel ad laudem vel beatæ vitæ opinionem pertinent. Qui autem spe quæstus sibi aliquid arrogant, ea sibi vendicant, quæ etiam usu sunt proximis, quæq; si minùs adsint, celare & occultare licet: velut medicum & vatem sapiëntem esse. Ob eamq; causam huiusmodi artes sibi plerique sumunt & arrogant, quòd in eis insunt illa quæ diximus. In dissimulatoribus autem, cum sua ipsorum illi extenuant, lepidorum morum species apparet: quippe qui non videatur quæstus causa dicere, sed quòd fastidium aliis adferre molestiamq; fugiant. Atque hi ea sibi detrahunt maximè quæ sunt gloriosa, ut Socrates faciebat. Qui autem exiguas res parùmque momenti, quæq; perspicuæ sunt omnibus, dissimulant, veteratores dicuntur, iique facile ac iure contemnuntur. Id quòd etiam arrogantia datur interdum, qualis est vestitus Lacedæmoniorum. Nam & sua extollere nimium, & valde extenua-

re, quādam speciem fert arrogantia. At verò qui moderatè
utūtur dissimulatione, & in iis, quę minus ante oculos posita
patent omnibus, ij politi homines atq; urbani vidētur. Sed
arrogans quoniam deterior est, veraci videtur opponi.

Αὐξέσας πρὸς ὅν] Αὐξέσας, is dicitur qui unam velut personam semper ge-
rit, qui de suo statu non dimouetur: ego hominem semper sui similem appel-
laui: num rectè, iudicabunt lectores linguę Gręcę periti.

Βεβηλόχοι δοκοῦσι εἶναι καὶ φορτικοί.] Cui dubium est non posse aptius verti
illud φορτικός hoc loco, quàm importuni?

Sed quoniam requieti quoque in vita loci aliquid reli- Cap. 8.
ctum est, eaque aliquid iocis & hilaritati conceditur tem-
poris, efficitur ut hīc quoque decora quādam, & apta consue-
tudo, congressiōque ea & dicendi & audiendi, quę, & quem-
admodum decet & dicere & audire vigere videatur. Ma-
gnopere etiam refert, ut personarum habeas, tum dicendo,
tum audiendo rationem. Ex quo perspicuum est, & transiri
in iis medium, & deferri. Atque illi quidem, qui risu ac face-
tiis ultra modum prodeunt, scurrę ac importuni habendi
sunt, præsertim cūm omni ex parte ridiculorum affectatione
ducti, dent operam potiūs ut risum moveant, quàm ut quę
honestæ sunt dicant, aut ne eum, in quem scomma iaciunt,
offendant. Qui autem nec facetum quid dicunt ipsi, & tamē
eos qui dicunt, permolestè ferunt, agrestes & duri videntur.
At verò qui salibus & facetiis modum quendam adhibent,
ij εὐτράπελοι Græcis vocantur (urbanos Latini, facetose &
festivos vocāt) quasi εὐτραπελοί, id est qui faciles habent cōuer-
siones. Morum enim hæ sunt motiones. Ut enim corpora, sic
mores ex motionibus iudicantur. Quoniā autem facetiæ ac
sales patent latissimè, complurēsque ludicris ac dictis plus ca-
piuntur, quàm ratio postulat: factū est ut scurrę, urbani &
faceti, quasi elegantes & politi homines appellarentur. Sed

tamen ex iis perspicuū est, quæ dicta sunt, inter eos magnas
 esse dissimilitudines. Huic autē mediocritati finitima dex-
 teritas est. Dextri verò est, ea & dicere & audire omnia,
 quæ probo viro ac libero digna sunt. Eum enim talē hominē,
 quædam & ioco dicere decet & audire. Magna etiam est
 distinctio inter iocos ingenui & illiberalis hominis, eius etiā,
 qui eruditus est & indocti: quod ex antiquis nouisque co-
 mædiis perspicere licet. Illis enim facetū erat: verborum ob-
 scœnitas: his verò, suspicio & significatio obscœnitatis satis
 habet ridiculi: quibus in rebus multū est discriminis ad ve-
 rustatem seruandum. Vtrum igitur qui rectè iocatur, salēsque
 iacit ex ea statuendus sit, quod ea dicat, quæ libero homine
 digna sunt, an quod eum qui audit, minimè offendant, aut
 delectet potius, an ne hoc quidem certum est? Alios enim
 alia offendunt atque delectant. Idem etiam talia audiet li-
 bentius. Quæ enim quisque audire ab altero vellet, eadem
 etiam facere videtur. Non igitur omnia faciet. Scœmma e-
 nim quod nos cauillum ac salse dictum interpretamur, con-
 uitiū & maledictum quoddam est. Et legislatores quædam
 iactari conuitia prohibent: æquū autem erat idem de dictis
 cauere. Quocirca politus & liberalis homo ita animo affe-
 ctus erit, ut sibi ipse lex esse videatur. Atque is quidem, qui
 medium locum obtinet, eum se ipse præstabit, siue dexter, si-
 ue urbanus nominetur. At verò scurra à risu longè multūque
 superatur, qui nec sibi parcat, nec cæteris, modò ut risum con-
 citet: atque idem eiusmodi commemorat, quæ homo politus
 nolit unquam dicere: nonnulla etiam quæ ab aurium com-
 probatione abhorreant. Rusticus autem omnino ad has con-
 gressiones inutilis est. Nam cum nullum ipse ridiculū iaciat,

offenditur omnibus. Atqui videtur in hominum vitam requies & iocus inuectus necessario. Tres igitur, quas dixi, versantur, in hominum vita mediocritates, quæ omnes in quorundam dictorum, factorumque societate consistunt. Hoc autem differunt, quod una in veritate, alia in vitæ iucunditate cernuntur. Earum autem quæ in iucunditate posita sunt, una in iocis, altera in aliis vitæ societatibus congressionibusque consistit.

De verecundia autem non est quod, ut de aliqua virtute, Cap. 9. dicendum esse videatur: siquidem perturbationi est, quàm habitui similior. Itaque definitur esse metus quidam dedecoris & infamiae: eodemque modo nascitur, quo metus is qui in rebus asperis formidulosisque cernitur. Nam & erubescunt, qui pudore afficiuntur: & qui mortis metu exhorrescunt, terrore pallescunt. Quare ad corpus utrumque quammodo pertinet, quod perturbationi magis videtur, quàm habitui proprium. Nec verò omni ætati, sed adolescentiæ conuenit hac perturbatio. Ea enim ætate qui sunt homines, verecundos prudentesque putamus esse oportere: idque ob eam causam, quod cum perturbationibus multum ducantur, peccatis multis contaminari solent, à quibus pudore deterrentur ac reuocantur. Ac adolescentes laudamus verecundos: senem autem quod pudore afficeretur, nemo laudauit vnquam. Nihil enim cum existimamus facere oportere, eorum ex quibus pudor nascitur. Neque enim hominis probe est verecundia affici: siquidem propter mala oritur, quæ nequaquam facienda sunt. Quod verò alia res per se turpes sunt, alia opinione, nihil refert: quandoquidem neutra faciendæ sunt, ut non sit pudori locus. Est autem improbi, ita ani-

ETHIC. ARIST.

mo affectum esse, ut quod turpe sedumque sit velit facere. Absurdum verò sit, eo esse animo, ut si quid tale agas, afficiare pudore, & propterea te probum iudices. Pudori enim est locus in rebus voluntariis. At vir probus nunquam voluntate sua quæ prava sunt faciet. Sed tamen potest ex hypothesi probitatis esse verecundia. Nā si turpe aliquid gesserit, ex eo pudore afficietur. Atqui hoc nusquam reperitur in virtutibus. Quod si impudentia in malis est, & nullo pudora affici ex turpibus factis, malum: nihilo magis eum qui hec faciat, pudore affici probitatis est. Nec verò continentia virtus est, sed mediæ ac mixtæ nature, de qua postea differeamus. Nunc de iustitia dicamus.

ARISTOTELIS

Ethicorum liber V.

ARGUMENTVM.

QUATVOR in partes diuiditur: primum enim agitur de iustitia, deinde de iure, tum de equitate: postremo explicatur quaestio, an quis sibi ipsi inferre possit iniuriam. Iustitia veluti ius statuens est habitus animi, quo sumus apti ad iustas actiones, volumusque iuste agere, & agimus. Distribuitur in generalem & particularem. Generalis refert omnes omnium virtutum actiones ad bonum commune. Estque reipsa idem atque vniuersa virtus, ratione autem ab ea distinguitur. Quoniam iustitia ad alterius commodum refertur, virtus in eo, cui inest, absolute consideratur. duplex est, alia legitima iuste agens per legum observationem, alia æquitas legalem iustitiam emendans. Particulari iustitia reddit unicuique, quod suum est pro dignitate. Quam dignitatem alij estimant virtute, alij doctrina, alij divitiis, alij nobilitate, aut potentia aut libertate. Hac iustitia duplex est, altera distribuens, altera commutans: distribuens, qua honores & pecunias communes pro dignitate ac meritis personarum æquo iure dispensat. Nam in distributione rerum ita habenda est ratio dignitatum personarum, ut sicuti una persona superat aliam dignitate, ita res qua digniori persona tribuitur, rem superet qua indigniori confertur: siquæ pares sint personæ, paria præmia ferant. Aliter hinc querelæ, criminationes, pugnaeque nascuntur. Commutans iustitia est, qua servat iustum æquale in pactis contrahendisque negotiis. Quæ æqualitas intelligitur secundum parem quantitatem rerum, qua inter se commutantur. Ut si quis mutuas dedit coronas, decem totidem recipiat: ita fieri consuevit in venditionibus, locationibus, sponsonibus caterisque bonæ fidei contractibus. Lex talionis non est ius simpliciter, quo (sicut statuebant Pythagoræi) rependitur absolute idem specie ei qui malum alteri importauit: ut animam pro anima, oculum pro oculo. Quoniam neque est ius distribuens, in quo habetur ratio dignitatis ac meriti personarum,

neque omnino est commutans, quo tantummodo idem specie recipiat is, qui agit (ut illi volunt) quoniam res etiam diuersi generis inter se permutantur, ut calceus frumento vel pecunia, quæ ad faciliorem rerum permutationem prudenter est excogitata. Veruntamen lætationis est quoddam ius, iurisque fundamentum, quo ciuitates, amicitia ac societates conseruantur, nempe commutans, dum par pari vicissim refertur secundum æqualitatem quantitatis, ut tantum quis recipiat quantum egit, siue illud sit idem specie, siue diuersum: ut in illatis iniuriis vindicandis is qui aliquem læsit, pro læsione corporis aut famæ non semper læsione pari mulctetur, sed in pecunia bonisque externis plerumque soluat tantum ei qui læsus est, & tantum Regi. Ac aliarum quidem virtutum duo sunt extrema vitiosa: iustitia verò vnum reipsa duntaxat vitium, id est iniustitia, aduersatur, ratione tamen duo, hoc est plus et minus quàm æquum patiatur: quoniam aliarum virtutum extrema contrariis actionibus admittuntur. Extrema iustitia vnicæ actione perpetratur. Qui enim plus commodi usurpat sibi, is alteri cui auferitur, minus relinquit: & qui minus incommodi accipit sibi, is in alterum plus transfert. 2. pars iustorum aliud politicum, de quo propriè loquitur Aristoteles, aliud per similitudinem. Iustum seu ius ciuile est, quod inter socios æquales natura vel instituto consistit. Cuiusmodi sunt ciues, inter quos est legis communio & æqualis quædam imperandi parandique vicissitudo. Duplex est aliud naturale, quod eandem vim habet apud omnes, non quod ita statutum sit aut secus. Aliud legitimum, quod initio nihil interfuit sic an secus fieret, cum autem positum est, iam interest. Iustum per similitudinem iuris ciuile est, quod inter inæquales cernitur, quorum vnus alteri natura vel instituto subditus est, ut ius domini in seruum, patris in filium, viri in uxorem. 3. pars. Equitas est iustitia generalis, quæ legem communem emendat ad mentem legislatoris: qui si adesset, ita decerneret, de eoque si præsciisset, legem tulisset: aut si præsciuit, nec tulit, is consulto suis posteris prudentibus ac bonis suam legem interpretandam reliquit. Vir æquus & bonus est, qui æquitatem meliorem iustitia partem sequens de suo iure decedit, etiam si legis habeat præsidium. Nam si legem tum sequeretur veluti iudex durior, exorietur summum ius, in quo est summa iniuria, interdumque Reip. vehementer perniciofa. 4. pars. Nemo propriè sibi inferi iniuriam. Quia tum idem esset agens et patiens iniuriam. Quandoquidem iniuriam facere propriè est sponte aliquem lædere contra eius voluntatem. Et pati est iniustum perferre itidem contra patientis voluntatem. Quæ duo licet mala sint: tamen deterius est facere quàm pati iniuriam, tametsi ex accidente nihil prohibet interdum hoc esse, quàm illud grauius. Quare ex definitione posita de inferenda accipiendaque iniuria satis constat eum, qui seipsum interficit propriè non se afficere iniuria. Afficit verò ciuitatē cuius est pars: quæ eum propterea mulctat, communique aliorum sepultura iuste prohibet. Aliquis tamen sibi ipsi inferre potest iniuriam, iniustitia per translationem dicta, quæ inter inæquales iniustum exercet, veluti quando appetitus sentiens imperat, et ratio ei parcat perinde ac si seruus hero dominetur. Sibi quæ ipsi quispiam iustum præstare potest, & præstat iustitia per similitudinem, quæ inter inæquales iustum seruat, ut cum ratio sentientem appetitum affectionesque regit, veluti seruum dominus suo imperio moderatur.

DE iustitia & iniustitia hoc cognoscendum est, quibus in actionibus cernantur. & iustitia quænam mediocritas sit, quarumque in rerum medio ius iustumve ipsum consistat. Quæ in explicatione eandem quam in superioribus viam & rationem sequemur. Videmus igitur huiusmodi quæ-

ETHIC. ARIST.

dam habitū omnes iustitiā dicere, quo apti sunt ad res iustas gerendas, quóq; iustè agunt, & quæ iusta sunt, volūate amplectuntur. Eódemque modo de iustitia sentiūt, qua iniustè faciunt, & res iniquas iniustásque volunt. Itaque hæc primū quasi prima quædam lineamenta sint à nobis proposita. Neque enim eodem modo se res habet in scientiis & facultatibus, vt in habitibus. Facultas enim & scientia contrariorum eadem videtur esse: habitus autem contrarius contrariorū non videtur: vt à valetudine non efficiuntur contraria, sed solū quæ valetudini consentanea sunt. Ambulare enim quempiā valenter dicimus, cū ambulat vt valens. Contrarius ergo habitus ex cōtrario sæpe intelligitur: plerunque etiam habitus ex rebus subiectis. Etenim si firma corporis affectio nota sit, infirma quoq; nota constitutio est: ex iisq; rebus quæ firmam affectionē efficiunt, firma affectio, & ex hac ipsa quæ ad firmā constitutionē pertinet. Si enim bene constitutū corpus positū est in carnis crassitudine, necesse est malè constitutū affectūq; corpus in carne tenui cōsistere, quódq; ad bene cōstituendum corpus cōducat, carnis efficere crassitudinē. Cōsequitur etiam ferè, vt si alterū multis modis dicatur, multi etiā modi sint alterius: veluti si quod iustū est, variis modis dicatur, & iniustum: porro autem multis modis dici, iniustitia & iustitia videntur. Sed quia vicina est, ac finitima eorū nominum homonymia, id obscurū est: nec sic perspicuū vt in iis quorū magnæ sunt dissimilitudines: in quibus magna est in specie differētia: vt uti statim apparet clauiculā homonymos dici, cū pars corporis appellatur, quæ sub collo animalium est, & cū ea quæ estia clauduntur. Hoc igitur intelligendum est, quot modis

iniustus quis dicatur. Videtur autem iniustus esse & is qui leges violat, & πλεονέκτης, id est, qui semper maiorem sibi partem aufert: adeoque iniquus est, ut perspicuum sit, iustum esse eum, qui pareat legibus, & qui æquus sit. Iustum ergo id erit quod leges iubent, & quod æquum est: & iniustum id, quod contra leges est, & quod iniquum. Et quoniam qui iniusti sunt, πλεονέκται etiam sunt, id est, qui meliorem ad se partem transferunt, versabuntur in bonis, non omnibus quidem, sed in iis tantummodo, in quibus res adversa prospera æque consistunt. Quæ simpliciter bona sunt, semper illa quidem, sed alicui non semper. Atque hæc optant homines, ac persequuntur, nec debent: sed optare debent potius, quæ verè bona sunt, ea sibi bona esse, ea autem sequi quæ sibi bona sint. Verum iniusti non semper, ut in duobus per se ac simpliciter malis, maius sed etiam minus eligunt. Sed quia minus malum, etiam boni speciem gerit quodammodo, ipsaque πλεονεξία in bonis versatur, idcirco πλεονέκται omnino esse videntur, id est, omnia sibi præcipua semper auferentes. At certè iniqui sunt omnes iniusti: hoc enim verbo continetur utrumque, & commune vocabulum est. Continet enim quod iniquum est & plus & minus. Sunt etiam ὁνόμοι, hoc est legum violatores: quoniam hoc ipsum violare leges, iniustitiam omnem complectitur, fustumque est per omnem iniustitiam. Quoniam autem omnis est, qui contra leges facit, iniustus, & omnis iustus qui pareat legibus: perspicuum est ea omnia quæ legitima sunt, iniustis esse quodammodo numeranda. Quæ enim à disciplina legum ferendarum constituta sunt, ea legitima habentur, eademque omnia iusta dicemus. Leges autem de omnibus præcipiunt, in eoque vel communem omnium utilitatem exquirunt vel optimorum vel principum: idque vel

actionibus virtutis, vel alia huiusmodi ratione. Quocirca iusta appellamus uno modo ea quæ beatam vitam, & eius partes in civili societate afficiunt ac tuentur. At lex quidem & forti suum officiunt præscribit, ut non deserere ordinem, nec fugere, nec vi constuprare: & clementi, ut non verberare, neque conuitiari: itémque in cæteris virtutibus & vitiis, illa iubet, hæc vetat. Ac salutaris quidem habetur ea quæ rectè lata est: quæ inconsultè & inconsideratè, perniciofa. Atque hæc iustitia, absoluta est illa quidem virtus & perfecta, non illa quidem per se ac simpliciter, sed quatenus alterius commoda & utilitates respicit. Ob eamque causam iustitia sæpe videtur omnium virtutum præstantissima, neque Hesperus aut Lucifer tantam sui excitant admirationem. Ex quo factum est iam tritum sermone omnium proverbium,

Iustitia in sese virtutes continet omnes. Eademque, virtus perfecta est ob id maximè, quòd inest in ea usus virtutis undique perfectæ. Perfecta est autem propterea, quòd qui ea præditus est, is etiam erga alios, non in se modò virtutem exercere ac excolere potest. Plerique enim in suis rebus virtute uti possunt, in iis quæ sibi cum aliis intercedunt, non possunt. Quocirca præclarè dictum est illud à Biante, magistratum virum ostendere. Qui enim magistratum gerit, is iam res curat aliorum, & in hominum societate versatur. Ob eamque causam omnium virtutum sola iustitia, in bonis alienis ducitur, quia non ad suum commodum, sed aliorum omnia confert: totaque se ad alienas utilitates porrigit atque explicat. Aliorum enim commodis utilitatibusq; seruit, nèpe aut principis, aut Reip. At sceleratissimus quidem est habendus is, qui malitiam & ad suam &

amicorum perniciem exitiūmq; cōuertit. Optimus autem is, qui virtutem non ad suam sed aliorum vtilitatem refert. Est enim hoc arduum opus. Atque hæc ipsa iustitia, nō pars virtutis est, sed virtus vniuersa: & iniustitia ei contraria, non par vitij est, sed vniuersum vitium. Qualis autem sit differentia virtutis & huius iustitiæ, perspicuum ex iis est, quæ dicta sunt. Est enim re idem ratione autem non idem: sed quā ad alterum refertur iustitia: quā habitus est talis, absolutè consideratus, virtus nominatur.

Veluti statim apparet clauiculam homonimam dici:] Vt apud Græcos κλῆς multiplex vocabulum est, ita apud lat. nos clauicula: propterea sic latine reddidi. est autem clauicula pars illa corporis quæ diuidit pectus à ceruice, quæ Græcis κλῆς vocatur.

In multis exemplaribus legitur τὸ παρὰ ἢ παρὰ μὲν ἢ ἀνὸς τῆς περὶ τοῦ πατρὸς, sed malè: deinde enim sunt hæc verba, ἢ παρὰ τοῦ πατρὸς ἢ ἀνὸς τῆς. Vt intelligatur in hoc πρότο παρὰ παρὰ μὲν ἢ ἀνὸς τῆς subaudi.

Quia non ad suum commodum sed aliorum omnia confert.] Verba sunt Cic. lib. secundo de Oratore.

Totique se ad alienas utilitates. &c.] Verba sunt Cic. ex lib. 2. de Repub.

ἢ δὲ τοῖς ἑξὶ ἀπλῶς ἀπὸ τῆς.] Distinctio post verbum ἀπλῶς ponenda est: vt sic legatur, ἢ δὲ τοῖς ἑξὶ ἀπλῶς ἀπὸ τῆς.

At enim quærimus iustitiā, quæ pars subiecta est virtuti Cap. 2.
(est enim quædā, vt diximus) & iniustitiā eam quæ par est.
Aliquā autem esse eiusmodi, ex hoc velut signo intelligi potest. Nā qui agit eorum aliquid quæ ceterorū vitiorū sūt propria, is facit ille quidē iniustè, attamē non plus æ quo sibi auferre dicitur. Velut si quis abiiciat clypeū propter ignauiam aut maledixerit per excandescentiam, aut pecuniis non inuerit propter auaritiā. Cū autē plus sibi sumit quis, sepe ad nullū ex illis singulis vitiū illud, nec ad vniuersa, sed ad certū iam aliud pertinet: vituperamus enim tanquā iniustitiam. Est igitur aliud genus iniustitiæ, quæ vt pars subiecta est generali, itēque aliud quoddam iniustum subiectum toti iniusto, quod est contra leges. Præ-

ETHIC. ARIST.

zere si quis quæstus causa stuprum inferat, quæstumque inde faciat, aliter cupiditate incensus idem de suo largiens, & cum damno rerum suarum faciat: hic intemperans potius quam *πλεονεκτής*, id est, ad rem plus æquo avidus esse videatur: ille iniustus, intemperans non ite. Perspicuum igitur hoc propter quæstum contingere. Iam verò ceteris sceleribus ac iniuriis omnibus si peccetur, id semper ad certum aliquod vitii genus refertur, & pertinet: velut si adulteratus est, ad libidinem & intemperantiam: si in acie commilitonem deseruit, ad ignaviam: si pulsavit, ad iracundiam: at si quæstum fecerit, ad nulum vitium refertur, nisi ad iniustitiam. Quare perspicuum est, esse præter generalem, certam quandam iniustitiam, quæ illi subiecta sit, eodem nomine appellatam, quoniam in eodem genere posita est definitio. In rebus enim quæ nobis cum alio intercedunt, utraque vim suam obtinet. Sed hæc in honore, aut in pecuniis, aut in salute, aut si quo uno nomine hæc complecti omnia possumus, & in voluptate ea quæ ex quæstu percipitur: illa in iis spectatur omnibus, in quibus qui omnino virtute præditus est. Hoc ergo iam apparet, iustitiæ plura esse genera, aliudque esse præter generalem virtutem iustitiæ genus. Quæ autem, qualisque sit, deinceps explicandum est. Partitio à nobis posita est rerum iniustarum, alias esse contra leges, alias iniquas. Et iustarum alias legitimas, alias æquas. Ac iniustitia quidem, de qua supra dictum est, in eo posita est & consistit, quod sit contra leges. Quoniam autem quid iniquum est & quod sit contra leges, non sunt eadem, sed alterum alteri, ut pars generi subiicitur (quod enim iniquum est, id omne contra leges est: quod autem contra leges, non omne etiam iniquum) efficitur, ut quæ iniusta sint & iniustitia, non sint idem, quod illa, sed aliud omnino. Atque

hac tanquam partes sunt, illa tanquam genera: siquidem hac ipsa iniustitia pars est iniustitiæ generalis: itémque iustitiæ subiecta est iustitia. Quare & de iustitia & de iniustitia, quæ ut partes subiectæ sunt generi, nobis dicendum est, & de iusto & iniusto eodẽ modo. Prætermittenda est igitur nobis iustitia ea quæ generali virtuti attributa est, iniustitia. quarum in altera usus virtutis uniuersæ erga alterum cernitur, in altera vitij. Ex quo etiam perspicuum est, iusta & iniusta quæ ab iis proficiscuntur, quo pacto sint explicanda. Pleraque enim eorum quæ legibus comprehenduntur, ea sunt quæ ab uniuersa virtute præscribuntur. Nam & ex quaque virtute vitam degere, præscribit lex: & ex vitiis, vetat. Efficientiæ autem virtutis generalis, sunt ex legitimis ea omnia, quæ de disciplina publica cauta sũt legibus. Nam de ea disciplina quæ priuatim ad singulos pertinet, ex qua absolutè ac simpliciter boni viri existunt, vtrum ad ciuilem scientiam pertineat, an ad aliam, postea disputabimus. Aliud est enim fortassis virum bonum esse, aliud ciuem bonum. Sed iustitiæ quæ tanquam pars subiecta est generi, iustique eius quod ab ea ducitur, vnum genus est, quod in distribuendo honore, vel pecuniis cernitur, cæteris de rebus omnibus, quæ diuidenda inter eos sunt qui in ciuili societate & communione versantur: ea enim possunt vel æqualiter inter ciues diuidi, vel inæqualiter. Alterum genus est, quod in pactis contrahendisq; rebus tanquam regula adhibetur. Cuius sunt duæ partes. Nam contractuum alius voluntatis est, alius fit nobis inuitis. Voluntarij sunt, vt veditio, emptio, mutuatio, sponsio, locatio, conductio: voluntarij propterea dicũtur, quod à voluntate nostra principium eorum proficiscatur. Eorum autem qui sunt præter volunta-

ETHIC. ARIST.

rem, partim clandestini sunt, ut furtum, ut adulterium, ut beneficium, ut lenocinium, ut seruorum sollicitatio, ut caedes dolo facta, ut falsum testimonium: partim vi fiunt, ut verbera, ut vincula, mors, rapina, membrorum debilitatio, conuicium, contumelia.

Quoniam autem quod iniquum est, &c.] Totus hic locus valdè corruptus est in Græcis exemplaribus, sed facile erit ex mea interpretatione cum Græcis collata restituere: sunt enim delenda illa omnia, τὸ μὲν γὰρ πᾶσι ἀπαι ἀγιστον, τὸ δ' ἀπαι εἰς πᾶν ἀλλόγον.

Postea disputabimus.] Id pertinet ad lib. 3. Polit. Arist. cap. 3.

Mutatio.] Ciceronis est lib. prim. Tuscul. quest.

Conductio.] Ciceronis est sec. Orat. in Verrem.

Cap. 3.

Quonia autem iniustus iniquus est, & quod iniustū, idem iniquum: perspicuum est, quoddam esse medium eorum quæ iniqua sunt, id scilicet quod æquum est. In quacunque enim actione plus & minus versatur, in eadem etiā quod æquale est cernitur. Quod si quod iniustum est, idem inæquabile est: profectò quod iustum est, idem sit æquabile necesse est. Quod quidem omnes, etiam si non afferatur ratio, intelligūt. Quoniam autem quod æquabile est, idem medium quoddam est ius, idque adeò iustum est, medium quiddam sit necesse est. Quod autem æquabile est, id in duobus minimum cernitur. Necesse est igitur quod iustum sit, medium quidam esse & æquabile, referrique ad aliud, & quibusdam tribui. Et quatenus medium est, aliorum est, quæ plus minúsve nominamus. Quā æquabile est in duobus spectatur: quā ius est quibusdam tribuitur. ita necesse est ius in quatuor rebus ut minimum consistere. inter quos enim ius est, duo sunt: in quibus cernitur, res duæ. Eadēque erit æquabilitas, & eorum hominū inter quos ius est, & earū rerū in quibus ius spectatur. Ut enim inter se affectæ sunt res eæ, in quibus ius positum est: sic etiam ij inter quos ius est, inter se affecti. Neq; e-

nim si pares non sint, paria ferent. Aliter pugna hinc, criminationes, querelaque nascuntur: si qui pares sunt, non aequa auferunt: aut qui pares non sint, paria accipiant. Quod etiam ex eo perspicui potest, quod cuique tribuitur pro dignitate. Nam quod ius positum est in distribuendo, id omnes confirmant dno dignitate esse oportere. Dignitatem autem non eandem omnes dicunt: sed in libertate eam ponunt, qui eam formam Reip. sibi proposuerunt, in qua populus praest: in qua pauci praesunt, in diuitiis, alij in nobilitate generis, qui optimatum Reipub. statum sibi constituerunt, in virtute. Quod ergo ius est, id proportionem quadam constat. Neque enim solum numeri, quo quid numeramus (*μωραδνός* Gracè dicitur) sed omnino numeri propria est proportio & comparatio. Est enim proportio paritas similitudoque rationis, quae minimum in quatuor reperitur. Ac deiunctam quidem proportionem perspicuum est in quatuor consistere. Attamen & coniuncta non minus in iis consistit. Vnum enim in hac pro duobus adhibetur, bisque dicitur: velut quemadmodum A ad B, sic B ad C, bis igitur B dictum est. Quocirca si bis ponatur B, quatuor erunt analogae, id est proportionem inter se collatae. Ius igitur in quatuor rebus minimum cernitur, eademque eius ratio erit. Distincti enim sunt similiter ij quibus tribuendum est, & ea quae tribuenda. Ergo ut est A extremum ad B, sic C ad D: vicissimque ut est A ad C, ita B ad D. Ergo ad tota, quae ipsa distributione iunguntur. Quod si ita composita sunt, iuste copulantur. Ipsius ergo A extremi cum C, & ipsius B cum D coniunctione, ius quod tribuendo cernitur, omne continetur, estque ius in medio eius, quod a proportionem est alienum. Quod enim analogon est, idem medium: quod autem iustum est, medium est analogon. Hanc proportionem vocant Mathematici

ETHIC. ARIST.

geometricam, quòd in ea contingit ut tota sit cum totis, quẽ-
admodum utraq; cum utrisque conferantur. Non est autẽ
cõiuncta hæc analogia, propterea quòd non vsuuenit ut sit,
unum numero extremum cui tribuitur, & quod tribuitur.
Atq; hoc quidem ius analogon est: quod autem iniustum
est, id contra proportionẽ est. Existit ergo hĩc plus & minus:
quod quidem etiam in factis accidit. Qui enim alteri facit
iniuriã, boni plus adipiscitur: cui verò fit iniuria, minus. Cõ-
trà fit in malis propterea quòd leuius malum speciem quan-
dã fert boni, si cum mai ore cõferatur. Est enim minus malũ
potius, quàm maius eligendũ. Quod autem eligendũ est, id
bonum est: & quod maius eligendum est, id maius bonum
est. Ac vnum quidem iuris genus huiusmodi.

Cap. 4. Alterum ac reliquum genus est quod velut regula adhi-
betur contractibus, & voluntariis & non volũtariis. Hu-
ius autẽ generis alia quedã forma est atque superioris. Nam
quod ius in diuidẽdis tribuẽdisque cõmunibus inter ciues re-
bus cõsistit, semper ea quam dixi proportionẽ constat. Nã si
diuidenda sunt publicæ pecuniæ, eadem ratio seruanda erit,
quam habent inter se pecuniæ in publicũ collatæ: eãque iniu-
ria quẽ huic iuri cõtraria est, ab ea proportionẽ est aliena. At
verò ius id quod in cõtrahẽdis negotiis cernitur, quedã pars
est æquitatis, & iniuria iniquitatis: sed tamen non ad illam
analogiã seu comparisonem, verũ ad arithmeticã perti-
net. Nihil enim attinet, utrũ probus improbũ fraudauit, an
probũ improbus: nec utrũ probus, an improbus adulteratus
sit: sed lex dāni solũ spectat dissimilitudinem, utiturq; pro
paribus, si alter iniuriam fecit, alter iniuriam passus est. Et
si hic damnũ dedit, ille accepit. Ideòq; iniuriam hæc, quoniã
inequabilis est, ad æquabilitatem iudex conatur reducere.

Nā cū hic verberatus sit, aut interfectus, ille verberarit, aut etiam interfecerit, diuisa in inæquabilia perpeſſio & actio est: ſed ea ad æqualitatem, multa impoſita, iudex redigere conatur, detrahēdo aliquid de lucro. Vocatur enim (ut id ſemel dicam) in rebus eiꝰſmodi, etiam ſi minus aptū quibꝰdam nomen videatur, in eo qui verberauerit, *lucrum*, *emolumentū* & *quæſtus*: in eo qui violatus eſt, *detrimentum* & *damnum*. Cū autem perpeſſio ad æquabilitatem reuacata eſt, hoc *damnum*, illud *lucrum* nominatur. Ita & eiꝰ quod amplius eſt, & eiꝰ quod minus, *medium æquabilitas* eſt. In *lucro* autem & *damno* contrario modo plus & minus cernuntur. nam plus boni, minus mali *lucrum* eſt, cuiꝰ contrarium eſt *damnum*. quorum quidem *medium æquabilitas* eſt, quam eandem ius eſſe dicimus. Ergo ius illud quod ad emēdandum valet, *medium damni* & *lucri*, *detrimenti* & *emolumenti* ſit, neceſſe eſt. Itaque cū orta controuerſia eſt, conſugiunt ad iudicem: conſugere autem ad iudicem eſt ad ius conſugere. Proſitetur enim ſe iudex velut animatum ius eſſe. Conquirunt iudicem omnes, qui medius ſit, quem eundem nonnulli μεσδικοꝰ, id eſt quaſi mediatorem appellant, quaſi ſi quando *medium* conſequentur, ius ſuum ſe putant obtinere. *Medium* ergo quiddam ius eſt, ſiquidem etiam iudex. Et iudex quidē ad æquabilitatem reuocat: ſimilitérque facit, ut ſi linea in partes non æquas ſecta ſit, & detrahat particulam qua maior præſtat dimidiatam, eamque ad breuiorem addat. Cū autem in duas partes æquas totum ſectum eſt, tum ſuum quiſq; tenere ſe prædicat, cū id quod eſt æquabile obtinuit. *Æquabile* autem in medio poſitum eſt eiꝰ, quod maius minusque

ETHIC. ARIST.

est proportione arithmetica: ob eamque causam διχαίον Græcis vacatur, quod διχα, id est, bipartito diuisū sit: ut si quis, vocet διχαίον & διχαίης vocatur quasi διχαίης. Si enim res duæ pares sint, ab earumque altera detrahunt. quippiam, quod ad alterum addatur, duabus his partibus præstabit alteri. Etenim si detracta fuisset, non etiam addita, profectò una modò parte superaret. Medium ergo vno separatur: & medium id superat, unde detractum est, uno. hinc ergo perspicere possumus, & quid ei adimendum sit, qui plus est consecutus, & quid addendum ei, qui minus. Qua enim re medium præstat, ea addenda illi est, qui minus tulit: & qua superatur, à maxima auferenda. Ponamus tres esse lineas æquas inter se, AA, BB, CC, ab AA linea detracta, pars AE addatur ad CC lineam, appelleturque CD. Ita tota linea DCC, lineam EA vincit parte CD, & parte CF. Ergo lineam BB parte CD vincit. Quod etiam in aliis artibus contingit. Tollentur enim funditus, nisi, & quantum & quale opus artifex efficit, tantum de ac tale is qui accipit accipiat. Profecta sunt autem damni & lucri nomina à contractu voluntario. Nam vendendo, emendo aliisque omnibus cōtractibus qui lege concessi sunt, si plura auferas quàm quod tuum erat, id de mum lucrum dicitur: sin minus, quàm apud te fuit, à principio auferas, damnum. At verò si neque plus neque minus abstuleris, sed eadem pro iisdem nō acceperis: tum se sua quisque habere confirmat, ut nec damnum acceperit, nec lucrum fecerit. Quare in damni lucrique medio ac moderatione ius positum est, id quidem quod in iis cernitur que sunt præter voluntatem, cum & antè quàm res contrahatur, & postquam contracta est, quod æquū est obtinetur:

At in lege talionis videtur quibusdam ius esse omnino positū: in qua sententia Pythagorai fuerūt. Definiebant enim omnino ius esse, talionis reciprocationē. At qui lex talionis, nec ad ius quod in tribuendo cernitur, nec ad id quod emendandi causa comparatū est, accommodatur: tametsi volunt hoc quidem etiam à Rhadamantho profectum ius dicere, Si quod quisque alij facit, hoc patiatur, erit ius. Multis enim id locis alienum esse videatur: veluti, si quempiam magistratus verberauerit, non est referendus. Et si quis magistratui manus attulerit, non solum referendus, sed supplicio etiam coercendus est. Præterea permultum interest, utrum voluntate ac sponte nostra, an inuiti quid faciamus. Attamen in communicatione quæ rebus contrahendis cernitur, hoc ipsum ius rationis proportionē, nō æqualitate, hoc de quo agimus iure concluditur. Vicissitudine enim factorum, quæ proportioni congruat, res. continetur ac permanet. Aut enim nocendi quærent occasionem ij scilicet quibus facta est iniuria: quod si minus contingat, seruitus videtur esse, si minus, par pari referre liceat: aut benemerendi, cum beneficium scilicet acceperunt: sin minus, non extat ciuium cum ciuibz res suas communicandi voluntas. At qui societate & suarum inter homines utilitatum communicatione stāt ciuitates. Itaque Gratiis delubra media vrbe consecrantur, ut referatur gratia. Hoc enim gratiæ est proprium. est enim ei qui gratificatus est referenda gratia: & rursus qui beneficium acceperat, alterum officiis prouocare debet. Facit autem per diametrum extremorum coniunctio, proportionē constātem renumerationem: veluti esto architectus A, sutor B, domus C, calceus D. Archi-

ETHIC. ARIST.

tectum igitur necesse est à sutore ipsius opus sumere, eique
 vicissim suum communicare. Si ergo primum æquabilitas
 proportionis constans extiterit, deinde vicissim inter se res
 suas communicent, tum quod dixit, extabit omnino. Sin mi-
 nus nec æquabilitas extabit, nec societas retinebitur. Ni-
 hil enim prohibet, unius opus præstantius esse, quàm alterius,
 oportet igitur illa adæquari. Quod etiam in aliis fit arti-
 bus. Tollantur enim omne funditus, nisi quanti precij &
 quale opus artifex affecerit, tantidem & tale emat qui ac-
 cipit. Neque enim ex duobus medicis constat civilis socie-
 tas, sed ex medico & aratore, atque iis omnibus qui diuersas
 inter se ac dissimiles artes exercent: quos tamen oportet pa-
 res reddere & adæquare. Itaque oportet res omnes, quarum
 est permutatio, quodammodo inter se esse comparabiles. Ad
 quem usum comparatus est numus. Qui quoniam omnia
 metitur: idcirco mensura quodam modo efficitur. Quocir-
 ca quod pluris est, & quod minoris metitur: ut quod tan-
 dem calcei, domus vel alimenti precium possint adæqua-
 re intelligatur. Æquum est igitur, ut architectus est, aut
 agricola ad sutorem, tot esse ad domum, aut alimētum cal-
 ceos. Nam si id minus fiat, nec inter illos pactum interce-
 dat, nec ulla communio. Illud verò, si non sint quodam mo-
 do paria, esse non poterit. Ergo una re aliqua metienda sunt
 & æstimanda omnia, quemadmodum supra dictum est.
 Ea autem est re quidem vera indigentia, qua omnia con-
 tinentur. (Etenim si nullo indigerent homines, aut si non
 pariter indigerent, profectò aut nullum, aut certè non idem
 inter eos pactum conuentumque intercederet.) Verùm in-
 troductus est numus, ut esset indigentia velut subsidiaria

permutatio: idque ex pacto & hominum instituto. Ob eamque causam νόμισμα appellatur: quod non natura, sed νόμος, id est, lege numus valeat, in nobisque id sit, ut mutetur & reddatur inutilis. Erit igitur tum demum locus legi talionis, quando ita res exaequatae fuerint: ut quod est architectus ad sutorem, hoc sit sutoris opus ad architecti. Non sunt autem ad formam ac speciem proportionis deducendum, cum iam rem inter se contraxerint, alioqui extremum alterum utranque praestantiam obtinebit, sed cum adhuc sua quisque tenebit. Si pares futuri sunt, resque suas vicissim inter se communicabunt: propterea quod tum inter ipsos haec ipsa aequabilitas possit intercedere. Esto agricola A, alimentum C, sutor B, opus illius adaequatum D. Quod si minus hoc modo vicissim darent & acciperent, nunquam ulla societas rerumque communicatio intercedet. Indigentia autem societatem hanc velut uno quodam vinculo contineri hinc intelligi potest, quod cum uterque alterve nihil alterius desiderat, contractus inter eos nullus solet intervenire. Quemadmodum cum alicuius, verbi causa, vini penuria quis laborat, quo alter abundat, datur exportandi frumenti potestas. Haec ergo exaequenda sunt. Futura autem permutationis, si forte nulla re nunc nobis opus est eius tum cum opus erit nobis facultatem futuram, numus velut fideiussor quidam datur. Etenim qui illum portat, facultatem accipiendi id quo indiget fieri oportet. Ac numus quidem patitur idem quod indigentia: neque enim semper aequalis precij est: sed tamen permanere solet, diutius. Itaque debent rerum omnium certa esse precia: sic enim contractus futuri sempiterni sunt: qui quandiu futuri sunt,

ETHIC. ARIST.

tandiu futura est hominum inter ipsos societas & communio. Numus igitur tanquam norma & regula, rebus inter se aptè comparatis & dimensis, eas exæquat. Neque enim sublato contractu consistere societas ullo modo potest; neque contractui locus relinquitur sublata æqualitate: neque æqualitati, sine apta quadem rerum inter se mensura & compositione. Ac verè quidē ut dicam, non possunt res tam inter se dissimiles aptè inter se comparari, sed quantum satis sit ad usum necessitatēque, possunt. Vnum ergo aliquid necesse est adhiberi: idque hominum conuentione & instituto. Vnde etiam νόμισμα, id est, numus vocatur. Hic enim res omnes facit comparabiles: siquidem numo omnia æstimamus ac metimur. Esto domus A, libræ decem B, lectus C. atque A sit ipsius B dimidium, ut domus quinque libras aut tandidem æstimetur. C autem, id est lectus, pars sit decima ipsius B. Num igitur perspicuum est lectos quinque domus æquare precium? Hoc etiam apparet, hanc rerum contrahendarum rationem, antequam numus inuentus esset, fuisse seruatam. Quid enim interest, utrū lecti quinque pro domo, an quanti lecti quinque valent, dentur? Atque iniuria quidem quid sit, & quid ius, diximus. Quibus expositis, perspicuum est, iustè agere, medium esse, interfacere & accipere iniuriam: quoniam illud est plus habere, hoc minus. Sed iustitia mediocritas est illa quidem, non tamen quomodo superiores virtutes, sed quia est mediū, hoc est eius quod æquabile est. In iustitia verò extremorum est. Ac iustitia quidem virtus est, qua quis aptus est & propensus ad ea consulto & certo animi iudicio præstanda quæ iusta sunt: & ad res ciuibus inter se communes ita distri-

buendas, & sibi, si cum altero, & alteri, si cum altero conferatur, ut non sibi plus emolumentum, proximo minus damni autem contrà: sed quod æquum est sibi atque alteri proportionem tribuat: itémque alij ad alterum. Iniustitia verò contrà eorum est quæ iniusta sunt, quæ sunt detrimenti & emolumentum excessus & defectus, præter iustam proportionem. Itaque iniustitia est nimium & parum, propterea, quòd utrumque & quod nimium & quod parum efficiat. Ac in sua quidem causa, si agatur utilitas, plus accipit: sin detrimentum, minus. At si res aliorum agatur, in univèrsam quidem similiter facit: quod verò attinet ad extrema, quæ sunt extra proportionem, citra ullam rationem temerè in utrumque declinat, ita ut modò plus, modò minus tribuat. Quod verò ad iniuriam attinet, accipere iniuriam, est habere id quod minus est: facere autem iniuriã, est habere id quod plus est. Ac de iustitia & iniustitia quæ tandem utriusque vis sit & natura: itémque de toto genere iuris & iniuriæ hoc modo dictum sit.

Talionis reciprocationem] Ita A. Gell. vocat lib. 20. cap. 1.

Quoniam autem fieri potest, ut quis iniuriam faciat, Cap. 6. nec sit ipse iniustus: quam tandem iniuriam inferendo in quoque iniustitiæ genere, iam iniustus habeatur? Verbi gratia adulter, fur, latro? An ne sic quidem quicquam interest? Nam qui non consilio & certo animi iudicio, verum animi perturbatione cū muliere rem habuerit, quam etiam noverit quæ sit: faciat ille quidem iniuriam, sed tamen nondum sit iniustus: quemadmodum nec fur, qui tamen furatus est: nec adulter qui adulteratus est, itémque in cæteris. Ac iam quidem suprà, quam rationem lex ta-

ETHIC. ARIST.

lionis ad ius haberet, explicauimus. Verum hoc ignorare non debemus, hoc ius quod quærimus, & omnino ac simpliciter ius esse, & ciuile ius esse. Ius autem ciuile est inter socios vitæ, ut abundè omnia suppetant, eosque liberos & æquales vel proportionem vel numero. Itaque inter quos hoc non est inter eos ius ciuile non est, sed quoddam par ac simile. Inter eos enim iuris communio est, inter quos est legis cōmunio. Legis porrò communio inter eos est, inter quos iniustitia. Iudicium enim iuris & iniuriæ diiudicatio est. Inter quos autem iniustitia est, inter eos iniuriæ faciendæ locus est. Sed inter quos iniuriæ faciendæ locus est, non est etiam inter eos omnes locus iniustitiæ: quæ quidem tum est, cum sibi ipsi plus eorum quæ simpliciter bona sunt, tribuit, & eorū quæ simpliciter mala sunt, minus. Idcirco non hominem imperare sinimus, sed rationem quod hæc sibi ille sumit, sitque tyrannus. Est autem custos, conseruatorque iuris, magistratus: quod si iuris, & æquabilitatis. Quoniam autem si iustus sit quispiam, nihil sibi plus æquò sumit & attribuit (neque enim sibi unquam plus tribuit, quam aliis, eorum quæ simpliciter bona sunt, nisi penes eum sit quæ proportionem spectatur maior dignitas) idcirco quæcunque agit, ad aliorum commoda refert. Ob eamque causam in bonis alienis (ut supra diximus) iustitiam numerant. Danda igitur merces aliqua est: quæ cum sint honos & gloria, quibus hæc non sint satis magna præmia tyranni efficiuntur. Ius verò domini in seruos, & patris in liberos, licet simile sit, non idē est quod illa. Neque enim in res suas locus est iniustitiæ, quæ simpliciter ita dicitur. Atqui possessio cuiusque, ac liberi quoad adoleuerint, & de patris potestate

exierint, quasi partes quædam ipsius censetur: sibi autem nemo de industria vult obesse: ideoque non est cuiquam erga seipsum iniustitiæ locus. Quare nec ius civile, nec iniuria. Hæc enim lege dicebamus constare, interque eos omnino locum habere, inter quos naturâ legis communio est. Qui quoniam sunt ij inter quos æquabilis quædam est imperandi parendique vicissitudo, idcirco inter virum & uxorem potius, quam inter patrem & liberos, dominum & servos communio iuris est. Nam hoc ius est, quod domesticum & familiare dicitur: quod aliud est atque civile.

Civile autem ius aliud naturale est, aliud legitimum. Cap. 7. Naturale est, cuius vis eadem est apud omnes, non quod sic videatur, aut secus. Legitimum autem id appellatur, quod initio nihil interfuit, sic an secus fieret: cum autem latum positumque est, iam interest. Veluti captivos mina redimi, aut capram immolare, non duas cues: præterea quæ lege cauta sunt de rebus singulis, ut Brasidæ sacra facere: & quæ publicis decretis sancita sunt. Atque omnia iura, quorundam quidem opinione, in hoc secundo genere sunt, propterea quod ea quæ naturalia sunt, immutabilia sunt, & ubique idem valent (ut ignis & hic & apud Persas vrit) iura autem mutari conspiciuntur. Sed non ita est omnino, verum quodammodo. Nam apud deos quidem certè nusquam mutabile est, quod natura est insitum: apud nos autem quædam certè à natura insita & tributa mutantur, etiam si non omnia. Nec minus tamen aliud natura constat, aliud non natura. Quæ verò censenda sint naturæ, eorum quæ secus etiam atque sunt, euenire possunt, quæque non natura, sed pacto & lege constare (siquidem

utraq[ue] pariter sunt mutabilia) hinc perspicui licebit, atque ad cetera omnia eadem distinctio accommodabitur. quòd cùm robustior sit dextra natura, tamen fieri potest, ut omnes sint, ut sic dicam, ambidextri. Porro quæ iura hominum instituto constant, & utilitate diriguntur, similia sunt mensuris. Neque enim ubique terrarum pares sunt vini triticiq[ue] mensuræ: sed quo in loco emuntur, maiores: ubi venduntur, minores. Itémque iura non naturalia, sed humana, non idem ubique valent: quando ne ciuitatis quidem regēda una seruatur apud omnes ratio: tametsi una quædam sit quæ ubique optima secundum naturam ducitur. Iura autem & legitima quæq[ue] eandem ad singula quæ aguntur, habent rationem, quàm res vniuersæ ad singulas: Quæ enim geruntur, multa sunt: illorum vñquodque est vnum, quoniā vniuersum quid & totum est. Differt autem ab eo quod iniustum est, iniuria, & iure factum à iure eò ve quod iustum est. Quod enim iniustum est, omne est vel natura vel instituto: quod ipsum posteaquam factum est, iniuria dicitur: prius quàm gestum sit, nondum iniuria est, sed iniustū: quod quidem cùm factum est, iniuria est. Eadēque ratio est in eo quod iure factum est, quod Græcis est δίκαιον. Sed tamen quod commune est, magis δίκαιοπάγια dicitur: δίκαιον autem, iniuriæ emendatio. Quorum omnium quæ, quòtque sint genera, quib[us]que in rebus versentur, postea videbimus.

Cap. 8. Sed cùm ea quæ iusta sunt, quæq[ue] iniusta, ea sint quæ exposuimus: tum quisque facit iniustè aut iustè, cū voluntate sua facit: cū inuitus, nec iniustè, nec iustè facit, nisi ex accidente: quòd ea gerat, quibus ut iusta sint aut iniusta

accidit. Voluntate igitur, eoque quod fit præter voluntatē, iniuria, & iniuste factum definita sunt. Cum enim à voluntate proficiscitur, tum & in vitio est, & simul iniuria est. Ergo aliquid iniustum est, quod non idem iniuria est, nisi voluntas accesserit. Dico autem voluntarium id quod in sua quisque (ut antè diximus) potestate positum, sciens agit, nec eū ignorans, in quo versetur actio, nec quo instrumento agat, nec finem ipsum: ut verbi causa quem verberet, quo instrumento, & qua de causa verberet: atque illa non ex accidente, aut vi faciat: veluti si quis arrepta manu alterius alium pulset, non faciat ille sua voluntate: quādoquidem in eo id situm non est. Potest autem accidere, ut pater sit qui pulsetur, cum tamen is qui pulsat, hominem esse cognoscat: aut quēpiam eorum qui adsunt, patrem autem esse nesciat. Quod idem & in fine, & in tota actione considerandum est. At quod quisque ignorans facit, aut si minus ignorat, non est in eius potestate, aut vi cogitur: id demum est quod quis inuitus facere dicitur. Multa enim eorum etiam quæ naturæ necessitas adfert, scientes & gerimus & sustinemus: quorum nihil nec voluntarium est, nec præter voluntatem: ut senescere aut mori. Cadit autem pariter in iusta & iniusta illud per accidens. Etenim si reddat depositum quis inuitus aut metu coactus, is non est dicendus res iustas facere, nec iuste agere, nisi ex accidente. Itemque qui coactus aut inuitus depositum non reddiderit, non est dicendus iniuriam facere aut agere quæ iniusta sunt, nisi ex accidente. Eorum autem quæ voluntaria sūt, quædam consultò agimus, quædam inconsultò. Consultò, cum antecessit deliberatio: inconsultò, cum non præcessit deli-

ETHIC. ARIST.

beratio. Cùm autē in vitæ humanæ societate tria sint no-
 xarum genera, quæ per imprudentiam geruntur, peccata
 sunt: cùm admiserit in eum, de quo nihil tale cogitarat, nec
 quo id instrumento ageret, neque quid, quâque de causa fa-
 ceret. Aut enim voluit non pulsare, aut non quo pulsavit,
 aut non eum quem pulsavit, aut non ea de causa quam pu-
 tabat: sed fortè fortuna accidit secus quàm putarat: veluti
 non vt vlnus infligeret, sed vt pungeret, aut non quem
 putarat, aut non quemadmodum volebat. Cùm ergo ino-
 pinatò nocetur, infortunium dicitur. Cùm autem non ino-
 pinatò, sed tamen absque dolo & malitia, peccatum no-
 minatur. Tum enim peccat quispiam, cùm in eo positum
 est causæ principium. Infortunio autem agit, cùm extra est
 principium. At cùm sciens quidem, sed re minus deliberata,
 iniustitia dicitur. Quo in genere sunt ea quæ per iram fiunt,
 aut aliis animi perturbationibus, quæ cùm necessariae sint,
 aut naturales, in hominem cadere solent. Nam qui iis in-
 citati, nocent aliis ac delinquent, faciunt illi quidem iniu-
 riam, ac rectè iniuriarum nomine dicuntur, quæ ita fiunt:
 nec tamen sunt propter hæc iniusti nec improbi habendi.
 Neque enim malitiosè damnum illatum est. At cùm co-
 gitatò & consultò nocetur, tum iniustus & improbus ha-
 bendus est. Ita que rectè ea quæ per irā fiunt, iudicantur non
 fieri de industria: quippe cùm non is author & caput mali
 sit, qui ira incitatus facit, sed qui incitavit. Præterea non
 id queritur, cùm quis iratus nocuit utrum factum sit nec
 ne, sed utrum iure: quoniam ira non nisi ex obiecta iniu-
 stitiæ specie nascitur. Neque enim hic de facto controuer-
 sia est, sicut in hominum conventionibus inter se: in quibus

necesse est alterum improbum esse, nisi id per obliuionem, faciant, sed concesso facto, omnis de iure controuersia est. At qui dolum adhibuit, non facit imprudēs. Quocirca alter sibi factam iniuriam putat, alter nō putat. Quod si consultō noceat, iniuste agit: & qui huiusmodi tandem iniurias infert, iniustus est habendus: quando à iusta proportionē, aut aequitate discesserit. Itēque iustus is, qui consultō rem iustā gerit: iustam autem rem gerit, iusteue agit, si modō sponte. Eorum autem quæ fiūt nobis inuitis, alia venia digna sunt, alia non digna. In quibus enim homines non modō imprudentes, sed etiam per ignorationem delinquant, in iis venia locus esse debet. Quæ autem non per ignorationem agunt, sed imprudentes propter animi perturbationem nec naturalem nec humanam, iis nullo modo ignoscendum est.

Sed hic quærat aliquis, satisne accuratē de accipienda Cap. 9. faciendāque iniuria differuerimus? Ac primū, Vtrum sic est, ut Euripides absurdē dixit,

Quid sit curnatus matrem occiderim meam?

Breuis quidem non longa sit defensio,

Volens volentem, vel volentem non volens.

Vtrum inquam fieri possit, ut sua quis voluntate iniuriam accipiat, an non possit: sed totum hoc præter voluntatem sit, quemadmodum facere iniuriam, voluntatis? Et Vtrum totum est huius vel illius generis, quemadmodum omnis iniuriæ voluntaria est illatio: an verò partim voluntatis est, partim non est? Quod idem de obtinendo iure queri potest: nam iuste agere, omne à voluntate profiscitur. Itaque consentaneum est eodem modo ista duo iniuriam accipere, & ius suum obtinere, respicere sua contraria, ut

ETIC. ARIST.

*fit utrumque voluntatis, vel neutrum. At enim ius suum
 obtinere, omne voluntarium esse, absurdum est. Sunt enim
 quibus inuitus ius suum tribuitur. Alioqui hoc etiam cui-
 piam dubium videatur, utrum qui iniusti aliquid tole-
 rat, etiam accipiat iniuriam? An verò ut in faciendo, sic
 etiam in perferendo res se habet? fieri enim potest, ut ex
 accidente sit quispiam iuris & agendo & patiando parti-
 ceps, quod idem in rebus iniustis posse accidere planum est.
 Neque enim idem est, quæ iniusta sunt facere, quod iniu-
 riam facere: nec quæ iniusta sunt ferre, quod accipere in-
 iuriam. Eadēque est ratio tribuendi obtinendūque iuris.
 Ut enim iniuria accipi non potest, nisi sit qui inferat: sic nec
 ius tribui, nisi sit qui tribuat. Quod si simpliciter iniuriam
 facere, est alicui sua sponte nocere: ac sponte quidem ita ut
 sciat & cui noceat, & quamobrem, & quo quasi instru-
 mento noceat: impotentes autem sponte ac voluntate sua
 de se ipsi malè merentur: efficitur ut sponte accipiatur in-
 iuria, & sibi quis sponte iniuriam inferat. Est autem hoc
 vnum eorum quæ quærebamus, utrum fieri possit, ut
 quis sibi ipse faciat iniuriam. Iam verò sponte etiam
 aliquis per impotentiam damno affici ab alio volente possit.
 Ergo fieri potest, ut voluntate sua quis iniuriam accipiat.
 An non rectè explicata definitio est, addendūque est præ-
 ter illa (obesse quempiam scientem cui noceat, quare, quoq;
 modo noceat) contra illius cui obsit voluntatem. Læditur
 ergo quis sponte sua, & rem iniustam perfert: ac iniuriam
 nemo sua sponte accipit. Nemo enim vult, ne impotentes
 quidem: sed quicquid faciunt, id omne contra ac volunt
 faciunt. Neque enim vult quisquam, quòd bonum esse*

non arbitretur. Impotens verò facit, quod sentit non esse faciendum. Nec verò qui sua dedit (quemadmodum Homerus ait de Glauco, qui cum Diomede permutauit.

Ære laboratis auro radiantia: nouem

Æstimata bobus pro fortè valentibus centum) iniuriã accipit: quãdoquidem vt det, in ipsius situm est potestate. At non est in cuiusquam situm potestate, vt iniuriam accipiat, sed alter sit oportet qui inferat. Illud ergo iã apparet iniuriam sua sponte neminem accipere. Iam verò hic explicare liceat duo ex eis quæ ad hoc nostrum institutum pertinent, vter tandem iniuriã facit, isne qui plus tribuit contra dignitatem, an is cui tribuitur? Et vtrum fieri potest, vt quispiam sibi ipse iniuriã inferat. Si enim ita sit illud quod prius dictum est, atque adeo is qui tribuit, non qui plus accipit, facit iniuriam: si quis alteri plus tribuat, quàm sibi sciens & volens (id quod vsuuenit modestis: siquidem vir probus de iure suo decedere solet) is profectò sibi ipse facit, iniuriam. An ne hoc quidem simplex est? plus enim sibi sumit alterius boni, vt gloriæ, si ita res ferat, vel eius quod simpliciter honestum est. Adde quòd solui etiam illud potest per definitionem eius quod est inferre iniuriam. Nihil enim ei accidit contra ipsius voluntatem. Ergo nō si minùs sumat, idcirco accipiat iniuriam, sed id modò dici potest quod damno afficitur ac leditur. Hoc verò etiam apparet, eum qui diuidit ac dissipat, inferre aliis iniuriam. non eum semper ad quem peruenit quod plus est. Neque enim in quo inest quod iniustum est, is iniuriam facit, sed is qui hoc efficit sua voluntate. Hoc autem est vnde sumit initium actio, quod in eo est qui diuidit, non in eo qui accipit. Præterea

ETHIC. ARIST.

si facere multis modis dicatur, fieri potest, ut & res inanimata, & manus, & seruus iussu domini interficiant, nec tum faciant iniuriam: cum interim res iniustas faciant. Præterea si quis imprudens ignarusve iudicium tulit, non faciat ex iure legitimo iniuriam, nec iniustum sit iudicium: est tamen alio quodam modo iniustum. Aliud enim est ius legitimum, aliud primum. Sin autem sciens & prudens iniuste iudicauit, iniustus habendus, quod ad eum plus peruenit vel gratiæ vel vindictæ. Perinde igitur ac si in partem venerit sceleris & iniuriæ, qui etiam his de causis iniquum fert iudicium, plus adipiscitur. Nam qui illis inductus agrum adiudicauit, non agrum accepit, sed argentum. Homines autem in sua potestate esse putant, ut faciant iniuriam: ideoque facile esse, iustum esse: sed non ita est. Nam & cum vicini uxore concumbere, & verberare proximos, & largiri manu argentum, facile est, & in eorum potestate situm: at verò ita animo affectos hæc ipsa præstare omnia, nec facile, nec in eis situm est. Similiterque iusta quæ sunt cognoscere, & quæ iniusta, in nulla parte sapientiæ ponunt: propterea quod non sint difficilia cognita quæ leges iubent aut vetant. Sed hæc non sunt iniustus numeranda, nisi ex accidente: verum ita demum iusta sunt, si quodam modo agantur, certoque quodam modo tribuantur. Quod quidem præstare multò maioris negotij est, quàm quæ salubria sunt, tenere & comprehendere. Nam illic quoque mel, vinum, veratrum, adustionem, incisionem nosse facile est: at ea quemadmodum accommodatè ad sanitatem abhibenda sint, scire, & cui, & quando, tam difficile est, quàm verè medici nomen obtinere. Ob eamque

causam iusti hominis aiunt esse nihilominus facere iniuriam: quòd nihilominus iustus vir, immò verò magis possit horum vnum quodque agere. Etenim & alienam uxorem stuprare, & alium verberare posse: & fortem, clypeum abiecere, & dato tergo quo libuerit, fuga elabi. At ignaum esse, & iniuriam facere non est illa quidem facere nisi ex accidente: sed si quis animo certo quodam modo affectus ea faciat. Vt mederi & sanare, non est incidere aut non incidere, potionem dare aut non dare, sed certo quodam modo hac ipsa præstare. Inter eos autem iura locum habent, inter quos eorum quæ simpliciter bona sunt, communio est, vt interim locum in iis habeat exuperantia & defectio. Nam quibusdam, vt certè in diis, non est eorum bonorum immoderata copia. Aliis autem, vt insanabilibus & deprauatis hominibus, nulla ex parte sunt vsui, sed obsunt omnia, aliis prosunt aliqua ex parte: ob eamque causam humanum appellatur.

Επει καὶ τὸ γὰρ διαφέρει. Ego verti, alioqui, idque velim obseruari ab iis qui huius particulæ, ἐπει, vim ac proprietatem non satis intellexerunt in hoc authore vertendo: Multis aliis in locis ita reddidi, de quibus suo loco obiter mentionem faciam.

Cap. 10.

Sequitur vt de æquitate, æquoque & bono differamus: quam tandem æquitas ad iustitiam rationem, quam æquum & bonum ad ius habere videantur. Nam qui hæc volet diligenter exquirere, nec idem esse omnino, nec genere diuersa esse videbuntur. Atque interdum quidem æquum & bonum laudamus, & hominem qui eo præditus est, laude prosequitur. Vnde etiã ipsum in laude solemus interim in aliis rebus pro bono usurpare: idque adeò quòd æquius est, melius iudicamus. Alias iis qui rationem consectantur,

ETHIC. ARIST.

alienum videatur æquum & bonum, quòd ab eo quod iustum est, diuersum sit, laudabile esse. Aut enim ius virtuti consentaneum non est, aut æquum & bonum si à iure aliud est: aut si ambo sunt virtuti consentanea, idem sunt. Atque ex his quidem omnis nascitur dubitatio, quæ est de æquo & bono. Quæ consentanea sunt omnia quodam modo, nec vlla ex parte inter se pugnant. Nam æquum & bonum, cùm sit aliquo iure melius, tum ius ipsum est: nec iam quasi genus quoddam aliud, iure est præstantius. Idem ergo est ius & æquum & bonum. Etenim cùm ambo virtutis sint, tamen præstat multo æquum & bonum. Sed hoc dubitationem adferet, quòd cùm æquum & bonum ius sit, non tamen ius legitimum est, sed iuris legitimi emendatio. In causa est, quòd lex est generalis omnis, quædam verò sunt de quibus non potest in genere rectè constitui. In quibus ergo est necesse de toto genere dicere, nec id effici rectè potest, id vnum accipit & designat lex: quod plerumque solet contingere, non ignara peccati, & tamen rectè lata est: quippe cùm culpa non sit legis aut legislatoris, sed rerum agendarum natura, quæ statim est huiusmodi. Cùm ergo de toto genere lex dicit, atque aliquid in iis rebus contra generalem legis comprehensionem existit, tum percommode accidit, ut qua parte scriptor legis aliquid prætermisit, ac peccauit generaliter locutus, id quod prætermisum sit, corrigatur. Quod etiam legislator si adesset pronuntiaret, de eoque si præsciuisset, legem tulisset. Itaque est ius illud quidem, & quodam iure præstantius: non eo tamen quòd omnino ac simpliciter ius est, sed eo quòd propter sermonem generalem à perfecto aberat. Atque in

eo vis omnis æqui & boni posita est, ut correctio sit legis quæ ex parte in ea aliquid desideratur propter generalem sine exceptione comprehensionem. Cur enim lege non caueantur omnia, hæc etiam causa est, quòd de quibusdam omnino lex fieri non potest. Quocirca decretis populi ve scitis opus est. Incertæ enim rei ac infinitæ, incerta semper & infinita querenda regula est, ut Lesbiae structura plumbea norma solet accommodari. Ut enim pro varia lapidis figura mutatur, nec manet regula: sic rebus utquæq; interueniunt, accommodata esse debent decreta. Ac iam quidem illud perspicuum est, quid sit equum & bonum, quidque ius, & quo iure sit præstantius. Ex quo etiam apparet, quis sit æquus & bonus vir. Nam qui consulto & obfirmato animi iudicio hæc sequitur geritque omnia, quique non est in malam partem iudex durior, sed de summo iure decedit, etiam si habeat legis præsidium, is æquus & bonus est habendus. Et huiusmodi habitus æquitas bonitāsque nominatur, quæ eadem iustitia quædam est, non alius animi habitus. Cap. ii.

Ex iis quæ dicta sunt perspicuum est, utrum quis sibi ipse iniuriam facere necne potest. Ea enim iusta sunt habenda, quæ in omni virtute lege sunt constituta. Ut non iubet lex mortem sibi quenquam consciscere: quæ verò non iubet, ea profectò vetat. Præterea cum quis contra leges nocet cuiquam non lacessitus, is sponte sua infert iniuriam: hoc verò est sponte facere, si sciat & cui iniuriam faciat, & quomodo. Qui autem ira incitatus se ipse interimit, is sponte contra legem rectam facit, quod lex non permittit. Infert igitur iniuriam. Sed cui tandem? an Reipublicæ; non sibi? quandoquidem sponte sua mortem perfert: nemo

ETHIC. ARIST.

autem sua sponte accipit iniuriam. Quapropter multa etiā à Repub. constituta est, & ignominia quadam comparata in eum qui se ipse interfecerit, tanquam violarit Rempub. Jam verò in eo iniuriarum genere, ex quo iniustus modo quis habetur, non omnino improbus, fieri non potest ut sibi quis faciat iniuriam (est enim hoc genus ab illo diuersum: quandoquidem vir iniustus certo quodam genere improbus sit, ut ignauus, ac non ut is qui omni scelere sit contaminatus) in illo inquam iniuriarum genere non facit sibi quispiam iniuriam, alioqui simul eidem & adimeretur idem & adderetur: quod fieri non potest, sed inter plures iuris & iniuriæ necesse est semper esse communionem. Præterea iniuriam facit quisque, cum & sponte lædit, & consulto, & prior: nam qui ab altero iniuria affectus, par refert, is iniuriam minimè facere videtur. At qui sibi ipse faciat iniuriam, simul eadem & faciat & patiatur. Præterea fieret alicui sua voluntate iniuria. Ad hæc nemo quenquam afficit iniuria, quin illa iniuria vna quodam genere ex iis quæ singulatim appellatur suo quodam nomine, contineatur. Atqui nemo uxori suæ stuprum inferre dicitur, nemo parietem suum perfodere, nemo sua furari. Postremò, ut rem vno verbo finiam, hoc ipsum sibi aliquem facere iniuriam, dilui ac refelli potest ex ea definitione quæ tradita est de accipienda sponte iniuria. Illud autem etiam perspicuum est, cum utraque mala sint, facere scilicet iniuriam & accipere (hoc enim est plus, illud minus obtinere, quàm quod medio continetur: quod est veluti in medicina salubre, in gymnastica id quo bona corporis habitudo continetur) tum verò deterius esse facere iniuriam. Ete-

nim facere iniuriam, cum scelere coniunctum esse, & vicio dandum esse dicebamus: cum scelere inquam vel summo & absoluto, vel ei proximo: neque enim quicquid voluntarium est, omne cum iniustitia coniunctum est. At vero iniuriam accipere, scelere vacat & iniustitia. Est igitur per se leuius malum, iniuriam accipere, quàm inferre: ex accidente nihil prohibet esse grauius. Verùm quod tale est, omne ars negligit. Veluti grauiorem esse morbum pleuritidinem statuit, quàm pedis offensionem, quanquam possit hæc fortuito maior existere. Vt si quempiam acciderit ob pedis offensionem accidisse, & in manus hostium venisse, & interfectum esse. Porro autem per similitudinem & translationem quendam, ius quoddam esse dicitur, non nobis in nos ipsos, sed aliquarum partium in alias nostri partes: neque id ex omnis iuris similitudine ducitur, sed ex herili aut domestico. His enim ipsis rationibus differt pars animi, quæ rationis est particeps, ab ea quæ expers est. In quæ intuentibus, videbitur posse iniustitia in seipsum locum habere, quòd in iis partibus contra suas appetiones aliquid perferre, vsuuenire potest: quare inter eas, vt inter eam quæ imperet, & eam quæ obtemperet, iuris cuiusdam esse communionem. Ac de iustitia quidem, cæterisque virtutibus, quæ ad mores pertinent, hoc modo explicatum sit.

[Aliqui simul eidem & adimeretur idem & adderetur.] Qui hoc modo iniustus est, is vt supra ostendit & iustus est: ergo si à se iniuriam pateretur, idem qui plus habet minus haberet.

K

ARISTOTELIS

Ethicorum liber VI.

ARGUMENTUM.

QUATVOR hoc libro traduntur. primò de facultatibus animi, deinde de quinque habitibus rationis, tum de prudentiæ partibus, postremò de utilitate et dignitate prudentiæ ac sapientiæ. Dux namque sunt animi facultates, una rationis particeps, altera rationis experta. Et rationis participes itidem sunt duæ, prior sciendi, qua cognoscimus necessaria, posterior consultandi, qua cognoscimus contingentia. Tria sunt in animo, sensus, mens, appetitus: quorum sensus non est causa actionis humane, ut argumento sunt bellua, quæ sunt illa quidem sensus, non autem actionis moralis capaces, sed mens et appetitus sunt causa eiusmodi actionum. Intellectus est duplex, contemplans qui in contemplatione veritatis cernitur, agens qui ad agendum refertur. 2. habitus sunt quinque, ars, prudentia, scientia, intelligentia, sapientia: quorum ars et prudentia sunt animi agentis rerumque fortuitarum. Reliqui sunt animi speculantis rerumque necessariarum. Ars est habitus aliquid vera cum ratione efficiendi. Prudentia habitus est vera cum ratione agendi in illis, quæ hominibus bona sunt et mala. Scientia habitus est demonstratiuus conclusionum. Intelligentia est habitus certissimæque primorum principiorum notitio. Sapientia est scientia et intelligentia eorum, quæ sunt natura præstantissima qualis est Deus, aliæque cælestes intelligentiæ. 3. pars. Tres sunt prudentiæ species, monastica, quæ unum hominem, œconomica quæ domum et familiam, politica, quæ civium multitudinem in rebus agendis rectè dirigit. Tres sunt partes integrantes prudentiæ, memoria præteritorum, intelligentia præsentium, providentia futurorum. Quibus adduntur docilitas, habilitas disciplina ab alio percipiendæ, solertia, prompta medi in rebus agendis inuentio, circumspèctio ut negotium debitis suis circumstantiis peregratur, cautio ne mala eveniant, quæ possent reuera vel boni specie accidere. Quatuor sunt veluti virtutes, quæ adiuncta sunt prudentiæ. Eubulia bona consultatio, quæ de bonis mediis in bonum finem propositum rectè deliberat. Synesis perspicacia, quæ bonum est iudicium secundum legem communem de rebus agendis. Gnome sententia est bonum iudicium secundum rationem naturalem in his quæ præter legem sunt æquum et bono æstimanda. Prudentia præcipiens quæ rectè deliberata iudicatæque, et decreta præcipit, et in actionem redigi mandat. Ordo prudentis in consultando est, in primis finem bonum inueniri, deinde de mediis legitimis ad eum finem consultare, tum de inuentis rectè iudicare, et si plura sint ex his aptiora, vel aptissimum diligere. Postremò rectè inuenta, iudicatæque præcipere et exequi per se et alios, qui ad susceptum finem assequendum tempore et loco sunt animi perfectiones, illa quidem speculantis, hæc agentis: sapientia dum habetur et agit, beatum efficit, prudentiæque et virtute morali actio bona perficitur. Siquidem morum virtutem finem honestum proponit amplectendum, prudentia rectas vias et rationes elargitur, quæ ad eum bonum finem comparandum postulantur. Quo fit, ut nemo queat esse prudens, qui bonus non sit, nec quisquam bonus nisi prudens. Neque enim illud acumen ingenij et solertia, quæ quis agere potest et adipisci quibusumque mediis etiam malis finem propositum est vera prudentia, sed calliditas et versutia potius nominanda. Nec virtus nobiscum nata ad virtutisque propensio est virtus, sed ea quæ bene agendi consuetudine comparatur, quæque recta ratione dirigitur, quæ recta ratio est prudentia, cuius vinculo omnes vera perfectæque virtutes sunt inter se connexæ, ut qui unam habeat, possideat omnes. Neque cas ob res prudentia sapientiam antecellit, quoniam sapientia est animi contemplantis qui per se ab aliis annexis sibi facultatibus separatus operatur, in rebusque necessariis ac divinis occupatur, sibi pro fine contemplationem habet propositam. Prudentia verò est animi agentis, qui in agendo facultatibus ratione carentibus utitur, in rebusque contingentibus et humanis consistit non solum universis

sed magis etiam singulis, quæ in deliberationem cadunt, finēque sibi proponit actionem. Nec prudentia sapientia dominatur. Quandoquidem illa huius gratia laborat, unūque maximè studet consultando, iudicando, precipiendo, ut sapientia diuinorum contemplatrix et cultrix in singulis hominibus familia, ciuitate, regnōque semper vigeat, beatēque Deus, quem contem-
platur et colit, in cælo atque in terra perpetuò adoretur, qui est benedictus et laudabilis in secula.

VONIAM autem suprà à nobis di-Cap. 1.
ctum est, medium tenendum esse, non
exuperantiam & defectionem: medium
porrò est, ut recta ratio præscribit: de
hoc ipso sequitur ut differamus. Est e-
nim in omnibus quos dixi habitibus,
haud secus quàm in aliis, scopus quidam propositus: quem is
intuens qui ratione ducitur ad agendum, aut contentionem
aut remissionem adhibet: ac terminus quidam est mediocri-
tatum, quas nos inter nimium & parum sitas ex rectæ ratio-
nis præscripto dicimus. Quæ vera est illa quidem oratio,
sed parum aperta et explicata. Etenim in aliis studiis, in
quibus cernitur scientia, hoc verè licet dicere, non plus mi-
núsve laboris, quàm sat sit, suscipiendum esse, nec laborem
etiam & industriam remittendam: sed modum in iis te-
nendum esse, & omnia conuenienter rectæ rationi fa-
cienda. Verùm qui hoc solùm teneat, nihilo sit doctior
futurus. Non magis quàm si dum quærentur quanam
corpori alimenta sint exhibenda, aliquis respondeat, ea
omnia quæ medicina iubeat, atque is qui sit ea prædi-
tus. Quapropter & in habitibus animi non solùm oportet
id verè dictum esse, sed explicatum etiam quanam sit
recta ratio, & quis eius terminus. Animi igitur virtutes
diuisimus, aliasque morum esse diximus, alias rationis co-
gitationisve. Ac de iis quidem, quæ ad mores pertinent, dis-

ETHIC. ARIST.

seruimus. Nunc de ceteris dicemus, cum pauca de animo dixerimus. Suprà dictum est duas esse partes animi: unam rationis participem, expertem alteram. Nunc eodem modo pars ea quæ compos est rationis, distribuenda est. Atque nobis illud initio subiiciendum, duas esse rationis participes. Vnam, quæ res contemplamur eas, quarum principia secus euenire non possunt. Alteram, quæ ea quæ possunt. Ad ea enim quæ genere differunt, intelligenda, partes animi genere differentes rectè attribuantur: siquidem eis rerum inest cognitio similitudine quadam & conuenientia. Appelletur autem altera vis sciendi: ratiocinandi, colligendi: quæ altera: quoniam deliberare & ratiocinari idem valent, nemo verò de iis consultat, quæ secus accidere non possunt. Est igitur ratiocinandi facultas, una quædam pars illius partis animi quæ rationis particeps dicitur. Videndum ergo est, quis tandem sit viriusque optimus habitus: quoniam in eo utriusque virtus cernitur. Virtus autem ad suum quæque opus officiūque accommodatur.

Kai tēta nē ē ōp s.] ōp hic non significat ὁρισμὸν, hoc est definitionem quid res sit explicantem, alioqui Arist. inani repetitione vteretur. Sed postquam dixit explicandum esse quæ sit recta ratio, hoc subiicit, explicandum etiam esse quis sit terminus ac modus, quem præscribit in singulis actionibus recta ratio.

Cap. 2. Sunt autem in animo tria, quæ in actione ac virtute dominantur. Sensus, mens, appetitus: quorum sensus nullius est initium actionis. Quod ex eo intelligitur, quia belluæ sunt illæ quidem sensus participes, actionis non sunt. Quod autem sunt in mentis actione affirmatio & negatio, hoc sunt in appetitu adeptio & fuga. Quare quoniam virtus quæ ad mores pertinet, habitus est agendi consilio constans: agendi autem consilium appetitio est, quæ antegressa est.

deliberatio: necesse est ob eam causam & veram esse rationem, & rectum appetitum: siquidem probum sit agendi institutum, ac eadem quæ ratio iudicavit, appetitionem persequi, Atque illa quidem est mentis actio, & veritas quæ ad actionem pertinet. At verò mentis eius quæ cognitione cernitur, non actione aut effectione, omnis est in falso & vero posita & præstantia & vitiositas. Omnis enim cogitandi facultatis hoc opus proprium est. Illius verò rationis cogitationisve quæ ad agendum pertinet, propria est appetitioni rectæ congruens veritas. Est igitur consilium, agendi ve propositum, omnis actionis principium, ut ex quo motio nascitur, non vi finis, & id cuius gratia res agitur. Consilij autem principium, appetitio est, atque ea ratio quæ ad finem aliquam pertinet. Quocirca nec sine mente & cogitatione, nec sine appetitione quæ moribus sit confirmata, esse agendi propositum, ullo modo potest. Sublatis enim mentis actione & more, rectè factis & contrariis inter actiones humanas nihil loci relinquitur. Nihil autem ipsa mentis actio cogitatione commouet, nisi ea quæ ad finem spectat, & ad res agendas pertinet. Nam etiam, quæ in faciendo occupata est, hæc imperat. Alicuius enim gratia faciunt omnes, qui opus aliquod effectum reddere volunt: nec finis in eo statuitur omnino, quod sub effectiōnem cadit, sed ipsum alio semper refertur, estque semper alicuius, id quod effectum est. At quod sub actionem cadit, non item. Hic enim non alius finis spectatur, quam ipsa recta actio: appetitio autem est ipsius finis. Quapropter ipsum agendi consilium, aut mens est atque ratio appetens, aut appetitio à mente & ratione profecta. Atque

ETHIC. ARIST.

illud principium est, à quo homo maximè est homo. Eorum
verò quæ præterita sunt, omnino nihil consilio suscipitur.
Veluti nemo consiliū capit Illium expugnasse. Neque enim
quisquam de præteritis deliberat, sed de futuris, iisque adeo
quæ fieri possunt. Quod autem factum est, ac præterit, non
potest esse non factum. Itaque præclarè hoc Agatho:

Tantum dei illud est negatum numini,
Quæ facta sunt semel, non facta reddere.

Vtriusque ergo partis ratione utentis & cognitione pro-
prium opus est veritas. Vnde fit, ut quibus habitibus utra-
que pars verum maximè enunciat, virtutes sint utriusque
habenda. De quibus repetito altius principio differemus.

Nec sine appetitione qua sit moribus confirmata.] In quibusdam codicibus repe-
ritur ἔξω, sed magis cum superioribus convenit ἐπίξω, si spectemus quo-
modo hæc conclusio ex suprà dictis colligitur.

Cap. 3.

Sint igitur quinque numero, quibus animus verum e-
nunciat, vel affirmando vel negando. Ars scientia, pruden-
tia, sapientia, intelligentia. Fieri enim potest vel etiam fal-
sum existimatione & opinione dicatur. At scientia quidem
quid sit, hinc perspicuum est (si accuratè ac subtiliter rem
exquirere, non consectari similitudines placet) quòd omnes
existimamus, quæ scimus, secus euenire non posse. Quæ au-
tem aliter possunt, ea cum absunt à contemplatione, & de-
suerunt animo cerni & considerari, sint, necne sint, incertum
est. Quod ergo sub scientiam cadit, id omne necessarium
est & eare æternum. Quæ enim sunt planè & simplici-
ter necessaria, sunt sempiterna omnia. Quæ autem æterna
sunt, eadem nec oriri nec interire possunt. Præterea scientia
omnis doceri videtur posse, & quicquid sub scientiam ca-
dit, perdisci. Atqui ex anteceptis animo rei informationi.

bus (quemadmodum in *Analyticis* docuimus) omnis doctrina gignitur. Alia enim inductione, alia ratiocinatione comparatur. Ac inductione quidem principia & res uniuersae colliguntur. Ratiocinatio verò à rebus generalibus & uniuersis progreditur. Sunt ergo principia, ex quibus constat ratiocinatio: quæ eadem concludi ratiocinatione non possunt. Ergo inductione possunt. Est igitur scientia, habitus demonstratiuus, & cetera omnia quæ in *Analyticis* in definitione adiecimus. Cùm enim assentitur quisque certo quodammodo, habetque penitus cognita principia, tū scire rem dicitur. Etenim si ea nō habeat magis cognita quàm conclusionem, incertam ac fortuitam habebit scientiam. Ac de scientia quidem sic dictum sit.

Quod autem aliter cadere potest, eius est aliquid quod Cap. 4.
sub effectiōnem, & aliquid quod sub actionem cadit. Est quæ aliud effectio, aliud actio. Quorum probatio etiam ex disputationibus ἰσχυρισμοῖς petenda est. Itaque habitus etiam is, qui in agendo cum ratione positus est, ab eo differt, qui ratione adhibita in efficiendo occupatus est: & neuter ab altero continetur. Neque enim actio effectio est, neque effectio est actio. Et quoniam architectura, quædam ars est, nec aliud omnino quàm habitus quidam cum ratione efficiens: neque ars ulla est, quæ non sit habitus in faciendo cum ratione positus: neque habitus huiusmodi ullus, qui ars non sit: efficitur ut ars & habitus cum ratione vera in faciendo positus idem sint. Porro ars onens in ortu versatur, idque unum molitur & spectat, quemadmodum efficiatur quicque eorum quæ & esse & non esse possunt: quorumque principium suum est in eo qui facit, non in eo quod efficitur.

Non enim tractat ars ea, quæ sunt vel fiunt necessario, nec in iis quæ sunt, secundum naturam versatur. Continet enim principium hæc in seipsis. Quoniam autem effectio & actio inter se diuersæ sunt, necesse est autem effectio-
nis esse, non actionis. Quodam etiam modo in eisdem rebus ars & fortuna versatur, ut placet Agathon.

»Fortuna chara est arti, ars fortunæ quoque.

Est igitur ars, habitus, ut dictum est, aliquid vera cum ratione efficiendi. Inertia contra, habitus cum ratione falsa faciendi quippiam, quod aliter euenire potest.

Cap. 5.

Prudentia verò quid sit ita intelligemus, si quos nominamus prudentes, cognorimus. Ac prudentes quidem videntur esse, qui rectè consilium in iis capere possint quæ sibi bona atque vilia sunt, non id quidem in parte aliqua veluti quæ ad valetudinem aut vires, sed omnino ad bene viuendi rationem. Quod ex eo velut signo intelligi potest, quia prudentes in re aliqua dicimus, cum rationem bene ineunt, quo ad bonum aliquem finem perueniant, in iis quidem quæ arte non efficiuntur. Quocirca prudens omnino erit, qui in consilij capiendi deliberatione plurimum valet. Porro autem nemo deliberat de iis quæ aliter euenire non possunt, neque de iis quæ à se præstari non possunt. Itaque si scientia omnis demonstratione acquiritur, demonstratio autem ad ea nulla adhibetur, quorum principia secus possunt euenire (ea enim omnia etiam euenire aliter queunt) quæ autem necessario eueniunt, non cadunt in deliberationem: efficitur ut nec scientia, nec ars possit esse prudentia. Scientia quidem, quia quod subiectum est sub actionem, aliter euenire potest. Ars verò quia aliis actioni, aliis affectio-

ni finis est propositus. Relinquitur ergo, ut sit habitus verus cum ratione agendi in iis quæ hominibus bona sunt & mala. Nam effectiōi alius est quidem propositus finis: actioni non item. Est enim ipsa honesta actio, finis. Ob eamque causam Periclem ceterosque tales homines prudentes existimamus, quod suæ aliorumque utiliati consulere possunt. Ex hoc porro genere esse & rei familiaris, & Reipublice administrandæ peritos homines arbitramur Vnde etiam σωφροσύνη Græco nomine (Latini temperantiam vocant) sic appellata est, ὡς σωζομένη πρόνοια, id est, quasi conservatrix prudentiæ. Conseruat autem hanc ipsam illa animi comprehensionem. Neque enim omnem animi comprehensionem labefactat, neque pervertit voluptas aut dolor, ut hanc, Triangulum duobus rectis pares angulos habere, sed eas duntaxat, quæ in eo quod sub actionem cadit versantur. Rerum enim agendarum principia sunt, ipsi fines, quorum causas aguntur. Cuius autem à voluptate aut dolore corruptus est, & deprauatus animus, ei statim principium non apparet, neque ei videntur huius causa, & propter hoc expetenda gerendaque omnia. Est enim in vitio magna vis ad labefactandum principium. Quapropter necesse est prudentiam habitum esse vera cum ratione in bonorum humanorum actione versantem. Sed est arti sua quadam virtus: prudentia non est. Et qui in arte sua sponte aberrarit, praestantior est, in prudentia minus, quemadmodum etiam in virtutibus contingit. Perspicuum est igitur virtutem eam esse, non artem. Cumque animi partes duæ sint rationis participes, crit ipsa prudentia alterius virtus: nempe eius in qua inest opinandi facul-

ETHIC. ARIST.

tas. In iis enim quæ secus cadere possunt, opinio versatur & prudentia. Neque verò est tantum habitus cum ratione coniunctus: idque potest ex eo intelligi, quod huiusmodi habitus obliuione deletur, prudentia non deletur.

Cap. 6. Quoniam autem scientia, rerum est vniuersarum comprehensio, earumque quæ sunt necessaria: quoniamque principia quædam sunt eorum quæ demonstratione concluduntur, atque adeò omnis scientiæ (ratione enim progreditur omnis scientia) profectò necesse est principium eius rei quæ sub scientiam subiecta est, neque scientia, neque arte neque prudentia comprehendi. Nam quod scientia comprehenditur, demonstratione cõcluditur. Illæ verò in iis rebus versantur, quæ aliter euenire possunt. Nec sapientia ergo est quæ in iis principiis cernitur: quandoquidem in nonnullis rebus utitur sapiens demonstratione. Si ergo scientia, prudentia, sapientia & intelligentia eæ res sunt, quibus verum enunciamus, nec unquam mentimur, in iis rebus quæ vel possunt, vel non possunt aliter cedere: eorum autem trium nulli principiorum cognitio tribuatur (tria dico, scientiam, sapientiam & prudentiam) relinquatur ut principium intelligentia sit.

Cap. 7. Sapientiam verò in ipsis quidem artibus, iis tribuere solemus, qui in quaque arte excellunt maximè. Vt Phidiam sapientem, lapidum sculptorem, & Polycletum statuarium sapientem nominamus. In quo sapientiæ nomine nihil aliud significamus, quàm artis virtutem & excellentiam. Verum quosdam omnino sapientes esse existimamus, non aliqua ex parte, nec aliqua alia in re sapientes, ut loquitur Homerus in Margite,
A diis nec fossor factus nec durus arator,

Nec re alia sapiens.

Quapropter perspicuum est omnium scientiarum accuratissimam ac certissimam esse sapientiam. Ergo sapientis est non solum ea intelligere quæ ex principiis concluduntur, sed etiam principiorum veritatem exquirere, ac de iis verè loqui: ut sit sapientia, intelligentia & scientia: atque adeo scientia quæ velut capitis locum obtinens, in iis versatur quæ sunt in rerum natura præstantissima. Absurda enim sit illius sententia, qui civilem scientiam, aut prudentiam omnium optimam esse existimet: nisi homo dicatur res præstantissima omnium quæ in mundo sunt. Quod si salubre & bonum hominibus aliud est atque piscibus: album autem & rectum idem est semper: certè omnes idem semper esse constituent, quod sapientis nomine appellatur: quod verò prudentis nomine dicitur, aliud atque aliud. Quicquid enim est quod rectè rebus rationibúsque suis consulit, & singula quæ ad se pertinent, rectà prospicit, id omnes prudentis nomine appellant: ac prudenti hæc una datur velut provincia, ut illa ipsa rectè prospiciat. Idcirco belluæ etiam quasdam prudentes esse dicunt: eas scilicet omnes quæ videntur vi quadam præditæ ea providendi, quæ ad suam vitam tuendam pertinent. Civilem igitur scientiam non esse idem quod sapientiam perspicuum est. Nam si eam sapientiam statuam, quæ suis cuiusque emolumentis utilitatibúsque seruiat, multæ sunt fisturæ sapientiæ. Neque enim una eadèmq; in commodis procurandis occupata est omnium animantium, sed alia atque alia in vnoquoque genere. Nisi fortè una etiam medicina sit omnium rerum. Neque verò quod homo præstantissimum esse omnium ani-

ETHIC. ARIST.

malium dicatur, quicquam interest. Sunt enim homine alia multò diuiniora naturâ: quo in genere sunt ea quæ maximè collucet, ex quibus constat mundus. Ex iis ergo quæ dicta sunt, apparet sapientiam esse & scientiam & intelligentiam eorum quæ sunt naturâ præstantissima. Quocirca Anaxagoram, Taletem ceterosque tales sapientes nominant, prudentes non item: cùm eos cernant quæ ipsis vtilia sunt ignorare. Quos eosdem tenere ac scire aiunt res singulares & eximias illas quidem & admirabiles & arduas & diuinas, sed inutiles, quòd ea non quærant quæ hominibus bona sunt. At prudentia in bonis humanis occupata est, iisque omnibus quæ in deliberationem cadunt. Prudentis enim maximè propriū munus esse dicimus bene deliberare. De iis autem nemo deliberat, quæ secus cadere non possunt: neque de iis quæ ad finem aliquem non referuntur, atque hunc bonum quoddam quod sub actionē cadat. Omnino autem ac simpliciter is consultus homo est, qui ratione potest, quod homini in rebus agendis sit optimum, exquirere. Neque verò in vniuersis modò rebus prudentia versatur, sed notæ etiam esse debent res singulæ: quippe cùm in agendo posita sit. In rebus autem singulis omnis actio consistit. Vnde etiam fit, ut ad res agendas nonnulli sint insci, scientibus instructiores: ut ceteris etiam in rebus vsuperiti. Nam qui sciat carnes leues esse ad concoquendum faciles & salubres, is si quæ sint leues ignoret, nunquam bonam valetudinem efficit: sed is potius qui animum carnes leues esse & salubres intelligat. Est autem in agendo sita prudentia. Vtraque igitur habenda cognitio est, aut hæc potius. Est verò & hic quoque quadam quasi architectonice, hoc est, princeps quadam

cientia & veluti dominatum ac principatum obtinens.

Quicquid enim est quod rectè rebus rationibusque suis consulit.] Doctorum hic omnium iudicium appello, num loci veram ac germanam reddidi sententiam: quam non satis videntur alij affecuti. porro verba græca sit legenda sunt, *ὅτι γὰρ οὐκ ἀλλ' ἢ ἐν τῇ πόλει τὸν βίβλον.* quæ habent illam sententiam quam expressi.

Sunt autem civilis scientia, & prudentia idem habitus: Cap. 8.
his tamen non est eadem essentia. Eius verò quæ in publicis rebus versatur, una pars quæ quasi architectonice prudentia est, legum ferendarum facultas dicitur, altera quæ in singulis rebus versatur, commune civilis scientiæ nomen obtinet: cuius omne opus est in agendo & consultando. Nam quæ publicè statuuntur decreta quasi extremæ res quædam, in rebus agendis numerantur. Itaque hos aiant solos administrare Rempub. quòd quasi operarij, soli rem gerant. Videtur autem etiam ea potissimum esse prudentia, quasi vni sibi quisque, rebusque suis consulit. Atque illa iam commune nomen prudentiæ obtinuit. Aliarum autem una est, quæ ratio rei familiaris, alia quæ legum ferendarum facultas, alia civilis facultas, dicitur. Atque huius alia pars ad deliberationes, alia ad iudicia pertinet. Ac genus quidem cognitionis in eo quoddam est, ut sibi rebusque suis sciat quisque consulere. Verùm huius multæ sunt differentiæ. Ac videtur sanè is demum prudens qui sibi sapit, ac rebus rationibusque suis prospicit, in iisque curandis occupatus est. Qui verò in Republica versantur, *πελοῦντες*, id est negotiosi & curiosi dicuntur. Vnde Euripides,

Qui namque prudens sim? licebat cui procul
Negotiis remoto, sic numerarier
In militum turba rei, qua sortem parem
Ut obtinerem vel cum sapientissimo?

Et illud,

Nam curiosos atque agentes plurima
Odere diui.

Consulunt enim omnes sua quisque utilitati: idque se vñ agere putant oportere. Qua ex opinione natum est illud de prudentibus. Quanquam suis rebus quisque consulere, sublata rei familiaris disciplina & Reip. fortasse non possit. Iam verò sua cuique res quemadmodum administranda sit, incertum est: idque cuique est etiam atq; etiam considerandum. Cui rei hoc satis signi est, quòd & geometra, adeoque mathematici adolescentes fiunt, rerumq; huiusmodi sapientiam consequuntur, prudentes non fiunt. Hoc causae est, quòd in rebus singulis prudentia cernitur, quarum cognitio usu comparatur & experientia. At usu peritus non est adolescens: facit enim diuturnitas temporis experientiam. Nam & hoc quærat aliquis, quid sit causae cur puer mathematicus effici potest, sapiens vel physicus non potest? An quòd illa abstractione constant, horum verò ab experientia principia oriuntur? Et quòd hæc non quasi sibi certa credunt, sed quasi historiam recitant adolescentes, illorum non sunt obscuræ definitiones. Præterea in consultando peccatur vel in rebus singulis, vel vniuersis. Aut enim omnes aquas graues, insalubres esse nesciunt, aut hanc vel illam, grauem esse. Prudentiam autem non esse scientiam hinc perspicitur potest, quòd hæc rerum, vt dixi, extremarum est. Quod enim sub actionem cadit, ex eo genere est. Itaque locum ex aduerso intelligentiæ sibi desumpsit. Intelligentia enim est rerum extremarum, quarum nulla est probatio: hæc verò rerum extremarum est, quarum non est scientia, sed sensus:

non is quidem in rebus suis ac propriis versatur, sed is quo triangulum sentimus in mathematicis esse in extremo: quoniam illic quoque constituitur. Sed tamen in hoc sensus potius cernitur, quàm prudentia: illius, aliud genus est.

Et illud, Nam curiosus ὁ πρὸς τὸν ἀνέλεστον καὶ τὸν ἀνέλεστον πλῆθος, hic versus cur sit ab Argyropylo omissus. nescio: hoc ego affirmo aut alterius esse poetæ, aut si eiusdem est Euripidis, non esse ex eodem loco desumptum. Nam superiorum versuum tertius totus non est ab Arist. citatus, ut ex Plutarcho apparet in opusculo περὶ τοῦ ἀνέλεστον καὶ ἀνέλεστον, quo in loco tertius versus integer sic legitur, ἴσων μετασχῶν τῷ σφοδρῶτά τῳ τύχῃς, sed Arist. quasi notissimos versus totos citare non curavit, ut etiam in hoc versu ad perfectam sententiam addendum est, id quod Arist. supressit, & ab Eustratio suppletur ἐνὶ μύσσειν. Ego igitur, ut perfectam sententiam redderem, adieci quæ ab Arist. suppressa erant: & ut significarem aut diuersos auctores, aut aliunde ab eodem, auctore desumptos versus, addidi illa verba, Et illud.

Discrepat autem à deliberando querere: quoniam quis Cap. 9.
quis deliberat. Verùm de εὐβελία, hoc est bona deliberatione, & bene ineundi consilij ratione intelligendum est, quidnam sit. Utrùm scientia aliqua, an opinio, an bona coniectura, an aliud aliquod genus. At scientiam quidem non esse hinc perspicui potest, quod homines de iis non querunt, quæ sciunt. At bona deliberatio, quædam est deliberatio: & quisquis deliberat, querit ac ratiocinatur. Nec verò recta coniectura esse potest: quoniam recta coniectura fit & celeriter & sine ratione. Ad deliberandum autem multum temporis sumitur: atque adeò celeriter aiunt esse agenda quæ deliberauimus, lentè deliberandum. Jam aliud sagacitas est, aliud bona deliberatio. Nam sagacitas est recta quædam coniectura. Neque ergo opinio est bona deliberatio. Sed quoniam qui malè deliberat, peccat: qui verò bene, idem rectè deliberat, perspicuum est bonam deliberationem esse rectum quiddam: non scientiæ tamen neque opinionis. Nam in scientia non spectatur quid

rectum, cum ne prauum quidem. Et opinionis rectitudo, veritas est. Præterea iam definitum est & decretum, id omne de quo est opinio. At sine ratione ac velut subductione, non est bona deliberatio. Quo fit ut cogitatione sit inferior: nondum enim est enuntiatio. Etenim opinio non questio est, sed iam pronuntiatum aliquod. Qui autem deliberat, siue bene, siue malè id faciat, is quærit aliquid & ratiocinatur: sed bona deliberatio, est rectitudo quædam deliberationis. Quocirca primùm quærendum est quid sit deliberatio, & qua in re versetur. Quoniam autem rectitudo multifariam dicitur, perspicuum est, bonam deliberationem non esse id omne quod rectum sit. Nam impotentes & improbi homines quod sibi suaue & iucundum proposuerunt, ratiocinatione consequi possunt: quare rectè eos consilium cepisse verum est: sed magnum tamen aliquod malum acceperunt. Atqui in bonis bene deliberasse numeratur. Talis igitur deliberationis rectitudo, bona deliberatio est, quæ scilicet ad bonum aliquod pertinet. At potest illud ipsum quod bonum est, falsa ratione collectum obtineri: atque ad id quod faciendum sit, non qua ratione æquum est, sed falsa via media perueniri. Bona igitur deliberatio esse nullo modo potest, qua ad id quidem peruenitur quod oportet, sed non qua ratione oportet. Præterea accidere potest, ut alius deliberandi longo tempore adhibito, id quod velit consequatur, alius celeriter eodem perueniat. Quare nondum erit illa quam dixi bona deliberatio: sed recta via & ratio deliberandi, quæ ad id quod utile sit, idque adeò quod oportet spectans, eò perducit, & quomodo, & quanto tempore oportet. Jam verò licet & sim-

placiter bene deliberare, & ad hunc vel illum finem. Ac simpliciter quidem & genere ipso erit bona deliberatio, quæ ad finem omnino ac simpliciter bonum dirigitur: quæ autem ad finem certum quendam spectat, ea quod ad illud quidem attinet, bona: at non simpliciter bona deliberatio erit dicenda. Quod si prudentis est, bona consilia inire, bona deliberatio sit necesse est recta via & ratio, quæ singulis in rebus quid utile sit, spectans, ad eum finem perducit, cuius sit vera existimatio in prudentia.

[Nam impotentes & improbi homines quod sibi suave & iucundum proposuerunt.] In Græcis codicibus legitur ὁ πρῶτος ἰδὲν. At ego vel repugnantibus omnibus quæ mihi videre contigit exemplaribus, contendo legendum esse, ὁ πρῶτος ἰδὲν, atque ita interpretatus sum: meamque opinor docti omnes sententiam probabunt, si attentius hunc locum considerauerint.

Est autem perspicacia & habitudo, ex quibus per-Cap. 10.
caces & habetes nominantur. Nec omnino idem perspicacia est, quod scientia vel opinio (omnes enim perspicaces essent) nec una aliqua singularum scientiarum: ut nec medicina. In rebus enim salubribus versaretur, nec geometria, quæ magnitudines tractat. Neque enim in rebus cernitur perspicacia quæ æternæ sunt & immutabiles: ne in iis quidem quæ quomodocunque gignuntur: sed in iis quæ dubiæ & incertæ alicui, dignæque deliberatione esse videantur. Quocirca in iisdem rebus, quibus prudentia versatur. Non tamen idem est perspicacia quod prudentia. Præcipit enim prudentia: quippe cùm finis eius sit, præscribere quid agere aut non agere oporteat. Ac perspicacia in iudicando tantum posita est. Nam Græcis idem valet συνέσις & ἐπισκόπια, hoc est, perspicacia nomine tantundem dicimus, quàm cùm appellamus

ETHIC. ARIST.

veram rectamque perspicientiam: non ἔστωτοί & ἐστωτοί pro eodem accipiuntur, hoc est perspicaces, & præstantes perspicacitate. Nec verò esse perspicacem, est esse prudentem, aut acquirere prudentiam, sed ut omnes qui discunt, tum perspicere aliquid dicuntur, cum scientia utuntur: sic cum adhibetur opinio & sententia ad ea iudicanda quæ prudentiæ subiecta sunt, alio loquente: adeoque ad præclarè iudicandum (quoniam bene & præclarè idem valent) tum illud idem verbum perspicendi usurpatur. Hinc natum est nomen ἡς γνώσεως, id est perspicaciæ, ex qua perspicaces nominantur, & perspicientes ex ea quæ in discendo consistit. Sæpe enim τὸ μαθηταὶ, γνώσεως, id est, discendi pro intelligendi ac perspicendi verbo utimur.

Cap. II. Quæ autem γνώμη, hoc est, sententia vocatur, ex qua
ἐγνώμους, id est, bene sentientes & sententia præditi
appellantur: est rectum iudicium æqui & boni viri, &
rei hoc iudicium est, quod virum probum σοφιστικόν,
hoc est, ad ignoscendum propensum facilémque dicimus:
ipsámque probitatem æquum ve & bonum nihil aliud
esse, quàm in quibusdam σοφίῳ ἔχει, id est, veniam
dare & ignoscere. Atqui σοφία, id est, venia, recta est
in iudicando eo quod æquum sit, & bonum: γνώμη, id
est, sententia. Sed ea demum recta est, quæ vera. Omnes
porrò hi habitus non immeritò eodem pertinent, & con-
tendunt. Nam cùm & sententiam, & perspicaciam, &
prudentiam, & intelligentiam iisdem attribuimus, tum
eos & sententiæ valere facultate, ac mente & intelligen-
tia, prudentes & perspicaces esse dicimus. Omnes enim

hæ facultates rerum extremarum sunt & singularium.
 Atque ex eo quidem, quod quis aptus est ad iudicandum
 de iis in quibus cernitur prudens, perspicax vocatur, &
 εὐγνώμων ἢ σωφρόμων, hoc est, bene sentiens aut ignoscens,
 & ad veniam dandam proclivis. Commune enim est om-
 nium bonorum æquum & bonum, qua quidem ratione
 alienæ utilitatis procuratio spectatur. Res autem agenda
 sunt in singulis rebus extremisque omnium, quæ debent
 esse prudenti cognitæ. In iisque quæ sub actionem cadunt,
 & perspicacia & sententia cernitur: quæ eadem extre-
 ma sunt, & intelligentia extremorum est utrinque. Etenim
 primorum terminorum, quique principiorum locum obti-
 nent & rerum extremarum, est intelligentia non ratio.
 Atque illa quidem intelligentia quæ ad demonstrationes
 accommodatur, eorum est terminorum qui & primi sunt
 & immutabiles. Altera autem quæ ad res agendas perti-
 net, est rei extrema, & quæ potest aliter euenire, atque in
 enunciationis alio genere cernitur. Sunt enim hæc princi-
 pia illius cognitionis, quæ est ipsius finis. A rerum enim sin-
 gularum cognitione, vniuersarum cognitio ducitur. Illa-
 rum igitur sensus est habendus, qui idem est intelligentia.
 Quapropter hæc etiam nobis videntur insita naturâ. Cùm-
 que sit sapiens nemo naturâ, tamen inesse naturâ homini-
 bus & sententiam, & perspicaciam, & intelligentiam
 hinc potest intelligi, quod has facultates sequi ætates & cum
 ætate accedere arbitramur, cùm scilicet ita loquimur, hæc
 iam ætas valet mente & intelligentia: hæc ætas iam bene
 sentit quasi natura sit eorum causa. Itaque & principium
 est intelligentia & finis. Ex iis enim oriuntur demonstra-

riones, de iisque conficiuntur. Quare non secus debent omnes vsuperitorum maiorumque natu, aut prudentum fidem habere & animum applicare pronuntiatis ac sententiis, iis etiam quibus probandis nulla subiicitur ratio, quam iis quæ sunt demonstratione conclusæ. Nam quoniam usu & experientia quasi aspectum quendam sunt adepti, facile principia cernunt. Ac sapientia quidem quid sit, quidque prudentia, quibusque in rebus versentur: & utranque in alia atque alia parte animi sitam esse dictum sit.

Et intelligentia utrinque extremorum est, &c.] Est & alius similis locus cap. 8. ex quibus duobus locis intelligi potest quid sibi velit Arist. cap. 3. lib. 1. de Demonstratione, ubi ita scribit. καὶ μὴ ἐν ἐπιστήμῃ, ἀλλὰ καὶ ἀρχὴν ἐπιστήμης εἶναι πρῶτον τοῦ ὁποῦτος γνωρίζομεν, quem hoc locum ita interpretatus sum, ut illic idem dicat Arist. quod hic, nempe intelligentiā esse qua extrema cuiusque sciētiæ, hoc est prima principia cognoscimus. Errant ergo qui existimāt Arist. illic velle principia ex cognitione terminorum, id est verborum ex quibus constant intelligi: quæ est vulgò recepta illius loci interpretatio: falsa tamen. Nā cum intelligentiam velit Arist. esse habitum principiorum, illum habitum dicit multis in locis comparari partim sensu, partim inductione, partim experientia: nusquam cognitionem significationis verborum, ex quibus prima principia constant, unam esse rationem, dicit cognoscendi principia. Hæc à me scribuntur, quia audio meam illius loci interpretationem à quibusdam esse reprehensam.

Cap. 12.

Sed de iis quærat aliquis, quam tandem utilitatem habeant? Nam sapientia nulla in re versatur earum quæ hominem possunt beatum efficere, cum præsertim nulla in re quæ eorum agnoscat, versetur. At in prudentia illud quidem inesse verum est, sed quam tandem ad rem ea sit opus? Siquidem res tractat prudentia iustas & honestas, quæque homini bonæ sunt: quas gerere eius est qui iam bonus vir sit. Nunc verò nihilo ad agendum aptiores paratiorésque venimus, cum eas tenemus ac scimus: siquidem virtutes sint habitus, ut nec si cognoscamus res salubres, & quæ ad firmam corporis constitutionem valent, non eas quidem quæ quòd sint sanitatis & bonæ habitudinis efficientia

ita dicitur, sed quæ in habitu cernuntur. Neque enim præditi & instructi medicina & gymnastice, ad agendum sumus paratiores, hoc est, nihilo propterea sumus meliore corporis aut valetudine aut habitudine. Quod si non ob has causas prudentia requiratur, sed ut boni efficiamur, profectò usus illius iis quidem qui iam virtute præditi sunt, nullus est futurus. Atqui ne iis quidem, qui non sunt præditi, desideranda videtur: quoniam nihil intererit, ipsine eam habeant, an aliis qui ea sint præditi, obtemperent. Hoc enim satis sit nobis, non secus, quàm in curanda valetudine. Neque enim medicinam discimus ipsi cum valere volumus. At hæc absurdum sit, cum sapientia sit melior ac præstantior prudentia, eam tamen quoddam habere maius illa imperium. Nam quæ operi manum admouet, illa imperat præscribitque omnia. Quibus argumentis nobis occurrendum est: adhuc enim de iis solum dubitantes disputauimus. Ac primùm quidem hoc diximus, quia utraq; virtus est utriusque partis animi, eas necessario esse propter se expetendas, etiam si neutra quicquam efficiat. Deinde efficiunt illæ quidem, non ut medicina sanitatem, sed ut sanitas, ea quæ sunt bonæ constitutionis corporis propria, sic efficit beatitudinem sapientia. Quoniam enim uniuersa pars est virtutis, possessione usuque efficit beatam. Præterea prudentia, & ea virtus, quæ in moribus consistit, officium reddunt omni ex parte absolutum. Propositum enim virtus rectum efficit: ea quæ ad illud ipsum propositum spectant, prudentia. Quartæ autem parti animi, cui inest vis alendi, nulla talis virtus attributa est: cum præsertim agamus, vel non agamus, non sit in ea situm. De eo autem quod obiectum

ETHIC. ARIST.

est, nos nulla ex parte ad res honestas & iustas agendas paratiores fieri prudentia: paulò altius repetendum videtur, sumpto inde initio. Vt enim aliquos dicimus nondum iustos esse qui res iustas faciant, quales ij sunt qui quod leges iubent, vel inuiti faciunt, vel per imprudentiam, vel propter aliud quid vis, non propter se, etiam si ea agant quidem quæ agenda sunt, & quæ agere eū oporteat qui sit virtute præditus: sic contrà (vt par est) fieri potest vt quis ita animo affectus agat singula, vt planè bonus sit censendus: nempe si agat cōsilio adhibito, eorūque causa quæ agatur. Ac cōsilio quidem agendi, virtus rectum afficit, quod autem illius causa agi solet, hoc iam in virtute non est, sed in alia vi, & facultate positum. De quibus singulis attente perquisitis differendum nobis est apertiùs. Est igitur facultas quædam, quam ingenij acumen & solertiam vocant: quæ eiusmodi est, ea vt agere possit & adipisci, quæ ad propositum scopum pertinent. Ac si scopus quidem honestus est, laudanda: sin malus, calliditas versutiæque est nominanda. Itaque prudentes, eosdem cautos, callidos, versutosque dicimus. Neque verò hæc vis idem valet quod prudentia, tametsi sine illa vi esse nullo modo possit. Habitus autem huic quasi oculo animi innascitur, nō sine virtute, vt diximus: idque hinc perspicui potest, quod rerum, quæ sub actionem cadunt, principium ratiocinationes continent: talem scilicet finem, & id quod est optimum, quale id cunque sit (sit enim verbi causa quod occurrerit) talis autem finis, nisi ei qui sit virtute præditus, apparet nemini. Peruertit enim iudicium vitiositas: principiorūque inducit errorem eorū vnde actiones & officia proficiuntur. Ex quo perspicuum

est, non posse quemquam prudentem esse, qui bonus non sit.

Quod rerum quæ sub actionem cadunt principia ratiocinationes continet: talem scilicet finem.] Huius loci hic est sensus, quem non videntur satis assecuti alij interpretes. Vult Arist. ostendere, non posse prudentiam esse sine virtute hoc modo. Tota vis prudentiæ est in ratiocinando de rebus agendis. Atqui non possunt ratiocinationes fieri sine principiis. Ergo necesse est ratiocinationes prudentis hominis continere rerum agendarum principium. Porro huiusmodi principium est talis quidam finis, idque adeo quod est optimum. At sibi talem finem proponere qui optimus sit nemo potest, nisi qui sit virtute præditus. Necesse igitur est virtute præditum esse eum, qui probè sit ratiocinaturus de rebus agendis: quod est prudentem esse.

Quocirca hîc rursus de virtute nobis considerandum. Cap 13.
est. Quandoquidem quam habet rationem prudentia ad ingenij acumen & solertiam, cui similis est, non eadem: habet eandem vera virtus & quæ propriè sic dicitur ad eam virtutem quæ innata est nobis. Omnibus enim à natura videntur quodammodo tributi cuiusque generis mores. Natura enim & iusti, & temperantes, & fortes gignimur: reliquarumque virtutum principia & semina simul atque in lucem æditi sumus, continemus in nobis. Sed tamen aliud quoddam genus quærimus, quo quis propriè bonus esse dicitur: & quæ ex eo genere sunt, aliter inesse. Nam & pueris & belluis à natura tributi sunt habitus, qui sine intelligentia & ratione obesse videntur. Veruntamen eatenus valere aspectu videntur, quòd quemadmodum robusto corpori contingit, ut si moveatur absque oculorum sensu, graviter offendant hoc ipso, quod caret aspectu: sic res hîc se habet. Quòd si intelligentiæ splendor accesserit, iam agendo magnopere excellit: habitusque prioris illius similitudinem referens, tum denique virtutis nomen propriè, verèq; obtinebit. Quocirca quemadmodum duæ sunt species quæ insunt in ea animi parte, in qua sedes est opinionis, solertia & pru-

ETHIC. ARIST.

*dentia : sic duæ sunt in ea quæ sedes est morum, virtus inge-
 nita, & vera virtus: quarum quæ propriè virtus vocatur,
 esse sine prudentia nullo modo potest. Itaq; omnes Virtutes
 prudentias appellant. In quo Socrates partim rectè quære-
 bat, partim errabat. Nam quòd Virtutes omnes prudentias
 putavit esse, erravit: quòd autem eas non sine prudentia esse
 censuit, præclare dixit. Quòd ex eo velut signo intelligi po-
 test, quia nunc omnes qui virtutem definiunt, cùm habitum
 eam esse dixerunt, & in quibus cernatur, tum adiungunt,
 qui rectæ rationi sit consentaneus. Atqui ea demum recta
 ratio est, quæ prudentiæ congruit. Ergo hoc omnes quodam-
 modo diuinare & augurari videntur, habitum eum vir-
 tutem esse qui prudentia dirigatur. Sed tamen parua fa-
 cienda mutatio est. Neque enim solùm virtus est habitus,
 qui secundum rectam rationem sit, sed qui est cum recta
 ratione. Recta autem in huiusmodi rebus ratio prudentia
 est. Socrates ergo Virtutes omnes, rationes esse putabat: ut
 qui omnes scientias esse affirmaret. Nos eas non rationes, sed
 cum ratione esse dicimus. Perspicuum igitur est, ex iis quæ
 dicta sunt, nec quenquam verè ac propriè probum hominem
 esse posse absque prudentia, nec quemquam prudentem abs-
 que virtute morali. Sed hinc etiam dilui ac dissolui potest
 ratio, quam quis adferre disputando possit, dicens seiungi ac
 separari virtutes posse. Neque enim idem est ad omnes ac-
 cipiendas aptissimus: quare hanc iam, illam nondum erit af-
 secutus. Nam in iis quidem virtutibus quæ naturales sunt,
 hoc potest vsuuenire: in iis autem, ex quibus verè ac sim-
 pliciter vir bonus nominatur, non potest. Etenim si pruden-
 tia una adsit, iam continuò unà cum ea omnes aderunt. Il-*

lud quoque planum est, etiam si in actione non cerneretur, ad agendumque non adhiberetur, eam tamen desiderandam esse hoc ipso, quod partis animi virtus est: & quod sine prudentia atque virtute propositum rectum esse non possit. Nam & hac ut finem, & illa ut ea quæ ad finem spectant, agamus, efficit. Nec verò imperium habet in sapientiam, nec partis est melioris: quemadmodum nec medicina sanitati dominatur. Non enim ea utitur quidem, sed ut in ciuitate adsit, prouidet. Ita illius causa imperat, non illi. Iam simile hoc est, ut si quis ciuilem scientiam imperare dicat diis, quod de iis præcipiat omnibus, quæ ad Rempublicam pertinent.

ARISTOTELIS

Ethicorum liber VII.

ARGUMENTVM.

HOC libro dicendum est primum de heroica virtute, deinde de continentia, tum de voluptate. Heroica virtus est diuina virtus, omnes humanas virtutes perfectione ac dignitate superans, hac qui sunt præditi heroes, Et diuinos Et deo simillimos appellamus: utpote qui non tam ex mortali quàm ex deo sunt prognati. Heroica virtus non differt ab humanis virtutibus præterquam sola excellentia. Quamobrem tot sunt species heroicarum virtutum, quot sunt humanarum. Est enim heroica fortitudo temperantia, castitas, iustitia, sapientia. Heroici viri apud Homerum sunt Hector & Achilles, apud Christianos quàm plurimi quos in litaniis veneramus, de quibus dictum est, Ego dixi, dii estis, & filij excelsi omnes. Huic optime virtuti vitium pessimum aduersatur, quod belluina feritas & immanitas nominatur. Feritas namque est vitium immane, omnia vitia humana turpitudinis magnitudine superans. Hoc progignitur ex malitia, ex viuendi inter barbaros consuetudine, ex morbo, ex naturali corporis constitutione. Quorum modorum primus conuenit ei qui est omnium improbissimorum improbissimus, qualis fuisse dicitur Nero, & illi quos D. Paulus ait fuisse traditos in reprobum sensum. 2. Continentia est affectio qua quis rationi parens delectationes tactus, & gustatus, quæ in eo vehementes existunt, superat, à quibus plerique superantur. Differt à temperante. Siquidem temperans ita voluptatum motus edomuit, ut quasi nullos aut leues persentiat. Continens incitatos voluptatum motus experitur, quos tamen ratione vincit. Constans est qui tactus superat dolores, à quibus non pauci vincuntur. Incontinens est, qui quidem tactus Et gustus voluptatibus resistit, sed tamen ab iis superatur, quas plerique superant. Mollis qui à tactus doloribus vincitur, quas plerique vincunt. Incontinens distinguitur ab intemperante, quoniam ille resistit voluptatibus, à quibus tamen vincitur: hic autem

ETHIC. ARIST.

cas vltro & cum electione confectatur. 3. Aliis de voluptate opinionibus confirmatis, & aliis improbatas declarat duplices voluptates animi, quæ ex actionibus honestis proficiuntur quæq; sunt adiuncta felicitati. Corporis, quæ si honesta sunt, cadunt etiam in felicem virum. Nulla autem res eadem nos semper delectat: nam quoniam ex animo & corpore sumus compositi, id quo oblectatur animus, plerumque est corpori molestum: Et contra id quod iucundum corpori, est molestum animo. Quando animus & corpus æquè delectantur aliqua re, illud ferè accidit, vt dum agitur, neque iucunda sit neque molesta. Quod si quis sit natura simplici donatus, semper ex actione sua honesta iucundissimam persentit voluptatem; Vt deus opt. max. dum in seipsum conuertitur, seque ipsum intelligit ac contemplatur.

Is expositis, aliud faciamus dicendi initium. Eorum quæ in moribus fugienda sunt, tria esse genera, vitiositatem, impotentiam, & feritatem: quorum perspicuum est, quæ sint duorum contraria: alterum enim virtutem, alterum vocamus continentiam. Immanitati autem ac feritati licet eam virtutem ponere contrariam, maximè quæ supra nos est: quæ eadem heroica ac diuina virtus dicitur: vt Homerus Priamum de Hectore loquentem inducit, quoniam excellenti virtute esset.

Non hic mortali est, sed diuûm semine natus. Itaque si, vt aiunt, ex hominibus propter excellentiam præstantiamque virtutis, efficiuntur dii, profectò ea potissimum erit animi affectio quæ feritati contraria est. Etenim vt bestiarum nullum vitium est, nullaque virtus, sic nec dei: sed in hoc quippiam virtute præstabilius, illarum aliud quoddam genus à vitio. Et quoniam rarò contingit, vt aliquis homo sit diuinus, quemadmodum Lacones solent appellare hominem diuinum eum, cuius excellentem virtutem admirantur: sic in specie humana rarò aliquis summa quadam feritate præditus cernitur. Sed id maximè inter Barbaros existit: in nonnullis etiam ex morbis & membrorum de-

bilitationibus oritur. Eos etiam homines qui alios vitiis flagitiisque superant, hac infamia notamus. Sed de hac quidem animi affectione postea mentionem aliquam faciemus: de vitiositate supra diximus. hic locus postulat, ut de incontinentia & mollietate & luxu dicamus: itemque de continentia & constantia. Neque enim de iis ut de habitibus, qui idem sint quod virtus atque vitium, neque ut de genere differentibus exstimare debemus. Verum oportet, quemadmodum in aliis facimus, ita hic primum adferre ea quæ iis habitibus convenire perspiciuntur, & in utramque partem disputare, tum deinde ad docendum venire: ea præsertim omnia quæ de iis animi affectibus probabilia feruntur: aut certè plurima, & quæ præcipua sunt. Nam si ea dissolvantur quæ difficultatem habent, & relinquuntur probabilia, satis erit à nobis explicatum. Ac illud quidem primum videtur, continentiam & constantiam in bonis esse & laudabilibus, impotentiam & mollietatem in malis & vituperandis. Tum eundem esse continentem & eum qui permanet in sententia: incontinentem & eum qui desistat à sententia & rationis iudicio. Et impotens quæ mala sunt, sciens mala esse, agit tamen victus perturbatione. At continens, quoniam malas esse cupiditates intelligit, eas ratione ductus non sequitur. Et temperantem quidem, continentem & constantem appellant: talem autem hominem alij temperantem omnem esse aiunt, alij negant. Itemque intemperantem pro incontinenti & incontinentem confusè ponunt pro intemperanti: Alij eos aiunt esse inter se diversos. Prudentem verò interdum negant impotentem effici posse, in-

ETHIC. ARIST.

terdum eos qui sint prudentes & solertes, acutivè homines, impotentes putant. Præterea dicuntur & iræ impotentes, & honoris, & lucri. Atque hæc quidem sunt quæ feruntur, hominûmque sermone de his dici solent.

Cap. 2.

Sed hoc quærat aliquis, quo modò rectè quis sentiens, ab animi libidine vincatur, & incontinenter vivat? Scienti quidem id accidere posse negant nonnulli. Absurdum nanque sit Socratis sententia, cùm in aliquo est scientia, aliud quiddam vincere ac trahere eum quasi mancipium. Socrates enim nullam esse impotentiam, omnino cum ratione pugnans, ostendere conabatur. Neminem enim putabat, qui rectè existimaret, contra id quod optimum iudicasset, quicquam esse gesturum: sed per ignorantiam, omnem facere, qui ita faceret. Atque ea quidem quæ perspicua sunt, hæc in controuersiam reuocat oratio: quærendûmque nobis est, si hæc animi perturbatio ab ignorantia nascatur, quis eius ignorationis sit modus. Nam illud quidem planum est, hominem impotentem non putare quæ agat esse agenda, priusquam sit in perturbatione. Sane verò nonnulli qui hæc partim concedant, partim non concedant. Nam & nihil esse scientia firmitus fatentur: & neminem facere contra id quod melius esse opinatur, non fatentur. Ob eamque causam impotentem hominem aiunt non scientia quidem, sed opinione præditum, vinci à voluptatibus. Atqui si opinio quidem insit, ac non scientia: nec firma & vehemens existimatio sit quæ obsistat, sed levis & infirma, ut iis contingit qui ambigunt, distrahanturque variis sententiis, profectò venia danda est, si aduersus vehementes cupiditates in tali sententia non per-

maneat. At improbitati non est ignoscendum, neque ulli eorum quæ vituperanda sunt. An prudentia est quæ obstitit, cum sit potentissima? At hoc absurdum est. Sic enim unus & idem simul prudens & incōtinens est futurus. Atqui nemo dicat, prudentis esse sua sponte agere quæ sint flagitiosissima. Præterea supra docuimus, qui prudens sit, eum, quoniam in extremis, hoc ex singulis rebus cerneretur, ad agendum esse paratum: & ceteris virtutibus omnibus instructum ac ornatum esse. Iam verò, si in eo continens sit positus, quod cupiditatibus agitetur & vehementibus & malis: profectò temperatus nemo futurus est continens neque continens ullus moderatus. Neque enim cupiditates vehementes, neque malæ solent existere in temperante. Atqui ita rem habere oportet. Etenim si bonæ atque honestæ sint cupiditates, vitiosum necesse est esse cum habitum, qui impedimento sit, quo minùs eas sequamur. Ita non esset in bonis omnis continentia. Quod si infirmæ sint, nec improbæ, nihil in eo splendidum ac gloriosum erit: si improbæ & imbecillæ, nihil magna laude dignum. Iam si nos ut in omni opinione persistamus, impellit continentia, mala sit aliqua continentia necesse est: veluti si in falsa opinione nos retineat. Et si de omni opinione impotentia deducat, aliqua bona sit futura incontinentia: qualis est illa. Neoptolemi Sophoclei, in Philoctete: Est enim iure laudandus, quod iis minimè steterit, quæ Vlysses ei persuaserat, quia illi graue esset mentiri. Præterea Sophistarum ratio fallax ancipitem curam adfert cogitandi. Nam quia volunt ea potissimum suis reprehensionibus effecere, quæ sint præter communem hominum opinionem, quod videantur eum

id affecuti fuerint, argutiores, quæ conficitur ratiotinatio, dubitationem adfert. Vincita est enim mens quodam modo cum non vult illa quidem consistere, quia minus probet quod sit conclusum: sed tamen progredi longius non potest hoc ipso, quod ratione nequeat dissolvere. Porro autem potest quadam ratione accidere, ut imprudentia cum impotentia coniuncta, virtus sit. Contra enim facit ac sentit propter impotentiam. Per imperitiam autem & imprudentiam existimat, quæ bona sunt, mala esse, & nec agenda esse. Quare quæ bona sunt, faciet, non quæ mala. Præterea qui agit & persequitur ea quæ voluptatē adferunt consulto, & hoc ipso, quod sibi ita persuasit, melior videatur eo qui non de industria, sed ob impotentiam id faciat, quo facilius curari potest, si animum tantum contra inducat. At verò impotens is est, in quem quadrare posse videtur id proverbum,

Cum præfocat guttur aqua, quid bibere attinet?

Etenim si persuasionem animi ea faceret quæ facit, profecto statim dissuasus à sententia desisteret. Nunc absque ulla persuasionem, nihilominus ita agit. Denique si in rebus omnibus versatur continetia & incontinentia, quis tandem est simpliciter impotens, cum præsertim nemo omni genere impotentia sit cōstrictus. Atqui nonnullos absolutè, ac simpliciter impotentes vocamus. Atque ea quidē quæ hoc loco dubitationem adferunt, talia sunt. Quorum alia tollenda sūt, alia relinquenda. Dubitationis enim dissolutio, inuētio est.

Cap. 3.

Ac primū quidem illud videndum est, utrum scientiam habeant impotentes, necne, & quemadmodum habeant. Deinde quibus in rebus homo impotens & continens ponendus sit: Utrum, inquam, in omni voluptate &

dolore, an in certis quibusdam. Et continentes & constan-
tes, utrùm iidem sint, anne diuersi? Irémque de cæteris quæ
sunt huic disputationi coniuncta. Exordium autem hinc
capiat disputatio, utrùm continens homo & impotens ex
iis statuatur diuersi, in quibus versantur, an ex eo, quem-
admodum in iis spectentur. Hoc dico utrùm impotens ho-
mo ex eo, solùm, quòd in his vel illis cernatur, intelliga-
tur impotens, necne: sed potiùs ex eo quod sic in iis verse-
tur: an ne hoc quidem, sed potiùs ex utroque. Deinde
quærendum est, utrùm in omnibus continentia & incon-
tinentia necne versentur. Neque enim cernitur in omnibus
iis quæ absolutè est impotens, sed in quibus intemperans: non
quòd in iis simpliciter & quomodocunque versatur (esset
enim idem intemperantia quod impotentia) sed quòd cer-
to quodam modo sit affectus. Nam intemperās cōsulito tra-
hitur, quòd semper præsentem voluptatem putet sequi oport-
tere. Impotens non putat, cùm interim persequatur. Nam
quòd aiunt quidam, veram quidem esse opinionem, sed non
scientiam, præter quàm agunt impotentes, id profectò ad ra-
tionem nihil interest. Sunt enim quidem eorum qui sunt
in opinione, qui non pendent animi, sed certò se rem scire
existimant. Ita si ij qui sunt in opinione potiùs, quàm qui rē
sciunt, contrà ac sentiunt, faciunt propter leuem & imbe-
cillam assensionem, nihil inter scientiam intererit & opinio-
nem. Nonnulli enim sunt qui non minùs habent fidei his
quæ opinantur, quàm alij iis quæ sciunt, id quod Heracli-
tus indicat. Sed quoniam dupliciter aliquid scire dicimus,
(nam & is in quo scientia est, nec ea vtitur: & is qui uti-
tur, scire dicuntur) permultum interest, isne qui præditus

ETHIC. ARIST.

est scientia, nec contemplatur & considerat, ea quę non sunt
facienda faciat: an is qui pręditus est, atque contemplatur
& considerat. Hoc enim absurdum videatur, illud non
item: nempe si agat tum, cū vsum non exerit scientia, &
cū non considerat. Iam verò cū sint propositionum ge-
nera, nihil prohibet eum, qui vtrumque genus teneat, con-
trā ac sciat, facere si ea vtatur quę est de toto genere, non ea
quę de parte enunciat: quę enim sub actionem cadunt, in-
rebus singulis numerantur. Atque etiam eius quod vni-
uersum ac generale est, sunt quędam differentię: nam aliud
in seipso vertitur, aliud in rebus. Veluti omni homini sicca
prodesse, & hunc esse hominem: vel siccum esse hoc, vel
illud. Verū talēne hoc sit, aut non habet scientiam, aut ea
vsum non exerit. Tanta igitur ex iis generibus existet dif-
similitudo & differentia: vt impotentem sic scire non sit ab-
surdum, alio modo admirabile. Pręterea scientiam habere
in hominibus, suas habet quasdam differentias, ab iis etiam
diuersas, quas, modò commemoravi. Nam ex eo, quòd te-
netur animo comprehensa, vsum autem eis non adhibetur,
adeò dissimilem habitum cernimus, vt & habere quodam
modo, & quodam modo non habere videatur: vt videre
est in dormientibus, furiosis & violentis. Atqui eorum
modo, quo illi, affecti omnes sunt qui in aliqua sunt animi
perturbatione. Nam & ab ira, & à Veneris cupiditate,
& à quibusdam eius generis nō solum animi perturbantur,
sed etiam corpora: nonnulli etiam ad insaniam adiguntur.
Perspicuum igitur est, ita vt illi sunt, affectos esse impo-
tentes. Nec verò verba sententięque proferre quę sint
proprię sententię, satis habet argumenti, quemquā conue-

nienter scientiæ agere, & vsum scientiæ adhibere. Nam
& qui illis perturbationibus æstuant, demonstrationes &
carmina Empedoclis proferunt: & qui primum discunt,
orationes illi quidem connectunt, sed non intelligunt. De-
bent enim hæc animo penitus insidere: quod vt fiat, tem-
pore opus est. Quocirca qualis histrionem, talis iudicanda
est impotentium oratio. Jam verò hoc etiam modo ex na-
tura causam intueri licet, quòd cum opinionũ alia in vni-
uersis rebus, alia in singulis, quarum sensus dominus est,
cernantur: si ex iis fiat vna, necesse est in hoc quidem gene-
re animum, id, quod ex illis concluditur, decernere & affir-
mare: in rebus verò quæ affectioni subiectæ sunt, statim se
applicare ad faciendum. Vt si quod dulce est, omne gustan-
dum: hoc autem dulce est, quòd sit vna quædam rerum sin-
gularum: necesse est eum simul agere qui possit, nec prohi-
beatur. Cum ergo inest generis vniuersi opinio, quæ gustare
vetat: alia autem dulcia esse suauia omnia: tum verò hoc
dulce esse: profectò hæc actum exerit, quæ tum fortè erat,
cupiditas. Ergo illa hoc fugiendum monet, cupiditas con-
trà ad se rapit: vt quæ potest omnes animi partes commo-
uere. Quo fit vt à ratione quodam modo & opinione na-
scatur incontinentia: non ea quidem per se contraria, sed
ex accidente. Non enim rectæ rationi opinio contraria est,
sed cupiditas. Quocirca non sunt belluæ impotentes, pro-
pterea quòd rerum vniuersarum non habent comprehen-
sionem: sed rerum modò singularum visis & recordatione
mouentur. Quemadmodum autem deleta ignorance ad
scientiam reuocatur impotens, eadem ratio est & ebriosor-
um & dormientium communis, non huius perturbatio-

ETHIC. ARIST.

nis propria : quæ ab iis petenda est, qui naturas rerum inuestigant. Quoniam autem extrema enunciatio est eius quod sub sensum cadit opinio, actionumque domina est, eam aut non habet is qui in perturbatione est, aut sic certè eam habet, ut sic habere non sit scire, sed morte vinolentorum Empedoclis carmina recitare. Et quoniam non sunt de toto genere extremæ enunciationes, neque sub sciētiam æquè cadunt ut vniuersæ: illud profectò quod Socrates quærebat, contingere non immeritò videtur. Neque enim tum cùm adest, quæ verè ac propriè scientia dicitur, animi perturbatio nascitur, aut ea à perturbatione conuellitur ac distrahitur, sed cùm ea adest quæ sensu percipitur. Ac hominem quidem scientem ac non scientem incontinentem viuere, quòq; modo quis in scientia possit esse impotens, sit dictum satis.

Profectò hac exequitur.] In Græco codice legendū est δὴ pro δὲ, ut sit, αὐτὴ δὴ ἐνέργεια.

Cap. 4. Deinceps dicendum est, utrū sit aliquis simpliciter impotens, an aliqua ex parte omnes habeantur: tum si est aliquis, qualibus in rebus versetur. Illud igitur perspicuum est, continentes & constantes, itémque incontinentes & molles homines in voluptatibus doloribúsque versari. Eorum autem quæ voluptatem efficiunt, alia sunt necessaria, alia propter se sunt illa quidem expetendo, sed in iis perfruendis modus excedi potest. Necessaria sunt quæ ad corpus pertinent: quo ex genere sunt ea omnia quæ ad victum, & quæ ad usum venereorum referuntur: & huius generis cætera ad corpus pertinentia, in quibus temperantiam & intemperantiam locauimus. Alia non sunt illa quidem necessaria, sed per se expetenda: ut victoria, honor, opes, & quæ bona sunt & iucunda eiusdem generis. Ac eos quidem

qui in iis perfruendis contra rectæ rationis, quæ inest in ipsis, præscriptum, modum superant, non simpliciter impotentes vocamus, sed cum adiunctione pecuniarum, quæstus, gloriæ, & animi impotentes: simpliciter impotentes nunquam: quasi sint ab illis diuersi, & ex similitudine ita nominentur. Qualis fuit ἀγχιππος, nomine, qui ludis Olympicis victor fuit: in quo à propria ratione paulum admodum differēbat communis ἀγχιππου ratio: sed tamen diuersa erat. Illud verò ita se habere, ut dixi, hinc perspicere potest, quòd impotentia vituperatur, non ut peccatum tantum, sed ut vitium quoddam, idque aut simpliciter, aut quadam ex parte: quod illorum contingit nemini. Eorum autem qui se corporis voluptatibus perfruendis dedunt, iis in quibus temperantem & intemperantem versari dicimus, qui non consilio ac de industria, sed præter institutum susceptumque consilium immoderatas voluptates sequitur, doloresque nimios fugit, ut famis, sitis, caloris & frigoris, eorumque omnium quæ in tactu & gustu consistunt, is non cum adiunctione, ut cum impotentem iræ dicimus, sed absolutè impotens nominatur: Quod ex eo velut signo intelligi potest, quia in his eisdem intemperantes dicuntur, in illis nequaquam. Ob eamque causam in eodem impotentem & intemperantem, continentemque & temperatum ponimus: illorum verò neminem: quòd in iisdem quodammodo voluptatibus & doloribus cernuntur. Ac in iisdem quidem illi versantur, sed non eodem modo: sed illi consultò, hi inconsultò. Fraque potius intemperantem appellari licet eum qui nullo aut certè leui cupiditate incitatus, immodicas sequitur voluptates, aut mediocres dolores fugit: quàm eum qui idem faciat, magnis

ETHIC. ARIST.

& vehementibus cupiditatibus impulsus. Quid enim ille
 faciat, si iuuenilis libido exarserit, & in rerum necessaria-
 rum indigentia vehemens aegritudo? sed quoniam cupidi-
 tates & voluptates quædam sunt in rebus genere ipso ho-
 nestis & bonis: ex iis enim quæ delectant, quædam sunt
 suapte natura expetenda, alia his contraria, nonnulla me-
 dia, quemadmodum suprâ diuisimus: ut pecuniæ questus,
 victoria, gloria: omnibus certè quæ sunt illius generis, &
 mediis: non quia eorum studio, cupiditate & amore tenen-
 tur homines, vituperantur, sed quòd certo quodam modo,
 hoc est, quia modum transeunt ac superant. Itaque omnes
 vituperantur, qui præter rationem ac modum aut vincun-
 tur eorum aliquo, quæ suapte natura honesta sunt & bona,
 aut eadem sequuntur, veluti qui nimium gloriæ student,
 aut plus æquo sunt liberorum ac parentum studiosi (nam
 & hæc in bonis sunt, & qui ea studiosè colunt atque ob-
 seruant, laudantur: sed tamen in iis quoque est nimium quid-
 dam, si quis, ut Niobe, vel cum diis pugnet: aut quemad-
 modum Satyrus ille qui ἄλογος, id est, amans patris co-
 gnominatus est, insano amore afficiatur in patrem. nimium
 enim insanire videbatur. Improbitas igitur in iis nulla
 est: propterea quòd (ut dixi) unumquodque eorum in iis
 est quæ natura sunt propter se expetenda: sed eorum nimia
 ac immodicæ cupiditates, prauæ sunt & fugiendæ. Itém-
 que ne impotentia quidem est in illis. Est enim non modò
 fugiendæ, sed etiam vituperanda impotentia. Verùm ob
 similitudinem perturbationis cum adiunctione, unicuique
 nomen impotentia attribuant, ut cum malum medicum
 malumque histrionem appellant, quem simpliciter malum

nunquam dicerent. Vt igitur hic malus dicitur, non quòd sit vitium vnumquodque eorum, sed quia quadam proportionem est simile: sic illic etiã existimanda est in iis solùm continentia & impotentia, quæ in iisdem quibus temperantia & intemperantia versatur: per similitudinem autem idem illud de ira dicimus. Idcirco cùm adiunctione impotentem iræ dicimus, sicuti honoris & quæstus.

Διὸ δὲ παρὰ τὸν λόγον. Hic repetendum est ex proximo verbum ψήγεται: ut sit sensus, διὸ ψήγεται ὅτι, alioqui videbitur esse ἀνεκλόουτον.

Quoniam autem aliqua sunt iucunda naturâ, quorum Cap. 5.
alia sunt simpliciter talia, alia pro animantium hominũque genere: alia non naturâ & per se, verũ alia ex affectis morbo aliquo partibus, quadam consuetudine, nonnulla vitiosa deprauataque naturâ fiunt iucunda: licet etiam in horum singulis persimiles habitus cernere. Ac belluinos quidem dico, qualis fuit eius mulieris, quam incisus gravidis mulieribus fœtus deuorare aiunt solitam: aut quibus ferunt delectari efferatos circa Pontum quosdam homines, quorum alios cruda, alios humana carne vesci confirmant, alios commodare vtrò citròque liberos ad epulandum, aut quod ferunt de Phalaride. Atque hæ quidem sunt ferinæ ac belluinæ affectiones. Aliæ ex morbis furiæque nascuntur, vt in illo qui matrem mactauit & comedit: & in eo qui conserui iecur. Aliæ habent nescio quid morbosum: aut verò consuetudine gignuntur, vt pilorum euulsiones, & erosiones vnguium, carbonum etiam esus & terræ. Præterea libidinosorum cum maribus concubitus. Aliis enim naturâ, aliis consuetudine eueniunt, vt si qui ita assuescant, à pueris. Ac eorum quidem, quibus earum affectionum cau-

ETHIC. ARIST.

sa est naturâ, neminem impotentem solemus dicere: ut nec mulieres quod in re venerea non incubent, sed succubent. Quod idem in iis est dicendum, qui ex consuetudine ita affecti sunt, ut qui morbo sunt correpti. Ut igitur immanitas & belluina affectio, sic singula hæ animi affectiones sunt extra vitij metas. His verò affectum aliquem, vincere aut vinci: nō est ea simplex absolutâq; continentia aut incontinentia, sed quædam par ac similis non secus quam si quis sit hoc eodem modo immani iracundia præditus. Is enim huius quidem perturbationis impotens dicitur, ac non simpliciter impotēs. Omnis enim perinsignis & supra modū excellens vitiositas, amētia, timiditas intemperantia & sæuitia, vel ferriati vel morbo tribuenda. Qui enim naturâ est eiusmodi, ut metuat omnia, etiam si mus strepitum edat, ferina quædam timiditate timidus est habendus. Alius quidem felem per morbum timebat. Et ex iis quidem qui amantes sunt, qui à natura sunt rationis expertes, & solo sensu viuunt, immanes quidem, belluarūque similes habendi sunt, ut quædam gentes barbaræ hinc procul habitantes. Atqui ex morbo ut comitali, vel furia, morbosī. Potest autem quis interdum horum aliquo affectu solū incitari, nequē vincetur. Ut si Phalaris pueri aut ad vorandū, aut ad nefandā venerem cupidus, se coërceat & contineat. Fieri etiam potest, ut quis vincatur à perturbatione, non solū sit in ea. Quemadmodum igitur improbitas ea quæ non excedit naturam humanam, simpliciter improbitas dicitur: alia cum adiunctione ferina aut morbosa improbitas dicitur, non simpliciter improbitas: sic perspicuum est, impotentiam esse aliam belluinam, aliam morbosam: simpliciter autem ita

dici eam solam quæ humanæ intemperantiæ congruit.

Illud ergo iam quidem perspicuum est continentiam C ap. 6
 & impotentiam in iis tantum versari, in quibus temperan-
 tia sit & intemperantia: aliudque earum esse genus in aliis
 rebus, quod per translationem non absolutè dicatur. Nunc
 ostendamus iræ, quàm cupiditatum minus turpem esse im-
 potentiam. Ira enim parère illa quidem videtur quodam
 modo rationi, sed non attentè eam audit more ministrorum
 præcelerum, qui antequam omnia quæ iubentur audierint,
 abeunt, deinde in officio præstando peccant: & ritu ca-
 num, qui priusquam considerarint, sitne amicus qui pulsa-
 uit, allatrant. Sic ira feruore ac repentino naturæ motu in-
 citata, audit illa quidem rationem, sed mandato non pla-
 nè intellecto, ad ultionem se conuertit. Cùm enim ratio
 vel visio contumeliam aut contemptum subesse declara-
 uit, hæc tanquam sit collectum ratiocinatione huic tali
 bellum esse referendum, repentè excandescit. At verò cu-
 piditas, si tantum ratio vel sensus dixerit, hoc vel illud
 esse suaue, inflammata rapitur ad id perfrucendum. Ita
 quodam modo sequitur rationem ira, cupiditas minimè.
 Est igitur turpior cupiditas: quandoquidem impotens, ani-
 mi quodammodo à ratione vincitur: alius non à ratione,
 sed à cupiditate. Iam verò ei potius ignoscendum est, qui
 appetitiones sequitur naturales, quandoquidem hac ratio-
 ne ignoscitur etiam cupiditatibus, quæ omnibus commu-
 nes sunt, & quatenus sunt communes. At iracundia &
 acerbitas magis naturalis est, quàm cupiditates eæ quæ in
 exuperatione cernuntur, & quæ sunt minùs necessariae.
 Ut ille qui, quòd patrem suum verberaret, hanc in defen-

ETHIC. ARIST.

sione sua rationem attulit: hunc, suum: & illum, superiorem verberasse: productoque filio, hic etiam, inquit, ubi adoleuerit, me verberabit: est enim hoc nobis gentile & hereditarium. Et ille, qui cum à filio traheretur, eum iussit ad fores consistere: à se enim ad eum locum patrem esse tractum. Præterea quo quisque maiore fraude & ex insidiis agit, eò iustior est. Fracundus autem non est insidiosus, nec insidiosa iracundia, sed aperta. At cupiditas est insidiatrix, iuxta id quod de Venere fertur. Cyprigenam enim insidiosam vocat Homerus, balthéumque ei tribuit, in quo doli essent.

Qua fraude omnes vel prudentes decipiuntur. Itaque si iniustior est, & turpior erit hæc impotentia, quàm quæ in ira cernitur: atque illa ipsa est quæ simpliciter impotentia vocatur, & quodam modo malitia est. Præterea nemo dolens libidini paret. At qui per iram facit, omnis dolens facit: qui verò libidini obsequitur, libenter & cum voluptate facit. Si igitur quibus rebus iustius offendimur, eæ sunt iniustiores, profectò impotentia cupiditatum erit huiusmodi. Neque enim in ira inest per libidinem facta iniuria. Ergo hoc iam perspicuum est, impotentiam cupiditatum, iræ esse impotentia turpiorem: in iisque voluptatibus & cupiditatibus esse continentiam & incontinentiam, quæ ad corpus pertinent. Intelligendæ autem sunt harum ipsarum differentiæ. Aliæ enim sunt, ut initio diximus, humanæ & naturales & genere & magnitudine: aliæ belluinæ quædam ex obleso ac debilitato principio, morbisque gignuntur: quarum in primo genere duntaxat sunt temperantia & intemperantia. Itaque nec tem-

perantes belluas dicimus, nec intemperantes, nisi per metaphoram: etiam si aliud animantium genus alij præstet petulantia, facilitate, & voracitate: Neque enim in belluis est ullum agendi consilium, aut ulla ratio, sed de naturæ statu dimotæ sunt, haud secus quàm homines furiosi. Minus autem mala est feritas, quàm malitia sed terribilior tamen. Neque enim in illis quod est optimum, deprauatum ac corruptum est, ut in homine, sed ab eo discessum est, adeoque iam non inest. Perinde igitur est, ac si inanimum cum animante conferas, utrum sit peius. Semper enim minor est prauitas eius quod principio caret, mens autem principium est. Planè igitur simile est, ut si quis iniustitiam cum iniusto homine compararet: quorum utrumque suo quodam modo utroque peius est. Nam homo malus plura infinitis partibus mala intulerit, quàm fera.

In quibus autem voluptatibus quæ ad tactum gustatumque pertinent, ac doloribus, cupiditatibus & fugis consistere temperantiam & intemperantiam supra exposuimus, in iis potest quispiam ita animo affectus esse, ut ab iis vincatur, quæ etiam plerique superant: potest etiam ea vincere, à quibus plerique vincantur. Horum qui in voluptatibus quidem ita animo affecti sunt, ille impotens, hic continens nominatur. In doloribus verò hic mollis & delicatus, ille constans & patiens. Sunt autem quasi medij inter hæc habitus multitudinis: quanquam magis ad vitiosos deflectere videantur. Quoniam autem voluptates aliæ sunt necessariae, aliæ non necessariae, & usque ad certum quendam modum perfruendæ, exuperationes & defectioes non probandæ: quod idem de cupiditatibus & dolori-

ETHICA ARIST.

bus dicendum : qui immoderates voluptates, aut immoderate ac supra modum persequitur, si id facit certo animi iudicio ac velut de industria, propter ipsas, non propter aliud quicquam ex iis consequens, iis intemperans habendus est. Quem quoniam necesse est facti non pœnitere, idcirco est insanabilis. Nam qui nulla ducuntur pœnitentia, insaniabiles sunt. Qui autem deficit à modo perfruenda voluptatis, huic contrarius ponitur. At qui medius est, temperans nominatur. Eadem ratio est eius qui dolores corporis fugit, non quia vincitur, sed certo animi iudicio & consulto. Eorum autem qui non consilio ducuntur, & certo agendi proposito, alius voluptate rapitur, alius fuga molestiæ, quæ inest in cupiditate. Ita sunt inter se diuersi. Sed nemo est cui non multo deterior videatur, qui nulla aut leui cupiditate impulsus, turpe aliquid faciat, quàm qui vehementi : & qui nulla ira incitatus pulset aliquem, quàm qui idem iratus faceret. Quid enim facturus fuisse videatur, si fuisset in perturbatione ? Quapropter peior est impotente intemperans. Eorum verò, quos supra dixi, alius mollis potiùs, alius impotens appellatur. Contrarius autem est & continens impotenti, & melli ac delicato constans & patiens. Constantia enim & patientia est in resistendo, continentia in vincendo. Aliud autem est resistere, aliud vincere : ut aliud non vinci, aliud vincere. Quare optabilior est continentia, quàm constantia. Qui autem animo deficit in iis rebus, quibus plerique & obsistere possunt, & obsistunt, is mollis & delicatus habendus est : (deliciæ enim quedam animi mellicies est) ut si quis vestem trahat, ne quam in ea tollenda suscipiat molestiam. Et qui

imitatur ac fingit agrum, non se miserum esse putat, cum sit misero similis. Similis est ratio continentiae & incontinentiae. Neque enim mirum sit aliquem esse, qui à vehementibus & præmagnis voluptatibus, doloribusque vincatur: quin etiam venia danda est, si quis obsistens vincatur, ut Theodecta Philoctetes ictus à vipera: vel Carcini Cercyon in Alope: & ut homines qui tenere risum conati, uniuersum effundunt, quod Xenophanto accidit. Sed si quis iis succumbat, quibus plerique possunt obsistere, id denique sit mirum, præsertim si neque natura totius generis, neque morbo impeditus non possit obsistere. Qualis est in Scytharum regibus mollities, propter genus: & qualis est mulierum ad viros differentia. Videtur autem etiam is qui ad ludum propensior est, intemperans esse: quem tamen verius est mollem esse. Ludus enim remissio ac relaxatio est, siquidem requies. Ex eorum autem numero qui in hoc modum superant, est ~~παιδώδης~~, hoc est ludibundus. Porro autem impotentia alia ex temeritate, alia ex imbecillitate gignitur. Alij enim postquam consultarunt, non seruant tamen, neque tenent id quod statuerant, victi à perturbatione. Alij quia nullum inierunt consilium, à perturbatione rapiuntur. Nonnulli enim sunt, qui quemadmodum qui se prius ad titillationem confirmarunt, non titillantur: sic cum præsenferunt ac præuiderunt, excitantque se ac rationem, nunquam à perturbatione vincuntur, siue suaue ac iucundum sit quod obiicitur, siue asperum ac molestum. Maximè autem, acutorum & atrabili hominum est temerata & præceps impotentia: quoniam illi propter celeritatem, hi propter vehementiam,

rationem non expectant, hoc ipso quòd visionem & speciem obiectam animo facile sequantur.

Cap. 8. Quoniam autem factorum suorum, ut dixi, non pœnitent intemperantem : quippe qui permaneat in proposito susceptoque consilio : impotentem verò quodam modo pœnitent, idcirco non ita est, ut querendo disputauimus : sed contrà, hic sanabilis est, ille insanabilis. Similis enim est improbitas morbis intercuti & tabi, impotentia morbis comitialibus : nam illa est assidua, hæc non assidua, est malitia. Omninoque ex alio genere est impotentia, ex alio vitium. Vitium enim omne suæ culpæ ignarum est, non est ignara impotentia. Atque horum ipsorum meliores ij sunt qui præcipites habent mentis impetus, quàm ij in quibus est ratio, neque in ea permanent. Hi enim à minore perturbatione vincuntur, & non inconsultò, ut illi alteri. Est enim impotens iis similis hominibus qui & citò, & paululo vino, atque adeò pauciore, quàm plerique, inebriantur. Ac impotentiam non esse vitium, nisi fortè aliqua ex parte, hinc perspicui potest, quòd illa non est cum certo agendi consilio coniuncta, vitium coniunctum est. Veruntamen actionibus similes sunt. Quale est illud Demodoci in Milesios. Milesij non sunt insipientes illi quidem, sed talia faciunt qualia insipientes. Et impotentes, non sunt iniusti, faciunt tamen quæ iniusta sunt. Quoniam autem hic eiusmodi est, qui, tametsi non sibi ita persuasit, immoderatas quasdam, & præter rectam rationem corporis voluptates persequatur, ille autem ita animum induxit, quòd sit eiusmodi qui eas sequatur : illa facile desistet de sententia, hic non facile. Nam & vir-

tus agendi principium conseruat : & vitium labefactat
 atque peruertit. In actionibus autem ipse finis principium
 est, ut in mathematicis, hypotheses. Neque igitur illic prin-
 cipia adhibita ad docendum ratione probantur, neq; hîc: sed
 virtus vel quæ incita est naturâ, vel amore profecta, bene
 sentiendi de principio auctor est. Ergo temperans huiusmodi
 est. cui contrarius est intemperans. Est verò etiam aliquis
 qui propter perturbationem à recta ratione desciscit : quem
 ut ne agat ex rationis rectæ præscriptione, impellit pertur-
 batio, eadem tamen non adeò superat, ut ei certum sit ac de-
 destinatum, eius generis voluptates effusè sequi oportere. Hic
 impotens est. Qui melior est intemperante : nec planè im-
 probus. Saluum enim in eo & integrum est principium, quo
 nihil in nobis est præstantius. Huic autem contrarius est
 continens, qui permanet in sententia, à qua eum nulla potest
 dimouere perturbatio. Ex quo perspicuum, hunc bonum
 habitum esse, illum malum.

Utrum ergo continens est qui in quauis ratione perma- Cap. 9.
 net & in quolibet proposito, an is demum qui in recto &
 honesto? Et impotens Utrum is qui non in qualibet ratio-
 ne & proposito permaneat, an is demum qui in falsa ratio-
 ne & non recto consilio, ut initio à nobis quæsitum est? An
 per aliud & ex accidente in quauis, per se autem in vera
 ratione & recto consilio ille permanet, hic non permanet.
 Si quis enim hoc propter illud expetit, aut sequitur, per se
 quidem hoc persequitur & expetit, ex accidente illud supe-
 rius. Simpliciter autem & absolutè dicimus esse id quod est
 propter se. Ita in qualibet hic sententia permanet quodam
 modo, ille ab eadem abducitur, at simpliciter in vera. Sunt

ETHIC. ARIST.

autem nonnulli qui in sententia permanent, quos pertinaces appellant, quales sunt ij qui desistunt aegre à sententia nec facile dissuaderi possunt. Hi simile quidem habent continenti, ut prodigus liberali, audax forti, sed in multis ab eo diuersi sunt. Nam continens, perturbatione & cupiditate non mutat sententiam: cum alioqui, si ita res ferat, facile desistat à sententia. Illi verò ne ratione quidem oblata non mutant sententiam: cum alioqui se vltro cupiditatibus offerant plerique, & inflammati voluptate rapiantur. Pertinaces autem sunt ij qui appellantur ἰδιόγνώμονες, id est, qui suas quasdam habent sibi opiniones ac sententias, & indocti, & agrestes. Ac illi quidem ἰδιόγνώμονες, huiusmodi existunt voluptate & molestia inducti. Voluptatem enim ex victoria percipiunt, si non dimoueantur de sententia: & molestè ferunt, si sua quasi decreta tollantur & infirmantur. Quare sunt illi quidem incontinenti, quàm continenti similiores. Sunt etiam qui non stant in eo quod statuerunt, neque id tamen per impotentiam, ut in Philoctete Sophoclis Neoptolemus, qui propter voluptatem quidem, sed eam honestam, non permansit in sententia. Nam verum dicere, illi honestum erat: ad mentiendum autem erat ab Ulysse inductus ac persuasus. Neque enim qui voluptatis causa aliquid agunt, omnes continuò vel intemperantes, vel improbi, vel impotentes sunt habendi, sed qui turpi voluptate ducuntur. Quoniam autem est aliquis eiusmodi, qui minus quàm oportet, corporis voluptatibus oblectetur, quique sit eiusmodi, ut non permaneat in vera ratione: fit ut inter illum ipsum & impotentem, medium locum obtineat continens. Nam & propter

maiolem, quàm oportet, voluptatis oblectationem, non seruat rationem impotens: hic verò quia minus, quàm par sit, oblectetur. Continens verò sic suum iudicium retinet, ac rationem, ut à neutro se patiatur deijci. Quòd si in bonis est continentia, ambas necesse est contrarias animi affectiones esse in malis: sicuti etiam videntur. Sed quia altera in paucis, atque rarò reperitur, idcirco ut temperantia tantum intemperantia aduersari videtur, sic continentia impotentia. Et quoniam multa dicuntur per similitudinem, continentia quoque temperantis habitum similitudine quadam consecuta est. Ut enim continens, sic temperans eiusmodi est, qui nihil quod rationi sit contrarium, faciat, propter eas quæ ad corpus pertinent voluptates. Sed hoc interest, quòd in illo insunt, in hoc nulla sunt praua cupiditates. Et quòd hic huiusmodi est, qui nulla præter rationem capiatur voluptate: capitur autem ille quidem, sed non perducitur. Similes etiam sunt inter se intemperans & impotens, cum sint diuersi: quoniam uterque voluptates corporis sequitur: sed ille putat persequendas esse, hic non putat.

Cum alioqui si ita res ferat desistat facile à sententia.] Iam supra admonui huius particulæ ἐπεὶ eam sæpe vim esse ut idem significet, quod alioqui Latine, quod qui nesciunt, permultos locos malè vertunt.

Et quoniam multa dicuntur per similitudinem.] Mendum est in multis exemplaribus Græcis, in quibus legitur καὶ ἡ ἐνπράτεια ἢ τοῦ σώφρονος: cum legendum sit, καὶ ἡ ἐνπράτεια τῇ τοῦ σώφρονος. ut intelligatur τῇ ἕξει. Reddit autem rationem cur à multis confundantur, & pro eodem accipiantur continentia & temperantia, ut initio libri dixerat.

Neque verò vnus idemque vna prudens esse potest Cap. 10.
& impotens. Nam qui prudens sit, eundem etiam moribus omni virtute ornatis & instructis esse ostendimus. Præterea non ex eo solum prudens est, quòd sciat quid a-

gendum sit, sed ex eo etiam quòd usu rerum agendarum valeat. At impotens usu rerum agendarum non valet, neque est ad rerum actionem idoneus. Acutum certè ac solertem hominem nihil prohibet impotentem esse. Idèoque videntur etiam nonnulli prudentes esse impotentes: propterea quòd, ut superiore libro ostendimus, inter solertiam & prudentiam ita intersit. Ac sunt illi quidem finitimi, quòd ad rationem attinet: quòd verò ad agendi consilium, longè diuersi. Nec verò impotens ita affectus est animo, ut qui scit & contemplatur, sed ut dormientes & ebrij. Idèoque sponte agit (scit enim quodammodo & quid, & cuius rei causa agat) sed minimè improbus est: probum enim est in eo agendi consilium ac propositum. Itaque est veluti semi-improbus. Neque verò est iniustus, ut qui non fraude & veluti dolo adhibito agat. Impotentium enim alij non perstant in eo quod deliberatione statutum sit. Alij qui sunt melencholici, ne deliberant quidem omnino. Similis est igitur impotens ciuitati, quæ statuit illa quidem præclare omnia, legesque habet bonas & salutare, sed earum nulla vititur. Id quod Anaxandrides facetè dixit:

Vult ciuitas leges, quas non seruat tamen.

Improbus autem ei, quæ seruat illa quidem leges, sed malas & perniciosas. Porro autem in eo quod multitudinis habitum excedit, omnis & continentia & incontinentia cernitur. Nam continens magis, incontinens minus in recta ratione perstat, quàm vires ferant plurimorum. Eorum autem impotentia faciliùs sanari potest qui a trabe tenentur, quàm eorum qui initio rectè consilio non stant in eo quod sit iudicatum. Et ij qui consuetudine, quàm qui natu-

ra impotentiam compararūt. Est enim facilius consuetudinem mutare, quàm naturam: quippe cùm propterea difficile consuetudo mutetur, quòd ad naturam proximè accedat.

Id quod etiam Euenus ait,

Consuetudo quidem non fit, nisi tempore multo:

At fiet natura homini, si longius ibit.

At continentia quidem quid sit, quid impotentia, quid constantia & mollities, quàmque inter se rationem habeant hi habitus, dictum est.

De voluptate autem & dolore disputare philosophi est Cap. II. eius, qui ciuilem scientiam profitetur. Is enim est velut magister & architectus illius finis bonorum omnium, quem intuentes alia in bonis, alia in malis simpliciter esse censemus. Iam verò cùm virtutes & vitia quæ ad mores pertinent, in voluptate ac dolore cerni posuerimus, hæc nobis de voluptate & dolore etiam necessariò suscipièda disputatio est. Et sanè plerique felicitatem cum voluptate cōiunctam esse affirmant. Itaque μακάριον, id est beatum, τὸ τὸ χαίρειν nominarunt, Sunt igitur qui nullam voluptatem bonum esse censent, neque per se neque ex accidente: quòd non idem sit bonum & voluptas. Alij nonnullas in bonis numerant, multas in malis. Tertia enim est sententia eorum qui asserunt, & si omnes in bonis sint, tamen non posse voluptatem summum bonum esse. Omnino quidem non esse bonum voluptatem propterea dicunt, quòd voluptas omnis sit ortus quidam ad naturam pertinens, quem sensus percipit. Neque enim ex eodem genere sunt ortus & finis, vt nulla edificatio est ipsa domus. Præterea cùm voluptates fugit temperans: tum prudens non id quod voluptatem ef-

ficat, sed indolentiam sequitur. Iam verò impedimento est voluptas, quo minus sapias: eoque magis, quo maior est ut Veneris. Qui enim in ea sit, nihil agitare mente, nihil ratione explicare, nihil cogitatione consequi posse. Præterea nulla ars est voluptatis. At omne bonum, est artis opus. Postremò voluptates & pueri persequuntur & belluæ. Sed non omnes esse in bonis alij propterea dicunt, quòd aliqua sunt obscenæ, & quæ ut probra obiiciuntur: & quod nocent. Quædam enim eorum quæ nos voluptate afficiunt, morbos adferunt. Non esse autem in voluptate summum bonum, quòd voluptas non sit finis, sed ortus. Atque hæc ferè sunt quæ de voluptate afferuntur.

Cap. 12. Ex iis verò non efficitur, ut voluptas ne sit bonum, neque summum bonum, ex his intelligi potest. Primum, quia bonum dupliciter dicitur: alterum, quod simpliciter ac per se bonum sit: alterum, quod alicui bonum sit: efficitur ut etiam eandem diuisionem naturæ & habitus consequantur. Quare etiam motiones & ortus eandem admittent diuisionem. Et quæ malæ videntur, aliæ simpliciter malæ, alicui non malæ sunt, sed expetendæ. Quædam verò nec certo quidem, sed aliquando & perexiguo tempore, expetendæ non item. Atque hæ non sunt voluptates, sed videntur omnes scilicet eæ quæ cum dolore coniunctæ sunt, & medendi causa adhibentur: quales sunt egrotorum. Deinde cum bonorum aliud actu cernatur, aliud habitus: quæ voluptates ad constitutionem habitus naturalis pertinent, ex accidente suaves ac incundæ sunt, non per se. quoniam actus in cupiditatibus sunt deficientis non sine molestia habitus atque naturæ: cum alioqui sint & quæ-

dam voluptates quæ dolore & cupiditate vacant, quales sunt quæ in contemplando percipiuntur, tum cum natura nihil desiderat. Quod ex eo velut signo perspicitur potest, quia non iisdem rebus voluptatem parientibus delectantur homines, cum natura expleta est & satiata, & cum adhuc expletur. Sed cum iam contenta est, iis quæ simpliciter ac per se sunt iucunda cum adhuc expletur, nec contenta est, etiam contrariis. Etenim acidis & amaris tum delectari solent: quorum nihil natura gratum est, nec simpliciter iucundum. Quare ne voluptates quidem. Vt enim quæ iucunda sunt, inter se affecta sunt: sic etiam quæ ex illis percipiuntur voluptates. Neque verò aliud quidpiam necesse est melius esse voluptate, ut nonnulli asserunt: finem scilicet ortu esse præstantiorem. Neque enim voluptates ortus sunt, neque omnes cum ortu coniunctæ, sed actus potius & finis: nec gignendo eueniunt, sed utendo. Neque est omnium alius finis quidam quo referantur, sed earum modo quæ ad perfectionem nature præducunt. Itaque illud non est præclare dictum, voluptatem esse ortum quendam quæ sensus percipiat: sed definienda potius fuit, actum esse habitus qui secundum naturam est: & pro illo, quem sensus percipit, non impeditus. Sed ortus quidam videtur esse id quod est verè ac propriè bonum: quia actum, quendam ortum esse putent, cum tamen reuera sit aliud. Quod verò aiunt malas esse, propterea quod morbos pariant nonnullæ res quæ voluptatem efficiunt, idem valet contra salubria, quorum quædam rei numariæ obsunt. Ergo hæc quidem ex parte, utraque mala sunt. Verum ex hoc profectò non sunt mala aestimanda: quoniam contemplatio etiam rerum, nocet interdum

ETHIC. ARIST.

valetudini. Neque verò prudentiam aut vllum habitum impedit, quæ ex quoque habitu proficiscitur voluptas, sed quæ sunt alienæ. Quinetiam quæ ex discendo & contemplando capiuntur voluptates, hoc præstant, vt magis ac magis discamus ac contemplemur. Quod autem afferunt voluptatem nullius artis opus esse, id non immeritò accidit. Neque enim vllius alterius actus ars est, sed potiùs facultatis ac potestatis. Quanquam voluptatis videtur esse vnguentaria & culinaria. Quod verò aiunt temperantē fugere voluptates: prudentemque sequi indolentiam, non voluptatem, tum pueros & belluas voluptatem persequi: hæc vna ratione omnia dissoluuntur. Quia enim diximus, quomodo simpliciter bonæ, & quomodo non bonæ sunt omnes voluptates: has pueri ac belluæ sequuntur: prudens autem earum indolentiam, quæ cum cupiditate & dolore ac molestia coniunctæ sunt, quæ eadem ad corpus pertinent (hæ enim sunt ex eo genere) & intemperans eas nimias, ex quibus intemperans nominatus est. Quapropter eas fugit temperans. Alioqui sunt & temperantis suæ quædam voluptates.

Actus enim in cupiditatibus.] Vbi legitur hic, ἔστι δὲ ἀσέπεια, ego ex lib. 6. ad Eudemum lego ἔστι δὲ ἀσέπεια, quæ est vera lectio.

Sed ortus quidem videtur esse id propriè.] In Græcis exemplaribus multis non legitur ὅτι, sed ὅτι, & rectè: atque ego sic reddidi.

Cap. 13. At verò hoc inter omnes constat, dolorem malum esse atque fugiendum. Nam aliud absolutè malum est, aliud quadam ex parte, nempe quia impedimento est. Quod autem ei contrarium est quod fugiendum sit, quia fugiendum est atque malum, omne id bonum est. Est igitur bonum voluptas. Neque enim ita procedit refutatio, vt dissoluebat Speusippus: Vt maior res minori contraria est & pari, ita

voluptatem dolori esse contrariam. Neque enim dicas voluptatem, idem quod malum quoddam esse. Nec certè quicquam prohibet: quin sit aliqua voluptas summum bonum, tametsi nonnullæ numerantur in malis: ut nihil vetat aliquam scientiam esse opinionem, etiam si malæ sunt & perniciosæ aliquæ. Quin potius si ab unoquoque habitu profiscantur sui quidam liberi ac minimè impediti actus, siue in omnium actu sit beatitudo, siue in eorum aliquo, si modò non sit impeditus, eum profectò necesse est maximè expeti. Atqui hoc ipsum est voluptas. Ita erit summum bonum quædam voluptas, etiam si multæ sint in malis, atque adeò, si ita vis, in malis simpliciter. Ob eamque causam, beatam vitam, etiam iucundam & suauem ducunt omnes. Et voluptatem certè cum beatitudine non iniuria connectunt, & veluti in beatitudine implicant. Nullus enim actus perfectus est, si impeditus sit. Beatitudo autem undique perfectū quiddam & absolutum ponitur. Quocirca corporis bonis & externis, adeoque fortuna ipsa eget beatus, ut ne eius actiones impediri possint. Qui autem beatum eum dicunt, qui rota torqueatur, maximisque opprimatur calamitatibus, dum modò vir bonus sit: siue sponte sua, siue inuiti ita loquentur, nihil dicunt. Quoniam autem fortuna indiget, idcirco videtur quibusdam εὐδαιμονία, id est, fœlisitas, idem esse quod εὐτυχία, id est, secunda fortuna. At non ita est, quandoquidem etiam hæc, si est immoderata & immensa, impedimento est beatæ vitæ: nec iam fortassis prosperitatem ac secundam fortunam appellari æquum est. Est enim eius à beata vita modus terminusque petendus. Quod verò omnes & belluæ & homines sequuntur voluptatem, id quo-

ETHIC. ARIST.

que argumento est, eam esse summum bonum.

Fama etenim vana esse nequit, quam multa per
Turba hominum celebrat. [oibem

Sed quoniam eadem neque est, neque videtur natura optima, nec habitus optimus, idcirco non eadem omnes sequuntur voluptatem: sed tam non voluptatem omnes. Fortasse etiam sequuntur omnes non quam putant, aut quam ipsi potissimum probarent, sed eandem. Est enim natura diuinum quiddam insitum omnibus: sed nominis hereditatem sibi vendicarunt ad corpus pertinentes voluptates, propterea quod sapissimè iis se dedunt homines, & earum omnes sunt participes. Quoniam ergo hæ solæ notæ sunt, idcirco eas solas esse putant. Illud quoque perspicuum est, nisi sit & voluptas bonum & actus, non iucundè viuere beatum. Quamobrem enim eam desideret, si non sit in bonis? Quine etiam euenire poterit, ut iucundè, & cum dolore uiuat. Neque enim dolor malum est, nec bonum, nisi etiam voluptas. Cur ergo etiam fugiat? Neque igitur iucundior ac suauior sit vita hominis virtute præditi, nisi etiam eius sint operationes huiusmodi.

Cap. 14. *De iis porro voluptatibus, quæ ad corpus pertinent, iam differendum est nobis, præsertim cum dicamus nonnullas voluptates esse valde expetendas, ut quæ honestæ sunt: at non quæ ad corpus pertinent, & in quibus versatur intemperans. Quid ergo est, quod his contrariis dolores mali sunt ac molesti? malo enim quod aduersatur bonum est. An ita bonæ sunt necessariae voluptates, quia quod est non malum, bonum est? An ad certum usque terminum & modum bonæ sunt? Nam quibus in habitibus, motionibusque transire modum, in eo quod melius sit, non licet: nec in voluptate*

quæ in illis inest licet: in quibus verò licet, & in voluptate. Atqui in bonis corporis est aliquid nimium: ac malus ea re quisque est, quia sequitur nimias voluptates, non quia necessarias. Omnes enim modo quodam & epulis delectantur, & vino & Venere: sed non omnes, ut ratio postulat. Contrà fit in dolore. Neque enim quòd hîc nimium est, fugit: sed omnino dolorem fugit quisque: non enim contrarius est dolor ei quod nimium est, sed ei qui quod immoderatum est ac nimium persequitur. Quoniam autem non solum verum dicendum est, sed causa etiam adferenda, cur quicque falsum sit (hoc enim plurimum confert ad fidem faciendam. Cùm enim apparuit consentaneum id, propter quod verum esse visum est, quod minimè verum est: tum id efficit ut vero magis assentiamur) Itaque adferenda ratio est, cur voluptates corporis magis expetendæ videntur. Ac primum quidem certè, quòd depellit atque excutit dolorem, & propter dolores nimios, voluptatem quasi medicinam quandam sequuntur, voluptatem inquam immodicam, atque omnino eam quæ ad corpus pertinet. Vehementes autem solent existere omnes quæ adhibentur curationes, ideòque expetuntur, propterea quòd ad contrarium compositæ & collatæ maiorem sui speciem adhibent. Non igitur bonum videtur esse voluptas. His duabus de causis, ut dictum est, quòd aliæ sunt actiones depravatæ naturæ, aut ab ipso statim ortu ut belluarum: aut consuetudine, ut hominum flagitiosorum. Aliæ sunt velut medicinæ quædam, quia scilicet eorum sunt qui aliquid desiderant, quibûsque aliquid deficit, & melius est adesse, quàm gigni. Hæ verò quoniam tum existunt, cùm expletur ac perficitur naturæ desiderium, id-

ETHIC. ARIST.

circo ex accidente bonæ sunt. Jam verò expetuntur ab iis qui aliis oblectari non possunt, hoc ipso quòd sunt vehementes & validæ. Itaque earum velut sitim quandam sibi ipsi conciliant & comparant. Quæ si non noceant, caret reprehensione: sin noceant, est in vitio. Neque enim suppetunt alia quibus oblectentur. At verò neutro modo affici, ut scilicet neque in dolore sis, neque in voluptate, plerisque molestum est, idque ob suam cuiusque naturam. Sunt enim in perpetuo laborè animantia: ut etiam testantur qui de rerum natura habentur sermones: qui cernere & audire non sine molestia esse confirmant, sed assiduitate quotidiana, ut aiunt, consuetudine sentiendi assuevimus. Itemque in adolescentia homines ita affecti sunt propter accretionem, ut vinolenti: atque adeò hilaris & iucunda est adolescentia. At verò qui bili atra naturâ abundant, ò semper requirunt desiderantque medicinam: quòd eorum corpus continenter, assiduèque pungatur, propter suam temperationem: & vehementes semper habent appetitiones. Atque expellit voluptas dolorem, tum ea quæ contraria est, tum quævis alia, si modò sit vehemens. Atque ob eas causas homines intemperantes fiunt, & flagitiosi. Quæ autem vacant dolore voluptates, earum nullæ sunt exuperantiæ. Quo ex genere sunt quæ ex iis gignuntur, quæ habent suapte natura, non autem aduentitiam oblectationem. Dico autem aduentitiam habere iucunditatem ea, quæ medicinam faciunt, quæque curationis causa adhibentur. Nam quod accidit, ut naturæ desiderio quasi adhibita medicina subueniatur, cooperante eo, quod in nobis adhuc sanum est, nutriendi principio, idcirco effi-

cere videntur voluptatem. Ea verò suapte natura voluptate afficiunt, quæ eiusmodi, hoc est, nihil desiderantis naturæ actionem perficiunt & obfoluunt. Res autem nulla nos semper eadem delectat, quod non est natura nostra simplex, habetque in se quiddam admixtum dispar sui ac dissimile, quod eam interire necesse sit. Ita si quid agit pars altera, id continuò natura alterius sit alienum. Si quando ad æqualitatem pars utraque reuocetur, nec iucundum videtur quod agitur, neque molestum. Nam si natura simplex sit alicuius, eadem semper ex actione summam capiet voluptatem. Quapropter semper una Deus, eaque simplici voluptate perfruitur. Neque enim motionis tantummodo est actus, sed etiam immobilitatis & quietis: & magis est in quiete voluptas, quàm in motu. Fit autem nescio quo vitio hominum, ut, iuxta sententiã poëtæ, rerum omnium nihil iucundius mutatione, nihil suauius esse videatur. Ut enim homo mutabilis & inconstans est qui est improbus, sic natura quæ mutationem desiderat. Neque enim simplex est, neque proba. Dictum est de continentia, & incontinentia, de voluptate & dolore, tum quid sit eorum unumquodque, tum quomodo eorum aliqua in bonis sint, alia in malis. Superest ut de amicitia dicamus.

ARISTOTELIS

Ethicorum liber VIII.

ARGUMENTVM.

HOC libro in primis agitur de amicitia inter aequales, deinde inter inaequales; tum de querelis quae inter amicos exoriuntur. 1. Amicitia est mutua aliquorum beneuolentia, cum id non ignorent, & alicuius quidem boni gratia. Quod bonum & amabile, quoniam est triplex, honestum, utile & delectabile, amicitia in tres species rectè distribuitur, honestam, utilem, delectabilem. Honestam virtutem: utilis utilitatem, pecuniam & honores: delectabilem voluptatem in amando consecratur. Prima est vera & per se. Nam viri boni amicos diligunt, quia boni sunt. Haec manent quandiu amici manent boni, virtus verò stabilis est & permanet. In hanc conueniunt omnia, quae in amicis requiruntur. Nam & probi sunt & vicissim inter se utiles, itémque iucundi. Amicitia utilis & voluptuaria sicut amicitia per accidens, quoniam tales amici diliguntur boni exterioris gratia, id est utilitatis aut voluptatis. 2. Amicitia inaequalium personarum, est amicitia inter personas, quarum alteram dignitate praecellit, ut patris in liberos, domini in seruum, viri in uxorem. Huic amicitiae accommodatur amicitia politica, eiusque genera. Amicitia civilis, est amicitia reip. gubernantis ratione eorum, qui eius imperio subsunt. Huius sunt tres species, sicuti sunt tres formae reip. Monarchia Regis potestas, cui tyrannis: Aristocratia optimatum potestas, cui paucorum potestas: Timocratia ex censu potestas, cui timocratia popularis potestas opponitur. 3. Bonorum amicitia criminationibus caret, quia boni amicos suos diu probarunt, fidesque inter eos maximè viget, nec ullus relinquitur iniuriae locus aut dissensionis, & vicissim de se bene mereri contendunt. Qui verò bona merendo superior est, nunquam de amico qui non par referat, conqueritur. nam consequitur quod volebat, & sua liberalitate, quam in amicum exercuit, est contentus, nulla spe ductus recipiendi. Nec in delectabilibus amicitiiis facillè incidunt querelae, quia uterque habet quod cupit, & alter potest ab alterius consuetudine abesse, qui non latis iucundus esse videatur, sed maximè reperiuntur in amicitia utili. Nam utilitatem spectantes, queruntur se minùs quàm deceat, habere, semperque postulant aliquid amplius. Itaque consideranda est persona datoris, ut accipias aut non accipias. In his amicitiiis quae utilitate aestimantur, reddendum est tantum, quantum ab amico acceperis, quin etiam plus eo. Hoc enim est honestum. In amicitiiis inaequalium, quorum alter alterum dignitate praecellit, ei qui alterum anteit, reddi meritò debet honor. Ei autem qui indiget, pecunia: ut hoc modo excellentiae ratio habeatur & egenti subueniatur, in reddendòque seruetur aequalitas pro facultate & viribus.

Cap. i.

Equitur ut deinceps de amicitia dicendum esse videatur. Nam aut virtus est quaedam, aut cum virtute coniuncta. Et praeterea ad usum vitae est necessaria maximè. Quis enim est qui velit, absque amicis vitam degere, in summa etiam omnium bonorum abundantia? Etenim ut

quisque maximè opibus, imperio, & potentia excellit, ita amicis maximè indigere videtur. Quis enim esset tantus fructus in huiusmodi prosperitate, sublata benignitate ac beneficentia, quæ & in amicos extat maximè, & ibi amplissimis laudibus afficitur? Aut quo tādē modo sine amicis custodiri conservarique possit? Quantò enim amplior est, tantò periculis maioribus obiecta est. In paupertate etiam, ceterisque asperis rebus, amicos unicum ac singulare perfugium esse existimant. Jam & adolescentes in officio retinent amici: & senibus ad obsequium præsto sunt, easque vitæ actiones fungendas, quibus propter imbecillitatem deesse coguntur: & constanti ætati comites se ad præclara honestaque facinora præbent. Etenim

Si simul ire parent bini, — maiora mente agitare, & plura conficere possunt. Ac natura quidem videtur esse amicitia inter natos & parentes: quod non solum in hominibus animadverti potest, sed in auiibus etiam, & plurimis animalibus: tum verò inter omnia quæ quodam velut gentilitatis iure ac societate sunt inter se coniuncta: sed hoc in hominibus est multò euentius. Vnde ita laudibus eos afficimus, qui hominum generi consulunt, *ἑταῖροι*; Græcè, id est, hominum amantes, appellemus. Cernere etiam licet in peregrinationibus, quàm sit omnis homo homini propinquus & amicus. Videtur autem etiam ciuitates continere amicitia maiore, quàm iustitia in studio esse legum latoribus. Amicitia enim est similis concordia: hanc verò maximè appetunt illi: & seditionem, quæ inimicitia est, omni ratione exterminant. Et si amicitia quidem inter omnes esset, nihil esset quòd iustitiam desiderarent. At si iu-

ETHIC. ARIST.

si essent, tamen accessionem amicitiae requirerent. Et profecto inter omnia iura, quod praestantissimum est & maxime ius, id amicitia contineri videtur. Neque verò res est solum necessaria, sed honesta etiam atque praecleara. Nam & eos laudamus qui amicos diligunt, & amicorum multitudo, praeclearum quiddam videtur. Ut id quoque accedat, quod nonnulli etiam viros bonos eosdem amicos putant. Sed de ea multa sunt quae ambigi, & in controuersiam vocari solent. Alij enim eam similitudinem quaedam esse statuunt, & amicos similes esse. Ex quo proueria facta sint, Pares cum paribus, & Graculus cum gracula, & cetera generis eiusdem. Alij contra qui similes sint esse inimitos, & ita animatos esse inter se, ut figuli. Atque horum causas longius, & magis ad naturam accommodatè petunt. Euripides quidem, cum ita scribit,

Cum sicca tellus est, tunc imbrem ipsa expetit:
Cælumque sanctum, cum refertum est imbribus,
Delabi aridae telluris in sinum petit.

Heraclitus verò cum ait, Contrarium utile, & ex rebus disparibus ac dissimilibus pulcherrimum concentum fieri & discordia omnia effici. His cum multi alij, tum Empedocles aduersatur. Nam simile appetere simile. Quaestiones igitur naturales, quoniam non sunt huius disputationis, omittamus: eas verò quae naturam humanam, quaeque ad mores perturbationesque pertinet, tractemus: veluti, Vtrum inter omnes locum habeat amicitia, an inter malos esse non possit. & Num sit unum tantum genus amicitiae, non plura. Qui enim unum esse putant, ex eo quod accessionem & decessionem admittat, non satis firmo argumento nituntur.

Accessionem enim & decessioneu multa recipiunt quæ specie differunt, de quibus supra diximus.

Seditionem quæ inimicitia est.] καὶ τὸ σέβει ἐχθρὰ οὖν. Hic ἐχθρὰ non est adiectivum, sed substantivum idem significans quod inimicitia. Quò magis mirum est Argyropilum, & alios quosdam interpretes hoc non vidisse.

Hæc autem fortasse planius intelligentur, si quid sit Cap. 2.
amabile cognoverimus. Neque enim amari omnia videntur, sed ea demum quæ amabilia sunt: cuiusmodi sunt bona iucunda & utilia. Utilia autem videntur, ex quibus bonum aliquod perspicitur, aut voluptas comparatur. Quare in eo quod amabile est, vel bonum vel iucundum, ut fines quosdam spectamus. Sed utrùm id quisque diligat, quod bonum est, an quod sibi est bonum, quæstio est. Hæc enim interdum inter se discrepant. Idemque de iucundis rebus quæri potest. Videtur autem & quisque amare quod sibi bonum est: & id quidem simpliciter amabile esse, quod verè ac simpliciter bonum est: unicuique verò, quod cuique bonum sit. Quod autem cuique reuera bonum sit, non id quisque diligit, sed quod esse videatur, neque id quicquam refert: quoniam erit amabile, quod bonum esse videtur: Cùm autem ab illis tribus omnes causæ diligendi proficiantur, in eorum dilectione, quæ inanimata sunt, nomen amicitiae locum non potest habere. Neque enim est in illis mutuus amor: nec ullum eorum boni affici volumus. Ridiculum enim sit, si quem dicamus velle, vinum bonis affici, sed integrum modò ac saluum omnes volunt, ad suos usus. Atqui omnes aiunt oportere amicum vel le bonis affici: atque id illius causa. Qui autem ita aliis benignè volunt, eos benevolos appellant, si idem ab illis vicissim

non fiat. Benevolentiam enim in iis, inter quos est mutua affectio, amicitiam esse dicunt. Sed nunquid eò addendum est, si non sit occulta? multi enim propter probitatis aut utilitatis opinionem, etiam eos, quos nunquam viderunt, benevolentia complectuntur: fierique potest ut vicissim illorum aliquis in hunc sit eodem modo animatus. Benevolentia igitur inter se illi quidem coniuncti videntur esse. Sed quónam modo eos amicos quis dixerit, cum quemadmodum inter se animati sunt, ignorent? Amicos ergo oportet & mutua se benevolentia complecti, & se velle vtrò citròque bonis affici, cum id non ignorent, idque propter unum aliquid eorum quæ dicta sunt.

Cap. 3.

Quæ quoniam inter se specie differunt, dilectiones quoque & amicitia different. Tria enim sunt amicitia genera, quæ rebus amabilibus pari numero respondent. Est enim suus in unoquoque genere mutuus amor, haud obscurus, neque incognitus. Et qui inter se diligunt, alteri alteros bonis affici volunt, hoc ipso quòd diligunt. Atque illi, quidem qui utilitatis causa inter se amant, non propter se amant, sed qua bonum aliquid ipsi vtrunque redit. Eademque est ratio eorum qui amicitias colunt propter voluptatem. Non enim facetos ac festivos homines propterea diligunt, quia hac quadam qualitate affecti sunt, sed quia ipsos delectant. Ergo qui utilitatis causa amant, propter sua ipsorum commoda diligunt: & qui ob voluptatem amant, propter suam ipsorum voluptatem amant. nec quem amant, qua is ipse est, amant: sed qua utilis est aut iucundus. Sunt igitur hæ amicitia ex accidente: quoniam non idcirco qui diligitur, colitur: quia is ipse est, sed quia aut

utilitatem aliquam suppeditat, aut voluptatem. Quocirca facile tales amicitiae dissoluntur: quippe cum similes minus permaneant. Etenim si iam amplius non sint voluptati vel utilitati, amare desistunt. At utilitas non permanet, aliasque alia solet existere. Quare eo quod amicitiam constituerat sublato, amicitia etiam dirimitur, quasi esset cum illis rebus contracta amicitia. Hoc autem genus amicitiae maximè in senibus cernitur (non enim id ætatis homines voluptatem sequuntur, sed utilitatem) tum verò in iis qui constanti sunt ætate, atque etiam in adolescentibus, quotquot sunt qui utilitatis studio ducuntur. Cumque non admodum eiusmodi homines familiaritate & vitæ consuetudine consociantur (interdum enim ne iucundos quidem se præbent) tum ne hanc quidem vitæ consuetudinem desiderant, nisi inde fructus utilitatisque capiatur. Manent enim iucundè tantisper, dum sperant se aliquem fructum esse facturos. Atque ad hoc genus quidem hospitalitatem referunt. At verò iuuenum amicitia voluptatis causa ferrè constituta esse videtur. Cum enim animi perturbationibus ducantur, in iisque vitam denegant, tum ex quo capiant voluptatē, quodque præsens sit, id omne vel studiosissimè persequuntur. Et quia mutata ætate alia existunt, quibus oblectantur, idcirco repente & amici fiunt, & ab amicitia desistunt. Nam eorum amicitia unà cum voluptate mutatur, huiusmodi autem voluptatis cita est ac repentina mutatio. Atque etiam adolescentes ad insanum amorem propensi sunt. Nam & ex perturbatione, & propter voluptatem, insani amoris vehementia existit. Itaque & citò diligunt, & ab amore desistunt, saepe eodem

ETHIC. ARIST.

die mutata sententia. Hi unà versari totos dies cupiunt, & vitæ societate coniungi, quòd isto modo eis adsint omnia, quæ ab amicitia expectant. At perfecta amicitia est, quæ viri boni & virtute pares inter se coniuncti sunt. Hi enim vtròque citròque bonis pariter se affici volunt, quâ boni sunt. Boni autem sunt per se. Qui autem amicis benignè volunt illorum ipsorum causa ij maximè amici habendi sunt. Sunt enim per se ita affecti animo, non per aliud, & ex accidente. Manebit igitur maximè horum amicitia, quandiu scilicet boni erunt. Ac virtus stabilis, constans, ac permanens res est. Atque etiam simpliciter uterque bonus est & amico. Viri enim boni & simpliciter boni sunt, & vicissim inter se utiles: itémque iucundi. Qui enim verè boni sunt, iidem & simpliciter iucundæ actiones, & quæ sunt eiusdem modi. At bonorum sunt eiusdem modi, vel similes actiones. Porro autem firma ac stabilis est nō sine causa hæc amicitia. Concurrunt enim in ea omnia quæ amicis inesse debent. Omnis enim amicitia vel ad bonum dirigitur, vel ad voluptatem: idque aut simpliciter, ac per se, aut eius quo cum intercedit nobis amicitia. Et omnis quædam inter amicos paritate & similitudine constat: quæ huic per se insunt omnia. In hac enim cū sint reliqua similia, tum id adest quod per se ac simpliciter bonum est, & quod simpliciter iucundū, quibus nihil amabilius reperiri potest. Et amare igitur in illis maximè viget, & amicitia, eaque optima. Iure autem rarum est maximè istud genus amicitiae, quādoquidem hominum huius generis magna est penuria: & præterea tempore ac consuetudine opus est. Verum enim est prouerbum, Multos modios salis simul edēdos esse, ut inter se norint. Neque ve-

rò probari, & in amicitia recipi possunt, nec amici esse, priusquam habeant quasi signa quaedam & notas, quibus uterque alterum amabilem esse cognoscat, fidesque; ultrò citròque perspecta sit. Qui verò citò amicitiae officia vicissim inter se praestant, volunt illi quidem esse amici, nec sunt tamen: nisi sint digni amicitia, itaque iudicent de se mutuò, exploratùmque habeant. Repentè igitur amicitiae voluntas nascitur, amicitia non item. Atque hæc quidē amicitia & tempore & ceteris rebus perfecta est: Et hæc omnia atque adeò similia praestantur ultrò citròque; officia: quod potissimū in amicis requiritur.

Tum verò homines corroboratis. (ἡγεῖται τὸν ἐν ἀκμῇ καὶ νέον, hic repetendum est ex proximo, ἐν τοῖς. ut quemadmodum dixerat ἐν τοῖς προσεχουσιν, ita hic intelligatur καὶ ἐν τοῖς τὸν ἐν ἀκμῇ καὶ νέον δοῦν, &c.

Vicissimque reddit parem voluntatem et iucunditatem.] In quibusdam codicibus est ἡγεῖται, sed malo cum aliis legere ἡγεῖται: bis enim duobus complexus est omnia quæ ab amicis in amicos referuntur officia. Nam in verbo voluntatis complexus est honestatis & utilitatis officia.

Quæ autem iucunditatis causa conflatur, huius præ se Cap. 4.
fert similitudinem. Boni etenim vicissim se inter se oblectant. Itemque ea quæ utilitatibus colitur: siquidem qui boni sunt, tales se alter alteri præbent. Tum verò istæ amicitiae permanent diutissimè, cum ab amicis paria utrinque præstantur ac suppeditantur. Veluti si par utrinque voluptas præbeatur: non si ita solum, sed si etiam ab eadem re proficiatur. Ut inter festivos ac facetos homines accidit: non ut in amatore & amasio. Neque enim iisdem oblectantur isti, sed ille amore huius, hic amatoris obsequio & observantia. Desinente autem ætatis flore, interdum etiam evanescit amicitia, cum alteri tunc non sit iucunda facies, alter non amplius ab altero colatur. Rursum autem plerique in amicitia permanent, si moribus similes consuetudine ad-

ETHIC. ARIST.

iuncta, mores consentientes inter se deligant. Qui autem in cupidineis amoribus non voluptatem, sed utilitates permittant, & minùs diligunt, & minùs diu permanent in amore. Qui verò amici sunt spe quæstus & emolumenti, eorum amicitiam utilitas commutata dissolvit: quippe qui non se inter se amarent, sed utilitatem & fructum. Ac voluptatis quidem & utilitatis causa comparata amicitia, & malis inter malos, & probis cum improbis, & neutris cum quolibet, intercedere possunt. At perspicuum est, solos viros bonos propter se amicos esse. Mali enim seipsis non oblectantur, nisi quid extet emolumenti. Porro autem sola bonorum amicitia criminationibus caret, non enim facile est criminibus aliquem oblatis credere de eo quem ipse diu probavit, atque perspexit. Præterea & fides inter eos viget: nec ullus relinquitur iniuriæ locus: cæteraque hic adsunt omnia quæ in vera amicitia postuluntur. In aliis autem societatibus nihil prohibet hæc talia existere. Quoniam enim homines, eos etiam amicos appellant qui se utilitatis causa inter se diligunt, ut ciuitates: in quibus societates inire videntur utilitatis causa: itémque eos qui voluptatis causa inter se amant ut faciunt pueri: certè hos tales nos quoque amicos appellemus. Verum amicitia etiam plura genera esse dicamus. Ac primùm quidem & propriè eam quæ inter bonos est, quâ boni sunt: reliquas ex similitudine. Amici enim hoc ipso sunt, quòd boni aliquid, & simile quidpiam hinc repetitur. Etenim quod iucundum est, bonum quidpiam est iis quibus res iucundæ cordi sunt. Neque verò hæc ferè amicitia copulata reperiuntur in quoquam, nec iidem utilitatis causa & voluptatis amici fieri solent: quòd non admodum

conuenire in vnum & connecti solent, quæ non per se, sed aliena vi & ex accidente constant. Cùmque in has species distributa sit amicitia, improbi quidem amici esse poterunt voluptatis causa aut utilitatis: vt qui hac ex parte veris amicis similes sunt: at boni per se ac propter se amici sunt, nẽpe quâ boni. Hi ergo simpliciter amici sunt, illi ex accidente, quia his sunt similes.

Vt autem virtutibus alij ex habitu boni nominantur, Cap. 5. alij ex actu & effectu, sic in amicitia. Alij enim vitæ consuetudinẽ & familiaritatem adhibentes, & se vtrò citròq; oblectant, & utilitates suppeditant. Alij dormientes aut locorum interuallo disuncti, non vtuntur amicitia officijs illi quidem, sed ita tamen sunt affecti animo, vt amicorum munere fungi possint. Neque enim locorum interualla funditus amicitiam tollunt, sed officia & actionẽ. Quòd si diuturna absentia, amicitia quoque obliuionẽ adferre atque efficere videtur ipsa absentia. Ex quo, factum est prouerbium,

Sæpe petisse amor est per longa silentia visus.

Sed nec senes, nec seueri idonei ad amicitiam videntur: quippe cùm in iis parum iucunditatis: & nemo possit cum eo, qui grauis ac molestus sit, familiaritatem contrahere, nec cum eo in quo nihil est iucunditatis. Nam & molestiam natura fugit, & iucunditatem expetit maximè. Qui autem alteri alteris probati sunt, nec vitæ consuetudine & familiaritate vtuntur, beneuolis sunt, quàm amicis similiores. Nihil enim est tam amicorum proprium, quàm vitæ societas & communio. Utilitatem enim expetunt inopes: consuetudinem vitæ, etiam beati: quandoquidem eos solitarios esse minimè conuenit. Atqui vnà vitam degere non possunt qui

nec iucundi sunt, neque iisdem rebus delectantur: quod sodalitas maximè videtur cōtinere. Ergo amicitia est ea maximè, quemadmodum sæpe dixi, quæ est inter bonos. Est enim amabile & optabile simpliciter, ac per se bonum est, aut iucundum: cuique autem quod sibi quisq; tales esse arbitrat. At probus probo vtriusq; causa est amabilis. Sed amor dilectio ve perturbationi similior est, amicitia habitui: quoniam amor etiam est erga inanimata. At redamare non est sine agendi consilio: ab habitu autem proficiscitur omne agendi consilium. Bonis quoque affici volunt quos amant illorū causa: non perturbatione, sed animi affectu & habitu. Et quibus amici chari sunt, ijsua ipsorum bona diligunt. Cum enim vir bonus, amicus fit alicui, tum in bonis eius cui est amicus, ducitur: Quocirca vterque quod sibi bono est, amat: vicissimque reddit parem & voluntatem & suavitatem: quandoquidem amicitia, quædam equalitas dicitur. Hæc igitur in amicitia proborum insunt maximè.

Cap. 3.

Inter seueros autem & senes eò rarius amicitia intercedit, quò morosiores sunt & difficiliiores, minúsque delectantur vitæ communione & consuetudine. Nam & amicitia sunt hæc propria maximè, & illius hæc efficientia sunt. Itaque amicitia citò adolescentes instituunt: senes non item. Neque enim eos charos habere possunt, quibus non delectantur. Quod idem in seueris ac tristibus dicendum. Et quanquam hi tales homines beneuolentia inter se coniunguntur: quippe qui & vicissim se inter bonis affici velint, & cum opus est, officiosi sunt & iuuant: tamen amicitia inter eos locum non habet: quòd vnà familiariter versari nequeant, nec alter altero oblectatur. Quæ in ami-

ritia maximè locum habere oportet. Sed cum multis perfecta amicitia esse non potest: sicuti fieri nequit, ut insano amore vnà plures colantur. Etenim hoc in quadam excellentia & exuperatione positum. Quod verò tale est, cum vno natura intercedere solet. Eidem porrò simul multos valde probari ac summè placere, non facile est: ut nec fortasse bonum esse. Experiundum etiam est, & consuetudo adiungenda: quod perdifficile est. Vtilitatis sanè causa & voluptatis, ut quis multis placeat, vsuuenire potest: quòd & huius generis multi sunt, & breui tempore possint, quæ huc pertinent, omnia suppetere. Horum autem generum magis illa nomen videtur obtinere amicitia, quæ delectatione & iucunditate vitæ dirigitur, cum eadem vtrinque extabunt officia, & alter altero delectatur, aut iisdem rebus mouentur, quales sunt iuuenum amicitia. Habent enim eiusmodi amicitia ingenuum ac liberale aliquid magis quàm alia. At verò quæ emolumentis & fructibus colitur, amicitia est hominum propria forensium ac sordidorum. Et beati quidem vtilis amicos non desiderant, iucundos desiderant. Viuere enim cum aliquibus cupiunt. Et molestias ferunt illi haud longo tempore: perpetuò verò, ne ipsa quidem bona, si molestiam afferant, nemo perferre possit. Itaque amicos suaves ac iucundos querunt, ac fortasse & bonos querere oportuit: ut qui & per se tales sunt, & ipsis etiam amicis tales. Sic enim eis ea suppetēt omnia, quæ amicis adesse debent. Qui verò potentia & imperio valent, ij amicis distinctis ac disparibus vtuntur. Ex aliis enim vtilitates percipiunt, ex aliis voluptates: quæ duo non ferè in eodem reperiuntur. Neque enim eos querunt

ETHIC. ARIST.

qui sint suaves & iucundi cum virtute, neque eos qui sint ad res honestas utiles: sed in illis hoc solum requirunt, ut faceti ac festivi sint, ut qui iucunditatis studio teneantur: in his, ut apti ac solertes sint ad exequenda imperata. At qui non magnopere solent hac in eodem inesse. Dictum est, virum quidem bonum, eundem simul utilem & iucundum esse: sed qui huiusmodi est, non fit amicus opibus & potentia superiori, nisi & virtute ille superetur. Sin minus, non fit qui inferior erat proportionem aequalis. Illius verò generis non admodum multi solent existere. Ergo in aequalitate hac de quibus dixi amicitia cernuntur: nam eadem ab utrisque extat in alterum, & sibi ea vicissim optant, aut verò aliud cum alio, ut voluptatem utilitate, commutant. Hoc verò etiam dictum est, eas non aequè esse amicitias, nec diu permanere. Porro autem videtur ex similitudine & dissimilitudine eiusdem rei, & esse amicitia, & non esse. Videntur enim amicitia, propter similitudinem quam habent cum ea quae virtute dirigitur. Cum enim iucunditas in una, in altera insit utilitas, utraque hac insunt in illa. Quia verò illa criminationibus caret, stabilisque ac firma est, haec autem decidunt celeriter, aliisque multis differunt non videntur rursus amicitia, propter dissimulationem quae iis est cum illa.

Qua in amicitia maxime locum habere oportet. In Graecis codicibus multis legitur $\alpha\alpha$; cum legendum sit $\alpha\alpha\alpha$.

Est hominum propria forensium ac sordidorum. $\alpha\gamma\omega\pi\alpha\iota$ contrarij sunt $\epsilon\lambda\epsilon\upsilon\theta\epsilon\rho\alpha\iota$ passim apud Arist. Ergo ut illi Latine appellantur liberales & ingenui, ita hi sordidi appellandi sunt: & ut Cic. saepe appellat, forenses homines. Quod vocabulum propius accedit ad significationem $\tau\omega\upsilon\ \alpha\gamma\omega\pi\alpha\iota\omega\upsilon$: sic enim appellati sunt $\alpha\mu\omicron\ \tau\omicron\ \alpha\gamma\omega\pi\alpha\iota$.

Cap. 7. Est verò & aliud genus amicitiae, quod in excellentia & praestantia cernitur: qualis est patri cum liberis, omni-

nōque seniori cum iuniorē: itēque viro cum uxore, & cui est in alios imperium cum iis quibus præsīt. Quæ etiam differunt inter se. Non enim eadem est parentibus cum liberis, & iis qui præsunt aliis, cum iis qui in eorum sunt imperio. Sed nec patris cum filio eadem est, quæ filij cum patre, nec eadem viro cum uxore, uxoriq̃ue cum viro. Est enim horum cuique virtus diuersa, diuersum officium, Sunt verò & causæ diligendi diuersæ. Vnde efficitur, ut & diuersi sint amores, & diuersæ amicitia. Nec eadem profectò utrique ab altero officia tribuuntur, nec id quidem æquum sit postulare. Cū verò ea tribuunt liberi parentibus, quæ debent procreatoribus, parentes vicissim liberis, quæ debent ex se natis: tum inter eos stabilis & proba amicitia existet. Debet autem ex proportionē in omnibus amicitias quæ in excellentia sunt, charitas existere. Veluti maior ei charitas debetur qui melior est, quàm ipse alteri debeat, magisq̃ue amari debet, quàm amare: quod idem in eo dicendum, qui utilior sit eodēque modo in singulis aliis. Quando enim charitas dilectiōve pro dignitate præstatur, tum existit quodam modo æqualitas, quæ sanè propria est amicitia. Sed non eodem se habere modo videtur æqualitas in iure reddēdo & in amicitia. Est enim in iuris æqualitate primo loco eius, quod pro dignitate cuique tribuitur, habenda ratio: secundo, ut tantumdem vnus auferat atque alter. At in amicitia contrā, primū locum quantitatis secundum dignitatis æqualitas tenet. Quod ex eo perspicitur, quia si magna existat inter aliquos virtutis, vel vitij, vel facultatum, vel alicuius alterius distantia, nō iam in amicitia permanent, nec dignos quidem se indicāt. Quod

ETHIC. ARIST.

in diis est evidentissimum. Hi enim bonis omnibus longè plurimum excellunt. Id quoque etiam in regibus cernere licet: quorum amicitia his multò inferiores homines se indignos putant. Et viles, nihilque homines se indignos censent, qui optimis viris aut sapientissimis sint amici. Atque in iis quidè terminus certus cōstitui non potest, quatenus hīc progrediendum sit, ut amicitia institui & conservari possit. Nam multa quidem certè eximi possunt, & adhuc constabit amicitia. At si magna sit distantia, ut Dei, non iam manet amicitia. Ex quo existit quæstio, num aliquādo amici velint suos amicos bonis quàm maximis affici, ut Deos esse. Neque enim iam sibi amici futuri sunt, quare nec in suis bonis numerari: nam in bonis amicorum amici numerantur. Quòd si præclarè illud dictum est, suum quemque amicum bonis affici velle illius causa, profectò permaneat oportet amicitia, qualiscunque ille futurus sit. Ipsi sanè ut homini maxima bona ille quidem optabit, sed fortasse non omnia. Se enim quisque maximè vult bonis affici.

Cap. 8. Sed plerique videntur diligi malle, quàm diligere, propter ambitionem. Itaque multi cupidi assentatorum reperiuntur. Est enim amicus inferior assentator omnis, aut certè talem se simulat, seque magis diligere, quàm diligatur. Hoc autem ipsum diligi haud procul abest ab eo, quod est honore affici, cuius certè cupiditate multi inflamman-
tur. Neque verò hominem propter se expetunt, sed ex accidente. Plerique enim gaudent se à viris potentioribus honore affici: quòd sperant, si qua re egeant, fore ut ab iis consequantur. Interim verò quasi nota & argumento accipiendi beneficij, honore latantur. Alij cum à probis &

doctis hominibus honorem sibi tribui cupiunt, suam de se-
ipsis confirmare volunt opinionem. Gaudent igitur se bonos
esse, credentes eorum iudicio qui de se ita loquuntur. At
charos esse ac diligere propter se gaudent. Unde videri possit
melius esse quàm honore affici: atque per se expetenda esse
amicitia. Porro ipsa in eo magis est, ut ames, quàm ut
ameris. Quod ipsum matres declarant, quæ hoc ipso quod
amant, magnam capiunt voluptatem. nonnullæ enim ne-
dant quidem alteri nutriendos suos liberos, atque eos qui
dem ultro ac sponte diligunt, nec ab iis vicissitudinem a-
moris postulant, si fieri utrunque non possit: satisque sibi
fieri putant, si præclare cum illis agi perspiciant. Quine-
tiam eos diligunt, quanvis non possint matri propter igno-
rantiam tribuere quæ debent. Cumque in eo magis cerna-
tur amicitia ut amemus, itque homines laudantur, quibus
chari sunt amici, consentaneum est, amicorum virtutem
esse ipsum amare. Quare qui hoc faciunt pro dignitate
amici stabiles constantisque sunt habendi: eorumque fir-
ma ac stabilis amicitia est. Istò verò modo etiam qui dis-
pares sunt, maximè sint amici. Ita enim exequantur: æ-
qualitas autem & similitudo quædam, amicitia est. Est
maximè quidem eorum similitudo, qui virtute similes
sunt. Hi enim cum per se stabiles sint & constantes, eius-
dem modi etiam se inter se præbent. Nec aut flagitia desi-
derant, aut ministri eorum sunt: quinetiam ea potiùs ar-
cent & reprimunt. Probos enim nec ipsos peccare decet,
nec amicos sinere ut administri sint flagitiorum. At verò
improbi & flagitiosi, cum nihil firmum, nihil stabile &
constans habeant (nam ne sui quidem similes permanent.)

tum breui tempore amicitias colunt, vicissim sese suis flagitiis & improbitate oblectantes: illi autem qui utilitatibus amicitias dirigunt, quique voluptate, diutius colunt amicitias. Nam amici sunt tandiu, quandiu alter alteri voluptates & utilitates suppeditant. Ex contrariis verò ea maximè constare videtur amicitia, quæ utilitatis causa comparatur: ut egens locupleti, docto inscius. Quæ enim re eget quisque, eam cum sibi dari cupit, aliam dat vicissim. Quod ad genus trahere ac transferre licet amatorem & amasium, formosum ac deformem. Quocirca ridiculi interdum videntur amatores, qui suo in amasios suos amoris illorum erga se amorem æquum censent pariter respondere: & tantumdem amari postulant, quantum amant. Qui sanè si pariter digni amore sunt, fortassis æquum postulant. Sin nihil tale habeant, sit ridiculum. Fortasse autem nec contrarium appetit per se contrarium, sed ex accidente. Verum medijs est appetitio, quandoquidem id est quod bonum est. Ut sicco non est ea appetitio, ut id fiat quod humidum est, sed ad medium peruenire: quod idem in calido, & cæteris dicendum. Sed hæc quidem quoniam non sunt huius disputationis, missa faciamus.

Alij cum à probis & doctis honorem.] αἰδώς contrarium est ἀμαθία, ut ex verbis Arist. paulò post sequentibus apparet, ἡ δὲ ἀντίθετος δὲ μάστις αὐτῷ δοκεῖ ἢ διὰ τὸ χρεῖσται γλυκύτητι φίλῃ, ὅσον πένης πλεσίῳ, ἀμαθὺς εἰδότη. Ne quis existimet ex loco Arist. quinto cap lib. i. in quo videtur idem dicere quod hic, εἰδότης hic significare eos quibus noti sumus.

Cap. 9. Videntur porro, ut initio diximus, circa eadem versari, & inter eosdem esse ius atque amicitia. In omni enim societate ius quoddam intercedere videtur, & amicitia quidem certè. Itaque tanquam amicos appellat eos quibuscum nauigant & militant. Itemque eos omnes quibuscum a-

liam quandam ineunt societatem: & quatenus homines inter se communione aliqua consociati sunt, eatenus amicitia inter eos constat. Nam & iuri inter eos eatenus locus est. Ac rectè profectò ait prouerbiū, Amicorum omnia communia: quandoquidem in communione consistit amicitia. sunt autem fratrum & sodalium communia omnia, certa & separata reliquorum: & aliis quidem plura, aliis pauciora. Nam & amicitiarum aliæ magis, aliæ minùs sunt amicitia. Sed & iura inter se discrepant. Neque enim eadem sunt parentibus cum liberis, quæ fratribus inter ipsos: nec inter sodales eadem quæ inter ciues. Similitérque in aliis amicis. Sunt igitur & aliæ atque aliæ iniuriæ omnibus inter ipsos, atque hæ pro amicorum gradibus accessionem capiunt: Vt socio grauius est adimere pecuniam, quàm ciui: & fratri non opitulari, quàm externo: & patrem verberare, quàm quemuis alium. Jus autem unà cum amicitia augeri solet: quippe cum inter eosdem consistent, & æquè latè pateant. Sunt autem omnes societates velut quedam partes ciuilis societatis. Conueniunt enim homines emolumentum alicuius causa, & ut aliquid suppeditent quod ad vitæ vsum cultumque pertineat. Et sanè societatem ciuilem iam ab initio utilitas & coniunxit & continet. Hoc enim legumlatores spectant: & id demum ius esse dicunt, quod publicè prodest. Ceteræ igitur societates suas quæque utilitatem exoptant: ut nautæ eam quæ navigationi proposita est ad conficiendas pecunias, aut huius generis aliud quippiam: & commilitones eam quam spectat res bellica, siue pecuniarum, siue victoriæ siue alicuius urbis potiundæ cupiditate ducantur. Itemq; tribules &

populares. Quanquam nonnullæ societates voluptatis causa constitui videntur, ut epulonum & eorum qui symbolas ad conuiuia conferunt: Hæ enim sacrificij causa & conuiuius fieri solent. Omnes porro hæ ciuili subiectæ videntur. Non enim ciuilis consociatio id quod in præsens prodest, sed quod in omnem vitam spectat atque expedit. Qui verò sacra faciunt, atque in iis conuētus, ij cum diis honorem tribuunt, tum sibi ipsi cessationē suauem & iucundam comparant. Constat enim prisca sacrificia & conuentus olim fieri solitos, posteaquam fruges collectæ erant, ut primitias quasdam. Nam id maximè temporis cessabant. Hoc igitur apparet, omnes societates partes esse ciuilis. Societates verò cuiusque generis, sui etiam generis amicitia consequuntur.

Cap. 10. Rei autem publicæ tria sunt genera, totidémque ab illis defectiones, & veluti egressiones, quasi earum eersiones & perniciēs. Sunt autem Respub. hæ, regia potestas, optimatum principatus, & tertia quæ ex censu nominatur, quàm aptè τὴν πολεμικήν, hoc est, ex censu potestatem appellari licet: quam eandem plerique communi nomine rempub. solent appellare. Harum optima est regum, deterri-
ma timocratia. Defectio à regia potestate tyrannus dicitur. in vtrisque enim vnus præest, sed tamen inter eas permultum interest: Tyrannus enim suis, rex eorum quibus præest commodis, utilitatique seruit. Neque enim rex habendus est qui se ipse non est contentus, quique bonis omnibus minùs excellit. Qui verò talis est, is cum nullo egebit, tum rationem nullam ducet commodorum suorum, sed eorum quibus imperat. Nam qui talis non sit, eum sorte delectum quendam potius, quàm regem appellare conue-

nit. Huic aduersatur tyrannis: siquidem sibi suisque rationibus consulit. Quod magis perspicuum est, eam esse deterrimam. Quod enim rei optimæ contrarium est, idem pessimum est. Ex regali autem potestate in tyrannidem respub. delabitur. Vitium enim singularis principatus est tyrannis: & rex vitiosus ac deprauatus, tyrannus efficitur. Ex eo autem Reip. statu qui est potestate optimorum, in eum fit mutatio, in quo pauci præsent, idque culpa & vitio principum, qui res ciuitatis non distribuunt pro dignitate: sibi que vel omnia, vel maxima commoda sumunt, & magistratus semper ad eosdem deferunt, quod plurimi faciant diuitias. Ita pro optimis & æquissimis pauci, iique vitiosi imperant. Quæ verò ex censu potestas nominata est, in popularem conuertitur. Sunt enim hæc finitimæ. Nam ea quoque quæ est ex censu potestas, est multitudinis: & pares sunt qui censi sunt. Sed quoniam popularis potestas paulum à specie Reip. discedit, minimè vitiosa est. Ac Reip. quidem status hoc ferè pacto mutari solent. quod sic & minimum & facillimè transmutantur. Earum autem similitudinem & quasi exempla licet in familia cernere. Nam quæ patris est cum liberis societas regni speciem præ se fert. Patri enim curæ sunt sui liberi. Vnde etiam Homerus Iouem patrem appellat. Debet enim regia potestas paternum imperium referre. Quod quidem apud Persas in tyrannidem versum est. Liberis enim suis quasi seruis utuntur. Est etiam domini in seruos tyrannicum imperium: puipe in quo domini utilitas agitur. Atque hoc quidem iustum est, ac rectum imperium: illud Persicum, iniustum ac peruersum. Diuersi enim diuersa habent imperia. Viri

ETHIC. ARIST.

autem cum uxore societas præ se fert quandam optimatum potestatem. Nam pro dignitate vir imperat & in iis rebus quæ viro dignæ sunt: quæ autem feminam decent, eas illi tribuit. Quod si in omnibus præsit vir ac dominetur, in paucorum dominatum fit mutatio: quoniam præter dignitatem suam facit, & non quatenus est præstantior. Verum interdum vsuuenit, ut dominetur uxores, cum amplum habent patrimonium. Non igitur tum imperia virtuti deferuntur, sed diuitiis & facultatibus, quemadmodum in paucorum dominatu. At timocratia similitudinem refert, quæ fratribus inter ipsos coniunctio est. Sunt enim pares, nisi quoad sunt dispari ætate. Itaque si magna sit ætatis distantia, non iam amicitia fraterna constituitur. Sed in iis maximè familiis viget popularis potestas, quæ vel domino carent, quod ibi omnes ex æquo imperant: vel in quibus est imbecillus dominus, & licentia concessa omnibus.

Cap. 12. In quoque autem Reip. genere eatenus amicitia locum habere cernitur, quatenus iuri in iis locus est. Regis quidem cum iis quibus imperat amicitia, in excellentia quadam beneficiorum consistit. Bene enim de suis meretur. Siquidem cum bonus sit, id magna diligentia procurabit, ut sint quàm beatissimi, quemadmodum pastori oves curæ esse solent. Vnde etiam Homerus Agamemnonem pastorem populorum vocauit. Quo etiam in genere est paterna amicitia, sed magnitudine beneficiorum præstat. Pater enim est qui, quod omnium maximum censetur, filiis ut sint causa est, & alimenti & eruditionis. Quæ eadem etiam tribuuntur maioribus. Naturâ enim præest & pater liberis, & progenitores nepotibus, & rex iis apud quos regnat. Hæ autem ami-

citiae etiam in excellentia quadam praestantiâque cernuntur. Ideoque parentes iusta veneratione prosequimur. Et ius ergo inter eos intercedit, non ut eandem utrinque praestantur, sed ut pro cuiusque dignitate: praesertim cum hoc etiam modo inter eos locum habeat amicitia. Eadem autem amicitia est viro cum uxore, quae est in potestate optimorum. Virtutis enim habetur ratio, & optimo cuique semper maxima quaque bona, cuique pro dignitate tribuuntur. Quae eadem est in eò iuris ratio & sententia. At verò fratrum inter ipsos amicitia similis est sodalium amicitiae. Sunt enim pares & coetanei: cuiusmodi in hominibus, iidem ferè mores sunt, eadem studia, iidem affectus. Huic autem finitima ea est, quae viget in censuum potestate. Pares enim ciues esse volunt, ac probi: vicissimque imperare, & id aequaliter. Eodem ergo modo se habet & eorum amicitia. Sed in corruptis Rebus publicis quaeque de recto statu discesserunt, ut iura minùs habent loci, sic etiam amicitiae: atque in ea quae est pessima, minimum. In tyrannidem enim aut nullus, aut certè perexiguus locus est amicitiae. Inter quos enim nihil commune est principi cum eo cui praest, inter eos nulla potest intercedere amicitia: quando ne ius quidem, nisi fortè quale est artificii cum instrumento, & animo cum corpore, & hero cum seruo. Hac enim iuuari & commodis quibusdam affici, ab iis qui illis utuntur, possunt: at amicitia nulla potest intercedere, nec ius ullum cum rebus inanimis: sed nec cum equo quidem aut boue, immò verò nec cum seruo quidem, qua seruus est. Nulla est enim nobis cum illo communio: cum praesertim seruus instrumentum sit animatum.

ETHIC. ARIST.

& instrumentum sit seruus animatus. Qua igitur seruus, nulla est nobis cum eo amicitia, sed qua homo. Omni enim homini cum iis omnibus videtur iuris quædam societas esse, inter quos possit esse legis conuentorūque communio. Ita etiam amicitia, quatenus homo est. In tyrannide autem exigua est amicitia iurisque cōmunio: in statu populari maxima. Multa enim inter homines æquales communia.

Cap. 12. *In societate igitur & communione, ut diximus, omnis amicitia consistit. Verū hinc eam, quæ est inter cognatos, & quæ est inter sodales, excludere liceat. Quæ autem ciuibus, tribulibus, & hominibus unā nauigantibus inter ipsos est amicitia, quæque sunt eius generis, eæ socialibus sunt similiores: quippe quæ quodam velut pacto constare videantur. Quibus etiam hospitalem adscribere licet. Cognatorum autem & sanguine propinquorum apparet multiplicem esse amicitiam, quæ omnis à paterno pēdeat. Nam & parentes charos habent liberos, tanquam aliquid sui: liberi verò suos parentes, tanquam aliquid illorum. Atqui magis sciunt parentes quos procrearunt, quàm nati se ab illis procreatos: coniunctiūque ac propinquius est quod procreatum est ab aliquo ei quod procreauit, quàm idipsum quod generauit ei quod procreatum est. Quicquid enim est quod ab alio profectum est, ei propinquum & familiare est, unde natum est, ut dens, aut pilus, & quiduis aliud, ei quod habet ipsum: illorum autem nihil ei unde ortum est, aut certe minus, idque progressu temporis. Nam parentibus quidem liberi simul ac orti sunt chari sunt: at liberis parentes, non nisi progrediente ætate, cū intelligentia & sensu iam valent. Ex quibus perspicuum est etiam, quid causæ sit,*

cur in matribus maior sensus amoris soleat existere. Parentes igitur suos liberos ut seipsos amant. Nam cum sint orti ex iis, quasi alteri iidem censentur, ob seiunctionem. Natis verò parentes chari sunt: ut ab illis procreati. Fratres verò idcirco inter se diligunt, quòd ex iisdem orti sunt parentibus. Nam illud ipsum, quòd ab iisdem parentibus orti sunt, illos inter se unit, ac velut eosdem efficit. Idcirco eundem sanguinem eandemque stirpem, ceteraque generis eiusdem, prædicant. Sunt igitur in diuisis etiam seiunctisque rebus quodam modo iidem. Magnum verò est etiam ad amicitiam momentum, una esse educatos, & ætate æquales esse. Nam ut prouerbio fertur, æqualis æqualem delectat: & vitæ consuetudine ac familiaritate fiunt sodales. Quocirca sodalium amicitia, fraterna similis est. Patruales autem, reliquique cognati ob eam etiam causam coniuncti inter se copulatique sunt, quòd scilicet ex eisdem nati sunt. Alique eorum propinquiore sunt, alij alieniores, quòd vel propius parentem & generis auctorem attingant, vel ab eo absint longius. Quæ autem est natis cum parentibus amicitia, & hominibus cum diis ea constituta est, tanquam cum bono atque præstanti. Optimè enim de nobis meriti sunt, nosque maximis beneficiis affecerunt: præsertim cum & ut simus, & ut nutriamur, causæ sint, & ut erudiamur procreati. Accedit etiam huc suauitas quædam maior atque utilitas, quàm in alienorum amicitia: quo vitæ inter eos arctior est communio. Insunt etiam in fraterna amicitia, eadem omnia quæ in sodalium: ac multò etiam magis in probis & omnino similibus: quo coniunctiores sunt, arctiusque se inter se ab ineunte ætate diligunt: quòque mori-

ETHIC. ARIST.

bus sunt similiores ij, qui ab iisdem procreati sunt, unà educati, eadem disciplina eruditi atque instituti: quibus etiam accedit comprobatio diuturna, maximum & arctissimum vinculum. Porro eadem proportione insunt in reliquis cognatis ea omnia quæ ad amicitiam pertinent. Sed inter virum & uxorem natura peperisse amicitiam videtur. Homo enim naturâ est ad coniugium propensior, quàm ad civilem societatem: quo prior est domus, magisque necessaria, quàm ciuitas: & quo est animantibus procreatio communior. Ac bestiarum quidem societas eatenus modò progreditur: homines verò non procreandi modò causa unam in domum conueniunt, sed eorum etiam parandorum quæ ad usum vitæ pertinent. Statim enim dissipata sunt officia, suntque alia viri, alia uxoris propria. Prosunt uterque alteri, atque vicissim opitulatur, sua in cōmune conferētes: ob eamque causam & utilitas quædā in hac tali amicitia, atque suauitas inesse videtur. Qui si probitatem ad eā attulerint, virtute constituta videri potest. Est enim utriusque virtus propria, qua se oblectare possint. Et quoniam nati liberi vinculum quoddam videntur, idcirco qui liberis carent, faciliùs dissociātur. Nam liberi commune sunt utriusque bonum: quod verò commune est, omne coniungit & continet. Quomodo autem vita degenda sit viro cum uxore, omninoque amico cum amico, hoc quærere nihil aliud sit, quàm quid inter eos iuris intercedere debeat. Neque enim idē ius est amico cum amico, & cum extero, & sodali, condiscipulo.

Cap. 13. Cū autem tria sint (ut initio dixi) amicitiae genera, & in unoquoque genere alij sint amici in æqualitate constituti, alij quadam excellentia. (Nam & qui pa-

riter boni sunt, fiunt amici, & melior deteriori: eodémque modo qui inter se sunt suaves & iucundi: & utiles commodis inter se emolumentisque conferendis, partim æquales, partim differentes) illi quidem qui æquales sunt, pares esse debent, in amore, ceterisque rebus. Qui verò impares sunt, iis proportionē præstantiæ respondendum. Existunt autem criminationes & querelæ in amicitia, quæ fructibus dirigitur vel sola, vel maximè: nec sine causa. Nam qui virtutem in conciliandis amicis sequuntur, vicissim de se inter se bene mereri contendunt: hoc enim virtutis & amicitiae est proprium. Et quia certatim id contendunt, ac velut de eo inter se decertant, ea re nec criminationes incidunt, nec pugnae. Neque enim eo quisquam offenditur, cui charus sit, quique de se bene mereatur: quinetiam si gratus est, ei refert gratiam, vicissimque bene meretur. Qui verò bene merendo superior est, quia consequitur quod volebat, nunquam de amico conqueritur. Uterque enim quod bonum est, expetit. Ne in iis quidem ferè quæ voluptatis causa comparantur, incidunt. Si enim familiaris vitæ consuetudo, id est, quo oblectantur, simul virique id contingit quod cupit. Et ridiculus sanè videatur, si quis eum accuset, cuius consuetudine minùs delectetur, cùm liceat ab eius abesse consuetudine. At verò quas amicitias utilitas constituit, eæ plene sunt obiurgationum & querelarum. Nam qui se emolumenti usu & consuetudine implicati sunt, semper plura desiderant, semperque se minus habere putant, quàm par sit: querunturque se non tam multa consequi, quanta requirunt, cùm digni sint. Qui autem benignè faciunt, non possunt tam multa suppeditare quàm sunt mul-

ETHIC. ARIST.

ta quibus egent, qui accipiunt. Sed videtur ut ius duplex est, alterum non scriptum, alterum legitimum : sic amicitia, quæ utilitatis causa comparatur, duplicem esse : unamque moribus, alteram legibus constare. Oriuntur ergo querelæ tum maximè, quando non eadem amicitia obligatio dissolvitur, qua contraxerunt. Ac ea quidem amicitia, quam legalem diximus, certa obligatione & veluti constitutis verbis constat : & alia sordida est, cum de manu in manum res traditur : alia liberalior & honestior, cum ad tempus differtur, sed pactione adhibita quid pro quo reddendum sit. Certum in hac quidem est quid debeat, non dubium sed morem & cunctationem benignam & amicam habet. Itaque de iis apud quosdam nullæ dantur actiones, nullæ iudicia : sed æqui boni consulere censent oportere eos qui fidem alterius secuti, rem cum ipso contraxerunt. At verò quæ moribus constat, certa obligatione & verbis constitutis, ac velut dicta lege non constat : sed tanquam amico donatur, aut alij qualicunque. Par autem aut plus eo exigit, quasi non dederit beneficium, sed fœneratus sit, utendumve dederit. Quod si tum ut contraxerat, ita illi non solvatur obligatio, existit criminatio. Hoc verò ita usu venit, propterea quod omnes, vel certè quamplurimi volunt ipsi quidem res honestas, sed tamen utilitatem & fructum anteponunt. Porro autem honestum est benefacere, ut gratiam non exigas : at beneficiis affici, utile & fructuosum. Referenda est quidem certè par gratia, si modò possis : idque ultrò ac sponte (neque enim amicum oportet invitum facere) quasi iam inde ab initio peccarit, acceperitque ab eo beneficium, unde minùs debuit : non enim ab

amico, nempe ab eo qui ob hanc causam contulerit. Perinde igitur ac si certis verbis concepta esset obligatio, eum par est, qui beneficium accepit, reddere ac fateri, si modò possit, referendum sibi esse gratiam. Nam si minùs possit, ne is quidem qui dedit, reposcat. Quare si possis, reddendum est beneficium. Atque etiam imprimis quis beneficium confert, & quid inde expectet, considerandum: ut his conditionibus beneficio se affici patiatur, aut non patiatur. Sed hoc habet dubitationem, utrùm referenda gratiæ officium, eius qui accepit emolumento & fructu ponderandum sit, an eius qui beneficium dedit. Nam cùm beneficiis afficiuntur homines, extenuandorum meritorum causa, eiusmodi se à beneficiis accepisse prædicant, quæ & illis exigua erant, & ab aliis accipere licebat. Illi contrà, quæ & maxima deferre potuerint, & quæ aliunde non potuissent accipere: idque rebus eorum asperis, aut urgētibus alioqui negotiis. Nónne si amicitiam quidem utilitas constituit, fructus quem ex beneficio tulit, is cui delatum est, mensura esse debet, ut ex eo beneficij magnitudo ponderetur? Hic enim indigebat, ei opitulatur alter, parē aliquādo gratiā accepturus. Quoniā ergo tantum fuit subsidium, quāta in altero secuta est utilitas, idcirco tantum etiam reddendum, quantum ad se pervenisse comperit: aut plus eo etiam. hoc enim est multò præclarior. In amicitiiis autem quas virtus contrahit, quoniā nullæ obiurgationes existunt, officiū æstimandum est ex eius qui contulit agendi cōsilio atq; proposito. Virtutis enim ac morum præcipua vis in agendi consilio ac proposito consistit.

Atque etiam in amicitiiis, in quibus excellentiæ quædam sunt, dissidia & querelæ incidunt. Nam uterque plus sibi

ETHIC. ARIST.

tribui postulat. hoc verò cùm fit, amicitia dissoluitur. Qui namque melior est, sibi plus tribui æquum censet (bono enim plus tribui æquitas iubet.) Itémque is qui utilior est. Eum enim qui sit inutilis, paria emolumenta censequi negant oportere: alioqui famulatum fieri non amicitiam, nisi pro dignitate officiorum ea constabunt quæ sunt amicitia propria. Arbitrantur enim, ut in societate pecuniarum plura accipiunt qui plura contulerunt, sic in amicitia oportere. At inops & deterior contrà. Boni enim amici esse subuenire egentibus. Quis enim fructus, inquiunt, quæ utilitas manet eum qui viro bono aut potenti sit amicus, siquidem nihil sit consecuturus? In quo uterque rectè videtur postulare, æquumque reposcere: plúsque adeò tribuendum est utrique ex iis rebus quæ vigent in amicitia, sed non eiusdem rei: sed ei qui præstantior sit, plus honoris: inopi, plus emolumentum. Virtutis enim ac beneficentiæ premium, est honos & gloria: inopiæ & indigentia subsidium est, quæstus lucrûm ve. Hoc verò sic se habere etiam in repub. perspicitur. Neque enim honos habetur ei qui in Rempublicam nihil boni confert. Quod enim commune est & publicum, datur ei qui de Repub. bene meretur. Honor autem communis res est & publica. Neque enim fieri potest, ut quis simul à Repub. locupletetur, & gloriam consequatur. Quoniam enim nemo potest, ut omni ex parte iacturam faciat, sustinere, suamque conditionem undique deteriorem fieri: qui rei numaria iacturam facit, habetque deteriorem hac ex parte conditionem, ei honorem tribuit: ei verò qui se vult muneribus affici, pecunias. Quod enim cuique tribuitur pro dignitate, id exæquat (ut dixi) & conservat amicitiam. Illo sanè modo iis agendum est, unáq;

versandum iis qui impares sunt. Et cui vel ad opes adiuu-
 tum allatum est, vel ad virtutem, is honorem debet redde-
 re, id scilicet reddens quod suæ facultatis est. Exigit enim &
 postulat amicitia, non quo quisque dignus est, & quod pro
 dignitate debetur, sed quod tuæ facultatis est, quodque præ-
 stare possis. Neque enim illud fieri possit in omnibus: veluti
 in iis honoribus, qui diis debentur & parentibus. Nemo e-
 nim est qui pro dignitate eos possit venerari: & tamen qui
 eos quocumq; officio & obseruatione potest, colit, is vir pius
 habetur. Idcirco filio non videtur concessum, ut patrem ab-
 dicet atque ableget, patri licet filium abdicare. Cum enim
 debitor sit filius, eum oportet reddere & obligationem dis-
 soluere: qui si omnia efficiat, nullam tamen partem videatur
 illius meritorum assecutus. Quare semper debitor est, & il-
 lius beneficiis obligatus. Quibus autem debetur, iis licet suos
 debitores dimittere, quare & patri. His adde, quod nemo
 fortasse sit qui velit unquam abs se alienare, nisi eum qui
 insigni quadam improbitate sit præditus. Nam præter na-
 turalem amicitiam, humanum est, subsidium non asperna-
 ri. Illi verò quia improbus & flagitiosus est, cauendum est,
 aut non laborandum certè, ut opituletur & subsidio sit.
 Plerique enim beneficiis affici volunt, ipsi conferre, ut rem
 minimè fructuosam, fugiunt. Ac de iis quidem hæcenus.

Ei verò qui se muneribus vult affici. Tametsi in Græcis codicibus, quos viderim,
 legatur ἀποδοῦναι, sententia tamen postulat, ut legatur ἀποδοῦναι, ut eum signi-
 ficet qui se vult muneribus affici.

ARISTOTELIS

Ethicorum liber IX.

ARGUMENTVM.

Quibus causis amicitia conseruatur & tollitur. 2. Quomodo amare debemus amicos.
3. Felici opus est amicis. Conseruant amicitiam mutua & aequalis beneficiorum cōpensatio. Alia tamen Deo, alia parentibus, alia fratribus, alia sodalibus, alia beneficiis reddenda sunt pro dignitate cuiusque. Amicitia causa permanente, vt virtute, vtilitate, voluptate, amicitia conseruatur & manet, sublatiis causis dissoluatur necesse est. Amicitia tamen non est statim dissuenda cum omnibus, sed cum illis qui à virtute defecerunt & sunt incurabiles. Qui autem possunt emendari, honestissimum est operam dare vt ad meliorem mentem redeant, quoniam virtutis melior est possessio quam diuitiarum. 2. Ex amicitia qua quis se ipsum diligit, sumitur modus & norma diligendi amicos. Nam amicus est tanquam alter idem. Vera amicitia erga seipsum, oritur ex tribus officiis perfecta amicitia, beneuolentia, beneficentia, & concordia. Beneuolentia est qua quis sibi & amico beneuult, & eius quidem gratia cui beneuolus est, beneficentia qua quis & sibi & amico benefacere studet. Benefici autem magis eos diligunt, quibus beneficia contulerunt, quam illi qui acceperunt, eos diligunt. Nam dare est honestius & incundius & certè amabilius, vt poëta opera sua veluti filios diligunt: & que labore nostro paramus, magis amamus, sicuti matres magis suos filios diligunt. Concordia est qua verus amicus secum & cum amicis est concors. In bonis maxime viget concordia. Nam bonorum quisque secum est concors, & omnes inter se concordantes qui in iisdem propositis omnino permancant, optantes semper ea que iusta sunt, & ad ea quique pro suo officio certatim contendentes. Improbi nec concordantes, nec amici esse possunt, neque secum neque cum aliis, aut exiliter admodum paruoque tempore. Nam paruorum quisque suam vtilitatem querens ex bonis vtilibus plus habere cupit, in laboribus verò perferendis minus. Hic proximum suum perscrutatur & explorat vt de eo obrectet, eius vtilitatem impediatur: quo fit vt dum ab ipsis bonum commune non conseruetur, penitus concidat. Amans sui capitur in malam & bonam partem, primo nanque amantes sui sunt, qui non menti sed prauis cupiditatibus obsequuntur, quibus & sibi & aliis nocent. Secundo amantes sui sunt, qui virtutis & salutis causa se diligunt & abhorrent à vitiis: hi amicorum & patria causa faciunt plurima, & si opus est mortem etiam oppetunt, dum honestatem retineant. Pecuniarum & bonorum & imperiorum iacturam facillè ferent ipsi, quo maiores opes & honores amici cōsequantur: & accidere quidem potest, vt amico rerum actione concessa, pulchrius sit, eum amico praeclara actionis causam exitisse quam si ipse gereret. Felici opus est amicis, quia incundè intuetur eorum actiones suis propriis similes. Deinde virtus putatur augeturque versando cum bonis. Nec tamen sunt multi parandi vtilitatis aut voluptatis amici, quis enim iis satisfaciat? sed tam multi quam probi ad legitimam communitatem requiruntur. In rebus secundis magis indigemus probis amicis, in aduersis indigemus vtilibus. Bonorum amicorum est simul versari ac viuere mutuòque aspectu recreari, benèque agere, sicut malorum est compotare, & turpibus voluptatibus indulgere.

N omnibus autem amicitiiis specie dis-
similibus proportio, ut dictum est, &
exaequat amicitias & conseruat: ut
etiam in ciuili, sutori pro calceis, &
textori, ceterisque omnibus extat re-
muneratio pro dignitate. Atque hic
quidem numus comparatus est quasi rerum omnium mēsurā
communis: ad quem sanē referuntur: ex eoque ponderantur,
aestimanturque omnia. At in amatorum amicitia inter-
dum amator queritur sibi in amore parem non esse eum quē
supra modum amet, cū in eo nihil fortasse sit amabile.
Sape etiam amasius conqueritur de amatore, quod cū an-
tea promitteret omnia, nunc nihil praestat. Qualia solent
tum maximē euenire, cū illae voluptatis causa amasium
colit, hic utilitatis gratia amatorem: nec utrique illa ad-
sunt. Quoniam enim his de causis amicitia constituta erat,
dissociatio & distractio sequitur, cū ea non extant, unde
erant profectae causae diligendi. Neque enim se inter se
diligeabant, sed ea quae utrinque extabant ac suppetebant.
Quae quoniam infirma sunt, nec stabilia, etiam amicitiae
sunt eiusmodi. At verō amicitia, quam morum similitu-
do bonorum comparauit, quoniam propter se est, permanet,
ut dixi. Sed amici dissident inter se tum, cū alia atque
optabant, eis obueniunt. Nam perinde est, ac si nihil tibi
obueniat, cū tibi non obuēnit quod cupias. Quale est
illud quod fertur de quodam citharædo, cui cū quispiam
pollicitus esset, quod melius caneret, eo se maiorem mercedem
esse daturum, isque postridie promissam mercedem exige-

ETHIC. ARIST.

ret: eum alius respondit cū voluptate compensasse voluptatē. Ac si hoc quidem uterq; volebat, satis uterq; habuit: si hic voluptatem quam ceperit petebat, ille quæstū occupabatur quo caruit, nō rectē, neq; præclarē ad societatem accidit. Quo enim quisque eget, ad id etiam attentus est: idque ut assequatur, hæc daturus est quæ habet. Vtrum autem eius sit precium ei præscribere qui dat, an eius qui accipit, quæstio est? Quid enim dat, hoc illi permittere videtur. Quod aiunt Protagoram facere solitum, qui cū docuisset quidlibet, inbebat eum æstimare qui didicisset, quanti faceret eam, quam adeptus erat scientiam, ac tantundem auferabat. In quibusdam verò eius generis satis est nonnullis illud,

Merces digna viro.

Qui verò argento antè accepto, nihil deinde præstant eorum quæ professi sunt, propter promissorum magnitudinem, iure ac meritò in reprehensionem incurrunt. Neque enim exoluunt, quod promiserunt. Quod tamen coguntur fortasse Sophistæ facere, quia nemo alioqui esset qui pro iis quæ sciunt illi, vellet argentum dare. Ac isti quidem quoniam non ea perficiunt, in quæ mercedem acceperunt, iure culpantur. Inter quos autem nullum pactum mercedis interuenit, q̄ quidem qui ultrò per se ac sponte sua bene merentur, omni, ut dixi, reprehensione carent. Talis enim est quam virtus contraxit, amicitia. Atque facienda est consultò remuneratio, & gratia ultrò ac sponte sua referenda. Hoc enim amici est atque virtutis proprium. Similis etiam videtur esse ratio eorum, inter quos est philosophiæ communicatio. Neque enim aut rei tantæ dignitas pecunia æstimatur, aut ullum precium tanti momenti &

ponderis potest existere: sed fortasse ut erga deos & parentes, ita hinc satis sit, præstare quod quisque efficere possit. At si non ultro ac sponte sua dederit, sed spe mercedis, & aliquid inde expectans eam maxime remunerationem esse oportet, quæ utique videatur esse pro dignitate. Quod si id minus fiat, non solum necesse est, verum etiam iustum eum qui prior accepit, quantum reddendum sit præscribere. Etenim si quantam utilitatem ceperit, quantique fecerit voluptatem, quam habuit tantundem ille vicissim sit consecutus, ab hoc dignam beneficio mercedem iustumque precium acceperit. Id enim in rebus etiam venalibus factitari videmus. Et nonnullis in locis leges sunt, quæ ex pactis voluntariis actionem dari vetant: quod eam deceat, cui habita sit fides, ita obligatione liberari, sicuti cum eo alius contraxit. Cui enim commissum quid atque permissum est, eum iustius esse arbitrantur precium rei constituere, quam eum qui permiserit. multa enim sunt quæ non pariter ab iis æstimantur qui habent, atque ab iis qui accipere volunt. Sua enim cuique, & quæ quisque dat, magni precij videntur: attamen cõpensatio tanta sequi debet, quantum præscripserint ij qui acceperunt. Nec fortè est tanti res æstimanda, quanti tum esse videtur, cum eam quis habet, sed quanti antè quàm haberet, æstimabat.

Verum hæc quoque dubitationem afferunt, Vtrum, Cap. 2.
patri omnia sint tribuenda, ei que parendum in omnibus:
An verò cum quis agrotat, medico parendum? Et cum
imperator diligendus, is demum qui laude rei bellicæ valeat plurimum, est nostro suffragio creandus? Simili modo,
amicone potius, an bono viro subueniendum? Et Vtrum ei

ETHIC. ARIST.

qui de nobis bene meritus est, referenda sit potius gratia, quam dandum sodali beneficium, si utrumque non possis? Achorum quidem omnium haud facilis est, subtilis ac perfecta terminatio: praesertim cum multae ac variae incurrant differentiae, magnitudinis & paruitatis, honestatis & necessitatis. Hoc tamen non est obscurum, non esse idem omnia tribuenda officia. Potiusque referenda ferè est gratia cui debeas, quam à sodalibus ineunda: sicuti mutuum etiam reddendum est potius cui debetur, quam sodali dandum beneficium. Quanquam hoc fortasse non semper sit seruandum. Verbi gratia, in eo qui à quoquam redemptus est à praeonibus. quid enim? nonne utique ab eo qui liberarit, sit redimendus, qualiscunque etiam sit? Quod si captus ille quidem non sit, sed repetat tamen, quod pro te solutum est, Num ei reddendum, an potius pater liberandus? Videatur enim vel seipso potius pater esse redimendus. Ergo, ut dixi, in vniuersum ac generaliter, debitum reddendum est. At si ut alteri des, honesti aut necessitatis ratio vindicat, est ad hanc ipsa declinandum, ut scilicet des potius, quam reddas. Incidunt enim huiusmodi tempora, cum beneficium, quo prouocati ab altero sumus, reddere æquum non sit. Ut si virum bonum esse sciat, in quem beneficium sit collaturus, improbum contra cum cui sit referendum. Sed nec interdum ei qui mutuum dederit, vicissim est dandum mutuum. Ille enim se existimans recepturum quod dat, mutuum dedit viro bono, hic ab improbo non sperat se esse recepturum. Ergo siue ita est reuera, non est par dignitas: seu non ita est, sed putant tamen ita esse, nihil absurdè facere videantur. Ut ergo saepe dixi, quae de perturbationi-

bus & actionibus habetur oratio, eodem se modo habet, quod quidem attinet ad definiendum de iis aliquid, ac pro certo constituendum, quo res in quibus versantur. Atque illud quidem minimè obscurum est, non eadem omnibus reddenda esse, nec patri quidem omnia, ut nec Jovi immolantur omnia. Quoniam autem alia parentibus, alia fratribus, alia sodalibus, alia beneficis tribuenda sunt, suum cuique ac proprium, quòdque deceat tribuendum est. Quod etiam homines facere conspiciuntur. Solent enim ad nuptias cognatos inuitare: quibus quoniam genus commune est, idcirco quæ genus attingunt, sunt illis inter ipsos officia communia. Ob eandem quoque causam cognatis & propinquis maximè incumbere existimant ad exequias cohonestandas conuenire. Sed alimenta suppeditari parentibus maximè debent à liberis tanquam debitoribus: iisque adeò in rebus præclarius est eos iuuare, qui nobis ut scimus causæ sunt, quàm nos ipsos. Atque etiam ut diis, sic parentibus honos tribuendus: nec omnis quidem parentibus. Neque enim patri & matri idem tribuendus: nec rursus qui sapienti aut imperatori debetur honor, id est patri tribuendus: sed patri is qui patrem deceat, itémque matri qui matrem. Omni etiam seni honos tribuendus est, is qui ætatem illam decet, assurgendo, decedendo de sede, aliisque generis eiusdem. Cum sodalibus & fratribus, libertas & rerum omnium communitas vigere debet. Cognatis verò atque tribulibus, ciuibus, itémque reliquis omnibus semper enitendum est, ut suum cuique tribuatur. Et quæ cuique conueniant, ea ex illa quæ nobis cum illis erit familiaritate, ex virtute aut usu erunt iudicanda. Atque in iis

quidem in quibus est generis similitudo, facilius est iudicium: in quibus est generis diuersitas, difficilius. Non tamen ob eam quidem causam desistendum est, sed quoad fieri poterit, facienda est omnium distinctio.

Cap. 3.

De dissoluendis autem aut retinendis amicitiis hoc queri potest: Vtrum discedendum sit ab amicis qui non permanent, sui similes? An ab iis quidem qui amicitias utilitatibus & voluptate dirigunt, cum hæc non amplius eis ad sunt, non est alienum discedere? Hæc enim ipsa amabant: quibus sublatis illud consentaneum est, ut etiam amicitia tollatur. Querela autem non iniusta orietur, si quis utilitatem aut voluptatem querens diligat, seque in amicitia bonos mores simulet secutum. Nā, initio ut dixi, multa amicorum dissidia fiunt, cum non ita, ut putarant, sunt amici. Ac tum quidem, cum quispiam falsus est opinione, quod alterum putaret ductum moribus se diligere, cum nihil aliud tale præ se ferret, se ipse accusare debet. Sin autem illius simulatione deceptus est, eum æquum est accusari qui fraude egerit: vel multo etiam magis, quàm eos qui numos adulterant, quò in re præstantiore dolus malus intercessit. Sed si tanquam bonum virum receperit, aliquis malus autem factus sit, aut verò ita videtur, Etiāne diligendus sit queritur? An hoc fieri nullo pacto potest? Siquidem non sunt amore digna omnia, sed bona sola. Non igitur est amandus improbus, neque æquum sit. Nam mali cupidum amatorēve esse non oportet: nec verò similem fieri homini improbo. Atqui similem simili amicum esse, dictum est, supra. Sed virum statim ac repente præcidenda amicitia? An non cum omnibus, sed cum iis quorum improbitati

nullum remedium inueniri potest. *Iis* verò qui corrigi possunt, eò magis quoddam adiumentum adferendum est ad mores quàm ad opes, quo hoc melius est, & amicitia magis proprium. Nec quicquam alienum facere videatur qui amicitiam dissoluerit: quippe cùm nō huic erat amicus, qualis est. Quia ergo immutatum eum ad meliorem mentem reuocare non potest, ab eius amicitia abscedit. Sin hic permanet sui similis, ille multò melior est factus, longèque virtute excellit. Vtrùm eo amico etiam nū uti debet, an id fieri non possit? Id verò in magna distantia est maximè perspicuum: ut in iis amicitiiis, quæ ab ineunte ætate contractæ sunt. Etenim si ille puer mentis agitatione permaneat, hic autem vir sit quàm optimus, quī fieri potest ut sint amici, cùm iam non sint illis grata eadem, nec oblectentur iisdem rebus, nec offendantur? Neque enim hæc in se mutuò conferent officia, sine quibus amici esse nullo modo possunt: quādoquidem vita victusque communis non potest inter eos intercedere. Sed de his iam diximus. Vtrùm verò erga eum non alio modo se gerere debet, quàm si nūquam amicus fuisset, an prioris consuetudinis valere debet recordatio? Et sicuti amicis potiùs gratificari putamus oportere, quàm exteris, ita veteri amicitia aliud tribuendum est, nisi propter singularem quandam improbitatem facta sit distractio.

Quæ autem ab amicis in amicos proficiscuntur officia, Cap. 4. quibùsque amicitia fines & termini constituti sunt, ab iis profecta videntur, quæ sibi quenque præstare conspiciamus. Ponunt enim amicum eum qui velit alterum bonis affici & ipse afficiat, aut certè iis quæ bona videantur, illius causa: aut eum qui velit saluum & incolumem amicum,

ETHIC. ARIST.

eumque manare in vita ipsius causa. Quo sunt animo matres erga liberos: & amicorum ij qui ab suis amicis offensi sunt. Alij amicum eum statuunt, qui vita victuque communium alio coniunctus est, quique eadem studia sequatur: aut eum qui pariter & rebus aduersis amici doleat, & gaudeat secundis. Quod idem in matribus contingit maxime. Horum verò aliqui etiam amicitiam definiunt, ac determinant. Atqui hæc omnia virum bonum sibi ipsi optare ac præstare cernimus: ceteros autem quâ bonos se existimant. Est enim virtus & vir bonus velut mensura (ut dixi) rerum omnium. Nam & secum ipse consentit, & iisdem rebus totus eius animus mouetur, omnibusque animi partibus appetit eadem. Est igitur etiam is qui se iis quæ verè bona sunt aut videantur, velit affici: eaque in se ipse præstat. est enim viri boni quod bonum sit gerere, in eoque elaborare, idque sui ipsius causa. Siquidem mentis gratia, quæ id ipsum est, quod quisque maxime esse videtur. Atque etiam manere vult in vita, ac saluus esse: eamque maxime partem vult sibi incolumem, quæ valet prudentia, & qua sapit. Bonum enim est viro bono esse. Et se verò quisque vult iis quæ si bona sunt affici. Quòd si alius fieret, atque est, nemo esset qui omnia optaret in illo inesse, in quod esset mutatum. Est enim etiam nunc indeo bonum, sed quod idem ipsum est, quod semper est. At mens sua quisque est, vel certè maxime. Iam verò qui talis est, secum ipse vult viuere. Id enim facit libenter & cum voluptate. Nam & rerum gestarum suauis sunt memoria & futurarum spes bonæ: quæ autem tales sunt, iucunda & cum voluptate coniunctæ sunt: Accedit etiam,

quòd mens eius abundat præceptorum còpia. Et quoniam
iisdem rebus semper, & omni ex parte oblectatur & of-
fenditur, ac non aliàs aliis, fit ut doleat gaudeátque rebus
suis unà secum maxime. Is enim est quem nullius, propè
dixerim, rei pœnitet. Ergo quia hæc omnia viro bono in
seipsum officia extant, in animum autem non alio animo
est, quàm in se ipsum (est enim amicus tanquam alter idem)
hinc fit, ut in eorum aliquo videatur vis amicitiae consi-
stere, atque illi esse amici, in quibus hæc insunt. Vtrum au-
tem secum cuiquam sit amicitia, necne sit, omittamus hoc
quidem tempore quærere. Verùm ea ex parte putandum
est amicitiam còstare, quæ eorum quæ dixi, aut duo adsunt,
aut etiam plura: Vel ex eo quòd singularis & excellens
amicitia ei similis dici solet, quæ secum cuique est. At enim
videntur quæ dicta sunt adesse permultis etiam impro-
bis. Num ergo eorum ea ex parte participes sunt, quate-
nus sibi placent ipsi, seque probos putant? quandoquidem
nemini hæc insunt eorum qui insigniter improbi ac nefa-
rij sunt: quin nec videntur ne illi quidem malorum adesse.
A se enim dissident ipsi, secumque discordant: atque
alia concupiscunt, alia volunt ritu impotentium. Iis enim
quæ sibi ipsi bona esse statuerunt, ea quæ iucunda sunt,
cum suo etiam damno coniuncta, anteponunt. Alij rursus
per timiditatem atque ignaviam ab iis rebus gerendis re-
cedunt, quas ipsi optimas esse arbitrantur. Qui verò
multa & gravia scelera perpetrarunt, etiam improbitatis
sua conscientia se oderunt ipsi, ac vitam fugiunt, atque
adeò mortem sibi consciscunt. Improbi etiam alios quibus-
cum versantur, requirunt, se fugiunt ipsi. Multa enim
cùm soli sunt, & acerba atque horrenda recordantur, &

ETHIC. ARIST.

alia eiusdem generis expectant: cum sunt cum aliis, oblivione obruunt. Et quoniam in iis nihil est amabile, nullum reperiunt diligendi sui rationem. Nec igitur qui tales sunt, secum unà letari possunt. Nec dolere. Eorum enim animus à se ipse dissidet, & velut seditionibus agitur, aliasque propter improbitatem se dolet à quibusdam rebus abstinere, alias gaudet: atque pars altera huc trahit, & illuc altera, animum velut distrahentes ac dissipantes. Qui tametsi dolere simul & letari non possit, ac paulò post certè molestè fert se voluptatem cepisse, & sibi ea vellet non fuisse voluptati. Pœnitentiæ enim pleni sunt improbi. Non igitur in se amicè animati sunt improbi, quòd in eis nihil sit dignum amicitia. Quòd si ita affectum esse valdè miserum est, fugienda improbitas est omni animi contentione, dandæque opera ut probi simus. Sic enim & in nos ipsi amico animo affecti erimus, & aliis amici efficiemur.

Cap. 5. Benevolentia autem quanquam amicitia sit similis, non tamen idem est quod amicitia. Nam benevolentia etiam cum iis coniuncti sumus qui nobis sunt ignoti, eadèque occulta esse potest: quorum neutrum in amicitiam cadit, quod etiam suprà diximus. Nec verò idem est benevolentia quod amor dilectiōve. Neque enim contentionem admittit, neque appetitionem, quæ amorem consequuntur. Præterea consuetudine amor suscipitur: benevolentia etiam repenti ac subito: quemadmodum in certantibus contingit. Nam in eos benevoli sunt, idèmq; quod illi volunt, hi optant, cum interim nullo eis adiumento sint. Nam & repenti, ut dixi, benevoli fiunt, & leviter diligunt. Videatur ergo amicitia principium esse benevolentia, quemadmodum veneri amoris, ea voluptas quæ

ex sensu oculorum aspectuq; capitur. Etenim nemo amore capitur, nisi qui in forma spectanda attentior fuerit. Et quem forma delectat, non continuo amore capitur, sed tum denique cum & absentis desiderio tenetur, & praesentiam concupiscit. Sic sanè inter nullos amicitia intercedere potest, qui non antè cōiuncti sint benevolentia. At qui benevolentia cōiuncti sunt, non ij cōtinuò etiā amant. Eos enim dūtaxat volūt bonis affici, quibus sunt benevoli, nec eos tamen ullis officiis adiuvant, nec ullam propter eos molestiam suscipiāt. Quocirca eā translato nomine otiosam amicitiam licet dicere: eāq; tempore confirmatā cum auxit consuetudo, tum amicitia efficitur: sed non quae utilitatis, aut voluptatis causa conciliatur: quandoquidē eorū causa nemo cum alio benevolentia coniungitur. Nam qui beneficium accipit, si pro beneficio accepto eum qui contulit benevolentia complectitur, is quod iure debet, facit. At verò qui alterum vult bene rem gerere, spe subsidij, quod ab illo expectet, non illi benevolus, sed sibi potius videtur: sicut nec amicus habendus alteri, si eum fructus cuiusdam causa colat & observet. Omnino autem benevolentia ob virtutem & probitatem quandam nascitur, si qua significatio honestatis, fortitudinis aut alicuius eiusdem generis in altero eluceat, quemadmodum in certantibus fieri solere diximus. Cap. 6.

Atque etiam concordia ad amicitiam pertinere videtur. Quocirca non est idem quod consensus opinionum. Nā hic inter eos etiam esse potest qui inter se ignoti sunt. Ne concordēs eos dicimus qui de quavis re idem sentiunt, ut qui de rebus caelestibus: quippe cum de iis idem sentire non pertineat ad amicitiam, nihilque amicitiae officia attingat. Sed omnia in concordia esse cum dicuntur, cum de iis quae

ETHIC. ARIST.

publicè utilia sunt, vnum idèmq̃ sentiunt, eadèmq̃ in-
eunt consilia, quòdque publicè placuerit, exequuntur. Ergo
in agendis rebus, quæ graues & magnæ sunt, quæque con-
tingere possunt vel vtrisque vel omnibus, concordia confi-
stit. Veluti ciuitates cõcordes sunt, cùm placet omnibus ma-
gistratus delectu creari, aut ineundam cum Lacedæmoniis
societatem: aut Pittacum imperare, si etiã ipse velit. At
verò cùm seipsum vterq; vt illi in Phœnissis, regnare veult,
tum seditio nascitur. Non enim vnum idèmq̃ cogitare
vtrumque, quale idcunque sit concordare est, sed idem de
eadem re. Vt cùm populus & optimates volunt optimos
præesse Reipub. sic enim omnes assequuntur quod optant.
Ciuium porrò inter se amicitia, concordia videtur, vt
etiam perhibetur. Cernitur enim illa in iis quæ publicè uti-
lia sunt, iisque idèò quæ ad vitæ vsum pertinent. Talis ve-
rò est inter bonos concordia. Ij enim per eam, quam semper
retinent constãtiam, vnum idèmq̃ & ipsi secum & cum
aliis sentiunt: præsertim cùm eorum perstent voluntates,
non more Euripi fluant ac resfluât, volũtque ea quæ iusta
sunt & utilia: quorum in Rempub. conferendorum cupi-
ditate ducuntur. At verò improbi nisi ad breue & exi-
guum tempus cõcordes esse non possunt, sicuti etiam amici
esse solent, cùm in emolumentis se velint semper esse potio-
res: in laboribus autem & publicis oneribus ac muneribus
inferiores, minúsque grauatos. Quæ cùm sibi quisque ex-
optat, proximum quèque obseruat, ac veluti in eum inqui-
rit, atque arcet: interim petit quod erat commune, cùm
nemo tueatur. Ex quo nascuntur seditiones: dum alteri al-
teris necessitatem afferunt, ipsi fungi iusto officio nolunt.

Cao. 7. Benefici autem eos videntur vehementiùs amare, in

quos beneficia contulerunt, quàm ij qui acceperunt eos qui dederunt. Quod sanè quasi præter rationem ita fiat, dignum videtur de quo quaratur. Ac compluribus quidem hoc ita videtur vsuuenire, quòd illi debent, his debetur. Vt igitur in mutatione debitores periisse eos volunt, quorum æs contraxerunt: salus contrà debitorum curæ est creditoribus: sic qui bene meriti sunt eos saluos esse velle, in quos beneficium collocarunt, quasi gratiam dati beneficij accepturi: illis curæ non esse vt gratiam referant. Et Epicharmus quidem fortè dicat ex malignæ affectionis obseruatione hanc eorū ortam esse orationem: quæ tamen humana est. Sunt enim pleriq; immemores beneficij: propensiorésque sunt homines ad accipiendum beneficium, quàm ad bene merendum. Sed causa à natura potiùs profecta videtur: quæ nihil simile habeat ei qui adfertur de creditore. Nullus enim est amoris erga illos affectus: sed volunt saluos esse, vt suum recipiant. At benemeriti eos diligunt, & charos habent, apud quos beneficia collocarunt, etiamsi nihil in præsens ex iis emolumenti percipiant, nec sint percepturi in posterum. Quod etiam in artificibus contingit. Omnibus enim sua choriora sunt opera, quàm ipsi essent suis operibus, si animata fierent. Sed nescio quo pacto hoc in poëtis magis cernitur, quibus sua opera præter modum chara sunt, ea vt tanquam liberos ament. Huic est similis causa beneficiorum. Nam quod aliud beneficium accepit, est ipsorum opus: & ea re id eis clarius est, quàm operi suus auctor atque effector. Huius verò hæc causa est, quòd esse, omnibus optabile est & gratū. Sumus autem ipso quodam actu (nam viuendo & agendo) qui ergo fecit opus actu, hoc ipso est quodam modo. Ergo opus diligit, quia ei gratum est, esse: hoc verò naturale est.

ETHIC. ARIST.

Nam quod potestate est, id opus ipso actu exhibet & ostendit, & ut actu sit, efficit. Adde quod ei qui beneficium contulit, pulchrum honestumque est id quod egit: quo fit ut eo delectetur, in quo illud ipsum inest. At qui beneficium accepit, nihil rei præclaræ habet in eo qui dedit, sed fructum modò & emolumentum: quod & minùs iucundum est, & minùs amabile, quàm quod honestum est. Porro cùm voluptatem adferat rei præsentis, actus: & rei futuræ, spes: & rei præteritæ, memoria: tum verò ipse vicens actus, id est sanè quod est suauissimum, itémque maximè amabile. Ergo ei qui benemeritus est, sui operis permanet stabilis, certaque possessio. Est enim id quod honestum est, diuturnum. At ei qui accepit, utilitas facilè perit ac decedit. Et honestarum rerum memoria iucunda est: utilium, non ita multum, aut multò certè minùs. Contràque est in expectatione. Et amare quidem actioni est persimile, amari autem perperfectioni. Qui ergo in actione occupati sunt, eos comitatur amare, eaque illos sequuntur omnia quæ ad amicitiam pertinent. Iam verò ea sunt omnibus chariora, quæ labore parta sunt: ut etiam pecuniæ iis chariores sunt qui quæsierunt, quàm qui acceperunt. Atqui accipere beneficium, nullius negotij est: dare arduum ac difficile. Ob eamque causam liberi chariores sunt matribus, quàm patribus: quòd partus iis difficilior sit, & quòd suos esse certius sciant. Quod idem ad beneficos videtur esse accommodatum.

Qui ergo sunt in actione occupati] τίς ὑμῶν χόρον δὲ τοῦ ἀγαθοῦ. Sic legendum est, non τίς: atque ita facilè est sententiam Arist. assequi.

Cap. 8. Sed utrum se quisque maximè diligere debeat, an alium aliquem, quæstio est? Culpantur enim qui sunt sui amantissimi, eosque φιλοῦντες, id est, amantes sui, probri loco ap-

pellant. Videnturque mali homines quæ faciunt, suam ob causam facere omnia: atque eò magis quò sunt sceleratiores. Is ergo id vitio datur, quòd sibi tantum consulunt. Boni autem ob honestatem: quòque sunt meliores, eò magis propter honestatem agunt & amici causa, ut etiam suas res rationesque prætermittant. A qua oratione facta dissentiunt: nec sine causa. Aiunt enim diligendum eum maximè, qui sit maximè amicus. Is autem maximè amicus est, qui cum velit quempiam maximè bonis affici, id vult illius causa, atque adeò si nemo etiam sit resciturus. Hæc verò sibi quisque exoptat maximè: & cætera profectò omnia quibus amicus definitur. Docuimus enim amicitiae officia à sui ipsius charitate ad alios peruenire. Atque eo etiam consentiunt proverbia huiusmodi: *Vnus animus: Amicorum omnia communia: Amicitia, equalitas. Genu quàm tibia est propius.* Hæc enim omnia in officiis seipsum, & charitate maximè cernuntur. Sibi enim quisque charus est maximè. Se ergo quisque maximè diligere debet. Iure autem hoc venit in dubium, utris tandem rationibus sit assentiendum, præsertim cum utraque sint probabiles. Constituendi ergo sunt in eiusmodi rationibus fines & quasi termini veritatis, ut quatenus, & qua in parte verè sint, adhibita distinctione intelligatur. Si igitur intelligamus quid utraque rationes φιλάτωρ, id est, quod sibi charum est, appellent, fortasse id planum fiet. Qui ergo hoc ipsum vitio vertunt, & ut probum obiciunt, φιλάτωρ, id est amantes sui appellant eos, qui penitus suas cogitationes & studia in pecunias, honores & corporis voluptates ita collocant, ut meliorem horum partem semper à se velint esse. Plerique enim hæc ita

ETHIC. ARIST.

expetunt, iisque student, quasi in eis sit summum bonum. Itaque de iis digladiari atque dimicare solent. Qui ergo istis in rebus potiorum semper partem ad se transferri volunt, i cupiditatibus, omninoque perturbationibus, eique parti animi, quæ est expers rationis obsequuntur: cuiusmodi sunt οἱ πολλοί, id est, plerique & vulgus. Unde etiam ipsa appellatio ducta est, ἀπὸ τῶ πολλῶ, id est, à multitudinem, quæ ipsa vitiosa & deprauata est. Jure igitur ut probrum obicitur iis, qui ita se ipsi diligunt. Nec verò dubium est, quin eos qui hæc talia sibi illo modo tribuunt vulgus soleat appellare φιλότους. Si quis enim unus ex omnibus maximam operam eò cōferat, ut iustè aut modestè facta sequatur, aut quævis alia quæ virtutibus congruant, iisque utique sibi semper honestatem vendicarit, hunc nemo φιλότοι dixerit, hunc nemo reprehendat. Atqui hic potius vir, φιλάωτος esse videri debeat. Nam & pulcherrima quæque atque optima sibi assumit: & ei parti suæ, in qua inest principatus, obsequitur, parètque in omnibus. Ut autem ciuitas id maximè esse videtur, quod in ea primas partes & principem locum obtinet, idemque in omni alio quod ex multis partibus conflatum est, vsuueniat: sic etiam homo id est maximè, quod eo principatum obtinet. Et amans ergo sui is est maximè, cui illud ipsum est charissimū, quique illi gratificatur. Et sanè ἡσκρατής & ἀσκρατής (id est continens & incontinens,) Græcis ex eo habent appellationem, quòd mens in eis κρατεῖ ἢ μὴ κρατεῖ, id est, vincat aut non vincat, quasi mens sua sit quisque: ipsique eo nos gessisse videmur, ac sponte nostra, quæ ratione duce gessimus. Illud igitur minimè dubium est, suam quenque nostrum mentem esse maximè, eamque à bono viro maximè diligere.

Quapropter idem φιλάωτος erit maximè, sed alio, quàm quod vitio datur, genere: à quo tantum abest & distat quātum vita rationi consentanea ei præstat quæ perturbationibus seruiat: quātumque interest inter honesti appetitionem, eiúsque quod speciem habeat vtilitatis. Ergo ij omnes qui singulari quodam tenentur honestarum actionum studio, in commendatione omnium laudèque versantur. Quod si omnes ad honestatē & res præclarissimas gerendas quasi certatim contenderent, & publicè omnes quæ commode essent Reip. & priuatim singuli maxima bona adipiscerentur: siquidem virtus huiusmodi quædam res est. Quare vir bonus φιλάωτος esse debet, hoc est amans sui: quippe qui & sibi præclaris actionibus proderit, & cæteros iuuabit. At non debet improbus: siquidem & sibi nocebit & proximis, prauis cupiditatibus obsequens. Atque in improbis quidem quæ agunt ipsi, ab iis discrepant quæ agere debent. Probi autem quæ debent, eadem agunt. Omnis enim mens quod sibi optimum est eligit: at vir bonus menti obtemperat. Est verò & id verissimum quod de viro bono dici solet, eum & multa amicorum causa gerere & patriæ, & si opus erit, mortem etiam oppetere. Pecunias enim, honores, & omnino cætera bona, de quibus homines inter se digladiari solent, contemnet, ac pro nihilo putabit, dum sibi honestatem retineat. Breui enim tempore summam malit, quàm longo leuem percipere voluptatem: & vnum annum præclarè viuere, quàm multos vulgariter: & vnam actionem præclaram atque magnam, multis ac paruis anteponet. Quod iis profectò accidit, qui pro amicis & pro patriâ mortem non dubitant oppetere. Illi ergo sibi ipsi expetunt magnum decus. Idemque pecuniarum iacturam facile se-

rent, quo maiores opes amici consequantur. Sic enim amico extat pecunia, ipsi decus atque honestatis splendor. Ita sibi potiora bono retinent ac vendicāt. Eadem honorum & imperiorum ratio est. Hæc enim omnia amico concedet atque relinquet: ex quo decus sibi laudēque comparabit. Meritò igitur vir bonus ac virtute præditus censetur qui rebus omnibus antefert honestatem. At certè accidere potest, ut amico rerum actione concessa, pulchrius sit, eum amico præclaræ actionis causam extitisse, quàm si ipse gereret. In omnibus igitur laudabilibus vir bonus conspicitur, plus sibi honestatis assumere. Atque hoc quidem modo, ut dictum est, decet φιλότων esse, id est, amantem sui: quomodo solent plerique & vulgus non decet.

Cap. 9. Hoc etiam de beato quæri solet, utrùm amicis, necne ei sit opus? Beatos enim, eosque omnes qui se ipsi contenti sunt, amicorum præsidia negant requirere. Nam omnibus eos bonis abundare. Cùm igitur se ipsi contenti sunt, nullo egere. Amicum porrò cùm quasi alter idem sit, quod quisque minùs per se possit, suppeditare. Vnde illud,

Quid est opus amicis, quando Deus fauet. Sed absurdo persimile sit, cùm bona omnia beatus attribuamus, amicos denegare: quibus nihil in bonis externis maius, nihil melius reperiri potest. Quòd si amici est bene mereri potius, quàm accipere beneficiū, & boni viri atque adeò virtutis est benignè facere: pulchrius autem est de amicis bene mereri, quàm de alienis, certè bonus ac virtute præditus, de quibus bene mereatur, requirit. Quocirca quæri solet utrùm rebus aduersis magis, quàm prosperis desiderentur amici: quasi calamitosi, qui opem ferant, qui prospera fortuna utantur, de quibus bene mereantur, requirant.

Atque etiam illud fortassis alienum sit, beatum constituere solitarium: praesertim cum nemo velit in summa solitudine omnibus opibus circumfluere & copiis. Est enim homo ad civilem congregationem, & vitae coniunctionem natus. Hoc igitur etiam beato conuenit. Jis enim praeditus atque ornatus est, quæ naturâ bona sunt. Atqui hoc perspicuum est, cum amicis & bonis melius esse, quàm cum alienis & quibuscumque versari. Est igitur amicis opus beato. Quid ergo est quod dicunt priores illi? Et qua ex parte vera est eorum oratio? An quòd vulgus amicos putat eos demum qui utiles sunt, & ex quibus fructum capiunt? cuius certè generis amicos non requireret beatus: quippe qui sit omnibus bonis abundè munitus. Sed nec eos qui voluptatis causa parantur, nisi paulum admodum. Quoniam enim vita ei sua per se suauius est & iucunda, nihil aduentitia & ascititia voluptate indiget. Quia verò amicos eiusmodi non desiderat, continuò videtur nullos omnino requirere. Quod fortasse verum non est. In initio enim dixi, beatitudinem esse actum operationem de quandam. Perspicuum autem est actum esse ex genere rerum quæ fiunt, non quæ sunt & constant ritu alicuius rei quam possideas. Quòd si beatum esse in viuendo & operando consistit, boni autem viri per se bona est atque iucunda actio, ut initio dictum est: id autem quod cuique proprium atque accommodatum est, in rebus iucundis censetur: cernere autem proximum quemque magis, quàm nos ipsos possumus, illorumque actiones magis considerare quàm nostras: bonorum verò, qui amici sunt, actiones bonis sunt iniucundæ, praesertim cum utraque iis insint quæ natura iucunda sunt: efficitur ut

ETHIC. ARIST.

beati amicos eius generis desiderant necessario: siquidem intueri exoptat actiones & probas & sibi familiares ac proprias. Cuius generis sunt Viri boni, qui amicus nobis sit, actiones. Huc accedit, quod beatum iucundè vivere putant oportere. At in solitudine agenti, vita molesta est atque acerba. Nec enim facile est solum ac per se continè in rerum actione versari: cum aliis, & apud alios, multò facilius. Futura est igitur ita denique operatio magis assidua, ea quæ est per se iucunda: quod inesse debet in beato. Nam vir bonus, quâ bonus est, virtutis actionibus delectatur, vitiosis offenditur: sicuti musicus bonis modulis demulcetur, pravis offenditur. Iam verò ex vita, victuque communium bonis, exercitatio quædam virtutis comparatur. Vt etiam inquit Theognis, cum ita scribit:

Virtutem ex iustis disces: at vita malorum
Peruertet mentis vel bona cuncta tuæ.

Quod si magis accommodatè ad naturam spectare vili-
mus, videbitur vir bonus naturâ expetendus amicus esse
viro bono. Quod enim natura bonum est, id diximus viro
bono per se bono esse ac voluptati. Atqui vita in animan-
tibus sentiendi facultate definitur, in hominibus facultate
sensus aut intelligentiæ. Porro autem facultas in actum
erumpit: idque adeò quod præcipuum est, in actu consistit.
Vivere autem propriè nihil aliud esse videtur, quàm sen-
tire aut intelligere. Atqui vivere in iis est quæ per se bona
sunt ac iucunda. Nam definitum certumque est: quod verò
certum ac finitum est, de natura est ipsius boni. Quod au-
tem natura bonum est, omne viro probo bonum est. Quo-
circa omnibus suaue ac iucundum esse videtur vivere. Sed

non est hic sumenda vita vitiosa & deprauata, neque doloribus confecta. Ut enim quæ insunt in tali vita, sic ipsa incerta infinitaque est. Quod ex iis, quæ postea de dolore dicam, erit multò euentius. Quòd si viuere bonum est, & iucundum: quod hinc perspicitur potest, quia cùm omnes, tum vel maximè boni ac beati eius cupiditate ducuntur. Nam & his expetenda maximè vita, & illorum vita beatissima. Qui autem videt, se videre sentit: & qui audit, se audire: & qui ambulat, se ambulare, itémque in cæteris quiddam est quod nos sentit in actu esse & operari. Ergo sentire possumus nos sentire, & mente concipere nos intelligere. Illud autem sentire in nobis esse alicuius rei, sensum, & intelligere quod sit in nobis intelligentia, est quod simus percipere. Nam, esse, vel sentire est, vel intelligere. Atqui sentire se quemque viuere in iis est quæ per se iucunda sunt. Vita enim, natura bonum est. At sentire sibi aliquid adesse quod bonum sit, suaue est & iucundum. Viuere igitur cùm omnibus expetendum est, tum maximè bonis, quod eis, esse, & bonum est & iucundum: quòd enim sensum sibi adesse eius quod per se bonum est, sentiunt, delectantur. Quemadmodum porrò in se vir bonus, sic in amicum affectus est. Est enim amicus alter idem. Ut igitur suus cuique status expetendus est, sic aut pari ratione, status amici expetendus. Status autem suus cuique ob eam causam optabilis est, quia ipsum sentiat sibi bono esse: qualis sensus per se ipse est iucundus. Amicum ergo necesse est etiam ut esse sentiat. Quod vita victusque communis, sermonumque ac consiliorum omnium efficiet societas & communio. In iis enim rebus ponenda est vita hominum inter ipsos coniunctio, non ut pecudum in pastu ciboque

ETHIC. ARIST.

communi. Quod si esse, & in vita manere beato per se optabile est, propterea quod id in iis sit quæ natura bona sunt atque iucunda, in eodem autem genere est amici status: fit ut amicus in iis numeretur quæ beato expetenda sint. Quod autem ei optabile est, ei adesse debet, aut hac parte aliquid ei deerit. Amicos igitur viros bonos, qui futurus est beatus, desiderabit.

Cap. 10. Sed utrum quamplurimi sint amici parandi, an quemadmodum in hospitalitate rectè dici videtur,

Tu neque multorum, sed nec sis nullius hospes: Sic deceat in amicitia nec omnino carere amicis, neque multitudinem amicorum nimiam sibi adiungere? Ac in iis quidem qui utilitatis causa amicitias colunt, quod dictum est, admodum valere videatur. Difficile enim est multis vicissim opem ferre ac suppeditare: neque ad id agendum satis magnas opes & facultates habeant. Quare plures quam res familiaris patiatur, superuacanei sint, afferantq; impedimentum ad vitam honestè degendum. Nihil igitur his opus est. Et sanè qui voluptatis causa amicitias instituunt, satis etiam habent, si huius generis paucos habeant amicos, sicuti in deliciis condimentum. At bonos viros ac virtute præditos, an quamplurimos sibi amicos adiungere debent? an ut ciuitatis, sic multitudinis amicorum certus est modus? Neque enim ex decem hominibus constat ciuitas, nec si ad centum millia excreuerint, etiânum ciuitas est: numerusque fortè non est unus quidam & certus, sed omnis qui inter certos aliquos ac definitos constitutus est. Ergo amicorum quoque multitudo quædam certa est, ac definita. Ac fortasse ita definiri amicorum numerus possit, ut non plures sint quam quibuscum liceat vitam familiariter

traducere. Nam id amicitiae maximè proprium videbatur. Nec verò dubium est fieri non posse, ut quisquam vitae societate cum multis coniunctus sit, ac multis se tribuat atque impertiat. Jam verò illos etiam oportet esse inter se amicitia coniunctos, si id futurum sit, ut omnes consuetudine ac familiaritate consociati sint: hoc verò inter multos reperiri operosum est. Difficile etiam est & rebus prosperis gaudere, & aduersas grauitè cum multis ferre, ut se ad eorum sensum affectumque accommodet. Ita enim euenire posse consentaneum est, ut simul cum uno voluptate afficiatur, doleatque cum altero. Quapropter fortè hinc præclare agetur, si non quamplurimos amicos quæramus, sed tantum certè numerum, quantus satis sit ad vitam simul degendæ institutum. Neque enim fieri videtur posse, ut quisquam sit multis valde amicus: ideòque ne amore quidem plures prosequi possunt, qui insano amore amant. Est enim huiusmodi amor velut suprema quedam ac nimia amicitia: quod in comparatione unius tantum cum uno cernitur. Quare si qua sit magna & vehemens amicitia, ea cum paucis intercedat necesse est. Quod etiam rerum usu ac re ipsa experimur. Neque enim inter multos ea iungitur, quæ sodalibus inter ipsos est amicitia. Et quæ fama celebres sunt amicitiae, eæ inter duos sunt omnes. Qui verò multitudinem sibi adiungunt amicorum, quique se familiariter gerunt cum omnibus, iis amici nemini videntur, nisi more civili: quales homines obsequiosos & blandos vocant. Ac uni quidem qui etiam ex genere horum obsequiosorum ac blandorum hominum non sit, sed qui verè sit bonus, amicitia cum multis civilis illa quidem intercedere potest: amicitia autem quam virtus contrahit & con-

ETHIC. ARIST.

ciliat, quæq; amicis inter amicos propter se cõparatur, nõ pō-
test. Sed præclarè agitur, si paucos huius generis reperiamus.

Cap. II. Atque etiam hoc quæri solet, utrum rebus secundis
magis, an aduersis amici desiderantur. Nam in utroque
genere fortune quærentur. Qui enim aduersa fortuna
utuntur, opis indigent : & qui secunda, conuictores re-
quirunt, & quibus benignè faciant : alios enim volunt be-
neficiis demereri. Ac rebus quidem aduersis amicos habe-
re magis necessarium est, ideóque tum desiderantur ex qui-
bus fructus percipi possit: in rebus verò prosperis, pulchrius
& honestius. Itaque tum viros probos sibi quærent : quòd
eos beneficiis afficere optabilius sit, & cum eis vitam de-
gere. Suavis enim est ipsa amicorum præsentia, & in pro-
speris rebus & in aduersis. Mærores enim & luctus facit
amicitia communicans partiensque leuiiores. Quocirca id
ambigi potest, utrum doloris quasi oneris socij sint amici,
an non ita sit, sed eorum iucunda præsentia, & commu-
nicati doloris cogitatio, minorem facit ægritudinem. Sed
utrum ob causas, an ob rem aliquam aliam leuetur eorum
dolor, omittamus exponere: illud certè quod dixi, vsue-
nire videmus. Porro eorum præsentia nescio quo pacto mix-
ta & minimè simplex videtur. Nam amici aspectus
ipse suavis est, ei præsertim qui in miseriis & calamitati-
bus versetur : in eóque ad depellendum dolorem subsidium
quoddam est paratum. Amicus enim si qua valet dexte-
ritate, & ingenio, & aspectu, & sermone, consolandi vim
habet. Nam cum eius habeat mores cognitos, tum quibus
rebus delectetur & offendatur, intelligit : porro sentire
amicum suis incommodis dolere molestum est. Omnes enim
cauent, ne amicis causas doloris adferant. Ideóque qui

lentia, non possunt æquo animo ferre, si qua illos ægritudine
ne vrgeri videant. Omninoque eos respuunt qui socios se
præbent lamentorum: propterea quod ne ipsi quidem pro-
pensi sunt ad lamentandum. At verò mulierculæ similēs-
que muliercularum viri eorum potissimum consuetudine
delectantur, qui socios se præbent gemitus & lachryma-
rum: eosque ut amicos & doloris socios diligunt. Sed par
est scilicet in omni re optimum quemque imitari. In rebus
autem prosperis cum iucundam vitæ consuetudinem ha-
bet amicorum præsentia, tum verò suauem cogitationem,
quod iis ipsis rebus prosperis latentur. Itaque ultrò ac cu-
pidè ad societatem & communionem prosperitatum ami-
ci vocandi esse videantur (nam pulchrum est benignita-
te uti haud grauatè) ad societatem verò calamitatum,
timidè ac rarò. Sunt enim quàm parcissimè mala amicis
communicanda. Vnde illud, Satis est quod ego miser sum.
Tum autem vocandi sunt maximè, cum leui suscepta mole-
stia profuturi sunt plurimum. Contrà verò decet fortasse
amicum venire ad amicum aduersa afflictatum fortuna, non
vocatum & ultrò, siquidem amici est benemereri, de iis
præsertim ac maximè qui opis indigeant, & qui non ro-
garint: nam in utroque præclarius ac suauius est. Ad
eos verò qui in prosperitate sunt fortuna, ut iis quidem
adiumento sis, ultrò & alacriter eundum est (nam iis
etiam in rebus necessaria est amicorum opera) ut verò
beneficium accipias, sensim id timidèque faciendum. Ne-
que enim honestum est, ultrò paratum esse ad utilitatem ab
altero capiendam. Sed tamen vitanda est forsitan in re-
spuendo beneficio offensionis & acerbitatis opinio. Id e-
nim interdum sanè vsuuenit. Ergo hoc quidem perspicuum

est, in omnibus rebus amicorum expetendam praesentiam.
 Cap. 12. Sed utrum ut in venereis amoribus ipse conspectus
 gratissimus est, quique amant sensum hunc praeter ceteris
 expetunt, quasi in eo potissimum amor constat, indeque
 nascatur, sic amici vitam victumque communem maxi-
 me exoptant? Nam communicatio & societas quaedam est
 amicitia: & quo modo in se quisque affectus est, eodem er-
 ga amicum. Atqui suus cuique de suo statu ac de suo (ut
 sic dicam) esse sensus optabilis est: & de amici igitur.
 Eius autem sensus actus operatio ve in vita victumque con-
 muni consistit. Jure igitur vitae societatem expetunt. At-
 que in quo quisque statum & suum (ut sic dicam) esse
 ponit, & cuius gratia vivere expetit, in eo vitam volunt
 cum amicis consumere. Quocirca alij unam compotant, alij
 unam se talorum ludo oblectant: nonnulli se exercent unam
 ac venantur, quae quisque in vita maxime adamat, totos
 dies conterunt, quae quisque in vita maxime adamat. Quia
 enim vivere cum amicis unam cupiunt, ea faciunt ipsi earum-
 que rerum communione iunguntur, in quibus consuetudinem
 vitae putant consistere. Quapropter improborum vitiosa est
 ac deprauata amicitia. Cum enim instabiles inconstantisque
 sint, rerum malarum ineunt societatem: similesque ac pares
 inter se cum fiant, improbi efficiuntur. At vero proborum
 proba est amicitia: quae usu & consuetudine augetur
 & confirmatur. Quinetiam videntur progressum in vir-
 tute facere, officiis & emendatione communi. Alter
 enim ab altero ea exprimit quae grata sunt. Hinc illud,
 Virtutem ex iustis disces.—
 Ac de amicitia quidem haecenus. Sequitur ut de voluptate
 differamus.

ARISTOTELIS

Ethicorum liber X.

ARGUMENTVM.

AGITVR primum de voluptate, deinde de felicitate, tum de causis quibus efficiamur boni. 1. Voluptatem Eudoxus statuit esse summum bonum, quoniam omnia animalia voluptatem appetant, cuius doctrina ob probitatem morum fidem apud complures fecit. Aristoteles negat esse summum bonum, propter a quod ea sequatur acti nem etiam eam in qua statuenda est vera felicitas. Voluptates specie differunt ex actionum quas consequuntur, diuinitate: quoniam nonnullae voluptates actionibus quibusdam adiunctae sunt impedimento aliis actionibus alius generis. Nam cum alicuius rei studio et actione vehementer delectamur, accidit, ut nihil aliud ferè agamus. Ceteris animalibus in sua propria specie est voluptas et proprius cibus, hominibus licet eiusdem speciei inest diuersa voluptas. Inter hominum voluptates ea est praestantior, quae cuenit homini bono et secundum virtutem viventi, cetera vero sunt secundaria. 2. Felicitas non in habitu, sed in actione est constituta, et ea quidem actione quae propter se tantum expetitur. Haec est actio virtutis non ea quae ludo inest quoniam ludus suscipitur causa laboris. Est actio virtutis optima, hoc est sapientia procedens ex ea animi facultate quae intellectus dicitur, nam cunctarum actionum nulla est contemplatione praestantior, nulla magis continua, nulla iucundior, nulla minus indigens bonis externis, cetera denique omnia quae beato viro tribuuntur, hac ipsa actione continentur. Quare ut diuinum quiddam mens est cum homine comparata, sic vita ei congruens et consentanea diuina est ad humanam, ut non iam mortalia sapere et spectare debeamus, licet mortales simus, sed quod possumus niti ad immortalitatem. 3. Boni efficiamur tribus causis, natura, doctrina, et consuetudine: quarum duae prima sine hac non magnopere praesunt, nam bene agendi consuetudo ad bonos mores parandos maximè est necessaria. Si quis enim maximè adolescentum quibus modè et constanter vivere est molestum, bonus futurus est, primò rectè educari debet et assuescere, vnde honestis studiis etatem conterere, quaque sunt flagitiosa nec sua sponte, nec iniuitus admittere. Ad quod maximè opus est legibus, quibus ad virtutem dirigamur et excitemur, et à vitis abducamur. Homines enim odio habentur ab iis hominibus non probis quorum obsistunt cupiditatibus, et anxi id rectè facere videantur. At lex non est iniusta, non grauis, non molesta, cum bonum aequumque decernit: et lex plus valet ad rectam educationem in ciuitate, quam patris auctoritas domi. Et quoniam plerique potius vi quam ratione, et magis timore poenae quam amore virtutis virtuti ad officium actionesque virtutis impelluntur, legislator et qui aliorum curam gerit, bonos exhortabitur contumaces plectet, et eos què sanari nullo modo poterunt, penitus exterminabit.

IS expositis consequens fortassa sit de voluptate differere, quandoquidem generi nostro maximè familiaris est et coniuncta. Itaque ad pueros instituentes voluptate et dolore quasi gubernaculo viuunt. In eo etiam vis maxima

Rij

esse videtur ad virtutem morum, si gaudeamus quibus oportet, eaq; oderimus quæ odio habenda sunt. Patet enim ista per omnem vitam latissime, in iisque magnum momentum, visq; magna est ad virtutem & beatam vitam. Nam & quæ incunda sunt, omnes sequuntur: & quæ molesta, declinant ac fugiunt. Quæ cum ita sint, tum verò non sit vel hoc nomine pretermittenda hæc disputatio, quod magnam ea quæ ab Eudoxo dicuntur, adferunt dubitationem. Alij enim voluptatem summum bonum esse dicunt: alij contra valde magnum malum. Atque horum alij ita dicunt quod eam utiq; huiusmodi esse credant: alij, quod ita est: quæ melius putant actum iri cum vita nostra, si voluptas, quanquam non sit, tamen ponatur in malis. Proclives enim ad eam esse plerosque, ac servire voluptatibus. Itaque ducendos esse in contrariam partem. Sic enim perueniunt ad medium. Sed hæc nequaquam recte dicuntur. Omnis enim quæ de perturbationibus & actionibus habetur oratio, minorem quam facta ipsa, habet auctoritatem. Cum igitur dicta ab iis discrepent, quæ perspicua sunt sensibus, tum præter id quod contemptui habetur, veritatem ipsam tollunt funditus. Nam qui voluptatem vituperat, is si quando eam appetere deprehendatur, ad eam declinare videbitur, quasi non sit ex illo genere omnis voluptas. Neq; enim multis est discernere. Ergo veri sermones non solum ad cognoscendum, verum etiam ad viuendum valere plurimum videtur. Cum enim factis congruunt, comprobantur. Ideoque eos adhortantur, à quibus intelliguntur, ut vitam ad eos quasi ad normam dirigant. Sed de his satis. Nunc ea explicanda sunt, quæ de voluptate feruntur.

Cap. 2. Eudoxus quidem voluptatem summum bonum esse dicebat, quod omnia videret eam appetere, & quæ ratione uterentur, & quæ essent rationis expertia. In omnibus

autem rebus quod expetendum sit, bonum esse: adeòque optimum ac præstantissimum esse: quòd maximè optabile sit. Quod verò ad idem omnia feruntur, argumento esse, id summum esse omnibus bonū. Nam singula quæque quod sibi bonū sit reperire, haud secus quàm cibū. Quod igitur omnibus bonū sit, quòdque omnia expetāt, id summū bonū esse. Quæ eius rationes comprobatae sunt, nō sua vi solū & pōdere, sed multò magis virtute ipsius & moribus. Præstanti enim ac singulari habitus est temperantia. Non igitur tanquam voluptatis amās hac vti oratione videbatur, sed quòd reuera ita se res haberet. Nec verò ex contrario minùs idem hoc perspicuū fieri putabat. Dolorē enim omnibus per se esse fugiendū, itēque expetendum contrarium. Maximè autē expetendū esse, quod rei nullius causa repetimus: qualis esset vel omnium consensu voluptas. Neminem enim quærere, quamobrem quis voluptate afficiatur, quasi per se & propter se sit voluptas expetenda. Quæ si ad bonum quoduis addatur, veluti ad iustē & modestē facta, magis id expetendum sua accessione efficere. Atqui bonorum amplificatio & incrementum, nisi ab iis quæ etiam bona sint, fieri non potest. Verūm hæc quidem ratio voluptatem in bonis esse ostendit, sed non magis quàm aliud quiduis. Quicquid enim bonum est, omne coniunctum cum alio optabilius est, & magis expetendum, quàm ipsum separatim. Quæ etiam ratione Plato refellit hanc sententiam, quæ voluptatem asserit esse summum bonum. Magis enim expetendam vitam iucundam cum prudentia coniunctam, quàm absque prudentia. Quòd si melior sit coniuncta, & cum alio mista voluptas, non esse in ea summum bonum. Nullius enim accessione boni summum bonum magis ex-

petendum effici posse. Illud verò perspicuum est, non posse aliud quicquam summum bonum esse, quod coniunctum cum alio, quod per se bonum sit magis expetendum & optabilius existat. Quid ergo illud tandem est quod huiusmodi sit, quo & nos quidem participes simus? tale enim queritur. Nam qui negant bonum id esse quod omnes appetant, ij nihil quicquam dicunt. Quod enim videtur omnibus, id esse dicimus. Nec qui tollet hanc persuasionem, aliquid verisimilius adferat. Etenim si sola mentis expertia eas expeterent, aliqua esset eorum oratio. Sin ea etiam quæ prudentia utuntur, quid est quod possint dicere? Quinetiam corruptis & deprauatis fortasse à natura quædā boni particula tributa est, præstantior & melior quàm sint ipsa per se, quæ bonum naturæ accomodatum expetit. Sed nec refutatio vera videtur illius rationis quæ de contrario adfertur. Negant enim si dolor malum sit, continuo sequi ut voluptas sit bonum. Malum enim malo esse contrarium, & neutri utrunque. Quod cum dicunt non malè illi quidem dicunt, sed quæ tamen verè locum habere in iis nō possunt, de quibus agitur. Si enim utraq; sint in malis, fugienda esse etiam oportet utraque: sin neutra, neutrum, aut similiter. Nunc constat homines fugere alterum ut malum, alterum sequi ut bonum. Ita ergo sunt inter se contraria.

Neque verò si voluptas non est in genere qualitatum,
 Cap. 3. idcirco in bonis non est: quippe cum nec virtutis actiones qualitates sint, nec fœlicitas. Contendunt autem bonum certum esse & finitum, voluptatem infinitam & incertam, propterea quod accessionem & decessionem admittit. Atqui si ex eo quod est voluptate affici, id indicant, idem valebit in iustitia ceterisque virtutibus omnibus, in

quibus contentionem & remissionem manifestò admittunt, qui ex iis quales cognominatur: unde fit ut pari ratione ipse virtutes accessionē capere dicantur & remissionē. Alij enim alijs sunt & iustiores & fortiores. Et potest aliquis iustè agere, & temperanter magis & minus. Sin ipsis in voluptatibus id velint inesse, satis explicatè nunquam causam adferant, cur sint alia immixta & simplices, alia mixta & coniuncta. Quid verò prohibet, ut sanitas, quæ certa est & finita, contentionem tamē admittit & summisionem: sic maiorem fieri & minorem voluptatem? Non enim vel omnium est eadem temperatio, vel aliqua una semper in eodem statu, sed est quatenus remissa adhuc permanet, differtque intentione & remissione, quod idem in voluptate potest contingere. Præterea cum summum bonum perfectum quidam & absolutum ponant, motiones autem & ortus imperfectos, voluptatem motum ortumque esse ostendere conantur. Quod nec videntur rectè dicere, nec voluptas est motus. Propria enim est omnis motionis velocitas & tarditas: & si non per se, veluti ei quæ mundo attributa est, at certè per comparisonem ad aliud. At neutrum horum voluptati accidit. Fieri enim potest ut quemadmodū ad iram, sic aliquis citò ad voluptatē sit incitatus: ut autem in voluptate sit celeriter, nō potest, nec facta quidē cum alio cōparatione. Ac celeriter ambulare & crescere potest, & si qua sunt eiusdem generis. Fieri ergo potest ut celeriter tardēne mutemur in voluptatē: ut autē celeriter sit in nobis actus voluptatis, id est gaudeamus, & afficiamur voluptate, nō potest. Ortus porrò quo tādē pacto futura est? Nō enim ex re qualibet quidvis oritur, sed occidūt in id omnia, unde orta sunt, & cuius ortus est voluptas, eius interitus erit dolor. Deinde dolorem dicūt

ETHIC. ARIST.

indigentiam esse eius quod natura accommodatum est, voluptatem eius expletionem. Hæc verò sunt corporis affectus. Si ergo voluptas expletio est eius, quod secundum naturam sit: in quo fuerit illa expletio, id profectò erit quod voluptatem percipiet. Corpus ergo erit quod capiet voluptatem. At non videtur ita esse: non est igitur voluptas expletio. Verùm cum sit expletio, tū quis voluptate afficitur: & cum secatur, dolet. Sed hæc opinio nata videtur ex iis voluptatibus & doloribus, quæ ex cibo alimentoque capiuntur. Nam qui ieiuni atque inanes fuerunt, in eoque desiderio dolore affecti, post expletionem oblectantur. At non omnibus id voluptatibus contingit. Vacant enim dolore & mathematicæ voluptates, earumque quæ sensibus percipiuntur, eæ quæ ad odoratū pertinent, atque etiam acroamata & spectacula, multa præterea recordationes, & spes absque ullo dolore suaves sunt & iucundæ. Quæ quidem cuius tendem rei ortus sunt future? præsertim cum nullius rei præcesserint indigentia, nullius rei desideria, cuius fiunt expletiones. Nam iis quidem hominibus qui obscenas & probro dignas voluptates adferunt, respondendum est, non esse illa iucunda. Non enim si hominibus malè affectis iucunda ea sunt, idcirco putanda sunt simpliciter iucunda, sed his modò talibus: sicuti ne ea quidem salubria sunt, quæ agris videntur, nec dulcia, aut amara: nec rursus alba putanda, quæ lippientibus alba videntur. Aut certè hoc modo respondendum sit, voluptates quidem esse expetendas, sed non ab iis rebus profectas: ut sunt diuitiæ optabiles, at non ex proditione: & bona valetudo expetenda, sed tamen non ex cuiuslibet rei esu. Aut verò dicendum specie voluptates differre. Diuersæ enim sunt quæ ex honestis rebus capiuntur, ab iis quæ

ex turpibus. Nec iusti hominis voluptate affici quis potest, nisi idem sit iustus, nec musici capere voluptatem, qui musicus non sit: eademque est ratio cæterarum. Videtur autem amicus quoque, qui ab assentatore plurimum differt, ostendere voluptatem non esse bonum, aut certè specie voluptates differre. Illi enim ut bono sit cum amico versatur, hic ut sit voluptati: atque hoc vitio datur, illud laudi ducitur: ex quo diuersa esse, ad quæ referunt suos congressus, intelligitur. Nemoque est, qui ut iis voluptatibus, quàm maximè fieri potest, perfruatur, quibus pueri ducuntur, velut in puerili mente degere omnem ætatem: neque ex turpibus factis voluptatē capere nullo vnquam impendente doloris metu: multarū denique rerum studio trahi solemus, etiam si nullā voluptatem adferant: ut videndi, ut recordandi, ut sciendi & virtutes comparandi. Nec sanè quicquā refert, quòd necessario voluptates ex iis consequuntur: quippe cum ea optaremus ac sequeremur, etiam si nulla ex iis voluptas gigneretur. Ergo illud quidem perspicuum est, nec summum bonum voluptatem esse, nec omnem expetendam: etiam illud, per se expetendas aliquas, quæ specie inter se differunt, aut iis rebus ex quibus oriuntur. Ac de iis quidem, quæ de voluptate & dolore dicuntur, satis superque dictum est.

Quid autem sit, aut quale aliquid, apertiùs, si paulò Cap. 4. altiùs repetamus, intelligetur. Aspectus enim perfectus est quacūque temporis quo aspicimus parte. Hic enim nullius rei penuria est, quæ temporis successu formam eius absoluat. Huic est similis voluptas, quæ totum quippiam est semper. Nullo enim tempore quisquam ita capere voluptatem potest, ut successu temporis opus sit quo tandem eius perficiatur species. Quare ne motus quidem est. Motus enim om-

ETHIC. ARIST.

nis in tempore fit: finemque aliquem & terminum spectat. Veluti motio quæ est in ædificando, tū perfecta absolutaque est, cum id quod exoptat effecerit. At in toto quidē tempore hoc sic habet, id est motus perfectus est: in partibus verò temporis omnes imperfecti sunt, differuntq; specie à toto motu: & illæ etiam partes inter se. Lapidū enim compositio à colūnarum erectione differt, & hæ ipsæ à tēpli effectiōne. Ac templi quidē structura, undique perfecta est, cum ei nihil desit eius quod propositū fuerat: crepidinū autem & laquearum, imperfecta. Utraque enim patris est. Specie ergo differunt: nec potest in ullo, nisi in toto tempore reperiri motus specie perfectus. Similis est ratio ingressus & ceterarum motionum. Etenim si loci mutatio motus est aliunde aliquo, & huius profectio in specie differentia, volatus, ingressus, saltatio, & alia eiusdem generis. Verū non ita solum reperitur in hoc motu speciei distinctio, sed in ipso etiam incessu. Nam hinc illuc moueri non est idem in stadio, & in parte stadij: neque in alia atque alia parte: neque idem est huius & illius lineæ transitus. Non enim solum lineæ pertransitur, sed etiam lineæ quæ in loco sita est. At in alio loco hæc atque illa sita est. Sed de motu sanè aliis libris accuratè ac subtiliter disputauimus. Illud nunc apparet, non esse omni tempore perfectum motum, sed imperfecti sunt multi, qui etiam specie inter se differant: siquidem termini unde & quo, ij sunt qui speciem constituunt. At verò voluptatis est in quolibet tempore perfecta forma. Ita perspicuum est & inter se hæc motum inquam & voluptatem, differre: & in iis esse voluptatem quæ integra totaque sint atque perfecta. Quod vel hinc quoque perspicui potest, quia nihil moueri nisi in tempore potest; at volupta-

te affici potest: quod enim in puncto tēporis est, id totū quiddam est atque vniuersum. Ex quibus hoc quoque perspicuū est, non rectē ab iis motū aut ortum dici voluptatem. Neque enim hæc ipsa sunt rerum omnium, sed earū duntaxat quæ diuiduæ sunt in partes, non ipsa quædam tota. Nec enim affectus ortus est, nec puncti nec vnitatis: nec quicquam eorum est motus aut ortus. Nec igitur voluptas est motus aut ortus: quippe quæ res est quædā tota & vniuersa. Cū verò sensus omnis in eo suum munus exequitur quod sub ipsum cadit, tū is qui bene affectus est, in eo absolute munus officiūque suū tuctur, quod omnium quæ sub sensum illud subiecta sunt, est præstantissimum: siquidem tale quiddam muneris functio perfecta videtur maximè (porrò vtrum sensum agere dicamus, an id ipsum in quo versatur, nihil hīc interest) in omnibus sanè optimus est actus eius quod optimè affectum est ad id quod est omnium quæ sibi subiecta sunt præstantissimum, qui idem sit, necesse est & perfectissimus & suauissimus. Est enim sua cuiusque sensus voluptas propria, itēque cogitationis & contemplationis. Ea autem plurimum habet iucunditatis, quæ est absolutissima. Et ea demum est absolutissima eius quod bene affectum est ad eam rem quæ omnium optima est earum quæ sibi propositæ sunt. Perficit autem actum voluptas, sed non ita perficit, vt res sensui subiecta, & sensus ipse, cū bona atque integra sunt: sicuti ne valetudo quidem & medicus eodem modo causa sunt vt bene valeamus. Quod autem in quoque sensu sua sit quædam voluptas, vel hinc planum est, quod spectacula & acroamata iucunda esse dicimus. Ac illud quidem etiam perspicuum est, ita denique summam voluptatem futuram, si & sensus sit optimus, &

ETHIC. ARIST.

in aliqua re eius generis occupatus. Cùmque erunt eiusmodi, res sub sensum subiecta, & id quod sentit, semper erit voluptas: quippe cùm præsto sit quod agat, quòdque patiatur. Sed actum absoluit voluptas, non ut ingenitus quidam habitus, sed ut complementum quoddam ac finis accedens: veluti hominibus qui in florenti sunt ætate, speciosa forma. Quandiu porrò res sensui subiecta vel intelligentiæ talis manet, qualis debet, itémque, & quod indicat, & quod contemplatur, tandiu futura est in ipso actu voluptas. Etenim si quod agit, quòdque patitur similia permanent, eodémque modo inter se affecta, eadem res solet existere natura. Quid ergo causæ est, cur nemo assiduè afficitur voluptate? An defatigatur? humanæ enim res omnes actum assiduū nō possunt pati. Idcirco ne voluptas quidē potest esse sempiterna: actum enim comitatur. Res autem quædam placent illæ quidem & delectant, cùm novæ sunt, sed postea non æquè: ob hanc causam. Primum enim inuitatur & allicitur animi cogitatio, atque in ea res tota intenditur, ut aciem oculorum intendunt, qui attentius aliquid intuentur: postea actus eiusdem modi non consequitur, sed remissior ac negligentior. Ita voluptas quoque obscuratur. Omnes porrò voluptatem appetere ex eo putandum est, quòd omnes etiam vivere cupiunt. Vita autem actus quidam est. In iisque rebus potissimum agendo quisque versatur, easque sui facultates plurimum vult agendo esse occupatas, quas maximè adamat. Ut musicus auditu plurimum utitur, in cantibus: discendi cupidus, mente in rerum cognitione & contemplatione: itémque ceteri. At voluptas, actus, operationesve complet & absoluit, quare & vitam: cuius cupiditate omnes incensi sumus. Ergo voluptatem quoque expetunt, nec sine causa: quia

pe cū vitā, quæ cuiq; optabilis est, cōplet ac perficit. Vtrum autem vitam ob voluptatē expetamus, an contrā voluptatem propter vitam, nunc omittamus quærere. Compulata enim hæc inter se videtur, & neutrum ab altero diuelli ac se- iungi posse. Nam & voluptas sine actu non existit, & om- nem actum perficit voluptas.

An in toto quidem tempore hoc sic habet.] Germanici exemplaris lectio est veris- sima, si legatur πῦρ, non πύρ, hoc modo: ἢ ἐν ᾧ παντὶ δὴ τῷ χρόνῳ πῦρ, ἐν δὲ τοῖς μέγιστοι. Quid autem velit Arist. facile est ex mea interpretatione intelligere.

In iisq; rebus potissimum agendo quisque versatur.] Verba Aristot. sunt: καὶ ἐν τοῖς μέγιστοι καὶ πύρ τοῖς ἐνέργειαι. In quibus illud καὶ πύρ ad res in quibus versatur actio, referri debet: & illud καὶ πύρ ad instrumenta actionis.

Ex quo videri etiā potest, voluptates specie differre. Nā quæ Cap. 5.
specie diuersa sūt, ab iis perfici & absolui arbitramur, quæ sunt specie diuersa. Cōstat enim sic se habere omnia & quæ natura, & quæ arte solēt effici. Vt animalia, & arbores, & picturas, & statuas, & domū, & vas. Patet igitur eodē modo actus specie differētes, ab iis compleri ac perfici quæ specie differāt. Atqui mentis operationes à sensuum actionibus, & hæc inter se specie differunt. Quare & voluptates quæ eas complent & absol- uunt. Idq; ex eo etiam intelligi potest, quòd vnaquaq; vo- luptas cum eo actu coniuncta, & quodāmodo implicata est, quem complet ac perficit. Auget enim, ac vegetiorem reddit operatiorem sua natiuaque voluptas. Acrius enim ac subti- lius iudicant exquiruntq; omnia, qui rem gerunt & tractāt cum voluptate. Verbi causa geometriæ peritiores sunt qui re- bus geometricis tractādīs oblectantur, iūq; melius omnia in- telligunt. Itēmq; & musicæ & architecturæ studiosi, & cæ- terarum artium singuli artifices, suo quisque operi perficiēdo magnos faciūt progressus, cū eo delectantur. Ad augēt igitur studia & operationes, ipse voluptates. Qui verò rē adaugēt

ETHIC. ARIST.

Et amplificat, illi sunt finitima ac propria. Quæ autem iis rebus quæ specie differunt, finitima ac propria sunt, ea etiam specie differunt. Iam vero hinc etiam apertius hoc ipsum intelligi potest, quod quæ à diuersis rebus ortæ sunt voluptates, actionibus impedimento sunt. Qui enim tiliarum cantu tenentur, non possunt verba quæ interim fiunt, advertere, si tibicinem modulantem audiât, quia maiorem voluptatem ex tiliarum cantu capiant, quam ex præsentî actione. Voluptas igitur quam parit tiliarum numerus, eam euertit actionem quæ in oratione versabatur. Quod idem in aliis contingit, cum simul duabus rebus operam damus. Quæ enim plus habet oblectationis, excludit & excutit alteram: eoque magis quo maior est voluptas, adeo ut nihil iam alterius relinquatur, ac nullam omnino operam det alteri. Itaque cum vehementer nos res qualibet delectat, non admodum aliud agimus: sed tum alias res agemus, cum ex aliis leuem capimus voluptatem, aliamque leuiter placent. Quod iis vsuuenit, qui in theatro edunt bellaria. Id enim faciunt tum maxime cum imperiti ignobilesque concertant. Quod si voluptas propria accuratiores facit ac diuturniores, melioresque operationes: quæ autem alienæ sunt, corrumpunt & lebefaciunt, perspicuum est inter eas interesse plurimum. Ferè enim idem faciunt, alienæ voluptates, quod proprii dolores. A propriis enim doloribus tolluntur actus. Ut si cui iucundum ac molestum est scribere, aut rationes subducere alteri, ille non scribet, hic non subducet rationes: quia scilicet sit eis molesta actio. Ergo in actibus contrarios habent effectus, voluptates propriæ & proprii dolores. Propriæ autem sunt, quæ actus per se comitantur, in ipsoque actu per se insunt. Alienas vero voluptates simile quiddam doloris facere dictum

est: interimunt enim atque evertunt, etsi non eodem modo. Quoniam autem actiones probitate differunt & improbitate, & alia expetenda, alia fugienda, alia neutra atque indifferentes sunt, efficitur ut sit eadem ratio in voluptatibus. Sua enim cuiusque operationis est voluptas. Quæ ergo propria est bonæ, ea est proba atque honesta: quæ malæ, improba. Nam & cupiditates quæ sunt actionum honestarum, laudandæ sunt: quæ turpium, vituperandæ. Atqui propinquiore sunt actionibus, & coniunctiores quæ in ipsis insunt voluptates, quàm cupiditates appetitionisve. Hæc enim sunt ab illis disiunctæ & temporibus & natura. Voluptates autem ita prope accedunt ad actiones, adeoque indistincte sunt, ut idemne sit voluptas quod actus, ambigatur. Non tamen rectè videatur voluptas esse ipsa mentis actio, aut ipse sensus. Id enim absurdum sit. Sed quia non separantur, idem videntur esse nonnullis. Ut igitur sunt inter se diuersi actus, ita voluptates. Differt autem visus à tactu puritate, & à gustatu auditus & odoratus: quare & similiter different inter se horum sensuum voluptates, tum verò & ab iis quæ mentis sunt propriæ, & inter se utraque. Porro autem ut est suum cuique animanti munus officiūq; sic sua cuique animalium voluptas videtur esse attributa: ea scilicet quæ propriam cuiusque operationem comitatur. Id quod singula spectanti videbitur. Alia est enim voluptas equi, alia canis, alia hominis. Verūque est illud Heracliti, Asinos stramen malle, quàm aurum. Est enim asinis pabulum auro suauius. Atque hæc quidem quæ propriæ sunt eorum quæ specie differunt, aduersæ etiam sunt specie: quæ autem eorum sunt quæ eadem sunt, eas consentaneum est non esse differentes. Quinquam in hominibus magna est earum di-

ETHIC. ARIST.

stinctio. Eadem enim res alios offendit, alios delectat: nonnullisque molesta atque odiosa est, aliis suavis & optanda. Quod etiam in rebus dulcibus contingit. Non enim eadem videntur dulcia iis, qui febris affliguntur, & bene valenti: neque idem calidum ei qui imbecilla & infirma est valetudine, & ei qui habet corpus bene constitutum: similiterque fit in ceteris. In quibus omnibus id videtur verum quod viro bono, ac virtute praedito videtur. Quod si praeclare ac verè dicitur, quemadmodum & videtur, estque rerum omnium mensura & norma, virtus ac vir bonus, quia talis est: voluptates profectò ea verè habendæ sunt, quæ huic videntur: & iucunda ea, quibus hic gaudet. Quæ autem ei graua sunt & molesta, ea si cui suauia videantur, nihil mirum. Multæ enim sunt hominum corruptiones, multæ perniciēs & pestes. Neque ea sunt iucunda, sed his modò, & ita affectis iucunda. Ergo eas quidem, quas obscenas & turpes esse constat, perspicuum est non esse nominandas voluptates, nisi hominum deprauatorum. Sed earum quæ probe & honeste videtur, quæ tandè, qualisue hominis propria voluptas habenda est? An id perspicui potest ex actionibus? eas enim voluptates consequuntur. Siue ergo una, siue plures habendæ sūt perfecti ac beati viri actiones, profectò quæ has cōplebūt & absoluūt, ea propriæ & verè dicentur hominis voluptates, ceteræ secundum locū, idque multifariā, vt etiam actiones, obtinebunt.

Reliquum est, quoniam de iis differuimus quæ ad virtutes, amicitias & voluptates pertinebant, latiori specie, non ad tenue elimata oratione de beatitudine dicamus: præsertim cū in ea rerum humanarū finem ultimūque ponamus. Quod si quæ suprà dicta sunt, paulò aliū reparamus, breuior futura est oratio. Habitum quidem eam

esse negauimus, quia dormiēti per omne tempus atatis, & qui vitā plantarum degeret, adesse posset, eique adeo qui in maximis calamitatibus & miseriis versaretur. Quæ si minùs probantur, potiùsque in quodam actu ponenda est, ut suprà docuimus: actus autē alij sunt necessarij, & propter aliud expetendi, alij per se: perspicuum est fœlicitatem in eorū aliquo esse ponendam, qui per se expetendi sunt, non propter aliud. Nihil enim beata vita desiderat, nihil requirit, nullo eget, sed seipsa contenta est. Sunt verò per se expetendi, à quibus nihil præter ipsum actum petitur, ex quo genere videtur virtuti consentaneæ actiones, (Nam quæ honesta sunt, quæque virtuti congruunt agere, in illis ducitur quæ propter se expetenda sunt) atque etiam eæ quæ gratae sunt & iucundæ ludorū oblectationes. Neque enim propter aliud expetuntur. Laudantur enim ab iis potius, quàm iuuantur, adeò ut nec corporum nec rei familiaris rationem habeant, & cōfugiunt ad hanc vitæ instituta plerique eorum qui beati putantur. Itaq; apud tyrānos honorati sunt ij qui in rebus & institutis huiusmodi festiuos se facietosque præbent. Quarum enim rerū cupiditate illi incensi sunt, in iis se iucundos præbent isti: quales illi homines requirunt maximè. Atque hæc ipsa quidem videntur beata vitæ propria esse: propterea quòd homines principatu, imperio & potestate præditi, iis rebus plurimum operæ tribuunt, & iis perfruendis plurimum occupantur. Sed fortasse ex iis non æquum est sumere argumentum. Neque enim in potentia & imperio virtus & mens, à quibus bonæ & honestæ operationes proficiuntur, posita sunt. Nec si propterea quòd nullam partem liquidae voluptatis & liberæ unquam gustarunt, se corporis voluptatibus dedant, idcirco eæ putandæ sunt optabiliores. Nam

ETHIC. ARIST.

pueri etiam quæ apud ipsos sunt in honore & precio, optima existimant. Consentaneum est igitur, ut alia pueris, alia viris in precio sunt: sic improbis alia esse, quàm probis. Quare ea demum (ut sæpe dixi) habenda sunt honorata & iucunda quæ viro bono ac virtute prædito huiusmodi videbuntur. Porro ea demum est unicuique maximè expetenda actio, quæ à suo cuiusque habitu ducitur. Et bono igitur viro ea quæ è virtute est. Non est igitur in lusu beata vita. Nam absurdum sit profectò finem rerum omnium in ludo ponere, totque actus res gerere, tot vite pericula adire, tanta mala per omne tempus ætatis perferre, ob eam unam causam ut possis ludere. Omnia enim, penè dixerim, excepta beata vita, propter aliud expetimus. Est enim ea finis & extremum omnium. Multum porro studij curæque ponere, & laborem ferre ut ludas, stultum quiddam & nimium puerile est. At ludere ut res serias gerere possis, Anacharsidis sententia æquum est. Quoniam enim ludus requietis & cessationi similis est, quoniamque laborem continenter ferre minimè possumus, cessatione & requiete opus est. Non est igitur in otio & cessatione finis positus, quippe quæ ad actionem operationemve referatur. Sed beata vita ea est quæ ex virtute degitur, quæ eadem profectò seria est, non in ludo posita. Res porro serias meliores censemus ridiculis & quæ cum lusu & iocis coniunctæ sunt: & melioris semper partis atque hominis meliorem grauiorémque ac magis seriam actionem. Quod si melioris, actus est præstantior, eum iam necesse est magis esse ad beatam vitam accommodatum. Voluptatibus etiam corporis frui quivis potest, etiam mancipium, non minùs quàm vir optimus. At beatitudinem mancipio nemo tribuat, quando ne vita quidem vitalis ei iure tribui possit. Non enim in talibus vitæ de-

generationibus felicitas, sed in virtute consentaneis (ut antè dixi) actionibus officiisque consistit.

Quod si optimè cuiusque partis] In Græco codice, vbi legitur ἡ δὲ τῶ βαλίωνος, legendum est ἡ δὲ.

Quando ne vita quidem vitalis] Εἰ μὴ καὶ βίη, Ego hic nihil subaudiandum existimo: sed cum aliud sit ζῶν, aliud βίη, ut omnibus linguæ Græcæ peritis manifestum est, Arist. vult βίη mancipiis tribui non posse, tamen ζῶν his conveniat. Nam βίη vitæ genus & viuendi rationem significat: quod non magis in mancipi cadit, quàm in bestias. Hoc ergo vult Arist. felicitatem mancipiis tribui non posse, nisi etiam eis attribuire velimus vitæ quoddam institutum, quam ergo vitalem appellaui.

Quod si beatitudo est actio virtutis, consentaneum est, Cap. 7.
ut sit eius potissimum virtutis actio, quæ est præstantissima: quam eandam necesse est eius partis esse, quæ in homine optima est, siue ea quidem mens est, siue aliud quippiam, quod lege naturæ imperare debet ac regere, notitiâque in se rerum honestarum ac diuinarum continere: seu diuina quædam res etiam ipsa est, seu in nobis ea nihil est diuinius: in eius certè actione virtuti propriæ consentaneæ, completa & absoluta beatitudo ponetur: quam eandem actionem in cognitione & contemplatione cōsistere dictum est. Atque id videri potest, & superioribus respondere & cōspirare cum veritate. Omniū enim actionū nulla est hac præstantior, nulla melior. Nam & mēte nihil melius in nobis est, & eorum quæ cognitioni subiecta sunt, nihil præstantius iis, in quibus mēs ipsa versatur. Tum ista actione nulla est magis cōtinua, nulla magis perpetua. Nam cōtemplari magis cōtinenter, quàm aliud quiduis agere possumus. Propterea voluptatē putamus implicari & admisceri debere cum beatitudine. Atqui omniū actionum quæ à virtute manāt, nulla est iucundior omnium cōsensu, nulla suauior ea quæ à sapientia proficiscitur. Itaq; mirabiles quasdam sapientia, puritate & stabilitate habet voluptates. Verum id quoque consenta-

ETHIC. ARIST.

neum est doctos quàm dubitantes & inscios iucundiorẽ vitam traducere. Illam etiam quæ fertur satis ampla, & se ipsa contenta rerum abundantia, in contemplandi actione maximè reperitur. Omnium enim rerum quæ ad vitam degendam sunt necessaria, & sapiens vir & iustus, & ceteri omnes indigent. Sed hæc si talibus hominibus abundè suppetent, adhuc tamen vir iustus, apud quos & quibuscum res iustas tractet, desiderabit: itémq; moderatus & fortis & ceteri. At verò sapiens etiam solus potest in rerum cognitione versari, eoque magis, quò erit maiore sapientia ornatus & instructus. Cui quanquam fortassis melius est, quibuscum actiones suas communicet, præsto esse, tamen se ipse est contentus maximè. Videtur etiam hæc actio sola propter se diligi: quippe ex qua præter contemplationem ipsam nihil redeat: ac rebus verò agendis, præter actionem plus minúsve consequimur. Beatitudo etiam in tranquillo quodam otio videtur consistere. Negotia enim suscipimus, ut in otio simus, & bella gerimus ob eam causam, ut in pace viuamus. Ac virtutum quidem actus earum quæ in rebus agendis cernuntur, in civilibus aut bellicis rebus, positi sunt. Quæ verò in his versantur actiones, negotiosæ videntur. Ac bellicæ quidem omnino. Nemo enim bellum ob eam vnam causam ut bellum gerat, gerere instituit, aut bellicum apparatus instruere. Crudelis enim videatur omnino, & planè sceleratus, si quis amicos sibi hostes faciat, ut pugna edatur, fiántq; cædes. Est verò etiam negotiosum munus eius qui in Reipub. luce versatur, eique præter Reip. administrationem proposita sunt imperia & honores: aut certè ipsam beatam vitam sibi procurat & ciuibus, aliam à civili: quam etiam quærimus, tanquam ab

illa diuersam: vt per se planum ac perspicuum est. Quòd si inter omnes virtutis actiones, bellicæ & ciuiles multò præstant & pulchritudine & magnitudine, hæ autem negotiosa sunt finemque aliquem spectant, nec propter se expectantur: mentis verò actio, & studio longè antecedere videatur, vt quæ in rerum contemplatione consistat, & præter se finem sibi nullum proponit, & propriam habet sibi-que familiarem voluptatem, quæ sanè actioni magnam facit accessionem: tum verò & illa seipsa contenta rerum abundantia, & otium, & vacuitas defatigationis, quantum natura humana patitur, cætera denique omnia quæ beato viro tribuuntur, hac ipsa actione contineantur, hanc profectò vndique perfectam beatitudinem hominis esse necesse est, si perfecta & obsoluta vitæ longitudo accesserit. Nihil enim in beata vita non perfectum potest existere. Quæ talis vita profectò melior sit, quàm hominis natura ferat. Eam enim vitam deget non qua homo est, sed qua in eo diuinum quiddam inclusum est: quod quantò præstat ei quod concretum est, tantò eius actio ei quæ à ceteris virtutibus profiscitur, antecellit. Vt igitur diuinum quiddam mens est cum homine comparata, sic vita ei congruens & consentanea diuina est ad humanam. Omnes porrò debemus, non vt horrentur quidam, humana sapere ac spectare, cum homines simus, & mortalia, cum mortales: sed, quoad possumus, niti ad immortalitatem, omniâque perficere, vt vitam ex ea degamus, quo nihil est in nobis præstantius. Etsi enim mole exiguum est, at vi certè & dignitate multũ rebus omnibus intecellit. Quin etiam videtur quisque illud ipsum esse, siquidem id sit quod in nobis est optimum, quòdque principatum obtinet. Quò

A R I S T. E T H I C.

indignius sit, non suam quemque vitam sequi, sed alienam. Quòdque suprà dictum est, nūc bene conueniet, nempe quod cuique propriè accōmodatum sit à natura, id cuique esse & optimum & suauissimum. Et vita igitur homini est suauissima quæ mente excolenda traducitur: siquidem est homo hæc pars maximè.

Cap. 8. Est igitur hæc vita etiam beatissima. Secūdo verò loco beatitudinis ea vita, quæ reliquis virtutibus conuenienter ducitur: illarum enim actiones, sunt humane. Nam & iustitiæ & fortitudinis, ceterarūque virtutū muneribus, officiisq; nos inter nos fūgimur, cū in rebus contrahendis, omni rerū usu, actionibus omnis generis, deniq; animi perturbationibus suum cuique decorum tribuimus: quæ ad naturam humanā perspicuum est omnia pertinere, immò verò quædam etiam à corpore profecta videntur, accidere: magnūque adeò commercii cum perturbationibus morales virtus habere. Copulata verò est & connexa prudentia cum virtute morali, & hæc ipsa cum prudentia. Nam & prudentiæ initia manant à virtutibus morum: & quicquid in eis est rectum, id omne prudentia dirigitur. Quòd si hæc ipsæ perturbationibus coherent, in eo toto, quod ex anima & corpore concretum est, sita sint necesse est. At huius compositi ac concreti virtutes, humane sunt: quare & vita quæ ad eos dirigitur ac beatitudo ipsa, humana erit. At verò quæ mentis est propria ab illo separata est. Nam de ea hæcenus dictum sit: quoniam de ea subtilius disputare maioris negotij sit: quàm quod suscepimus. Sed paulum admodum hæc externa bona & affluentiam, aut minùs certè quàm morales, videtur requirere. Nam ut rerum ad viuendum necessarium usum

utraque requirat, idque si ita vis ex æquo (quanquam maior quædam ei qui in Reip. administratione versatur, ad res corporis, ceterasque eiusdem generis procurandas adhibetur diligentia) nam id parum refert: officiis tamen & actionibus præstandis, plurimum intererit. Nam & liberari, ad tuenda officia liberalitatis, pecunia opus erit: & iusto quidẽ certè ad remunerationes. Incertę enim sũt voluntates hominũ: multiq; cũ iusti non sint, præ se ferũt iustitię speciẽ, & se velle iustè agere, probè simulāt. Forti verò vires sunt necessariae, siquidẽ virtute aliquid gerere velit: & tẽperanti, licetia. Quomodo enim perspicui poterit, utrum talis sit, an aliorum quispiã? Vtrum autẽ agendi consiliũ primaque susceptio plus in virtute possit, an ipsae actiones, quasi in utroq; cõsistat, quæstio est. Illud certè perspicuum est in utroque perfectionem & quasi summã consistere. Atqui ad præstandas actiones multa desiderantur, eoque maiores & clariores sunt, At homo qui in rerum cognitione versatur, res eiusmodi ad hoc quidem munus fungendum, nihil requirit: quin etiam contemplationem (penè dicam) impediunt. Sed tamen quã homo est, vitæque usu cum multis implicatur, eã officia cetera virtutis sequitur & facit. Quo fit ut huiusmodi rebus ei opus sit, ut humaniter vitam degere possit. Quòd verò perfectã, & omnibus numeris absoluta felicitas, in quadam contemplandi operatione consistat, hinc etiam perspicui potest. Deos enim maxime beatos ac felices esse existimamus. Quas verò iis actiones tribuamus? Num iustitiæ? At nõnne ridiculi videbuntur, si & res contrahant, & deposita reddant, ceteraque faciant eiusdem generis? An fortes dicemus, ut scilicet res asperas perferant, periculaque adeant ob eam causam, quia

ETHIC. ARIST.

honestum est? Num liberales? At cui largientur? Absurdum etiam videatur si numos, aut tale aliquid habeant. An verò temperantes? At quæ esse possunt? An nō laus sit importuna, & minimè ferenda pravis eos vacare cupiditatibus? Deniq; si per omnia actionū officiorūq; genera expatiemur, per exiguam sanè laudem & deorum maiestate indignam continere videbuntur. Attamen eos vivere omnes existimant: ergo & aliquid operari. Non enim par est, eos tãquam Endymionem dormientes facere. Sublata igitur agēdi, ac multo etiam magis, faciendi ratione, quid tandem viventi deo prater contēplationem relinquitur? Itaq; præstans beatitudine dei operatio in contēplatione consistat: necesse est. Ac proinde hominū operatio ut queq; ad hanc proximè accedit, ita est beatissima. Idq; ex ea velut nota intelligi potest, quòd cetera animalia sūt omnia expertia beatitudinis, cū sint huius generis actu omni ex parte priuata. Etenim deorum uniuersa est beata vita: hominū verò, quatenus in ea lucet, quædam eius actus similitudo. At ex cæteris animantium generibus nullum beatitudinem consequitur: quòd cognitionis & contemplationis nullo modo sit particeps. Quàm ergo latè patet contemplatio, tam etiam beatitudo: & quò maior aliquibus inest cognitio & contemplatio, eò ampliorem felicitatem consequuntur: neque id ex accidēte & aliena vi, sed per ipsam contēplationem. Est enim ipsa per se plena dignitatis, & omni veneratione prosequenda. Quare felicitas erit contemplatio quædam. Sed commodis tamen externis, cū homo fit, beatus indigebit. Neque enim ipsa per se satis valet humana natura ad rerum contēplationem: sed etiam opus est & corpus valere ac vigere, alimentaque necessaria, reli-

quúmque vita cultum suppetere. Nec si beatus sine bonis externis esse nemo potest, idcirco putandum est multis & magnis homini felici opus esse. Non enim in nimia quadam rerum omnium abundantia & affluentia, facietas & seipsa contēta rerum copia, posita est, neque ipsa actio. Possunt enim ij etiam qui terra marique non imperant, res gerere & magnas & præclaras. Etenim cui adsint modicæ apes ac moderatæ, potest ea efficere, & præstare omnia quæ virtuti congruunt, idque planè ac perspicuè cernere licet. Priuati enim homines nihilominus, ac multò etiam magis æquitatem colunt, quàm ij qui potentia & imperio excellunt. Satis igitur est tantum opum suppetere, quantum scilicet ad virtutis actionem sufficiunt. Erit enim haud dubiè vita beata eius qui virtutem colet, atque exercebit. Et Solon quidem leatos rectè profectò eos dixit, qui moderatis externis copiis res gessissent quàm illustrissimas, & temperatè moderatèque vixissent. Fieri enim potest, ut qui mediocres opes habeant, ea agāt quæ agēda sint. Anaxagoras quoq; nec diuitē, nec potentē felicē indicabat, cū negaret sibi mirū visum iri, si ipse multitudini (quæ ex bonis externis, quorū solū sensum habet, homines iudicat) ineptus ac stultus videretur. Cū rationibus igitur nostris sapientū quoque sententiæ congruūt. Quæ magnā quidē habent illa quidē auctoritatē ad fidē faciendā: sed tamen cū de agēdis rebus quæritur, tū ex factis & vitæ ratione, in quibus eorum vis præcipua cernitur, veritas indicatur. Spectanda igitur ita sunt antedicta omnia, ut ad facta & vitæ rationem conferantur, quæ si cum factis cōsentiunt, comprobare: sin discrepant, verba modò existimare debemus. Porro ut quisque mentem vitæ actionisque ducem maximè sequitur, eamque

ETHIC. ARIST.

colit, estque optimè animo constitutus, ita est Deo charissimus. Etenim si dii res curant humanas, sicuti curare videtur: profectò illud quoque consentaneum est, eos re delectari optima, & quæ generis societate cum ipsis sit cõiunctissima: cuius generis est mens: iisque adeò hominibus, qui eam ipsam rem amant & colant, beneficia reddere, gratiamque referre, quòd eas rescurent, quas ipsi charas habent, rectèque ac præclare facta sequantur. Nec verò dubium est, quin hæc ipsa insint omnia sapienti. Ergo Deo charissimus est. Hunc verò etiam beatissimum esse par est. Quare sapiens hoc etiam nomine, maximè est beatus futurus.

He igitur tales.) In Græco codice legendum est, ἡγεῖν δὲ, non ut legitur ἡγεῖν δὲ. Ad finem libri deest in multis exemplaribus verbum σὺν, in illis verbis τὰ ποῖα φέρει τὰς πόλεις, καὶ τὰ ποῖα σὺν ἐκείνοις τῶν πολιτῶν. Quorum verborum est is sensus quem reddidi.

Cap. 9. Sed quoniam de iis ac de virtutibus, itémque de amicitia & de voluptate satis multa dicta sunt, ad res velut primis lineis informandas & pingui quadam Minerva exprimendas, quæret aliquis, num ad exitum perductum sit nostrum institutum? an, ut fertur, cum res agenda traduntur, non est finis in contemplatione & cognitione positus, sed in actione potius earum? Ergo nec virtutem quidem satis est habere cognitam: sed danda opera est, ut & eam habere & exercere, ad usumque adhibere possimus, aut si quo alio modo efficimur boni. At si verba quidem satis essent ad probos efficiendos, iure profectò Theognidis sententia, A nobis multa ac præmia magna ferent, eaque sibi quenque parare oporteret. Nunc verò valere illa quidem videntur ad hortandos excitandosque adolescentes, liberali ingenio præditos: eosque adeò qui ingenuis sunt moribus quique verè honestatis studio ducuntur, faciles ac velut ductiles ad virtutem reddendo: plerisque tamen non

posse ad honestatem utramque probitatem traducere. Neque enim pudore solent retineri, sed metu: nec deterret eos à vita facinorosa ipsa turpitudine, sed pœna. Cum enim in vita animi perturbationibus obediant, suas quisque ac familiares sibi voluptates persequuntur, eaque omnia ex quibus oriuntur fugiuntque dolores contrarios. Honesti autem veraque voluptatis, quam nunquam degustarunt, ne notiones quidem ullas habent animo defixas. Hos ergo tales homines, quæ tandem vis orationis possit à perversa vita ad rectam honestamque deducere? Non enim potest, aut non facile potest, siquid est penitus insitum moribus atque inueteratum, id oratio euellere. Sed præclare nobiscum agitur profectò, si iis omnibus adhibitis, quibus probi videmur fieri posse, virtutis compotes efficiamur. Bonos autem fieri alij natura putat, alij consuetudine, alij doctrina. Ac illud quidem perspicuum est, quod hinc naturæ est, non esse illud in nostra potestate situm, sed à diuina quadam causa iis suppeditari qui verè sint fortunati. Orationis autem, & doctrinæ vis nequaquam idem apud omnes valet, sed debet antè, ut humus quæ semini futura est, sic auditoris animus quibusdam moribus excoli, ut rectè gaudere possit atque aspernari. Non enim audiat intelligat ve orationem dehortantis is qui pareat perturbationibus, ex iisque vitam degat. Eum porro qui ita sit affectus, quo tandem modo de sententia deducere possis? Denique non orationi obtemperare videtur perturbatio, sed nisi vi coacta, cedere non solet. Oportet igitur mores virtuti accommodatos, quodam modo antè inesse, quibus & honestatem amet, & turpitudine offendatur. Difficile autem est à puero, rectam vitam viam ad virtutem ferentem assequi, nisi his

ETHIC. ARIST.

talibus legibus sit educatus. Nam cum plerisque moderatè & constanter vivere molestum est, tum adolescentibus maximè. Itaque præscribi educatio & studia debent legibus. Nihil enim molestiæ adferant, si consuetudo adhibeatur. Nec verò fortasse satis sit adolescentes educatione rationeque viuendi recta diligenter esse institutos, sed quoniam oportet confirmatis iam ætatibus in iis ipsis studiis versari, ad eaque adiungere consuetudinem: idcirco in iis quoque, legibus opus est, omninoque per omne tempus ætatis. plerique enim vi ac necessitate potius quàm ratione, & pœna magis quàm honestate ad officium impelluntur. Quocirca latores legum putant nonnulli debere adhortari & incitare ad virtutem honestatis gratia: quòd consuetudine imprimis sint probi obtemperaturi: in eos autem qui parere nolint, nec bona indole præditi sint, pœnas & supplicia cōstituere. At eos qui sanari nullo modo possunt, planè exterminari. Nam bonum virum, & qui vitam ad honestatem dirigat, rationi obediturum: improbum verò qui voluptatis cupiditate incendatur, tanquam iumentum, dolore coërcendum esse. Quapropter dolores etiam aiunt eiusmodi extare oportere, qui voluptatibus, quibus dediti sunt, maximè repugnent. Si quis igitur bonus futurus est, primum, vt dixi, rectè educari debet atque assuescere; deinde honestis studiis ætatem conterere: quæque flagitiosa sunt, nec inuitus, nec sua sponte admittere. Quæ quidem omnia ita fient denique, si quis vitæ ducem rationem quandam & mentem sequatur, & cui vis ad cogendum insit, rectam præscriptionem. Ac partium quidem imperium nec cogit, nec vim aut necessitatem adfert, neque cuiusquam hominis vnus omnino, nisi qui rex sit, aut simili aliqua potesta-

te præditus. At verò lex vim habet ad cogendum idoneam: quæ ipsa, ratio quædam est à prudentia quadam & mente profecta. Et homines quidem in eorum odium incurrunt, quorum obsistunt cupiditatibus, etiam si rectè id facere videantur. At lex non est inuisa, non grauis, non molesta, cum bonum æquumque decernit. In sola autem Lacædæmoniorum ciuitate, ac paucis aliis, legislatori curæ fuit educationis ac disciplinæ ratio. In plurimis hæc neglecta sunt omnia, in quibus pro sua quisque voluntate vitam agit:

Cyclopum more, vxorem natosque gubernans. Ergo omnium rerum nihil est melius, nihil præstantius, quam si recta disciplina publicè sanciat, quæ omnes sequi possint. Quæ si publicè negligatur, tum decere videatur, ut priuatim quisque suis liberis atque amicis adiumento sit ad virtutem comparandum, aut certè velit, & hoc consilium ineat. Quæ omnino facultas in eo maximè, ex iis quæ dicta sunt, inesse videatur, qui legum ferendarum peritia valebit. A lege enim publicæ scilicet disciplinæ proficiuntur: bonæ verò atque honestæ sunt, quæ bonis legibus continetur. Quæ utrum scriptæ sint, an non scriptæ, nihil referre videtur: nec utrum unus, an multi his instituatur: sicuti nec in musica, nec in gymnastice, aliisque studiis. Quemadmodum enim in Repub. ius legitimum, & quod moribus receptum est: sic domi priuatim paterna præcepta, & paterni mores atque instituta, valent: eoque magis quod generis inter eos, & beneficiorum intercedit communio. Amorem enim natura liberorum erga parentes iam antè conciliat, adeoque faciliorem parendi voluntatem. Iam verò singulæ institutiones à communibus differunt haud secus quam in medicina. Nam generatim omni homini qui febri iactatur, prodest inedia & quies: aliqui forsan non

prodest. Nec certè ludimagister pugilibus omnibus idem genus pugnae praescribit. Singula autè res ita demùm accuratius tractari videbuntur, si propria singulis diligētia adhibeatur. Sic enim quisq; quod sibi operae premium sit, meliùs assequetur. Sed ita denique summam curam & diligentiam rebus singulis & medicus, & gymnastes, & cuius alius adhibiturus est, si genus totũ sciat: omnibus scilicet hoc prodesse, vel talibus. Sciētis enim dicuntur, & sunt eius quod cōmune ac generale est. Veruntamē nihil fortè prohibet rectè rē aliquā unam curari & administrari ab eo qui sit ille quidem inscius, sed tamē accurate notauerit & observabit ea qua valet experiētia, quæ quāque rem cōsequuntur: sicuti etiam quinquam medici qui sibi sunt optimi, & tamē alteri nullam ferre opem possunt. Nihilominus tamen ad res vniuersas progredi fortasse debet, easq; tenere quoad fieri poterit is, qui se vult esse artificem & rerum cognitione praeditum. In iis enim sciētias diximus consistere. Ei quoque fortasse qui vult suo studio & diligentia siue multos, siue paucos meliores efficere, danda opera est vt legum condendarũ facultate instructus sit: siquidē legibus boni efficiamur. Quempiam enim eũq; adeò qui tibi sit propositus, praclare conformare, & rectè affectũ reddere, non est cuiuslibet: sed si quis hoc potest, profectò peritus & doctus. id quod in medicina videre licet, reliquisq; omnibus, in quibus diligētiæ & prudētiae locus est. Nūquid ergo id nunc exquirendum est, unde, aut quo tandem modo rationem condendarum legum quis assequi possit? An vt in ceteris sit, ab iis qui Rempub, tractant, id petendum est? pars enim civilis prudentiae v. debatur. An non idem cernitur in civili scientia, quod in reliquis scientiis & facultatibus? In aliis enim eosdem constat & ipsas facultates tradere,

¶ earum munus officiūque præstare: ut medici & pictores faciunt. At Reipub. administrandæ præcepta se profitentur Sophistæ esse dicturos: quorum nemo ea ipsa gerere instituit, sed in eorum actione versantur, qui Rempub. gerunt: qui hoc ipsum sua quadem naturæ facultate & experientia præstare potius videntur, quàm consilio atque ratione. Neque enim aut hæc mandant literis, aut de iis differunt: etsi præstantius sit profectò, quàm vel iudiciales, orationes, vel conciones. Nec verò civili sciētia erudiunt suos liberos, aut alios quosdam suos amicos: quod tamen consentaneum erat, si id facere potuissent. Nō enim aut Reipub. quicquam melius hac vi & facultate relinquere, aut quicquam sibi melius hac ipsa optare potuissent: quare nec iis quoq; quos charissimos habent. Non tamen videtur parum adiuuare experientia: alioqui civili prudentiæ consuetudo & usus non faceret eos ad Rempub. gerendam paratiores & instructiores. Quocirca qui Reipub. administrandæ rationem scire cupiunt, iis necessaria experientia est. Qui autem sophistæ hanc profitentur scientiam, procul admodum ab eo absunt, ut doceant: quippe qui omnino nec qualis ipsa res sit, nec qualibus in rebus versetur, sciant. alioqui nunquam eam, eandem cum rhetorica, aut etiam deteriore esse statuissent: nec facile esse putassent, leges ferre, ei qui probatus hominum opinione leges, coaceruasset: quod ei tum eligere liceret: quasi verò delectus non sit intelligentiæ: ac rectè iudicare non sit maximum, quod in musicis animaduerti potest. Qui enim in rebus singulis experientia valent, ij rectè de operibus iudicant: quibúsque rebus, & quemadmodum perficiantur quæ oportet effici, intelligunt: & quæ quibus congruant. At imperiti satis ha-

bent, dum non fiat manifestum, rectene opus factum sit, an perperam, quod in pictura contingit. Leges porro sunt veluti opera civilia. Quo igitur pacto quisquam per eas scientia legum ferendarum erit instructus? aut quæ sint optima iudicabit? Nam ne medicina quidem satis videntur periti fieri ex mediocorum scriptis: etiam si non solum curationes contentur tradere, sed etiam quo modo curari acri debeant, & quemadmodum sint adhibenda curationes, suis cuiusque expositis affectionibus. Quæ vsuperitis adiuumento esse ac prodesse videntur, insciis non item. Ita fortassis legum ac rerum publicæ collectio magno iis usui erit, qui cognoscere & iudicare possunt, quid in iis rectum sit, aut contrarium, aut quæ quibus conveniant. Qui autem ea persequi volent absque animi aspectu, recte quidem de iis iudicare, nisi fortuito, non continget: quin tamen ad ea tractanda perspicaciores fiant, negari fortasse non potest. Quoniam igitur superiores, quæ ad legum ferendarum rationem pertinent, inuestigare prætermiserunt, melius est fortasse nos de iis magis ac magis considerare atque tractare, omninoque de Reipub. ut quæ in rebus humanis versatur philosophia, à nobis, quoad eius fieri poterit, undique suis partibus omnibus perfecta absolutaque videatur. Ac primum quid si quid à maioribus singulatim recte traditum sit, id persequi conabimur: deinde ex iis rebus publicis quas collegerimus, quæ res evertant civitates, & quæ conservant, in quoque genere Reipub. perspiciemus: & quas ob causas alie recte, alie contra administrantur. His enim cognitis, maxime fortassis intelligemus & quis omnium sit optimus Reipub. status, quemadmodum singula constituta sint, & quibus legibus ac moribus utantur. Ergo dicere incipiamus.

FINIS.

RXVIB 4= 143

1156377069